

VATAN MİLLET İNADİLİ

BAHTİYAR VAHAPZADE

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Bahtiyar Vahabzade

VATAN

MİLLET

ANADİLİ

Türkiye Türkçesi'ne Aktaranlar

Fatih Ordu

Melahet İbrahimova - Seriiye Ağayeva

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

B-11786

ATATÜRK YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Bahtiyar Vahabzade

**VATAN
MİLLET
ANADİLİ**

Türkiye Türkçesi'ne Aktaranlar

Fatih Ordu

Melahet İbrahimova - Seriyev Ağayeva

Vahabzade, Bahtiyar

Vatan Millet Anadili/ Bahtiyar Vahabzade– Ankara: AYK
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999.

VI, 346 s.; 19.5 cm. (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk
Kültür Merkezi yayını: xxx).

ISBN: 975-16-1280-2

291.1772

Bu Eserin Basımı
Tanıtma Fonu Kurulu'nun Katkılarıyla Gerçekleştirilmiştir.

45 (2A3)

Atatürk Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 213

Bahtiyar VAhabzade
Vatan Millet Anadili
©Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
ISBN: 975-16-1280-2

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Düş Atelyesi (Halit Ataseven)
0312.418 79 03

Baskı
Düş Atelyesi
0312.418 79 03

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
G. M. K. Bulvarı 133, 06570 Maltepe-Ankara
Tel: (312) 231 23 48 - 232 22 57
Belgegeçer: 232 43 21

Bu kitabı
Qafqaz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi'ne
ithaf ediyorum.

BAHTİYARLIĞA SELAM

Türksoylu halklar, tarihi, coğrafyası, hattâ düşüncesi parçalanmış olarak 200 yılı aşan bir zaman aralığında, önce, çarlığın zulmü, sonra, Sovyet İmparatorluğu'nun sömürüsü altında yaşamak zorunda kaldılar. Masalların, destanların, hattâ halk hikâyelerinin, 'burjuva anlayışı kokuyor', 'Sovyetizme karşı çıkıyor', gerekçesiyle yasaklanmasının, bu konularla uğraşanların cezalandırılmasının bir çirkin davranış, bir ayıplı uygulama olduğu konusunda, bugünkü yöneticiler birleşiyorlar. Masallar, destanlar yurduna, halk hikâyeleri diyarına, sofiler ve alpler beldesine uygulanan bu baskıcı anlayışa rağmen, bir taraftan ortak hafıza, diğer taraftan milletin ruhunun timsali olan şairler, kısılmış bir sesle veya örtülenmiş bir ifadeyle de olsa, direnişi sürdürdüler.

Azerbaycan bu anlamda şiir ve söz ülkesi olarak Sovyetizmin yakından takip ettiği her mısram, her cümlemin altında kendiyile ilgili tenkidi aradığı bir ülke oldu. Bir tarafta, Elmas Yıldırım gibi "kaçgın" olmaya mahkûm olmuş şairler, diğer tarafta Samed Vurgun gibi KGB'ce katledilmiş söz sultanları, daha dikkatli, daha mecazlı bir şiir ve edebiyat dili kurulmasına yol açtılar.

Demircizade'nin ve Nizami Hudiye'ın haklı olarak '1000 yıllık bir edebî işlenmiş dil' nitelemesini uygun buldukları Azerbaycan Türkçesi, 1950 sonrasında dilin imkânlarını fetheden yeni imzalar buldu. Bahtiyar Vahapzade, sayısı 100'ü aşan büyük şairler tesbihinin imâmesi gibidir.

Bahtiyar Vahapzade, öncelikle şair sonra tiyatro yazarı, edebiyat bilimci (üniversitede profesör) sonra da, hem aydınları, hem geniş halk kitlelerini uyarmaya çalışan bir fikir adamıdır.

Şiir, bir dilin 'iç kale'si; şair, ataların ruhunu da, toplumun ruhunu da, kendi ruhuyla özdeşleştirerek kelimeler dünyasına taşıyan bir dil mimarı; tarih, coğrafya, insan ve varlık ötesini idrak süzgecinden geçirerek görünen ve görünmeyen her şeyi, şiirin ifade kalıbına döken insan... Şairler, hem filozof, hem velî, hem bilim adamı, hem de sanatçıdır. Onlardan bazıları, siyasetle de ilgilendiler. Bir toplumun nabız atışlarını yüreğinde duyan insan olmak hüviyeti ve haysiyetiyle şair, ortak idrakin sesi, ortak paydanın nefesi, gelecek adına yazılan mektubun imzasıdır. Bahtiyar Vahapzade Hoca, bilgin, siyaset adamı, sanatçı ve gelecek adına yazılmış mektubun sahibi hüviyetleriyle, sadece Azerbaycan'ın değil, Türk Dünyası'nın şiir semâsının yıldızlarından biridir.

1999 yılında Ankara’da yapılan bir törenle Atatürk Kültür Merkezi Şeref Üyeliği verilen ve kitaplarının bir çoğu Türkiye’de basılmış bulunan Bahtiyar Vahapzade, bir şair olarak Türk okuyucusunun gönlünde taht kurmuştur. Ülkemizde, hem Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı’nca, hem de, özel yayınevlerince şiir kitapları basılmış, bir de şiir kaseti yayımlanmış olan Bahtiyar Vahapzade’nin fikir yazılarından bir bölümünü kitap halinde sunuyoruz.

Denilebilir ki, ‘bu yazılardan bazıları özel şartlar altında kaleme alınmıştır ve bugün gündemde bulunmayan konuları ihtiva etmektedir.’ Denilebilir ki, ‘yazılarda tekrarlar var.’ Denilebilir ki, ‘Böyle büyük bir şairin, siyasî ve ideolojik meselelerde teferruata dayanan yazılarının kitaplaştırılması elzem midir?’ Tarihin tanığı olmak, ortak hafızada yer almak herkese nasip olmaz. Aynı konularda siyasetçilerin söylediği cümlelerden daha çok, bir yürek adamının tarihe düştüğü ‘notlar’ olan bu metinler bizi ilgilendirir. Bir bakıma, Azerbaycan’daki elli yıllık şiirin, romanın ve tiyatro metinlerinin açıklanması da, ancak bu metinlerle mümkündür.

Akıllı insanlar ve yüksek bir teknoloji ile bilgi oluşturmuş insanlık, aynı hatâyı ikinci kez yapmaz. Sovyet denemesinin anlamı ve işlevi, o rejimi tatmamış ve tanımamış insanlar için hâlâ tatlı bir rüya olabilir. Bahtiyar Vahapzade bu cins ham hayâllerin, bu cins yanlış düşüncelerin oluşmasını önleyecek bir rehber kalem olarak, bu kitaptaki fikirleriyle, uyarı ve düşünce dağının tepesinde oturanlardır.

Bu eseri Bakü’de Türkiye Türkçesi’ne aktarmaya çalışıp bize gönderen Fatih Ordu, Melahet İbrahimova ve Seriyev Ağayeva’ya, bize intikal eden metindeki aktarma ve imlâ hatâlarını gidermek üzere, eseri baştan sona kadar okuyup redakte eden İdris Karakuş, Ayşe Ulusoy ve Mustafa Durmuş’a teşekkür ediyorum.

Bu türden işlerimizi hem kısa zamanda, hem de titiz şekilde baskıya hazırlayan Halit Ataseven ile A.K.M’nin yorulmaz sekreteri İmran Baba’ya teşekkür etmekten de zevk duyuyorum.

Asıl teşekkür ise, bu satırları beyninin kıvrımlarından alıp bize getiren değerli şair, aziz üyemiz Bahtiyar Vahapzade Bey’edir. Bu çok yönlü büyük sanatçının, çok ödüllü büyük şahsiyetin, Atatürk Kültür Merkezi Şeref Üyesi aziz şairin, Azerbaycan ve Türk Dünyasının çeşitli meselelerine ayrılmış duyarlılık ve yorum örnekleriyle dolu kitabının basımı vesilesiyle, kendisini saygıyla selamlayıp, Bahtiyar Muallim’e şiir ve ömür bereketi diliyoruz.

ÖZGEÇMİŞİM

MÜLÂKATLAR

16 Ağustos 1925 tarihinde Azerbaycan'ın dağlık bölgelerinden biri olan Şeki'de doğdum. Şeki'nin dört bir tarafındaki dağlar baştan başa palamut, karaağaç, fıstık ve ıhlamur ormanlarıdır. Bunun için de Şeki'nin dağlık bölgelerinde yaşayan nüfus, daha ziyade odunculukla uğraşır. İnsanlar, bahçelerinde yaptıkları kuyularda ormandan getirdikleri odundan kömür yapar ve bu kömürleri bölge merkezinde satarak geçinirler. Dedem, babam ve amcalarım da odunculukla uğraşıyorlardı. Çocukken babam ve amcalarımla ormana gider, günde birkaç defa yük hayvanlarıyla bahçemize odun taşırdık.

Çocukluğum, ormanlı dağlarda geçse de, bugüne kadar dağ ve orman benim için bir sır olarak kaldı. Çünkü bu ormanlı dağlar ninemin ve annemin anlattığı masalların mekânı idi. Dedem kış ve yaz başlarında bahçemizden görünen beyaz sanklı dağları göstererek, "Arzumuz o dağın arkasındadır." diyordu. Çocukluk hayallerimde ve rüyalarımda o dağa uçar ve orada arzumla buluşurdum. Dinlediğim masalların kahramanları da eline asa alıp, ayağına çanak giyip arzusunu o karlı dağın arkasında arardı.

Ağabeyim İsfendiyar benden dört yaş büyüktü. O artık okula gidiyordu. Daha 7 yaşına gelmeden ben de onun hevesiyle okula gittim (O zaman çocukları 8 yaşında okula alırlardı.).

1934 yılında 3. sınıfı bitirdim ve aynı yıl ailemiz Bakû'ye taşındı. 4. sınıfa gitmeliydim; fakat 4. sınıfta okuyamadım. Çünkü Rusça'nın eğitimi ilçe okullarında 4. sınıftan, Bakû okullarında ise, 3. sınıftan başlıyordu. Rusça'yı hiç bilmediğim için tekrar 3. sınıfı okudum.

Bakû'ye, bu şehrin fakir tabiatına ve iklimine, uzun süre alışamadım. Babam bir süre ipek fabrikasında işçi olarak çalıştıktan sonra hastalandı, işini değiştirdi ve uzun süre Bakû restoranlarında çaycı ve aşçı olarak çalıştı. Annem Gülzar, eğitim görmemişti ve ev kadını idi. Ama çok iyi hafızası ve fantezisi vardı. Bilinen masalları ilginç olaylarla süsler, bazen de bana aşılacak istediği terbiyeye uygun olarak kendisinden ibareler taşıyan masallar uydururdu. Bu nedenle annemin anlattığı masallar başkalarının anlattığı masallara benzemezdi.

Dedem, babam ve amcalarımın okuma yazması hiç yoktu. Sadece büyük amcam Ali Eşref, bir kaç yıl ruhanî okulunda okuduğu için okuma yazmayı biliyordu. Benden büyük kardeşim neslimizin ilk bilgilisi sayılıyordu.

1942 yılında ortaokulu bitirerek Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi'ni kazandım. İlk şiirlerimi daha ortaokulda okuduğum zamanlarda yazmıştım. Tabii ki, çocukluk hevesinden doğan bu yazılarımdan hiç bir edebî değeri yoktu. Üniversitede, o zamanın meşhur yazarı Profesör Mir Celâl'in başkanlığında kurulan edebiyat demeginin, sanat âleminde belli seviyeye yerleşmemde büyük rolü oldu.

O zamanki Azerbaycan şiirinde tasvir usûlü: objeye dolaysız retorik (şaşaalı) başvuru esastı. Eşyasız tasvir usûlü ile yazılan şiirlere, kanatlı sözler, somut bir mazmun ifade etmeyen kalıplaşmış deyimler ve daha önce çokça kullanılmış bozuk kafiyeler hâkimdi. O zaman edebiyat dünyasına yeni katılan yaşitlarım A. Babayev, N. Genceli, N. Hazrî, Gabil ve H. Hüseyinzâde gibi genç şairler bu kalıptan uzaklaşmaya, fikri ve duyguları somut ayrıntılarla ifade etmeye çalışıyorlardı. Bu teşebbüste aynı şairlerin yazdıkları "Menem" (N. Genceli), "Gümüş Serv" (N. Hazrî), "Çinar" (A. Babayev), "Gara Şanı" (Gabil) ve benim yazdığım "Yaşıl Çemen", "Ağac Altı" gibi şiirler, nazımda yeni birer adımdı. O zaman bu şiirler Samet Vurgun'un ve Mehdi Hüseyin'in dikkatini çekmiş ve onlar bunun üzerine fikirlerini söylemişlerdi. 1945 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin başkanlığını yapan S. Vurgun'un kefilliğiyle beni, aynı yılın Şubat ayında Sovyetler Birliği Yazarlar Kurulu'na üye kabul ettiler.

"Benim Dostlarım" adlı ilk kitabım 1949 yılında, "Bahar" adlı ikinci kitabım ise 1950 yılında yayımlandı.

1947 yılında üniversiteyi bitirip yüksek lisansa başladım. Ben Samed Vurgun'un şiirlerini daha çocukken tanımış ve sanata da büyük üstadın etkisiyle

başlamıştım. Bu sevgi beni hem bir şair, hem de bir araştırmacı gibi ömrüm boyunca S. Vurgun'a ve onun eşsiz sanatına bağladı. Şöyle ki, 1951 yılında "S. Vurgun'un Lirikası (içli şiirleri)" konulu adaylık, 1964 yılında ise "S. Vurgun'un Yaradıcılık Yolu" konulu doktora tezimi savundum. 1950 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde (şimdiki Bakû Devlet Üniversitesi) hoca ve doçent oldum, hâlihazırda profesör olarak çalışıyorum.

Okuyucularımla sohbetlerimde sık sık bana soruyorlar: "Hocalık, sanatınıza engel olmuyor mu?" diye. "Hayır!" cevabını veriyorum. Çünkü, evvelâ gençlerle bir arada olmak, onların arzu ve isteklerini bilmek ve bu arzularla yaşamak, gençlik duygularıyla soluk almak beni hayata bağlıyor ve ilhamımı her gün yeniliyor. Gençlik hayatı, tükenmez ilham kaynağıdır. Diğer taraftan yazarlıkla beraber, hocalığın da ilk sorumluluğu insanlarda güzel duygular uyandırmak ve onları büyük fikirlerin arkasından kanatlandırmak değil mi? Böylece, şairliğimle hocalığım bir noktada birleşiyor, aynı hedefe yöneliyor ve aynı maksada hizmet ediyor. Bunlardan başka, Çehov'un "Doktorluk eşim, yazarlıksa sevgilimdir." ifadesini de buraya eklersek, benim sanatımla görevimin hangi anlamda bir yere sığıdığı anlaşılır. Öğrencilerin hayatını konu ettiğim "Kıymet" adlı manzum hikâyemin giriş bölümünde, bu konu hakkındaki fikrimi şöyle belirtmiştim:

*Yarıya bölünür günüm, saatım,
Vaht benim servetim, benim varımdır.
Muallimlik benim günüm, hayatım,
Şairlik en yüce duygularımdır.*

Edebiyatımızın bu veya diğer konularına, problemlerine, aynı zamanda yeni oluşturulan şiir ve nesir türündeki eserlere ait makalelerimde öncelikle kendi sanat alanıma dayanarak edebiyat ve sanat hakkındaki fikir ve düşüncelerimi belirtmeye çalışıyorum.

Hakkımda yazı yazan araştırmacılar beni, genellikle an'aneyle bağlı bir şair sayıyorlar. Aynı renkli sun'î civcivlerden başka, dünyada an'anesiz hiçbir şey yoktur. Aynı renk ise, sanatın düşmanıdır. Sanat ve edebiyat rengârenkliği ve çeşitliliği sever, yeni renkler ve çeşitler arar. Şimdi yazıp yaratan yüzlerce şair, aynı renk ve aynı tonda yazsaydı, bu kadar şaire ihtiyaç olur muydu? Bununla beraber, "an'ane", hiçbir zaman sadece bir rengin ve bir sesin savunması demek değildir. An'ane öze sadıklıktır. Büyük Türk şairi Yahya Kemal "Kökü mazide

olan âtfiyim.” mısrasıyla bunu ne güzel ifade ediyor. Ağacın varlığı için kök ne kadar mühimse, sanat için de an’ane bir o kadar gereklidir. Peki o zaman novatorluk (yenilikçilik) nedir? Ben yenilikçiliği, köke bağlanarak ve topraktan gıdalanarak yeni, tekrarsız kollar ve dallar atmakta görüyorum. İlericiliği, fikrin ve duygunun yeniliğinde, muasırlığında aramak gerekir. Eğer fikir ve duygu yeniyse, yani bugünün havasından, ikliminden doğmuşsa, o yeni duygu ve fikir kendisiyle yeni şekiller meydana getirecektir. Bunun için kafa yorarak yeni şekiller aramaya gerek yoktur. Böyle bir şekil arayışı, kışın elektrik sobasının ısıısıyla yetiştirilen sera sebzesine benzer. Zahiren her şey kendi yerindedir ama sera sebzesinin tadı, kızıl güneşin ısıısıyla yetişen tabii sebzenin tadını verir mi?

Şair kendini, fikrini ve duygusunu yenilemeyi, günün havasında yıkamayı yani çağdaşlarının fikir ve duyguları ile yaşamayı başarırsa, şiirlerinin çağdaş ve yeni olacağı ve okuyucunun kalbine yol bulacağı muhakkaktır. Bir sözle ilericiliği kendisine maksat yapan şairin, ilerici olacağına inanmıyorum. Sanat dünyasında yenilik sloganıyla ortaya çıkanlar genellikle yeniliği dışarıda arıyor, millî an’anesini beğenmiyor ve kendi özüne ve toprağına dudak büküyor. Tuhaflık şurasındadır ki, böyleleri yeniliği başkalarını taklit etmekte görüyor. Bu konuda ben “Nenemin Halçası” adlı bir hikâyeye de yazmıştım. Hikâyenin özeti şöyledir:

“Azeri bir ressam, sanatta yenilik yapmak için çok çalışır ama bir şey yapamaz. Bir gün eline bir Fransız ressamın resmi geçer ve bu resim onun çok hoşuna gider. Ressam, Fransız ressamın etkisiyle yeni eserler ortaya koyar ve bu eserler çok beğenilir. Takdirlerden sonra ressam vicdan azabı çeker ve nihayet, Fransız ressama mektup yazar, her şeyi ondan öğrendiğini belirtir. Fransız ressamı ise cevabında bizim ressama, Azerbaycan’ın köylerinden birinde örülen halıların onun çok ilgisini çektiğini ve onun sanatının Azerbaycan halıcılığı üzerine kurulduğunu yazar.” Demek ki, Azeri ressam, ninesinin ördüğü halılara bîgâne kalmış, orijinallliği ve yeniliği onun halkının sanatından alan Fransızdan öğrenmeye yönelmiştir.

Yaz ilham diyeni, yürek diyeni,

Yol özü dolanıp bulacak seni.

Kalbini, beynini nahak yorma sen.

Amandır, kendinden yol uydurma sen.

Yenilik hatırına yazmaktan sakın,

İlhamdır yaratan sanatı, şiiri.

Yağmak hatırına yağın yağışın

Ne bağa heyri var, ne dağa heyri.

Kalbine, hissine daim arkalan.

Bir de... elvan sesli illerimize.¹

Eski söz dememiş ilham hiç zaman,

Her kalbin öz sözü yenidir bize.

Ne isen kendin ol, yenisin onda

Sen eski olursun yamsılayanda.²

Amaç, günün duyguları ile yaşamak, çağdaşlarının fikir ve duygularını aksettirmek olmalıdır. Bu duyguların ifade şekli ise amaç değil, vasıta. Daha doğrusu, sanatta ifade şekli, taşıma vasıtasıdır, yani araçtır. Aynı yükü trenle de taşıyabilirsin, yolu daha kısa sürede giden uçakla da. Yüke göre taşıma aracı seçildiği gibi, konuya göre de şekil, ifade aracı seçilir. Şekil konuyu değil, konu şekli oluşturur.

Yazdığım süre boyunca ben, önceden hiçbir zaman şekil hakkında düşünmedim ve beni harekete geçiren fikir ve duyguların kendileri, belli bir acıcılık ortaya koyduktan sonra kaleme sarıldım. Şekil, fikrime dar gelmeyerek fikrin ve konunun havası öyle bir acıcılık oluşturdu ki, şekil kendi kendisine konunun boyuna göre biçildi ve ben şekil kalıbında istediğimi söyleyebildim. Fakat benim isteğimin okuyucunun isteğine ne derece cevap verdiğini tespit etmek mümkün değil. Ancak şekil ne kadar sınırlı olursa, şair ifadeyi o kadar kısa ve lakonik (az sözle çok şey) söylemek zorundadır. Fazla kelime kullanamaz. Koşmaları ele alalım. Âşık, koşmanın sınırlı kalıbı içerisinde, fikri son derece kesin ve kısa söyler. Koşmada kelimeler birbirinin içine parmaklık tahtaları gibi geçirilir. Bir kelimeyi bile yerinden kıpırdatamazsınız.

Ayrılık mı çekmiş, boynu eğridir,

Hiç yerde görmedim düz benövşeyi.³

Bu beyitte, kelimeyi bir tarafa bırakın, virgölün yerini ve telâffuzu bile değiştirmek imkânsızdır.

¹ illerimize: yıllarımıza

² yamsılamak: taklit etmek

³ benövşe: menekşe

1965 yılından başlamak üzere bugüne kadar Azerbaycan Devlet Akademik Dram Tiyatro'sunda *Vıcdan*, *İkinci Ses*, *Yağıştan Sonra*, *Yollara İz Düşür*, *Feryat*, *Nereye gidiyor Bu Dünya*, adlı manzum ve mensur piyeslerim sergilendi. Bu piyeslerden bazıları ayrıca Ermeni, Türkmen ve Özbek dillerinde de oynandı.

1960 yılından bugüne kadar hem turist hem de temsilci olarak değişik zamanlarda Irak, Fas, Yunanistan, İtalya, Türkiye, Almanya, İngiltere, Portekiz, Lübnan, Mısır, vs. ülkelerde bulundum ve bu ülkelerdeki gözlemlerime dayanan makale ve şiirler kaleme aldım.

Dünya edebiyatının özellikle Sovyetler Birliği halklarının beğendiğim ve beni bir şair olarak heyecanlandıran şiir örneklerini dilimize çevirdim. Bu çevirilerimi, "*Her Çiçekten Bir Leçek*"^{*} adıyla bir kitap hâlinde 1982 yılında yayımladım.

Sanat yolunda edindiğim tecrübeme dayanarak söyleyebilirim ki, beni bir insan olarak heyecanlandıran konularda yazarken hep uğur kazandım, yaşamadan yazdığım konularda ise dilim doladı, şiirim etkisiz oldu ve doğduğu gün yaşlandı.

Sevgim veya nefretimle kaleme aldıklarım, yüreklere yol buldu ve bir gönölün ateşini başka gönüle taşıdı. Nedir sevgi? Nedir nefret? Kalbin heyecanı, duyguların tufanı ve aklın isyanı!.. Sevmeden sevgiden bahsetmek nasıl mümkün olabilir?! Son 30 yıl içerisinde bir dizi oluşturan aşk şiirlerim, aynı zamanda hayat ve zaman hakkındaki felsefi düşüncelerim ve dahili ızdıraplarımdır. Bu şiirlerde daha çok kendim varım. Çünkü burada daha çok samimiyim. Samimiyet ise edebiyatın ve sanatın çarpan kalbi ve şah damandır. Bu şiirler benim kalbimin tercümeihâlidir. Benim sevgim, sevmek ihtiyacından doğduğu için, bu ihtiyacın hayatımın sonuna kadar beni yakıp yaşatacağına inanıyorum. Çünkü bu sevgi fitrattan geliyor. Eğer hedefin kendisi de sevgiye lâyık olursa, sevgi aradaki engel kadar değer kazanır. Gençlik dönemimden bugüne kadar yazdığım aşk şiirlerinin hedefi aynıdır. Şiirlerdeki müşahhas durumların ve hâllerin tasvirinden, bunların her birinin bir sarsıntının, bir itirazın, bir heyecanın veya bir isyanın ifadesi olduğu anlaşılır. Onlarda hiçbir uydurma yoktur. Bu şiirlerin hepsi duygularımdan süzölmüştür. Şair insan gibi duymalı, şair gibi yazmalıdır. İnsan ne zaman hayatı ve dünyayı anlamaya başlar? ızdırap ateşinden geçtikten sonra...

* leçek: Taç yaprağı.

*Okşadı gözümü daha çocukken
Ocağın rengârenk alevi, közü.
Dünyaya geleli, bilmirem neden
Neye vurulduksa yandırdı bizi.
Ben oddan⁴ korkmadım yanana kadar,
Ben korku bilmedim kanana kadar.*

*Öyle ki, yandım,
Odlı oynamaktan korktum,
dayandım.
Başlandı korku,
Başlandı ihtiyat,
Başlandı hayat*

Hayatı anlama, ızdırap ve yanmaktan geçer. Bu ızdırap, bu yangın nefrete dönüşünce duygular daha genişler, ferdi hisler içtimailleşir ve vatandaşlık duyguları kabarıp.

Yazarın özgeçmişi, onun eserlerinin özgeçmişidir. "Falan yılda doğdum, falan yılda falan okulu bitirdim, falan ülkelerde bulundum, falan eserleri yazdım ve falan ödüle lâyık görüldüm." diye olayları düzenli şekilde sıralamak, yazar biyografisinin göz kamaştırıcı giysisidir. Bu giysinin altında çarpan kalp ise, yazarın ortaya koyduğu eserlerin halkın kalbindeki yankısıdır. Klâsiklerden biri çok güzel söylemiş: "Ben eserlerimi değil, eserlerim beni yaratmıştır." Hakikaten böyledir. Yazar ortaya koyduğu eserlerde, aynı zamanda kendisini yaratır. Yazarın velilerinden aldığı ad ve soyadı, sanatçı zekâsının kudretiyle yeni anlam kazanır ve sembolleşir. Aleksandr adı ve Puşkin soyadı Puşkin'e kadar Rusya'da basit bir ad ve soyadı idi. Puşkin ise bu basit adları kendi sanatı ile parlattı ve sembolleştirdi. Şimdi biz bu adı ve soyadı şair Puşkin'le tanıyoruz.

Bazı hâllerde şairler, velilerinin adıyla yetinmiyorlar, kendilerine lâkap seçiyorlar ve tarihte bu adla tanınıyorlar. Fuzûlî'ye babası Muhammet adını vermişti. Bu ad Doğu'da, en çok kullanılan adlardan birisidir. Muhammet'in kendisine seçtiği Fuzûlî lâkabı ise, bütün dünyada yegâne isimdir. Fuzûlî'den sonra babalar şairin lâkabını evlâtlarına ad olarak verdiler. Bu sûretle, büyük kudret sahipleri, kendi davranışlarıyla hem kendilerini yeniden yaratırlar, hem de malûm adlara yeni anlam ve yeni hayat vererek onları parlatırlar.

⁴ od: ateş

Büyük destanımız Dede Korkut'ta, doğan çocuğa hemen ad vermezler. Çocuk büyüüp bir işin kulpundan tuttuktan sonra, ona davranışlarına uygun bir ad verirler. Bu âdet, insanın kendini oluşturma fikrinin en güzel tasdiki değil mi?

Ben yaşamayı, yanıp erimek gibi anlıyorum. Bana göre yaşamak, birşeylerin uğruna yanmak ve ömrü birşeylerin yolunda eritmek demektir.

*Yaşamak yanmaktır, yanasın gerek,
Hayatın manası yalnız ondadır,
Mum eğer yanmazsa, yaşamır demek,
Onun yaşamağı yanmağındadır.*

Okuyucularımla sohbetlerimden birinde bana şöyle bir soru sordular: "Sizi sanata sevkeden sebep nedir?" Doğrusu bu konu üzerine hiç düşünmemiştim. Birden orada "Şiirim İmanım Benim" adlı şiirim aklıma geldi. O şiiri okuyarak soruyu cevapladım. Gerçekten de bu şiir, benim sanat tüzüğümdür. Çünkü yaratılan, yaratanın hakikaten imanı, dini ve akidesidir. Buradan yola çıkarak söyleyebilirim ki, yazdığım şiirler duygularımın, fikrimin, akidemim ifadesi olmakla benim imanım, dinim ve hayat gayemdir. Böylece, şairin özgeçmişini cansız rakamlarda değil, onun yazdıklarında aramak gerekir.

Her insanın özgeçmiş olduğu gibi yazılan her şiirin de ortaya çıkış sebebi ve kendi özgeçmişidir. "Şiirim İmanım Benim" adlı şiirin ortaya çıkmasına, büyük Türk şairi Behçet Kemal Çağlar'ın "İstiyorum" şiirindeki "Bir iman istiyorum uğrunda baş koyacak." mısrası vesile oldu. Bütün olarak çok büyük etkiye sahip olan bu şiirin, örnek verdiğim mısrasını kabul edemedim. İman istiyorum, ne demek? Bu zamana kadar imanını bulamadıysan ve hâlâ onu arıyorsan, peki sen nasıl şair olabilişsin? Bence önce iman, sonra o imanın ve o akidenin ifadesi olan şiir gelir. İmansız şiir, şiir sayılamaz.

Diyebilirim ki benim için şiir, yürekten taşan, çaprazlaşan duyguların ve beynimi kemiren fikirlerin ifade vasıtasıdır. Tek bir cümle ile ifade etmek gerekirse, vatanın ve halkın sancılarını şahsî sancılar olarak kendi kalbinde yaşatan bir vatandaş olamadan vatanın şairi olmak mümkün değildir. Bu manada Sabir'i en büyük üstâdım sayıyorum:

*Benim sevincim böyle yüreğimde gizlenen
Derde, gama borçludur.
Şiirim, şairliğim de
Özümü özleştiren akideme borçludur.
Şiirim- namusum benim,
Şiirim- vicdanım benim,
Şiirim- imanım benim.*

Bu sebeple de dünyada gerçekleşen irili ufaklı bütün olaylara kalbimin kapıları açıktır. Bu olaylar kalbimden geçerek duyguya, duygudan geçerek şiire dönüşür. Yalnız şunu söylemek yeterli ki, birçok şiirim ("Baş", "Tan Yeri", "İlim-Ahlâk", "Tebessüm Ordeni", "Kurbanlık Kuzu", "Sulh Mükâfatı", "Neytron Bombası", "Göz, ya Kulak", "A. Liliyental'ın Karter'e Mektubu", "Şairleri Öldürürler", "Tarihin Kanunu", vs.) ve bir kaç manzum hikâyem (*Tezatlar, Amerika Güzeli, Yollar-Oğullar, Bağışlayın, Sehv Olup*, vs.) basit gazete haberlerinden esinlenerek yazılmıştır. Sohbet bu eserlerin bedîî değerinden değil, dünyanın içtimaî dertlerini yüklenmekten ve ona ses vermekten geliyor. Bu içtimaî dertler fırtınasında benim vatanımın gemisi de geleceğe yolculuk yapıyor. Bütün bu duyguların, heyecan ve ızdırapların sonucu olmak üzere *Bir Gemide Seferdeyiz* adlı kitabımı yazdım. Böylece kendi zamanının ve vatanının evlâdı olan bir vatandaşın, aynı zamanda dünyayı düşünen bir vatandaşa nasıl dönüştüğünü göstermek istedim.

Burada en mühim şartlardan birisi de zamanı kendi nabzında çarptırmayı başarmaktır:

*Öz köküne güvenmekle,
Öz yurdumun, toprağımın evlâdım,
Budak budak kollarımla,
Çalım çapraz yollarımla
Babamdan çok,
öz çağımın evlâdım.*

Her insan kendisini inkâr ede ede yaşar ve bu inkârlarla büyür. Ömrün basamaklarına bakalım: Çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık. Bu ayırım tabiatın fasıllarına ne kadar da uyuyor: İlkbahar, yaz, sonbahar ve kış! Tabiatın fasılları da ömrün fasılları gibi birbirine zıttır. Fakat, bazen ilkbaharda yazın, yazda sonbaharın, sonbaharda ise kışın alâmetlerini gördüğümüz gibi insanlar arasında da çocuklukta gençliğini, olgunlukta ihtiyarlığını veya aksine ise, olgunlukta

gençliğini yaşamak isteyenler bulunuyor. Tabiatıta bu hâdiseler bize ne kadar gayri tabiî görünürse insan ömründe de gayri tabiî görünür; fakat yaşlılıkta gençliğini yaşamak arzusu çevredeki nefret hissi uyandırır. Benim asıl üzerinde durmak istediğim husus, insanın kendi geçmişini tamamiyle inkâr etmesidir. Tabiat, gecesi gündüzü, akı karası ve kışı yazı ile nasıl bir bütünsel insan da inkârı tasdik, iyisi kötüsü, inişi çıkışı ile bir bütündür. Kim kendi gençliğinde yaptığı harekete, yaşanınca gülmüyor?

Gençliğimde bilmemezlik belâsından

Vallah, öyle bilirdim ki,

Bu dünyayı bilirem ben.

Onda hüküm verirdim ki,

Bu yahşıdır bu yamandır,

Bu doğrudur, bu yalandır.

... Şimdi çalar çalasında⁵

Ben ihtiyat mektebini bitirmişim.

Zıt kutuplar arasında serhed olan hudutları

yitirmişim.

Yahşıyla pis,

Hakla nahak,

Karayla ak

arasında dayanmışım.

İnsan, olgunluk döneminde siyahta beyazı, beyazda siyahı, kötude iyiyi, iyide kötüyü görmeye başlıyor. Bunun için de sanat hayatım boyunca insanın içinde taşıdığı ikiliği, iç çatışmaları ve zıtlıkları belirtmeye çok çaba sarf ettim. Özellikle hikâye ve piyeslerimde kahramanın herhangi birisiyle mücadelesini değil de, kendi duygu ve fikirleriyle münakaşasını belirtmeyi mühim buldum. Bana göre Othello da Yago da insanın kendi içindedir.

Ortaokuldan mütalâaya alışmışım. Bir gün bile okumazsam, kendimi çok rahatsız hissederim. Bu, tıpkı yemeğinin zamanı geçen insanın açlık hissine benzer: Bilgi açlığı! Beyin de daim gıda istiyor. Bu, belki de XX. asır insanının bir özelliğidir. Klâsik Rus, Dünya ve Azerbaycan edebiyatından vaktinde çok eser okudum, şimdi onları mütalâa maksadıyla tekrar okumaya zaman bulamıyorum. Sadece işimle, yazmış olduğum eser veya makaleyle bağlılıklarını nispetinde klâsikleri yendi okuyorum. Meselâ, *Feryat* piyesini yazmak için Nesimî'nin dayandığı Hurufi-

liği ve ona bağlı suffiliği bilmeliydim. Bunun için ilk önce Türk kaynaklarını araştırdım. Çünkü Nesimî ve onunla birlikte ele alınan, edebiyatımızda iyi öğrenilmemiştir. Celâleddin Rûmî'nin "Mesnevî"sini ve bu konu üzerine Türkiye'de yazılmış ilmî kitapları, Şems Tebrizî hakkındaki yazılı rivayetleri, ve Yunus Emre'yle ilgili kaynakları dikkatle araştırdıktan sonra Nesimî ve onun idrak felsefesini anlayabildim.

Aynı şekilde, *Muğam* manzum hikâyesini yazmadan önce, muğamların tahlili ve köklerini araştıran pek çok Doğu kaynaklarıyla tanıştım.

Günlük gazete ve aylık dergileri okumakla işe başlıyorum. Muasır insan için bunlar yeterli midir? Tabii ki hayır. Hayatımda iki arkadaşımın benim üzerimde güçlü tesiri oldu. Birincisi, jeoloji ve mineraloji ilimleri doktoru Hudu Mehmetov, ikincisi ise tıp doktoru Nureddin Rızayev! Bu iki kişinin bilgi ve merak çevresi çok geniştir.

Onlar, edebiyatı, sanatı, tarihi ve felsefeyi bütün derinlikleriyle bilmenin yanında başta tabiat bilimleri olmak üzere bütün ilim sahalarıyla da ilgilenirler. Rusçanın yanında İngilizceyi de bilir, dünyanın bir çok dergilerini okur ve ilim âleminde ortaya çıkan bütün değişikliklerden hemen haberdar olurlar. Ben Azeri Türkçesi, Rusça Türkiye Türkçesi ve okuyabiliyorum. Okuduğumuz kitabın kenarına notlar kaydetmeden geçememe üçümüzün de ortak özelliğidir. Aynı kitabı okuyan için bu notlar çok ilginç oluyor. Haftada en az bir kere görüşüyor, okuduklarımız hakkında birbirimize bilgi veriyor ve bu haberleri tahlil ediyoruz. Ben onların aracılığıyla dünyadaki yeni ilmî keşiflerden ve ilmî kitaplardan haberdar oluyor, Rusça kaynakları onlardan alıp okuyorum. Bazen aramızda tartışma başlıyor. Bu tartışmalarda birimizin diğerimize teslim olduğu anlar da oluyor, herkesin kendi fikrinde kaldığı anlar da...

Birlikte seyrettiğimiz tiyatrolar ve filmleri de tartışırız. Her yazdığım eserin ilk okuyucusu bu dostlarımdır. Bazen benim yeni yazdığım bir eserimi beğenmez ve onu acımasızca tenkit ederler. Ben de bu tenkitleri değerlendirerek tekrar esere dönerim. Onların eserim hakkındaki fikirleri, genellikle doğru çıkar. Çok nadir hâllerde yanılırlar.

Bir insan gibi kendimi hissettiğim andan itibaren iç çelişkiler içinde büyüdüm. Bende, kendime dikkat çok erken yaşlarda başlamıştır. Ortaokulda öğrenci iken

sosyal bilimlerden yüksek notlar alsam da, diğer bilimleri, özellikle matematiği bir türlü anlayamazdım ve bu dersten orta notta yukarı not alamazdım. Velilerim bunun sebebini sorunca matematik öğretmeninin bana kin beslediğini söyler ve böylece de kurtulmaya çalışırdım. Bu yalanı o kadar söylemişim ki, kendi söylediğime kendim bile inanmışım. Bir gün matematik öğretmenim bana yardım maksadıyla, beni evine çağırdı. Benimle bir süre çalıştı. Yavaş yavaş matematiği anlamaya başladım. Öğretmenin büyük ilgisi, yani hakikatle benim velilerime söylediğim yalan kalbimde karşı karşıya geldi. İçimde savaş başladı. Öğretmenim ilgi gösterdikçe ben onun gözlerinin içine bakamıyor, utanıyordum. Böylece, öğretmenin ilgisi ve iyiliği beni silahsız hâle getirdi. Bana gerçeği anlatan yardımsever öğretmenim kalbime şüphe tohumu serpmekle bana yalnız matematiği değil, kendime dışarıdan bakmak dersini de öğretti. O zamandan itibaren ben, ikileşmeye, kendimi tahlile ve kendime dikkat etmeye başladım. Bu iç çekişmede insan kendini anlıyor ve olgunlaşıyor.

“En güçlü pehlivan kendi kendisini yıkmayı başarandır.” diye bir atasözü vardır... “Kimdir Benim Düşmanım” adlı şiirimde şöyle diyordum: Benim noksanlarımı görenlerin gözlerini kendi gözlerime takarak kendimi uzaktan görebilseydim, ben ben olurum. Çoğu zaman benim kalbimde iki duygu karşı karşıya geliyor. Çok defa tezatlar içinde çırpınıyorum. Bir taraftan kendimi itham ediyor, diğer taraftan kendime hak kazandırıyorum:

*Bahtiyar, elimde gazab kamçısı
Gözümde kalbimin ateş damcısı⁶
Bir yandan kendimin ittihamcısı
Bir yandan kendime vekil olmuşum.*

Bana göre, insan kendisi hakkında ne kadar büyük düşünürse, o kadar küçük insandır. Hem edebî şahsiyetimin oluşumunda, hem de pedagoji faaliyetimde, kendime ve başkalarına, kendine dışarıdan bakmak hissini aşılama çalıştım. İnsan bir işi yapmadan önce bu işin getireceği mutsuzluğu, kendisini o işten etkilenecek olan insanın yerine koyarak önceden görebilse dünyada hiçbir eksiklik kalmaz.

Benim az çok kazandığım başarıları sebep, zaman ve onun nispiğini anlamam olmuştur. Zamanı ölçülere bölen saati insanlar uydurmuştur. Aslında zaman yoktur. Zaman ölçüsü nispidir. Bir manide şöyle deniliyor: “Yıl var bir güne değmez, gün var bin aya değer.” İnsan çalıştığında zamanın nasıl geçtiğini anlamıyor, intizar dakikalarında ise bir saat bir yıl kadar uzuyor. C. Aytmatov’un söylediği gibi: “Gün uzar yüzyıl olur.”

Geceleri çalışıyorum. Çünkü geceleri kendi kendimle, kendi kalbimin çırpıntılarıyla baş başa kalabiliyorum ve sohbet edebiliyorum. Kitaplarımdan birisinin isminin “Kendimle Sohbet” olması tesadüfî değildir. Ben dinlenmeyi bilmiyorum, yılın özel ayını ve günün özel saatini dinlenmeye ayırmayı beceremiyorum. Ben çalıştığım zaman dinleniyorum. Yazamadığım, zamanımı küçük sorunlara harcadığım sürece kendimi kötü hissediyordum ve kendimden nefret ediyordum. İlhama gönüllü köle olup moral bulduğumda bütün sıkıntılar üzerimden gidiyor ve kendimi daha iyi hissediyordum. Çalışmak, kendimizi yakarak yaşamak ve boşalarak dolmaktır! Budur sanatçının hayatı... İnsan her zaman iş yaparken vakitle yarışıyor. Bu yarışta ne kadar hızlı olsa da zamanı yenemiyor. “Güzellik Önünde” adlı şiirimde şöyle yazmışım : Arabayla gittiğim zaman güzel bir dağ manzarasıyla karşılaşıyorum. Şoförden arabayı durdurmasını rica ediyordum. Bir kaç dakika dağ manzarasının güzelliğine daldıktan sonra diyordum:

*Şimdi sür yüzle yok, binle de sürsen,
Zamanı önleyebilmeyeceksen.
Ancak o anda
Güzellik önünde fikre dalanda
Vakti bir anlığa biz kabakladık,⁷
Onda maşını⁸ yok, vakti sakladık.⁹*

Ölçüye gelen vakit maddidir. Vakıt ölçüden çıkınca o, maneviyata, ruha ve güzelliğe dönüşür. Çünkü burada vakit de insan gibi donar ve heykelleşir. Klâsiklerin yazdıkları onun için ölümsüzdür ki, sanatın gayriadiliği onlara sarf olunan zamanı ebedileştirmiştir.

⁷ kabakladık: önledik

⁸ maşın: araba

⁹ sakladık: durdurduk

⁶ damcı: damla

Ömrüm boyunca zamandan kıymetli ve onun denginde hiçbir şey tanımamışım. Gençliğimde bir amacım vardı ve zamanın kıymetini bildim. Çok güçlü bir hafızam olmadığı için gençliğimden beri yapacağım işleri bir sıraya koymayı ve onları sınırlı bir zaman dairesinde gerçekleştirmeyi alışkanlık hâline getirdim. Verdiğim sözde dakik olduğum gibi, başkalarından da aynı dakiklığı talep ederim.

Azerbaycan Millî Meclisinin milletvekili olarak sık sık seçmenlerimle görüşür, onların isteklerini yerine getirmeye çalışırım. Her gün onlarca mektup alıyorum. Bu mektupların bir kısmında bana şair olarak değil, bir milletvekili olarak müracaat ediyorlar, istek ve arzularını belirtiyorlar. Tabii ki cevapsız bırakmak mümkün olmadığı için, zamanımın bir kısmı da bu iş için harcanıyor.

1985 yılında M. Gorbaçov'un faaliyetleri sonucunda Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan'da demokrasiye uygun bir iklim yaratıldı. Bu iklim gerek Sovyetler Birliği'nde, gerekse de Azerbaycan'da ilk önce kalem sahiplerini yeni sanat çığırına soktu. Yazarların, gazetecilerin fikri ve düşüncesi ile dili ve kalemi arasındaki demir sınırlar kaldırıldı. Stalin despotizmi ve durgunluk devrinde Sovyet insanların yaşadığı ızdıraplar, işkence ve mahrumiyetler yeni oluşmuş edebî eserlerde kendi aksini bulmaya başladı.

1988 yılında yazdığım *İki Korku* adlı manzum hikâyemde, Stalin devrinde uygulanan istibdattan dolayı, bütün kalem sahipleri gibi yaşadığım korku hissini ve mahrumiyetleri dile getirdim. Stalin döneminde yazıp sakladığım "Gülüstan" adlı manzum hikâyemi ve birçok şiirimi yayımlattım. Mevcut diktatörlük rejimine itirazım yalnız bu eserlerle sınırlanmıyordu. Beynimi kemiren, beni rahatsız eden fikir ve duygularımı, çoğu zaman tarihe yönelerek veya başka ülkelerin dilleriyle yazarak ifade ediyordum. Tarihi konularda yazdığım *Dar Ağacı* (1972), *Feryat* (1981-1984) adlı piyeslerimin, *Yollar-Oğullar* (1963) adlı manzum hikâyemin, çeşitli konularda yazdığım *Amerika Güzeli* (1982), *Merziye* (1984), *Bağışlayın, Sehv Olup* (1983) adlı manzum hikâyelerimin, yabancı ülkelere yapmış olduğum seyahatler üzerine yazdığım "Latin Dili" (1967), "Şairleri Öldürüyorlar" (1978), "Hayd-Park" (1978), "Ehramların Önünde" (1959), "Açık Şehir" (1960), "Alaaddin'in Çerağı" (1959), "Rüzgar-Ot" (1976), "Dan Yeri" (1972), "Kara Kutu" (1975) vs. gibi onlarca şiirimin başlıca hedefi çağdaş hayat ve içinde yaşadığım totaliter sistemdi. Şunu da belirtirim ki, bu eserlerin temel gayesi bazen resmî daireler tarafından anlaşılmıştır. Bu sebeple uzun yıllar hakarete uğramış, adım **kara listeye** alınmış ve mahrumiyetlere maruz kalmışım. O yıllarda her gün,

her ay tutuklanacağımı beklemiş fakat bütün bunlara rağmen, tuttuğum hakikat yolundan sapmamıştım.

Bütün dünyada "perestroika" adıyla tanınan yeniden kurma ve aşkarlık şimdilerde yazarların ve gazetecilerin dilinden kilidi kısmen kaldırsa da- ülkelerde gelişen millî bağımsızlık dalgası, halklar arasında millî çekişmelere sebep oluyordu. Bu millî çekişme özellikle benim halkıma çok pahalıya mal oldu. Günahsız halkımın kanı döküldü. Ermenilerin uydurduğu esassız **Karabağ problemi** halkımı kana boyadı. Sovyet ordusu, Anayasa hukukumuzu bozarak kâğıt üzerinde **bağımsız** ilân edilen ülkeme aniden girdi, günahsız yaşlıları ve yavruları tanklar altında ezdi. Bu da Gorbaçov'un ilân ettiği **yeni tefekkürün** ve **demokrasinin** sonucu... En dehşetlisi şuydu ki, Rus ordusu sadece sokaklardaki sessiz insanlara değil, aynı zamanda evlerin pencerelerinden içeriye ateş etmiş, yaralıları kurtarmak isteyen hemşirelere, doktorlara ve hastanedeki yaralılara saldırmış, yardım eli uzatanları, öldürmüş ve böylece bütün uluslararası insanî normları da çiğnemiştir. Bu vahşiliğe sebep neydi? Cevap tektir: "Yeniden kurma"dan sonra uyanan millî bağımsızlık hareketlerini boğmak, halkın demokratik ruhunu susturmak ve bununla da Rus İmparatorluğu'nu korumak! Eğer "yeniden kurma" bu demekse, ben ona lânet okuyorum. Bir şair, gözleriyle gördüğü bu dehşetli manzaralara nasıl dayanabilirdi? Bu sebeple ben, o günden bir gün sonra Azerbaycan Merkezi Komitesinin çevresinde itiraz mitingi için toplanmış on binlerce vatandaşımın karşısında Komünist Partisi sıralarını terk ettiğimi ilân ettim.

Dünya milletlerinin dikkatini dağıtmak ve yaptıkları cinayetleri haklı göstermek için Moskova'nın resmî daireleri şöyle bir yalan uydurdular: Rus ordusu güya Bakû'deki Ermenileri savunmaya gelmiş. Yalan, kara yalan! Çünkü Ocak ayının 19'unda Sovyet Ordusu Bakû'ye girince Bakû'de bir tane bile Ermeni kalmamıştı. İkincisi, eğer gerçekten Sovyet Ordusu Bakû'ye Ermenileri savunmak maksadıyla girdiyse, bundan bir yıl önce Ermeniler iki yüz bine yakın Azeri'yi Ermenistan'dan döve döve, kanını akıtarak kovunca bu ordu neden Yerevan'a girip de Azerileri savunmadı? Sorular çok ve bu cinayetin sorumluları benim milletimin soracağı hiçbir soruyu cevaplayamaz.

Bu soruların cevabı için ben dünyadan adalet mahkemesi talep ediyorum.

1981 yılında VII. Sovyetler Birliği Yazarlar Kurultayında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yazarlar Birliği İdare Heyetinin, aynı zamanda Azerbay-

B-11786

М. А. АХМЕТОВ
Азерб. Республикасы
КҮТАБХАНАСЫ

can Yazarlar Birliği İdare Heyetinin üyesi, Azerbaycan İlimler Akademisinin muhabir üyesi, Azerbaycan Komünist Partisi Bakû şehir komitesinin üyesi oldum. Ayrıca X. ve XI. dönem Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Âli Sovyete milletvekili seçildim.

Azerbaycan'ın halk şairiyim. 1976 yılında *Leninle Sohbet* ve *Muğam* manzum hikâyelerimle Cumhuriyet, 1984 yılında ise *Bir Geminin Yolcusuyuz* adlı şiir kitabımla Sovyetler Birliği Devlet ödüllerine lâyık görüldüm. Ekim İnkılabı ve Kırmızı Emek Bayrağı ordenleriyle ödüllendirildim.

Bu adlar, bu ünvanlar gerçekten yükselişin göstergesi mi? İnmek bir nevi çıkmak değil mi? Bazen şöhret sahipleri, şöhretin gölgesinde mayışıp uyumamışlar mı? Bu çok tehlikeli bir uykudur. Sanatçı kendisini rehavet uykusundan uyandırmayı başarmalıdır.

İnsan önüne koyduğu maksada ve bütün arzularına tamamen ulaşamaz. Bir şiirimde şöyle diyordum:

*Yürekteki arzular amellerden ezeldir,
Eylemek istediğim benim eylediğimden
Hem çok, hem de güzeldir.
Öyleyse... nekroloğa¹⁰ ömür tam olsun diye
Amellerle beraber en güzel arzular da
Niye yazılmaz niye?*

Bahtiyar VAHABZADE
Şenbe Gecesine Giden Yol, 1991.

¹⁰ Meşhur biri ölünce hakkında yazılan makaleler

ÖMÜRDEN SAYFALAR

Çocukluk dönemi insan ömrünün temel taşıdır. Sonraki arzular, hayaller ve düşünceler bu taşa dayanarak kanatlanır. İnsanın akli, düşüncesi, zevki, ruhu, psikolojisi, kabiliyeti ve sağlığı dahi bu çağda şekillenir.

Dünyaya göz açtığımızda ilk gördüğümüz, havasını teneffüs edip suyunu içtiğimiz, ilk ayağımızı bastığımız toprak, ana vatanımızdır. Daha sonra ise bin ülkeye gidebilir, bin ülkenin suyunu içip havasını teneffüs edebilir ve nice nice toprağın geçici sakini olabiliriz. Fakat bu toprağın, bu ülkenin hiçbiri bize kendi toprağımızın verdiklerini veremez ve ana vatan olamaz. Aslında toprak kimyevî içeriğine göre her yerde topraktır. Peki, onu bize vatan yapan nedir? Bu manada vatan, çok gelişmiş bir kavramdır. Vatan sadece toprak değildir. Vatan her şeyden önce, manevî özellikleriyle bu toprağın üzerinde yaşayan halkın dili, tarihi, kültürü, an'anesi, kısaca ruhu ve psikolojisi ile vatandır. Vatana bu manevî özellikleriyle bağlanmış insan, vatan uğrunda her türlü fedakârlığı yapabilir ve hatta ölüme bile gidebilir. İşte büyük Türk şairi C. Kuntay "Toprak, eğer uğrunda ölen varsa, vatandır." demiştir. Toprak, uğrunda ölen yoksa vatan olamaz... Toprak, biz bu toprağa manevî özelliklerine göre bağlandığımız zaman vatan olur ve yalnız o zaman biz, onun uğrunda ölüme hazır olabiliriz.

Vatanda yaşayıp da onun manevî özelliklerine bîgâne olan, adını taşıdığı halkın dilini, tarihini ve kültürünü bilmeyen insan, vatanın içinde vatandaş değil, **manevî muhacirdir**.

*İnsan tanıyorum, uykularında
Yüzer balık gibi el sularında.*

*Uçar New York'a, uçar London'a,
Manevî muhacir diyordim ona.*

*O, elin içinde eline özge,¹¹
Toprağına özge, diline özge,
Havasına özge, suyuna özge,
Ecdattan baş alan soyuna özge,
Doğma ocağına, közüne özge,
Özü de bilmeden özüne özge
Özgeye doğma
vatanından başka, her şeye doğma*

Vatanın ve halkın manevî dünyasına, diline, musikisine, ruhuna ve psikolojisine biz henüz çocukken sahipleniyoruz. "Bir insan gibi, vatandaş gibi herkes çocukluğunda şekillenir." tabirini boşuna söylememişler. Vatan, anne sütü ile duyduğumuz ninniler, şarkılar, maniler ve masallarla bizim ruhumuza süzülüp orada kök salıyor. Bu manada çocukluk, koynunda yetiştığımız vatandır. Çünkü herkes çocuklukta anne koynunda büyüyüp anne koynunda yetişiyor.

Ben, insan ömrünü 3 kuşağa ayırmak isterdim: 1. Çocukluk: Şeker çağı. 2. Gençlik: Hüner çağı. 3. İhtiyarlık ve yaşlılık: Keder çağı.

Tabii ki bu tasnifi herkese aynı şekilde mal etmek mümkün değildir. Çünkü ömrünün şeker çağında zehir tadanlar, hüner çağında olaysız ve hünersiz yaşayanlar olduğu gibi, keder çağında da kederlenmeyenleri çok görmüşüzdür.

Ben bu yazımda ömrümün şeker çağının bazı sayfalarını anlatmak istiyorum.

Herhâlde, çocukluk çağında insan dünya kaygılarından uzaktır. Dünyanın acı ve zorluklarından, bin bir türlü haksızlıklarından habersizdir. Emdiği sütün, sonraları ise yediği ekmeğin nereden geldiğini ve hangi zorluklar sayesinde kazanıldığını bilmiyor. İşte bu sebepten dolayı ömrün çocukluk çağı şeker çağı olarak adlandırılmaya değer.

Ömrümün Şeker Çağı

Ömrümde ilk defa gök gürültüsünü duyarak korkudan annemin yanına koştum ve o sesin ne olduğunu sordum, bugünkü gibi hatırımdadır. Annem beni koynuna aldı:

"Korkma!" dedi, "Melekler gökte at koşturuyorlar."

Allah'ım, bu ne kadar güzel bir sözdü. Sözü sihrine büründüm. Gökte at koşturan melekleri hayal gözümle gördüm. Üstüne beyaz tülden elbise giymiş güzel melekler, arşa kalkan güzel atların sırtında bulutların üzerinde nasıl da koşturuyorlar. Gök gürültüsü, atların kişnemesi ve ayaklarının çıkardığı ses; şimşek ise, nallarından kopan parıltı imiş. Bu hayaller beni nasıl eğlendiriyordu...

Bundan sonra her gök gürültüsünü duyduğumda at sırtında koşan kanatlı melekler gözlerimin önünde canlanıyor ve bu tablo, beni hayalimde kurduğum arzular dünyasına götürüyordu. Melekler beni de kendileriyle beraber bulutlardan yukarıya kaldırıp kulağıma gökler hakkında sihirli masallar fısıldarlardı. Bu masalları onlar mı anlatıyordu, yoksa ben kendim mi uyduruyordum?... Bilemiyorum, ama nasıl tatlıydı bu masallar; nasıl da güzeldi bu hayaller!... Peki, şimdi nereye gitti o güzel tatlı hayaller? Hayalimde kurduğum sihirli saraylar, simsim (Açıl susam açıl!) nidasıyla açılan kapılar?

Peki, daha sonra dünyanın sıcaklığını, kederin soğukunu, sıcaklığını, ağrısını ve acısını tattıktan sonra, zamanında iki kelime ile açılan kapılar neden yüzüme kapandı? Neden kapılar arkasında kaldım? "Demir Kapılar" şiirini yazıp, gerçeği dile getiren bu şiirin uzun süre acısını çekmek zorunda kaldım. Aynı şiirin yer aldığı *Kökler Dallar* adlı kitabım yasaklandı, kütüphanelerden kaldırıldı. O zaman şöyle dedim: "Allah'ım, biz bu dünyaya azap ve mahrumiyet çekmek için mi geldik?" Sorular etrafında düşündüğümde de yegâne tesellim ve sığınak yerim yine çocuklukta duyduğum masallar oluyordu. Çünkü masallarda kahramanın başından bin bir türlü belâ geçse de, kahraman karışık, olağanüstü olaylar içinde çırpırsa da, bu olayların sonu mutlulukla bitiyor. Masallarda hayır şerre, gerçek yalana, düz eğriye üstün geliyor (Keşke gerçek hayatta da böyle olsaydı).

¹¹ özge: başkası

*Bırak masal desin siyasetçiler.
İnsanın kalbine masal nur çiler.¹²
Masal dinleyenin fikri ucalır,¹³
Hayalden yol açar o hakikate.
Her zaman masalda galebe çalır!¹⁴
Hakikat yalana, ışık zulmete.*

Bu masallardan ve kanatlı hayallerden bir şey belli oluyor, o da, içinde yaşadığım bu dünyadan başka neredeyse benim göremediğim ayrı bir dünya, sırlı ve sihirli bir âlemin de mevcut olduğudur. Nedir bu ayrı dünya, sırlı, sihirli âlem?

Çocukluğumdan beri her zaman bana bir sır olan bu dünya hakkında düşünüyorum. Bu düşünce, bu hayal, idrakimizde izler açıyor ve bizi meçhuller dünyasına götürüyor... Var olsun, bizi malûmlardan meçhullere, gerçek dünyadan efsâneler dünyasına uçuran, “Nedir?” sorusunun arkasınca götüren kanatlı hayaller! “Nedir?” sorusundan doğan düşünce, kolumdan tutup beni idrak basamaklarıyla kaldırmış ve aynı soru sonraları mısralara dönüşmüştür.

Peki şiir yazmanın kendisi de sır değil mi? Niçin yazıyoruz? Yazmayabilir miyiz? Nedir şiiri bize yazdıran? Şiirin kaynağı nedir? vs. Sorular... Sorular... Bir sözle, ifade etmek gerekirse, cevapsız sorular ve izaha gelmeyen sırlar, manalardır, idrakin uçuş noktasıdır.

Dinlediğimiz masallar, efsâneler, esatirler ne kadar sihirli ve mucizeliyse, bir o kadar da güzeldir, manalıdır, hikmetlidir. Çünkü bu sırlar ve mucizeler çocuk hayaline kanat verir ve onun fantezisini genişletir. Ne olur, anneler, babalar! Çocuklara sırlarla dolu olan masallar anlatın, onlara uçmak için kanat verin.

Annem bana, babasının at sürüsü olduğunu anlatırdı. Bir gün kardeşi babasına, sabahları küheylan atının boynu ve kuyruğunun örülü, kendisinin de ter içinde kaldığını söylemiş. Bu sözler babasını hayli düşündürmüştü. Ertesi gün oğlunun sözünü onaylamış ve bunun cinlerin işi olduğunu söylemiş. Cinler her

gece habersizce gelip atları ahırdan çıkarır, boynunu ve kuyruğunu öreerek koştururlarmış... Annem masala benzeyen bu olayı anlatırken, cinlerden korkar tüylerim diken diken olur, içimden bir sızıltı geçer ve ağlardım. Bu sırlı acının ne olduğunu ve beni niçin ağlattığını bilmiyorum. Ama şunu biliyorum ki, içimden geçen bu sızı bana bize malum olmayan sihirli bir dünyanın varlığını bildiriyor ve hoş geliyordu. Korktuğumu gören babam ise, “Yavrum, ne cin, ne şeytan!”, diyerek annemi azarlamaya başladı. Babam bilmiyordu ki, korkuyu dağıtmak için söylediği bu sözlerle benim hayallerimi yıkıyor ve başka bir dünyanın varlığına olan inancımı param`parça ediyordu. Ben sırlı cinle, şeytanla, devlerle meleklerle dolu sırlı ve sihirli bir dünyanın varlığına inanmak istiyordum. Çünkü bu inanç, garip ve mucizeli hayaller kurmama imkân veriyordu.

Sonra annem cinlerin geceleri atlara binip yormamaları için, atların sırtına toplu iğne batırdıklarını söylerdi. Demek, cinler iğneden korkuyormuş! Bunun sebebini merak ettim.

Cinlerin, demirle yıldızının barışık olmaması ile ilgili masalarda ve rivayetlerde bir çok olay geçer. Geceleri banyoda, cinlerin garip seslerinin ve gürültülerinin önünü almak için yere mih, çivi çakılması; aynı şekilde güneş tutulduğunda, bakır dövmek gibi.

Çocuğun korkusunu almak için ona kapı kotonunun¹⁵ suyunun içirilmesi, yastığının altına bıçak veya kesici aletlerin konulmasının sebebi nedir? Acaba niçin ille de demirden yapılan bıçak ve kapı kotonu tercih edilir? Korkunun demirle, metalle alâkası nedir? Bu sorulara cevap vermek için cinlerle ilgili atalarımızın düşünce dünyasını, cin kavramı altında ataların neyi kastettiklerini, cinin iğne, çivi ve genellikle metalle ilişkisinin sebebini bilmek gerekir.

İşte görüyor musunuz? Masal olarak dinleyip geçtiğimiz, sadece çocuklar için ilginç olduğunu düşündüğümüz hadiseler bizim kafamızda nasıl da derin sorular oluşturuyor. Bu sorular bizi hayalden gerçeğe, gerçekten hayaller âlemine götürüyor. Rahmetli âlim dostum Hudu Mehmetov, “İlmin zirvesi sanat, sanatın zirvesi ise ilimdir.” derdi.

*
* *

¹² nur çilemek: aydınlatmak

¹³ ucalmak: yücelmek

¹⁴ galebe çalmak: üstün gelmek

¹⁵ koton: zincir

Henüz 10 aylık bir bebekken bir gün annem beni uyutup, ninemin odasına, yengemlerle beraber pirinç ayıklamaya geçmiş. İşe öylesine dalmışlar ki, beni tamamen unutmuşlar. Ben uykudan uyanıp bir saatten fazla ağlamışım. Sesimi duyan olmamış. Annemin bana anlattığına göre, ağlamaktan sesim kısılmış, gözlerim dışarı fırlamış, ağzım köpüklenmiş, daha kötüsü fıtık olmuşum. Beni muayene eden doktorlar mutlaka ameliyat olmam gerektiğini söylemişler. O zaman Şeki’de iyi bir cerrah bulunmadığı için beni Bakû’ye götürmeye karar vermişler. Fakat maddî imkânlarımız yetersizliği yüzünden dört yaşına kadar sıkıntı içinde yaşamışım. Sürekli sancılarla kıvranmışım.

Nihayet, dedemin ikazıyla kardeşleri bir araya gelerek babama yardım etmişler ve benim ameliyat meselemi halletmişler. Yolculuk hazırlığımız bugün gibi aklımdadır.

Annem giysilerimi ütölüyordu. Aniden, komşudan dehşetli bir bağırta duyduk... O anda usta amcamın bizimle komşu bahçenin arasında olan büyük kapıdan geçip bağırta gelen tarafa doğru koştuğunu gördüm. İşte o zaman komşunun 20 yaşındaki oğlu Enver’in kendisini astığını öğrendik. Amcam gidip ipi kesmiş ve ölü çocuk amcamın ayaklarının altına düşmüş. Bu durumdan korkan amcam kendinden geçti ve o günden sonra bir ay hasta yattı. Acaba Enver niçin intihar etmişti?

Bu, zamanın faciası idi. Enver’in babası Hüseyinbala ve amcası Alibala bizim “Yukarı Baş” mahallesinin zenginlerindendi. Büyük evlerinin birinci katı baştan başa ipek fabrikasıydı. Babam ve Cihangir Amcam da bir süre bu fabrikada çalışmışlardı. Sovyet yönetimi başa geçtikten sonra fabrika da dahil olmak üzere, bütün malları ellerinden alınmış ve aile tamamen iflâsa uğramıştı. Hüseyinbala bu haksızlığa dayanamamış, ölmüştü. Alibala ise bir yerlere kaçmış, o günden sonra onu gören olmamıştı. Hüseyinbala’nın büyük oğlu Hidayet, başka bir ipek fabrikasında muhasebeci olarak çalışarak zor da olsa ailesini geçindiriyordu. 1927 yılında liseyi bitiren Enver, üniversiteyi kazanmak arzusuyla yaşıyordu. Fakat “burjuva çocuğu” olduğu için onu üniversiteye almamışlardı. Enver, çok yerlere başvurmuş ama üniversiteye alınması için gereken belgeleri ona vermemişlerdi. Nihayet bu zor durumun çözümünü intihar etmekte görmüştü. O zaman küçük olsam da, Enver’le ilgili uzun süre evde konuşulanlar beni de etkiler, rahmetlinin bu zor duruma düşmesine çok üzüldüm. Enver’in zamansız ve feci ölümü mahallemizde herkesi çok üzmüştü. Onun defin töreni hâlâ gözleri-

min önünden gitmiyor. Bu tören, insanları sun’î şekilde sınıflara ayıran, milleti birbirine düşman hâline getiren zamana karşı, kitlenin isyanı idi. Zengin çocuğu olduğu için akıllı gençlerin yüzüne okul kapılarının kapatılması ne kadar adaletliydi? Acaba, bu gencin suçu ne idi? Fabrika açıp yüzlerce fakiri ekmek sahibi yapmak ne zamandan beri kabahat sayılmıştı? Şeki’nin “Yukarı Baş” mahallesinde, insanların bir kısmının odunculukla uğraştığı bir zamanda, bir kısım insana fabrikalarda iş imkânı sunulması kabahat miydi?

İnsanlar, fabrika sahibi Hüseyinbala’nın çok hayırsever olmasına, ihtiyacı olanlara yardım etmesine rağmen, bugün onun yavrusuna kimsenin yardım edememesine ve çaresiz gencin kurtuluşunu intiharda görmesine yanıyordu. Bu insafsızlık ve acımasızlık herkesin yüreğini yakıyordu.

Komşumuzun yaşadığı bu feci ölüm hadisesi, bizim yolculuğumuza engel oldu... Enver’in ölümünün kırkinci gününü bekledikten sonra Bakû’ye gittik.

Büyüklerimin sohbeti bende bir Bakû hayali canlandırmıştı. Koşuşan insanlar, kırmızı renkli tramvaylar, sokaklarda dumanlanan gır kazanları,¹⁶ onların altında yatan yüzü gözü kapkara **ciganlar**,¹⁷ vs. Bakû’yü hayalimde canlandırdığım gibi gördüm. Özellikle tramvayı görür görmez tanıdım. Sonraları hayallerimin gerçeğe yakınlığına ben de hayret ediyordum. Acaba tramvayı görmeden hayalimde onu nasıl yaratabilmiştim?

Basın Caddesi’nde bulunan 4 numaralı hastaneye yatırıldım. Annem de benimle kalıyordu. Kaldığımız oda uzun ve geniş koridorun tam ortasıydı. Koridorun baş tarafında geniş kapının üstünde bazen kırmızı ışık görünürdü. Annem beni ameliyata hazırlamak için o kırmızı ışığı göstererek, “Bak, orada seni iyileştirecekler ve bir daha hiçbir zaman ağrıların olmayacak.” diyordu. Nihayet o gün geldi, beni de ameliyata aldılar. Hatırlımdadır, burnuma kötü kokulu bir bez dayadılar, işte bu kadar. Bundan sonra hiçbir şeyden haberim olmadı. Ameliyatı yapan Bakû’nün ünlü bir cerrahı idi. Soyadı Gayibov idi. Sonraları annem, ameliyat olduğum gece, komşu odada yatan ihtiyar bir adamın yanımıza geldiğini ve bir süre önce gördüğünü anlatıldığını, o adamın sözleriyle kendisini teskin ettiğini söyledi.

¹⁶ gır kazanı: asfaltın eritildiği büyük kazan (Bakû’de evlerin çatısına zift kaplanır).

¹⁷ ciganlar: sahipsiz çocuklar

İhtiyar, rüyasında elimde oynattığım yumaktan ip açtığımı görmüş. İp ha bire uzuyormuş ve ben de ipin arkasında gidiyor, onu başka bir yumağa sarıyormuşum. İhtiyar gördüğü rüyayı yorumlayarak ömrümün uzun olacağını söylemiş. Annem de rüyanın böyle yorumlanmasına ve ihtiyara teşekkür etmiş. Bu rüya anneme büyük ümit vermiş, o günden sonra benim ömrümün uzun olacağına inanmış, ne kadar ağır hastalık geçirsem de, bana bir şey olacağından korkmamıştır. Ben büyüyüp aile kurduktan sonra da annem sık sık ihtiyarın rüyasını hatırlatıyor ve ömrümün uzun olacağını hatırlatıyordu.

Ailemiz çok büyüktü. Dedem, ninem, beş oğul, iki kız, dört gelin ve torunlar. Zekeriya Bey aile reisi idi. Her akşam bu büyük aile dedemin odasında toplanır, oğullar günlük kazançları hakkında hesap verir, iş yerinde karşılaştıkları ilginç olayları dedeme anlatırlardı. Ailenin geliri de, gideri de dedemin elinden geçirdi.

Akşamları ailenin toplandığı oda bugün gibi hatırımdadır. Bu odaya **zal odası**¹⁸ diyorlardı. Odanın baş tarafında köşesinde, arkasında nakışlı yastığıyla dede otururdu (Zekeriya Beye oğullar “dede”¹⁹, gelinler ise “ağa” derdi). Biz çocuklar ise, dedeye “baba” der, amcalarımızın her birini bir adla çağırırdık. Meselâ büyük amcam Ali Eşref’e okuma yazma bildiği için “Mirze Amca”, babama “Ağa Amca”, Şirali amcaya “Usta Amca”, Cihangir amcaya ise amcaların hepsinden küçük olduğu için “Bala Amca” deniliyordu. Mirze amcamın hanımına “Gelin Hanım”, Usta amcamın hanımına “Gelin Bacı”, benim anneme “Mama”, Cihangir’in hanımına ise, “Balahanım” diyorduk.

Odanın sağ tarafında babam ve amcalarım, sol tarafında gelinler ve aşağıda semaverin yanında ise daha o zaman evlenmemiş olan halam Fatime oturarak aileye hizmet ederdi. İyi hatırlıyorum, dedem bir iş için ayağa kalktığı anda sağdan ve soldan oğullarla gelinler hemen ayağa kalkarlardı, o çıktıktan sonra otururlardı. Dedem odaya girdiğinde yine herkes ayağa kalkar, oturduktan sonra tekrar otururlardı. Kazanç da bir, kazan da birdi. Ailenin bütün problemlerini dedem hallederdi. Dedemin izni olmadan ne oğullar, ne de gelinler hiçbir meseleyi tek başına halledemezlerdi. Ertesi günün meselesi de dedenin kararlarıyla akşamdan hallolunur ve akşam yemeğinden sonra her aile kendi odasına girerdi.

Bu düzen, bu terbiye o zaman bütün Azerbaycan ailelerinde vardı. Hiç kimse bu alışılmış düzenden dışarı çıkamazdı. Çünkü aksakal²⁰ ve ağbirçek,²¹ sözü geçen ve mukaddes sayılıyordu. Hanım, dedemin ikinci zevcesi idi. Buna rağmen, ailede kimin üvey olduğu kesinlikle anlaşılmazdı. Hanımın ismi de “Hanım”dı kendisi de... O, dört gelinin dördüne de aynı gözle bakar, üvey çocuklarından olan torunlarına ve kendi çocuklarıyla gelinlerine de aynı sevgiyle yaklaşır ve terbiye ederdi. Eğitim görmemişti; fakat tabiatından gelen kültür, sabır ve ağırbaşlılık vardı. Hiçbir zaman bu gelinden o geline, o oğuldan bu oğula bir şey götürmez, gelinleriyle arasında olan küçük dargınlıkları oğullarına ve kocasına anlatmazdı.

Yukarıda tasvir ettiğim mukaddes aile kuralları ve kanunları bugünün okuyucusuna belki garip gelebilir, hatta bazıları aksakala gösterilen saygının abartıldığını düşünebilir. Tasvir ettiğim bu hayat tarzının bugün, imkân ve ortam bakımından devam etmesi imkân ve ortam bakımından mümkün değildir. Fakat uzak ilçe ve köylerimizde bu türlü ailelerin olduğunu, ve hâlâ ata büyüklüğünün korunduğunu biliyoruz. Şehirlerde yeni şartlar ve talepler, eski hayat tarzının korunmasına engel olduğundan ister istemez yeni hayat tarzına boyun eğiyoruz.

Buna rağmen, eski âdet ve an’anelerin, özellikle ailede “aksakal” değerinin üzerinde düşünmek ve bu değeri muhafaza etmek çok önemlidir. Bu konu üzerinde şimdilerde daha çok konuşmalı, gelenek ve göreneklerimizdeki güzel yönleri bugünkü gençlerimize hatırlatmalıyız. Bırakalım da çağdaş gençler baba ve dedelerinin hayat tarzını bilsinler ve oradan ahlâkımızı güzelleştiren ve gelişmemize engel olmayan yönleri alsınlar.

Ben bir zamanlar yazdığım bir şiirde “Her eski kötü değil, her yeni de iyi...” demiştim. Şimdi de bu düşüncedeyim. Her yeni sadece yeni olduğu için iyi olamaz, her eski de eski olduğu için kötü olamaz. Atalarımızdan kalan öyle güzel âdetler var ki biz bugün onları üzüntü ile anmamalı, yaşatmaya çalışmalıyız.

Günümüzde bu şekilde birlikteliklerin yaşandığı ailelerin az sayıda olduğu herkesçe bilinir. Çocuklar evlenir evlenmez anne ve babalarından ayrılıyorlar. Şimdi herkes bağımsız olmak, kendi problemlerini kendisi halletmek istiyor. Bu

¹⁸ zal odası: büyük salon

¹⁹ Azerbaycan’da babaya “dede” dedeye “baba” denir.

²⁰ aksakal: ihtiyar adam, bilmiş kişi

²¹ ağbirçek: ihtiyar kadın

hâl yalnız bizde değil, bütün dünyada böyledir. Peki, bağımsız yaşayan küçük ailelerde karı koca arasında gün geçtikçe daha çok artan tartışmaları ve zıtlıkları nasıl izah edebiliriz? Eskiden 10-15 ve daha fazla fertten oluşan ailelerde münakaşalar yaşanmadığı hâlde, 2-3 fertten oluşan günümüz ailelerinde sık sık ortaya çıkan münakaşaların ve bu münakaşaların ayrılmaya kadar varan sebeplerini nerede aramamız gerekir? Eğer sebep çıkarların çakışmasında olsaydı, bu durumun, çok terkipli ailelerde daha fazla olması beklenirdi. Çünkü ailede ne kadar fert varsa, o kadar da çıkar vardır. Peki, niçin çok fertli ve çok çıkarlı ailelerde boşanma çok nadir oluyor? İstatistikî bilgilere göre, yeni kurulan üç evlilikten biri boşanma ile sonuçlanıyor. Başka milletlerde bu oran daha da yüksektir.

Ben aile içi anlaşmazlıkların sebebini ailelerde özellikle aksakala olan saygının olmamasında, bunun da sonucunda saygı ve hürmet sınırlarının aşılmasında görüyorum. Şimdiki ailelerden yaşlı fertler sıkıştırılıp çıkarılmıştır. Yeni kurulmuş ve bizim geleneklerimize aykırı olan **huzur evleri** buna en iyi delildir. Evde yaşlı insan nefesi, aile fertlerinin vahdeti ve birleştiricisidir. Ailede aksakal hürmeti, aile fertleri arasında karşılıklı saygı ve sevgiyi oluşturan mühim bir unsurdur.

Büyüklerle karşı saygılı olmak, o geldiğinde ayağa kalkmak, ona yer vermek, büyüklerin karşısında edeple oturmak, onun sözünü kesmemek ve saire ve saire... Bunlar eski kafalılık mı? Bilmiyorum, ama vacip olduğuna hiç kuşku yok.

Aile fertleri arasında, karşılıklı saygının olması gereklidir. Çağdaş pedagojiye göre veliler çocukları ile o kadar açık olmalı ki, ne oğul ne de kız, velilerinden saklamamalı, içlerinden geçeni açık seçik anlatmayı becermelidirler. Bu namus ve ismet sınırlarının ortadan kaldırılması demektir.

Aynı kaideyi tüm milletlerin hayatında aynı ölçüde uygulamaknın geçerli olacağını düşünmek yanlıştır. Çünkü her halkın kendine özgü nitelikler taşıyan millî psikolojisi vardır. Biz, Azerbaycan Türkleri daha kendi millî psikolojimizi ilmi olarak öğrenmesek de, onun hepimizce mâlum olan özelliklerini yaşıyoruz, yaşıyoruz. Fakat kül altında ögle közler vardır ki, biz daha o közleri üfürüp yüze çıkaramamışız. Kan bağı ile aldığımız ve kanımızda, genlerimizde, cevherimizde uyuyan, yüze çıkmak için fırsat bekleyen manevî hazinelerimizden daha haberimiz yok. 1988 yılının Şubat-Mart olaylarına kadar halkımızın, itiraz ve isyan sesinden acaba haberimiz var mıydı? O zamana kadar millî haysiyetimizin olmadığı zannediliyordu. Olaylara kadar çokları öyle zannediyordu ki, bizim millî

haysiyetimiz sıfırdadır. Ama karşımıza açılan meydan ve zamanın oluşturduğu şartlar bizim uyuyan hislerimizi bir yumrukla uyandırdı. Pek çok kişi buna hayret etti. Gerçeği söylemek gerekirse, ben halkın manevî gücüne, daha mahvolmamış millî hislerine her zaman inandım; fakat bu kadarını beklemiyordum.

Konuyu değiştirmeyelim. Her halkın kendine özgü millî psikolojisi olduğunu söyledim. Gözünüzün önüne, daha kökünden ayrılmamış bir Azerî ailesini getirin. Herkes televizyon önüne toplanmış, yabancı veya Rus filmi izliyor: Yatakta çınlıplak erkek ve kadın... Bu durumu çocuklarının yanında izleyen baba ne yapmalıdır? Çocuklarının yüzüne nasıl bakar? Aynı zamanda çocuklar da babalarının yanında utanç teri dökmezler mi?

Bu manzara, filmin ait olduğu kültür için belki kabul edilebilir. Fakat bizim ölçülerimize göre evlâtlarıyla böyle filmlere bakmak kabahatten de öte ahlâksızlıktır. "Çirkin sahnelerle dolu filmleri beraber izleyen baba ile evlâtlar arasında saygı ve hürmet sınırlarının kalmayacağı ortadadır. Bu aynı ahlâk kurallarını bütün halklara aynı oranda uygulamanın doğru olmadığını gösterir.

Hülâsa ben, çocuklarla veliler arasında mutlaka bir mesafenin konulması gerektiğini savunuyorum. Bu mesafe anne, baba saygısının gözetildiği alandır. "Anne hakkı, Tanrı hakkıdır." sözünü biz boşuna söylememişiz. Peki, şimdi bu mukaddeslik nerede? Biz bugün velilerimizi aileden dışlamakla nereye gidiyoruz? Velinin çocuğuna söylediği söz yalnız ve yalnız evlâdın hayrı içindir. Evlât yalnız bugünü düşünürse, velî bugünle beraber yarını da düşünür. Çünkü velilerin bildiğini evlât genç yaşında bilemez.

İyi hatırlıyorum. Babam sözünü bana doğrudan söylemez, annemin aracılığıyla ulaştırırdı. Onun muhakemelerine itiraz etmez, fakat içimden güler ve düşünürdüm: "Bu adam adını bile yazamıyor, fakat onca bilgime rağmen bana yol gösteriyor..." Bu düşünce benim cahilliğimden kaynaklanıyordu. Beş on kitap okumakla kendimi ondan akıllı sayıyordum. Benim kitapçıdan edindiğim bilginin, onun hayattan öğrendiğinin yanında önemsiz kalacağını unutuyordum. Babamın söylediklerinin ne kadar doğru ve bana gerekli olduğunu ben, onun, o zamanki yaşına geldikten sonra anladım.

Babam çok ciddi bir adamdı. Ben ortaokulu bitirinceye kadar o, benimle bir kere de olsa doğru dürüst konuşmamıştı. Daha doğrusu, böyle bir açıklığa yol

vermemiştir. Bana okul harçlığını bile kendisi vermezdi, annemden alırdım. Aramızda açılmayan bir sınır vardı. Benimle kendisi arasında çok büyük bir mesafe koymuştu ve bana öyle geliyordu ki, o benimle hiç ilgilenmiyordu. Benim işlerimden asla haberi yoktu ve hatta kaçınıcı sınıfta okuduğumu bile bilmiyordu.

Bir gün çok kötü hastalanmıştım. Ateşler içinde yanıyor, sayıklıyordum. Annemle babam benim hastalığım hakkında konuşuyordu. Ateşler içinde yanarken babamın benim hastalığımla ilgilendiğine hayret ettim. Bir de baktım ki, babam ateşimin derecesini anlayabilmek için elini başıma koymuş. Yalnız o zaman babamın da beni sevdiğini hissettim. Babamın bu sevgisinden ilham alarak yüzümü anneme çevirdim:

- Babam benim kaçınıcı sınıfta okuduğumu bilmiyor...

Bir de baktım ki babamın gözleri yaşla dolmuş. Kendisinin ağladığını görmeyeyim diye yüzünü yana çevirerek şöyle söyledi:

- Niye bilmiyorum, yaramaz!. Dokuzuncu sınıfta okuyorsun.

Cevabına çok şaşırdım. Benim kaçınıcı sınıfta okuduğumu biliyormuş... Bu bana yetiyordu. Hastalığımı bile unuttum.

Çağdaş eğitimciler beni bağışlasın ama kendim de bir baba olduğum gün babamın terbiye metodunun ne kadar doğru olduğunu gördüm.

Fikrimin başına dönüyorum: Azeri ailelerde baba ve annelerle evlatları arasındaki sınır korunmalı, aksakalın nüfuzu gözetilmelidir. Çünkü bu bizim millî psikolojimizin başlıca hususiyetidir.

Köy sokaklarında genç adamlar at sırtında yol gitmezler. Çünkü o, atın sırtında olduğu bir zaman önüne yaşlılar çıkabilir. Genç adamın ise at sırtından ihtiyara selâm vermesi ahlâksızlık sayılır. O, yalnız köyden çıktıktan sonra ata binebilir. Böyle bir âdetin önünde baş eğiyor ve böyle âdetlerin devam ettirilmesini diliyorum.

Bir de bakıyoruz ki 20-25 yaşında bir genç bacağına bacağının üstüne atarak bir elini de diğer koltuğun arkasına yaslayarak arsız arsız sırtıyor. Televizyona

çıkan herkes kendisini milyonların izlediğini unutmamalıdır. O, konuştuğu an, binlerce evin konukudur. Bu izleyici yığınlarının arasında kendisi gibi gençler de vardır, babası gibi yaşlılar da. Öyleyse, o gence sormak gerekir: "Evde, babanın ve dedenin yanında da bacağına bacağının üstüne atıyor musun? Evde böyle yapmıyorsan, halkın karşısında bu hareketi nasıl yapabiliyorsun? Yok, eğer evinde baba ve dedene saygısızlık yaparak bacağına bacağının üstüne atıyorsan, o zaman sen ahlâksız bir insansın."

Öyle aileler gördüm ki, baba, sevgili oğlunun sigarasını yakıyor. Ve çok gariptir, bu ahlâksızlığı modernlik sayıyorlar. Eğer modernlik buysa, ben böyle davranarak modern olmak istemiyorum. Eğer benim evlatlarım benim yanımda gereksiz şeyler konuşmuyorlarsa, ben geldiğimde ayağa kalkıyorlarsa, benim yanımda sigara içmiyorlarsa ve beni gözetleyen modern birisi beni gericilikle suçluyorsa, bırakın suçlasın. Ben öyle bir modern olmaktansa, böyle gerici olmak istiyorum.

*

* *

Bu zamana kadar bu mesafeyi koyduğum için beni gericilikle suçluyorlarsa bırakın suçlasınlar. Yazdığım belgelerimde belirtmediğim bir hususu şimdi yazıyorum. Bütün resmî belgelerde babamın ismini Mahmut, annemin ismini de Gülzar yazmıştım. Aslında Mahmut ağabeyim; baba bir, ana ayrı kardeşim Gülzar ise kardeşimin hanımıdır. Peki, ben neden böyle yaptım?

Aslında benim babamın adı Zekeriya, annemin adı ise Hanım'dır. Mahmut Ağa Zekeriya'nın oğlu, Hanım ise Mahmut Ağa'nın üvey annesidir. Mahmut Ağa Gülzar'la evlenmiş, yıllar geçmiş fakat evlatları olmamış. Ben 1925 yılında doğduğumda, üvey ağabeyim beni kendi babasından evlatlık almıştır. Ben bunu bilmiyordum, gözümü açarken Mahmut Ağayı baba, Gülzar'ı ise anne gibi tanıdım. Yalnız 1946 yılında, 21 yaşındayken dede gibi tanıdığım Zekeriya Bey ölünce, onun cenaze töreninde öz ninem, yani Hanım'ın annesi bana hakikati söylemişti, fakat ben buna inanmamıştım. Daha doğrusu, inanmak istememiştım. Şimdi bile bu cümleleri yazarken, o acılı tören gecesinde ninemin söylediklerini hatırlayınca beni dehşet kaplıyor. O zaman yaşadığım heyecanı sözle izah etmek zordur. Yirmi bir yıl **baba** ve **anne** olarak tanıdıklarım, aslında benim babam ve annem değilmiş. Dede ve nine olarak bildiklerim ise babam ve annemmiş.

1946 yılında artık Bakû'de oturuyorduk. Aldığımız bir telgrafta göre, Şeki'ye cenaze törenine gelmiştik. Öz annem Hanım'ın oğlu İsfendiyar savaştan dönmemiş, annemin kocası ölmüş, ikinci oğlu olan ben ise başkasına evlâtlık verilmişim. Hanım'ın bundan sonraki geçimi ninemi rahatsız etmiş, bunun içinde bu zamana kadar gizli kalan sırrı bana açmıştı. Yaşlı ninem bu sırrı bana Hanım'dan gizli anlatmıştı. Hanım anne sırrın açıldığını öğrenince annesine çok kızdı. Ama söylenen söylenmiş ve hakikat tecelli etmişti.

Ben o gece uyuyamadım. Yaşlı ninemin, söylediklerine inanıyordum. En mühimi de, Hanım nineye karşı kalbimin derinliğinde her zaman gizli bir muhabbet taşıyamam. Hanım annenin bana üvey nine olduğuna bir türlü inanamıyordum. 9 yaşından itibaren kendi öz babamdan ve annemden ayrılarak Mahmut Ağa ve Gülzar'la Bakû'de yaşasam da, her zaman Şeki, oradaki baba ocağımız gizli bir hisle beni kendisine çekiyordu. Bakû'de amcaoğlu gibi tanıdığım, aslında ağabeyimin oğlu olan Hikmet, yaz tatillerinde Şeki'nin adını bile anmazdı. Bense yıl boyu yaz tatilini bekler, Mayıs ayı gelince Şeki'ye kanatlanırdım. Bunu hisseden Gülzar, her zaman beni Şeki'de kıskanır, yaz aylarında Bakû bağlarına taşınmak isterdi. Mahmut Ağa yüreklerdeki bu duygu savaşını anlar ve her zaman beni savunurdu.

Şeki'ye gelince benim sevincimin sınırı olmazdı. Biz annemle o zaman Şeki'nin aşağı bölümüne taşınmış, Şirali amcamlara (aslında üvey kardeşim) yerleşmiştik. Aynı gün ben dede ocağına gitmeye, dedem ve ninemle görüşmeye can atardım. Gülzar anne, benim bu heyecanımı kıskansa da itiraz etmez ve bana Yukarı Baş'a, dedemlere gitmek için izin verirdi, kendisi ise gelmezdi.

Nine ve dede gibi tanıdığım anne ve babamla her görüşmem hem benim için, hem de onlar için bayram olurdu. Her defasında ninem (aslında annem) beni bağrına basıp hüngür hüngür ağlardı. Ağabeyim İsfendiyar askere gitti. 1941 yılında savaş başladı. Tek ümitleri, savaştan dönmedi. Bu zamandan sonra ihtiyarlar bana ümit gözüyle bakmaya başladılar. Galiba, yüreklerinin derinliğinde tabii bir teessüf ve pişmanlık uyanmıştı.

Hanım anne Gülzar'ı gelinlerinin hepsinden çok severmiş. Çünkü onun yer yüzünde ne babası ne de akrabası vardı. Kalbi kırkıtı. 1918 yılında kayıplara karışmış kardeşlerini arıyormuş. Diğer taraftan ilk kocasından da Gülzar'ın çocuğu olmamıştı. Bizim aileye geldikten sonra ne kadar doktora göstermiş, muayene yaptırmışlarsa

da faydası olmamıştı. Doktorlar kısır kalacağını kendisine söylemişler. Bu yüzden de Gülzar anne sık sık sessizliğe bürünür, kendi derdine ağlamış. Hanım anne bana hamileyken kendisiyle nerdeyse aynı yaşta olan 4 oğlundan utanıyor, çoğu zaman onlarla konuşmuyormuş. Hatta çocuktan kurtulmak için ebeyle de görüşmüş. Bunu anlayan Gülzar, Hanım annenin ayaklarına kapanarak çocuğu korumasını ve ona evlâtlık vermesini rica etmiş. Hanım anne Gülzar'ın isteğini kocasına söylemiş ve anlaşılmışlar. Ben doğar doğmaz Gülzar beni bağrına basmış, "Bu benimdir." demiş. Bütün aile Gülzar'ın isteğini kabul etmiş ve resmî belgelerde de babam Mahmut Ağa, Annem ise Gülzar yazılmıştır.

Gülzar, Ermeni-Azeri mücadelesi zamanında ailesinden uzak düşmüştü. Köylerinden kaçmış, kocasını ve ailesini kaybetmişti. Şeki'nin saygın ailelerinden biri onu evlâtlığa kabul etmiş ve daha sonra babamla evlendirmişlerdi. Annesiz, babasız ve akrabasız olan Gülzar'ın kalbini kırmamaya evde herkes dikkat ederdi. Diğer gelinler, mübârek günlerde ve bayramlarda anne ve babalarını ziyarete giderlerken onu da beraberlerinde götürürlerdi.

Gülzar annem, terbiyeme ve eğitime çok dikkat etmiş, yüksek eğitim almam ve hayatta başarılı olabilmem için kendini çıra gibi yakmıştır. Çocuğunu sevmeyen, onun yolunda her türlü zorluğa katlanmayan anne var mıdır? Bizde, tüm anneler çocuklarının çevresinde pervane misali durmadan dönerler. Fakat Gülzar annenin bana duyduğu sevgi ve gösterdiği kaygı hiçbir ölçüye sığmadı. Okulda okurken büyük ara zamanı, mutlaka gelir, benim karnımı doydurduktan sonra giderdi. Bizi tanıyan aileler ise Gülzar'ın anneliğine ve bana duyduğu sonsuz sevgiye hayret ederler, akranlarım ise beni kıskanırlardı. Savaş yıllarında kendi ekmeğe payını bana yedirirdi. Bugün hayatta kazandığım ne varsa, hepsini Gülzar anneye borçluyum.

Bir ormancı, dağcı olan babam ve kardeşlerim, yeni ekonomi döneminde bakkal ve başka dükkânlar açmışlardı. Babalarının idaresinde Ali Eşref'le Cihangir'in bakkal dükkânı, Mahmut Ağa ile Şirali'nin ise un ve buğday dükkânları varmış. Bu devir biter bitmez bir süre sonra babam ve ağabeylerim oy kullanma hukukundan mahrum edilmişlerdi. Şeki'de geçimin zor olacağını anlayan ağabeylerim Ali Eşref ile Cihangir, 1930 yılında Bakû'ye taşınmak zorunda kalmışlar. Bakû'de bir süre iş bulamamışlar, ipek fabrikasında işe alınmışlardır. Dükkânını kapatmak zorunda kalan Mahmut Ağa da uzun süre Şeki'de iş bulamamış, ağır günler geçirmiş. Kardeşler babamı da Bakû'ye davet etmişlerdi. Gülzar anne de beni düşünerek Bakû'ye yerleşmek için çırpınmış, fakat büyüdükten sonra kendi anne ve babamı tanıyacağımdan korkarak tereddüd etmiş.

Nihayet, 1934 yılında Bakû'ye yerleştik. Bu göç hâlâ hatırımdadır. Yevlah'a kadar olan 80 kilometrelik yolu, at arabasıyla iki günde geçtik. Şeki'nin 35. kilometresindeki Suçma (Suçivini) köyünde akşama doğru yağmura yakalandık. Geceyi köydeki kervansarayda geçirdik. Ertesi gün sabah erkenden yola çıktık ve akşama doğru Yevlah'a geldik.

Biz Bakû'ye taşındıktan sonra Şirali amcam da Şeki'nin aşağı mahallesinde ev almış böylece, dedem, son evlâdı olan kızı Firengiz ve Hanım anne ile beraber orada kalmıştı.

Topaldı kaç, Çerpenek, Gizlenpaç, Godu Godu, Bir Kuşum Var, Enzeli, Dire Döğme, Yalaka Salma, vs. gibi çocuk oyunları hem fizikî, hem de manevî gelişimime yardım ediyordu. Bu oyunların bir kısmı şiirler eşliğinde oynanıyordu:

*Bir kuşum var bu boydana,
Gagası da sana sana...*

Oyunda bir diğer kuşun ismini, özelliklerine göre bulması gerekiyordu. Bazen de birkaç gün yağmur kesilmediğinde "godu godu" gezip, evlerden pay isterdik. Eski inanışlara göre, yedi kapıdan pay toplandıktan sonra yağmurun mutlaka kesilmesi gerekiyordu. **Godu - kolçak**, şimdi kukla demektir. Uzun bir ağaca, enine, iki kola benzer tahta çakılır, bu tahtaya ceket veya başka şeyler giydirilir, ağacın başına şapka konulur. İşte buna kolçak deniyor... Adama benzetilen bu kolçağı, bayrak gibi başımızın üstüne kaldırıp **Godu godu** şarkısı eşliğinde söyleyerek mahalleleri dolaşırdık:

*God godu kalksana,
Çömçeyi²² doldursana,
Goduyu yola salsana.
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kızı olsun,
Adı da Fatma olsun,
Kaşları çatma olsun,
O da çatlasın ölsün.*

²² çömçe: Büyük keçe

veya:

*Ekil bekil kuş idi,
Duvara konmuş idi.
Gittim onu tutmaya,
O, beni tutmuş idi,
Meydana salmış idi.
Meydanın ağaçları,
Den getirmiş uçları.
Çeper²³ çektim, yol açtım
Kızıl güle dolaştım,
Bir deste gül dermemiş
Ninesi geldi, ben kaçtım.*

O zaman herkesin ezbere bildiği bu ve buna benzer çocuk şiirlerini söylemekten usanmazdık. Ölçülü, kafiyeli söz söyleme hevesi ve yeteneği çocuk yaşlarda başlar. Çünkü çocuk ruhu ahenge, musikiye ve ritme daha meyillidir.

Özellikle, hareketli yedili şiir ölçüsü çocuğun hareketli ruhu ile özdeşleşmektedir. Çoğu zaman dikkatimi çekmiştir, "Şengülüm, Şüngülüm" adı çocuk masalının, hatıralarda yer etmesini sağlayan yönü, önce keçinin daha sonra da kurdun söylediği şiirlerdir:

*Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm,
Aç kapıyı ben geldim.*

Toplam yedi kelimeden oluşan bu beyitte, beş kelime aynı kafiyededir. Bu kafiyelerden doğan ahenk ve müzik, çocuk ruhunda unison oluşturur, onu dillendirir. Bu şiiri bir kaç defa dinleyen çocuk, "Şengülüm, şüngülüm, mengülüm" mısrasını duyar duymaz **şengülüm**'e kafiye olan "Ben geldim"le şiiri kendisi devam ettirebilir.

Bazı çocuklar gibi ben de sözü kafiyesi ile söylemeyi seviyordum. İlk şiirimi ortaokul dördüncü sınıfta yazmıştım. Tabii, ona şiir denemezdi. Bu tecrübe sadece, çocuk ruhundaki ahengi yansıtan kafiyeli söz. Ben çocukluğumda şiirden ziyade

²³ çeper: çit

hikâye kitapları okurdum. Bugün de böyledir. *Aşık Garip, Tahir ve Zöhre, Abbas ve Gülgez* gibi destanları okurken, çoğu zaman “Aldı bakalım ne dedi” sözünden sonraki şiir kısmını geçer, sadece nesir bölümünü okurdum. Şiir hikâyeyi uzatırdı, ben ise sonucu bir an önce öğrenmek için sabırsızlanırdım, sonucu bir an önce öğrenmek için acele ederdim. Bir şair olarak ortaya çıkmamda şiirden çok nesrin rolü olduğunu söylersem yanlış olmaz.

*
* *

Hanım, bizim aileye kendisiyle birlikte, ilk kocasından olan Firengiz adlı kızını da getirmişti. Firengiz bizim evde büyümüş, eğitim görmüş ve ergenlik çağına gelmişti. Güzel bir kız olan Firengiz’e akrabalarından ve komşulardan görücüler gelmeye başladı. Ama kız hiçbirisini beğenmiyordu. Çünkü genellikle odunculuk ve kömürcülükle uğraşan Yukarı Baş mahallesinde, eğitim görmüş genç yoktu. Firengiz ise o zamanda nadir rastlanan tahsilli, romantik tabiatlı, elinden kitap düşmeyen, okul törenlerinde ve toplantılarında şarkı ve şiir okuyan kızlardan biri idi. Böyle bir kızın, evlenmek için, eğitim görmüş, görgülü bir genci tercih etmesi tabii idi.

Karşı binamızda Garadavoy (jandarma) Ahmet adında imkânları yerinde, bir adam otururdu. Dört çocuğu vardı. Odunculukla geçinen bu ailede kimse eğitim görmemişti. Pehlivan cüsseli oğullar, babaları gibi yalnız fizikî güçlerine güvenir, mahalleye meydan okurlardı. Ahmet’in ikinci oğlu Nureddin diğerlerinden daha amansız idi. Kendisini mahallenin kabadayı sayan bu genç, Firengiz’i seviyor, onu her adım başı izliyordu. Bunu bütün mahalle halkı, aynı zamanda anne ve babası da bilir, onu bu sevdadan vazgeçirmeğe çalışırlardı. Nureddin ise fikrinden dönmüyor, kızı öldüreceğini söylüyordu... Sevdığı kızı ölümle tehdit eden bu soytarının sevgisine nasıl inanılır? Bu sevgi miydi? Hayır! Bu, kendi benliğini, kendi kudretini tasdik etme arzusundan başka bir şey değildi...

O devrin âdetlerine göre, ki, meseleyi gençlerden ziyade, her iki gencin büyüklerinin halletmesi daha uygundu. Olaylar her iki tarafın babalarının razı olmadığını gösteriyordu. Babam inkılâptan önce **garadavoyluk**la mahalleye meydan okuyan Ahmet’e sadece komşuluk hatırına selâm veriyordu. Ahmet de babamla zorla konuşurdu. Firengiz’in o devre göre kabahat sayılan eğitimi ve bir parça serbestliği Ahmet’e hoş gelmiyordu. Bu yüzden de aileler susuyor, mahalledeki konuşmaları ve dedikoduları duymamazlıktan geliyorlardı.

Firengiz ise Lütfeli adlı bir köy öğretmenini seviyormuş... Bizimkiler bu gerçeği öğrendikten sonra Nureddin’in şerrinden kurtulacaklarını zannederek Lütfeli’nin görücülerini kabul ettiler. Fakat, asıl şerrin bundan sonra başlayacağını tahmin edememişlerdi. Kızın başka birisiyle nişanlandığını duyan Nureddin, onu kaçırmaya karar vermiş, fakat başaramamıştı. Çünkü kız, her zaman ağabeylerinin gözetiminde okula gidip geliyordu.

Düğünden bir kaç gün önce Firengiz’i yengeleri nikâha götürdüler. Ben de annemin yanında idim. Nikâh bittikten sonra eve dönerken Nureddin’in bizden tarafa geldiğini gördük. Kadınlar şaşkına döndüler. Nureddin bizim gruba doğru döndü. Ben Firengiz’in arkasında duruyordum, kendimce onu koruyordum. Bir anda Nureddin beni kenara iterek elindeki bıçağı kızın sırtına batırdı. Kız bağırdı. Kadınlar kızın yanına koşarken o, bıçağı kızın sırtından çıkarıp dere aşağı koşmaya başlamıştı. Ben kızın sırtından sıçrayan kanı görür görmez bayılmışım.

Firengiz’i hastaneye götürdüler. Allah’tan yara fazla derin değilmiş. Polis gelip rapor yazdı. Nureddin’i tutukladılar. Fakat bir hafta geçmeden bıraktılar... Ben henüz 8-9 yaşında çocukken rüşvetin ne kadar büyük bir güce sahip olduğunu anladım. Para kanın da üstünde bir değere sahipmiş. Bu, haksızlığın bir yüzü, diğer yüzü ise, Nureddin’in vahşiliği, kabadayılığı ve uzun yıllardan beri halkın kayıtsız şartsız kabul ettiği ahlâk kurallarını bozmasıydı. Âdetlere göre, kıza, kadına el kaldırmak bir yana, erkek erkeğe dahi kadının yanında el kaldırmazdı. Bunu yapan kim olursa olsun, halk affetmezdi. Ama yeni cemiyetimizdeki rüşvet, bu mukaddes âdeti hiçe sayan soytariya hak kazandırmıştı. Ben bu cahilliği, haksızlığı hazmedemiyordum. O kanlı olaydan sonra Nureddin her gün kapımızın önünden gururla geçiyor, bize kendince gözdağı veriyordu.

Bir hafta sonra Firengiz hastaneden çıktı. Ben ise o olaydan sonra bir ay yatımdım. Katilin elinde gördüğüm kanlı bıçak gözlerimin önünden gitmiyordu. O rüyalarım kâbus hâline geliyor, beni korkutuyordu. Geceleri sayıklıyordum. Âdeta sinir hastalığına tutulmuşum. Beni yıpratın, Nureddin’in serbestliği, utanmazlığı ve cezasız kalması idi. Bunu gururuma yediremiyordum. “Acaba niçin devlet ona ceza vermedi?” diye düşünüyordum. Ağabeyler neden susuyor, onun bu kabadayılığına cevap veremiyorlardı? Bu lâkaytlığı babama ve amcalarıma yakıştıramıyor, onları affedemiyordum. Küçük yaşta şahit olduğum bu haksızlık, beni çok üzüyordu. Ben, o yaşta hayatın baştan başa haksızlıklarla dolu olduğunu nereden bilebilirdim? Benim yaşadığım zamanda en büyük hak kuvvetti. Bir süre sonra bu gerçeği anladım.

Bir Mesaj

Ali adında, bey soyundan gelen çok temiz ve namuslu bir akrabamız vardı. O, müdürü olduğu sovhozda (kooperatif) her kuruşun üzerine titrer, kimsenin hainlik yapmasına müsaade etmezdi. Bu kristale benzeyen temizliğine herkes hayret ederdi. Evinde doğru düzgün eşyası yoktu. Gözü tok, nefsi temiz idi. Herkes onu **saf** zanneder, özellikle işçileri hiç sevmeyizlerdi. Hakkında “Ne kendisi yer, ne de bize yedirir.” derlerdi. Sovhozun tüm işçileri Ali Bey'e karşı idiler. Bir gün işçiler birleşip onu işinden attırdılar. İlçe Başkanı (parti sekreteri) da bu meseleyi bilmemezlikten geldi. Ali Beyin, **hakını** (rüşvetini) vermemesi başkanı sinirlendirmişti.

Ali Beyin çalmadığı kapı, dilekçe ve mektup yazmadığı yer kalmadı. Ama ne fayda? Dertlinin derdini dinleyen kim? Babasından kalan altın saatini satıp Moskova'ya gitti. İki ay kapı kapı dolaştı, dinleyen olmadı. Bin pişman geri döndü. Günlüğü bir manata otelde kaldığını, elinde kalan parasını da böylece harcadığını sonraları babam anlatırdı.

O zaman ben, Ali Beyin başından geçen bu olaylardan etkilenmiş bir şiir yazmıştım. Şiir, “*En büyük haksızdır hakkı arayan.*” mısraı ile bitiyordu. Bizim cemiyette bundan böyle hakkın ve adaletin öneminin kalmadığını anlamış, onu arayanların saf, aklından sorunlu olduğunu düşünmeğe başlamıştım zamandı. 8-9 yaşında her şey gözümde pes pembe iken Ali Bey gibi hakkın ve adaletin varlığına ben de inanıyordum.

Sonraları hakkın göz ardı edildiği yerde susamamaya, haksızın cezalandırılmasına çalışmaya başlamıştım. Hakkı aramanın anlamsız olduğunu bildiğim hâlde haksızlık ömrüm boyunca beni rahatsız etmiş, sınırlarımı germiş, beni delirecek duruma getirmişti. Böyle durumlarda Hudu her zaman bana gülerdi. Ben ise daha çok sinirleniyordum ve “Ne gülüyorsun?” diyordum. Hudu kendine özgü temkinle: “Senin bu cemiyette hakka inanman ve onu savunmaya çalışman çok komik.” derdi. Ben ise: “Peki, ne yapmam gerekiyor? Ben buna katlanamıyorum.” diye cevap verirdim. O zaman Hudu bana: “Sen olaylara yukarıdan bak ve Mirze Celil (büyük mizah yazarı) gibi gül ve yalnız gül!” derdi.

Ben gülemiyordum, hakkı savunamadığım için ağlıyordum. Bir kimseye yapılan haksızlığı affedemiyordum. Ömrüm boyunca, adalet hissini insandaki en âli his olarak kabul etmişimdir. Bana göre, “İnsanlık için, adalet hissini kaybetmekten

büyük günah yoktur.” İçinde adalet hissi olmayan, hakkı haksızlığa kurban veren insandan daha kötüsü yoktur. Ömrüm boyunca adalet hissi olmayan insandan insanlık beklemenin yanlış olduğunu düşünmüştüm.

*
* *

1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra casusluğu kendine meslek seçen, insanların sırlarını öğrenip onlara şantaj ederek kendisine polis çevresinde yer edinen Muzduroğlu, dönüp İsmayilov olmuştu. 1930 yılında Şeki isyanı bastırıldıktan sonra binlerce insan sorgusuz sualsiz tutuklanmaya başlandı. Bir çoğu da mahkemesiz idam edildi. Bu işte Muzduroğlu'nun çok büyük “hizmeti (!)” olmuştu. O zaman babam ve amcalarım da bu adamın ihbarı neticesinde hapsedilmişti. Kaçaklara yardım etmekle suçlanıyorlardı. Çocukluk hatıralarımdan en çok hafızamda kalanı, 1930 yılında, ortaya çıkan Şeki isyanıdır. O zaman ben beş yaşında vardım. **Büyük dönüş yılı** olarak adlandırılan 1930 yılında Komünist Partisi, toplu halde kolhozlaşmaya (kooperatifleşme) geçiş politikasını yürüttü. Bu tedbir köylüyü çok korkuttu ve ülkenin her yerinde, dolayısıyla Azerbaycan'da büyük kargaşaya neden oldu. Gence ve Şeki'de isyanlar başladı. İsyancı köylüler şehirlere geldiler. Hapishanelerin kapıları açıldı, tutuklular bırakıldı. Tam bir hafta şehir, isyancıların elinde kaldı.

O zaman şehir parti kurumunun sekreteri olan Babayev, yukarı kurumlardan **takdir** kazanmak için, Şeki'de kolhozlaşma işini daha da hızlandırıyor, halkın itirazını dikkate almıyordu. İtirazlar hergün biraz daha artıyordu. Aşağı ve Yukarı Köynük köyleri, seslerini duyurabilen ilk köyler idi. Bu harekâtın başında ise Şabalıt imamının oğlu Mustafa vardı. Duyduğum kadarıyla o, çok cesurdu. Şeki'nin bir çok köyünü de o ayaklandırmıştı. Molla Mustafa ve onun eniştesi Hüseyin Asedoğlu, Köynük köyünün öğretmenini ve köy komsomol kurumunun sekreteri Zuleyha'yı tutup halkın gözü önünde öldürdüler. Bundan sonra Molla Mustafa halka dönüp: “Cemaat, artık Şûra (Sovyet) devleti yoktur.” dedi.

Şeki'de KGB'nin memuru olan Kasimov, halka çok zulüm ediyordu. Bu yüzden Molla Mustafa, Kasimov'u da öldürüp, çevresinde bulunan insanlarla beraber Şeki'ye hücum etti. İki üç saat sonra tüm şehir isyancıların eline geçti. Şehirde bulunan komünistler şehir postahanesine sığındılar. Buradan da Bakü ile bağlantı kurdular.

Şeki'de ise isyanı Bahram Bey idare ediyordu. İsyancılar çok gayret göstermelerine rağmen, postahaneyi alamadılar.

O zaman babamdan duyduğum söz hâlâ kulaklarımda cınlar: "Şehre balandulunu otomobil geldi." (Sonraları bunun zırlı araç olduğunu anladım.). Bakû'den gelen ordu kuvvetleri ile isyancılar arasında savaş çıktı.

Hiç unutmam. Bahçemizdeki elma ağacının altında oynuyordum. Çatışma sesleri duymaya başladım. Bu sesi duyar duymaz önüme küçük bir demir parçasının düştüğünü gördüm. Ne olduğunu önce anlayamadım. Eğilip onu toprağın içinden çıkardım. Elimi yakınca, mermiyi hemen attım.

İsyan bastırıldı. İsyancıların bir kısmı tutuklanarak hemen idam edildi, bir kısmı ise dağlara çekildi ve kaçak oldu.

"Kaçağı el saklar." derler. Dağlara, ormanlara çekilen kaçakları yöre halkı himaye ediyordu. O zamanlar 6-7 yaşlarında bir çocuk olsam da hatırmadadır. Bizim yaşadığımız "Yukarı Baş" mahallesi, dağın eteklerinde ormanın girişinde idi. Her hafta mahallenin varlıklı ailelerinden biri kaçaklar için haftalık yemek hazırladı. Sıra bize geldiği gün koyunlar kesilir, tandır yakılır, ocaklar kurulur, kavurma yapılırdı.

Tekne tekne ekmekler, küp küp kavurmalar akşamları bahçenin rahat görünebilen bir yerine konur ve dış kapı kapatılmazdı. O gece dedem uyumazdı. Gece yarısı kaçaklardan iki üç temsilci gelir, bahçeye konulan yiyecekleri atlara yükleyip giderlerdi. Bunu haber alan KGB, 1933 yılında, babamı ve arkadaşlarımı hapsedti.

O dönemde Şeki'nin polis baş komiseri Zahidov isimli zalim bir adamdı. Her yere ve her şeye eli uzanabiliyordu. Kaçaklara ekmek verdikleri için Zahidov, birçok köylüyü sorgusuz sualsiz kurşuna dizdirmişti. Bu köylülerden ikisi babamın en iyi arkadaşı idi. Kaçaklara yardım ettiğinden dolayı idam edilenlerden biri ise, şehrin en değerli aksakallarından Hacı Yusuf Efendi idi. Babam, yüzüne karşı idam hükmü okunduğu zaman Zahidov'dan iki rekât namaz kılmak için izin istediğini anlatırdı. Duyduğuma göre, Hacı Yusuf Efendi, toprakla teyemmüm ettikten sonra yüzünü Zahidov'a dönerek "Beni göğsümden vurun." demiş ve onun söylediği yapılmış.

Şeki'nin zalimlerden biri de **ispalkom** (vali) Ali Eşref'ti. 1930 olaylarından sonra birçok kişinin ocağını söndürmüştü. Onu görmemiştim, ama her yerde adını duymuştum. Halk onun elinde kan ağlıyordu. O da Muzdur İsmayilov gibi, Sovyet inkılabından sonra ortaya çıkan eski kölelerden idi. 1937 yılında hapsedilerek sürgüne gönderildi. 1956 yılında sürgünden döndü. "Kötü insana bir şey olmaz." derler, doğrudur.

1960 yılında Şeki'de bir toplantıda idim. Eski vali Ali Eşref de oradaydı. O hâlihazırdaki valilerin ve belediye başkanlarının liyakatsizliklerinden, rüşvet aldıklarından hiç çekinmeden kendilerine evler yaptırıp altın topladıklarından bahsetti. Ardından "Ben on yıldan fazla bir süredir valiyim fakat kendime bir küçük ev dahi yaptıramadım." dedi.

Toplantıya katılanlardan birisi hemen cevap verdi: "Senin ev yıkmaktan hiç zamanın oldu mu ki, ev yapasın?"

Bizim ev yüksek bir tepenin üstündeydi. Tepenin karşısındaki derin dereye Gurcana çayı akardı (Şimdi suyu kurumuş.). İsyan bastırıldıktan sonra dereye sabahlara kadar mermi sesleri geldi. İsyancıları orada kurşuna dizdiklerini sonra anladım.

Şeki'de kaçakçılık 1930 yılından 1947 yılına kadar devam etti. Son kaçak, Abbas idi, o da 1947 yılında vuruldu. Abbas'ın naaşının dağdan indirildiği gün hâlâ gözlerimin önünden gitmiyor. Naaşı ağaç dallarının üzerine koyarak dağdan aşağı sürüklemişlerdi.

Naaşı, perişan bir hâlde polis binasının önünde ağaç dallarının üzerinde yere uzatılmışlardı. Bütün şehir halkı naaşın yanından geçmek zorundaydı. Böylece, resmi kurumlar insanları korkutup, "Yönetime itiraz edenlerin akıbeti böyle olacak." der gibi bir tavır takınıyorlardı.

1930 yılında Şeki'de ve Gence'de ortaya çıkan köylü isyanları, zorla kolhozlaşma (kooperatifleşme) harekâtına itiraz idi. Halk bu zorlamalara dayanamamıştı. Yeniden kurma ile ilgili ortaya çıkan evraklar ve son olaylar bu zorlamanın Stalin despotizminin en büyük günahlarından biri olduğunu gösteriyordu. Bu yüzden de o zaman alevlenen isyanlara şimdi demokrasi ışığında başka gözle bakmak gerekir.

Yukarıda adını zikrettiğimiz Muzduroğlu, çok kötü bir adamdı. Bizim ailenin mevcut duruma hoş bakmadığını o çok iyi bilirdi. Bu sebeple Muzduroğlu, bizim aileyi yakından takip eder, topladığı bilgileri derhal gereken yerlere ulaştırırdı. Kendisine mevkî ve makam kazanmak için sadece bizim aileyi değil, bizim gibi düşünen başka ailelerin de ocağını söndürmek, onun hayatının yegâne anlamıydı.

O zaman Şeki'de başkomiser yardımcısı olarak çalışan Yakup Çavuş, babamın bacanağı sayılırdı. Yani annem Gülzar'la Yakup Çavuş'un hanımı amca kızları idiler. Kocasının tutuklandığını duyar duymaz annem, beni de alıp Yakup Çavuş'un yanına gitti. İyi hatırlıyorum, bizi bekleme salonunda gören Yakup Çavuş çok sinirlendi ve "Ben işten haberdarım. Kadınsın, kadınlığını bil, kendi işine bak, hemen buradan uzaklaş, izin bile kalmasın." dedi.

Biz bin pişman eve döndük. Üç gün sonra babamı ve amcalarımı serbest bıraktılar. Tabii bu, Yakup Çavuş'un tesiri vardı. İri cüsseli, geniş omuzlu, kalın bıyıklı Yakup Çavuş, otoriter ve saygın bir adamdı. Onun sözünün üstüne söz söyleyebilecek kimse yoktu. Buna rağmen, Muzduroğlu İsmayilov bizim peşimizi bırakmıyor, elinden gelen kötülüğü yapmaktan çekinmiyordu. Sonunda, babamın ve amcalarımın oy kullanma hakkını elerinden almayı başardı.

Oy kullanma hakkından mahrum olmak, aynı zamanda vatandaşlık hukukundan da mahrum olmak anlamına geliyordu. Bu durumda Şeki'de yaşamak gittikçe zorlaşıyordu. Yine Yakup Çavuş'un yardımı ile kardeşlerin üçü de birbiri peşisıra Bakû'ye taşınmaya başladı. Yalnızca Şirali, Şeki'de kaldı.

1941 yılı... Savaş yeni başlamıştı. Şeki'den gelen telgrafta Şirali'nin tutuklandığı yazılıyordu. Babamla Şeki'ye döndük. Muzduroğlu İsmayilov, Şeki'de başkomiser olarak çalışıyordu. Babam çaresiz kalıp onun yanına gitti ve odasına girdi. Ben bekleme odasında kaldım. Beş dakika geçmeden babam tutuklanmış olarak odadan çıktı. Onun arkasından dışarıya çıkan İsmayilov bağıırıyordu: "Bakû'ye kaçmakla benden kurtulduğunuz mu zannettiniz? Bir de utanmadan nasıl yanıma gelebilirsiniz? Sizin burnunuzu oymak bana borç olsun!"

Babam tek bir söz söylemeden odadan çıktı. Ben, o zamana kadar babamı dünyanın en güçlü, en becerikli ve en kudretli adamı olarak gördüm. O aşağılık herif, gözlerimin önünde babamı küçümsemekle babamla ilgili bütün düşüncelerimi alt üst etti ve kalbimde ağır bir yara bıraktı. Uzun süre babamın yüzüne

bakamadım. O da çoğu zaman gözlerini benden kaçırıyor, önümde gururu kırıldığı için utanıyordu.

Sonuçta Şirali amcama 7 yıl hapis cezası verildi ve Karakanda (Sibirya)'ya sürgün edildi. Bir daha da dönmedi. Nerelerde kaybolduğunu kimse anlayamadı. Yedi çocuğu yetim kaldı. Savaşın o ağır yıllarında büyük bir aile, tahsil görmemiş, imkânları sınırlı bir kadının üzerine kaldı.

Ben, babamın gözümün önünde küçümsendiği o dehşetli günde içimden yemin ettim: "Büyüyünce söz ve makam sahibi olacak ve o köle İsmayilov'dan intikam alacaktım." Yıllar geçti. Yanlış hatırlamıyorsam, 1970 veya 1971 yılıydı. Şeki'ye tatile gitmişim. Akrabalarımın biri kolumdan tutup beni bir gazete bayisinin önüne götürdü. Kulübenin yanında, taşın üstünde oturan gözlüklü, eski ve yırtık elbiseli bir adamı bana göstererek sordu:

- Bunu tanıyor musun?
- Dikkatle baktım ama tanıyamadım.
- Devam etti:
- Bu, Şirali amcanı mahveden İsmayilov...
- Yanına gidip selâm verdim ve
- Beni tanıyor musun? diye sordum.
- Gözüm pek iyi görmüyor. Kimsin? diye cevap verdi.

Akrabam beni ona tanıtır tanıtmaz adamın benzi attı, elleri titredi ve kalkıp gitmek istedi. Ben onu durdurup şunu söyledim:

- Bir zamanlar yaptığın işlerden hiç utanıyor musun?

- "Her zamanın bir hükmü var. O zamanki durum, öyle yapmamı gerektiriyordu. Şimdi devran sizindir." dedi.

- "Yanılıyorsun, maalesef devran yine senin gibilerin elindedir. Sen yaşlanıp meydandan çekilsen dahi, senin varislerin yine olacaktır." dedim.

Zamanın felç edip bir köşeye attığı bu yaramaz insana bundan fazla ne söyleyebilirdim?!

Bakû'ye taşındıktan sonra uzun bir süre bu büyük şehre alışamadım. Evlerin çatıları bana çok garip geliyordu. Kiremitsiz evleri görünce önce çatılarının yandığını düşündüm. Çünkü daha önce, evlerin çatılarını yassı hâlde hiç görmemiştim...

Şeki'de ilkokul üçü bitirmiştım. Bakû'ye gelince ilkokul dördüncü sınıfa başladım. Fakat okuyamadım. Bunun birkaç nedeni vardı.

Bakû'nün şartlarına ve çevreye uyum sağlayamıyordum, sınıf arkadaşlarım arasında da yabancılık çekiyordum. Ben Şeki şivesiyle konuşuyordum. Çocuklar şiveme gülüyor, benimle alay ediyorlardı. Onların da konuşmaları bana ilginç geliyordu. Çocuklar beni dışlıyor, benimle oynamak istemiyorlardı. Bana yukarıdan bakıyorlardı. Sık sık takılıyorlar, vuruyorlar ve incitiyorlardı. Ben sınıfa girer girmez "Hacı Dayı"²⁴ geldi" diye bağırıyorlar, çantamı elimden alıp birbirlerine atıyorlar, kitaplarımı ve defterlerimi yerlere döküyorlar, getirdiğim beslenmeyi elimden alıp yiyorlardı. Aç kalıyordum. Okulda başımdan geçen bu olayları korkumdan evde bile anlatmıyordum. Fakat annem her şeyi anlamıştı. O, 10 dakikalık ders aralarında her gün gelip beni doyuruyordu. Bir sene boyunca okulda çekmediğim acı, uğramadığım hakaret kalmamıştı. Bunlardan bahsetmek istiyorum

Bir gün tenefüste benden yaşça büyük olan İdris adlı sınıf arkadaşımı yere yıkıp dövdüklerini gördüm. İçim yandı, ona yardım etmek istedim. Ama cesaret edemedim. İdris'i döven çocuklardan biri, benim ona yardım etmek istediğimi anladı: "Heey, ne bakıyorsun, erkeksen gel bakalım, senin de ağzının payını verelim." dedi.

Ben hiçbir şey söylemeden uzaklaştım. Ertesi gün okul müdürünün odasına çağırıldım. Müdürün odasında örtülü bir kadın vardı. Kadın beni görür görmez "Bumuydu?" diyerek üstüme atıldı. Ben bir şey anlamadığım için geri çekildim. Kadın:

- "Benim oğlumu dövene bakın, bir cüce... Yediğin ekmek sana haram olsun, İdris!" dedi.

Ben yine hiç bir şey anlamıyordum. Sonunda, İdris'in evde, ailesine kendisini dövenlerin adını söylemekten korktuğu ve benim adımla verdiği anlaşıldı. Bu haksızlığa inanamıyordum.

- İdris'i çağırın ve bırakın kendisi söylesin, dedim. Hiç benim ona gücüm yeter miydi? Gerçekten de İdris benden hem yaşça büyüktü, hem de iri yapılı idi. Benim sözlerimde gerçek payı gören müdür, İdris'i çağırttı. İdris, annesine söylediklerini tasdik etti. Hayretimden donakalmıştım. Hiçbir şey söyleyemedim. Kadın tekrar bağırmağa başladı:

- Sen bu kadar aciz misin? Bu cüce seni nasıl dövebilirdi? Sana nasıl gücü yetebildi?

Kadının söylediği bu mantıklı söze sığınarak dedim ki:

- Teyze, vallahi onu döven başkaları idi.

- Kimdi?

Sustum.

- Hadi, söyle bakalım, kimdi?

Korkudan boğazım kurudu. Kadının ısrarla sorduğu soruyu cevaplayamadım. İşte o an İdris'in neden böyle davrandığını anladım. O da benim gibi korkmuş, kendisini dövenlerin ismini verememiş ve beni kullanmıştı. Uğradığım bu ikinci haksızlık bütün ömrüm boyunca bana acı verdi.

Bir gün edebiyat öğretmenimiz, Tağı Şahbazi Simurg'un "Han'ın Gazabı" adlı hikâyesini okutuyordu. Hikâyede şöyle bir olay anlatılıyordu: "Han'ın evinin önünden geçen bir köylü yüksek sesle türkü söylüyormuş. Uykudan uyanan Han bu sese çok sinirlenmiş. Köylüyü yanına çağırtmış ve kullarına, köylüye 100 kamçı vurmalarını emretmiş. Emir gerçekleştirilirken 21. kamçıda köylü ölmüş."

Hikâyenin bitiminde öğretmen, öğrencilere dönerek sordu:

- Bu hikâyenin adını yazar, "Han'ın Gazabı" koymuş. Şimdi söyleyin bakalım, bu hikâyeye başka ne ad verebilirsiniz?

Çocuklardan ses çıkmadı. Öğretmen:

- Kim bu hikâyenin konusuna daha uygun bir isim bulursa, ona 5 vereceğim, dedi. Ben hikâyenin ismini bulmuştum. Ama söylemeğe cesaret edemiyordum. Çünkü hem öğretmenlerden, hem de öğrencilerden çekiniyordum. Gözüm o kadar korkmuştu ki, kendime dahi inancım kalmamıştı. Bana gülmelerinden korkuyordum. Bu yüzden de yavaşça: "21. Kamçı" diye fısıldadım.

²⁴ O zaman 1 manat, 1 dolar karşılığındaydı

Benimle aynı masada oturan arkadaşım, aynı zamanda başarılı bir öğrenci olan Süleyman hemen bağırdı: “21. Kamçı!” Öğretmen “aferin” diyerek ona 5 verdi. Ben ömrümde 5 almamıştım. Süleyman’ın ise bütün notları “5” idi. Ve beşe hiç ihtiyacı yoktu. Öğretmen ona **aferin** dediği zaman ben yerimde duramadım ve eğilip Süleyman’ın yüzüne baktım. Çünkü ben, onun hakketmeden aldığı bu notu gururuna yediremeyeceğini düşünüyor ve gerçeği söylemesini bekliyordum. Fakat hiçbir şey söylemedi. İleride Süleyman büyük bir ticaret şirketinin başkanı oldu. Çocukken hakkıma tecavüz eden yiyen Süleyman, büyüdükten sonra da hiç acımadan, büyük bir milletin hakkını yiyordu. Vicdanı da hiç sızlamıyordu.

Bu da hayatımda o zamana kadar maruz kaldığım üçüncü haksızlık idi. Haklarımın çiğnenmesine alışıyordum. Bu, bir alışkanlık hâline gelmişti. Bir ferdin değil, bütün milletin hakkı çiğneniyor biz susuyorduk.

Tabii ki, Şeki’deki öğretmenlerin seviyesi ile Bakû’deki öğretmenlerin seviyesi aynı değildi. Hiç kuşkusuz, Bakû’de seviye daha yüksekti. Ben buradaki seviyeye uyum sağlayamıyor, öğretmenlerimden çekiniyordum. Yalnız kalmıştım. Çaresizliğimi farkederek benimle ilgilenen öğretmenlerim de yoktu. Teneffüslerde bir köşeye çekilip sessizce ağlıyordum.

O zaman Rusça, Şeki’de ilkokul dördüncü sınıftan, Bakû’de ise ilkokul üçüncü sınıftan itibaren okutuluyordu. Kiril alfabesini hiç bilmiyordum (Azerbaycan’da Lâtin alfabesi kullanılıyordu). Bakû’deki sınıf arkadaşlarım Kiril alfabesini öğrenmişlerdi, Rusçayı da aşağı yukarı biliyorlardı. Ben ise Rusça tek kelime bilmiyordum. Rusça öğretmenim beni sık sık uyarıyor ve benim başarısız olduğumu hatırlatıyordu.

Bu üç neden yüzünden ben tekrar dördüncü sınıfta devam etmek zorunda kaldım. Sınıfta kalmıştım. Bir sene içinde, okulda zayıf, korkak, savunmasız ve en önemlisi, başarısız bir öğrenci izlenimi bırakmıştım. Bundan sonra ne kadar çalışsam da öğretmenlerime marifetimi gösteremedim. Bu sebeple annemden okulumu değiştirmesini istedim.

Ertesi sene, Bakû’de yeni açılan ve çok iyi eğitim veren 21 numaralı okula geçtim. Aynı sınıfta tekrar okumam faydalı olmuştu. Hem iyi çalışıyor, hem de Bakû muhitine ve şartlarına alıştığım için çocuklarla anlaşabiliyor, yabancılık çekmiyordum. Yeni okulda fen derslerinden 4, sosyal bilimlerden ise 5 alıyordum.

Okulu 1942 yılında bitirdim. Aynı yıl, doktor olmamı isteyen Gülzar annemin bu isteği üzerine Tıp Üniversitesi’ne başvururdum. Üniversiteyi kazandım, fakat iki ay zor okudum. Kemiklerin isimlerini ezberleyemiyordum. Bu derse giren dersin hocası Balakişiyev bir gün bana: “Yavrum, sen doktor olamazsın. Zaman varken başının çaresine bak.” dedi.

Savaşın en ağır dönemi idi. Gençler savaşta oldukları için üniversitelerde öğrenci açığı vardı. Bu yüzden ailemden habersiz Bakû Devlet Üniversitesi’nin Filoloji Bölümü’ne başvururdum ve kazandım. Sabahları Tıp Üniversitesine, öğleden sonra ise Bakû Devlet Üniversitesine gidiyordum. Ocak ayına kadar böyle devam ettim. 1943 yılının Ocak ayında durumu, Tıp Üniversitesine isteksiz gittiğimi anlayan annem anlatım; bana karşı çıkmadı. O günden sonra Tıp Üniversitesini bıraktım ve Filoloji Bölümüne devam ettim.

Ben, çocukluktan itibaren, kendime dışarıdan bakabilme ve hareketlerime dikkat edebilme hisleriyle büyüdüm. En önemlisi ise, verdiğim söze itaat etmeyi âdet hâline getirmiştım. Başkalarından da aynı dürüstlüğü talep ediyordum. Verdiğі sözü yerine getirmeyen insanları uyarmaktan çekinmiyordum.

Şimdi her zaman bir çarpışma, bir kargaşa vardır. Bir adımı atmadan önce epeyce tereddüt ederim. Çoğu zaman iki yol arasında kalıyorum. Böyle bir durumu gözünüzün önüne getirin. Zamanım var, çalışmak istiyorum ama hiç hevesim yok!.. Kendimi zorluyorum. Birden ışıklar sönüyor. Seviniyor, çalışmamamın nedenini ışıkların gitmesinde görüyorum: “Ne yapayım, ışıklar gitmeseydi çalışa-caktım.” İşte bu zaman kulağımda ikinci bir ses çınlıyor: “Lâmba var, yak ve çalış!” Başka bir ses ona cevap veriyor: “Lâmbayı ben alırsam çocuklar ışıksız kalmaz mı?” Yine bir başka ses: “Lâmbamız galiba iki tanedir.” Şimdi çocuklara “Kaç lâmbamız var?” diye soramıyorum. Çünkü lâmba iki olursa, çalışmak zorunda kalacağım... Bu şekilde, ömrüm boyunca içimde çekişmeler sürmüş, durumu her zaman kendi dinçliğimin ve rahatlığımın aksine halletmiş, aklımın sesini dinle-mişimdir.

Ömrümün şeker çağında gördüğüm, duyduğum, şahidi ve iştirakçisi olduğum ve bugün saygıdeğer okurlarıma anlattığım bu olaylar, benim dünyayı kavrayabilmek için kanatlanmış çocuk gönlümde çok derin izler bırakmıştır. Ben edebiyat âlemine sinemde açılan bu izlerle geldim.

TÜRKİYE'YE İLK SEYAHAT*

Türkiye'yi ilk kez 1961 Şubat'ında gördüm. Azerbaycan'lı yazarlardan O. Sarıvelli, M. Rahim ve Y. Semedoğlu ile beraber Afrika'ya kadar uzanan 40 günlük bir geziye çıkmıştım.

Bu gezi, onlar için basit bir macera idi. Ben ise içimdeki duygularımı gezi arkadaşlarıma belli etmeden kalben uçuyordum. Bu gezi, sadece benim değil, atalarımın da arzusu idi. Dedemin, babamın ve amcalarımın dilinden "Türkiye" adı düşmezdi. Ben, şimdi soyumdan gelen arzularımın ve hayallerimin memleketine gidiyordum.

7 Şubat'ta, **Estoniya** feribotuyla İstanbul'a gidiyorduk. Sabah saat altıda kalktım traş oldum. Sabah erkenden İstanbul'da olacağımı düşünerek bütün gece sevincimden uyuyamadım. Çünkü sabah erkenden İstanbul'da olacaktım; arzularımın ve ideallerimin şehrinde. Bütün Türk halklarının gözünü çevirdiği İstanbul, arzularımın ve ideallerimin şehriydi. 35 yıllık ömrümde hasretiyle yaşadığım, **Türk Dünyasının Mekke'si** olan, adını andığım zaman tüm vücudumu titreten, koluma kuvvet, ayaklarıma takat ve gözlerime ışık veren İstanbul'a gidiyordum; ümidim, secdegâhım, zorla elimden alınmış adımın sahibi, namusumun ve şerefimin koruyucusu, gören gözüm, vuran kolum, düşünen beynim, desteğim, tarihim ve bayrağım... Benim kaybettiklerim, tarihim, geçmişim, anadilim, şerefim, hepsi sendedir.

Kamaramın penceresinden bakıyorum. Uzakta fener yanıp sönüyor... Allah'ım! Hayatımda ilk defa Türk ışığı görüyorum. O ışıktaki benim arzularım yanı

yor. Ey fener, sen tarih boyunca sana düşman olan bir imparatorluğun gemisine yol gösteriyorsun. O geminin içinde ise canını sana kurban vermeye hazır olan bir kardeşin geliyor. Boğazı geçiyoruz. Uzakta sahilin ışıkları göz kırıyor. Arabalar o tarafa, bu tarafa gidiyor. Büyük yolcu gemisi karşı yakaya yolcu taşıyor... Yavaş yavaş tan yeri ağarıyor. Her iki sahilde değişik ve güzel binalar yükseliyor. Sahilin manzarası hakikaten güzel. Uzakta görünen küçük Türk gemisi, **Estoniya**'ya yaklaşıyor. İşaret ile ona d0urma emri veriyor. **Estoniya** duruyor, demir atıyor. Ben nasıl da seviyorum. Çünkü emri veren benim devletimdir. Onu yerine getiren ise benim düşmanımdır. Allah'ım, ben ne kadar mutluyum! Benim de emreden bir devletim vardır.

Ben bu tatlı hayaller içinde iken Türk gemisinden iki polis ve cüce tipli çirkin bir adam feribota çıkıyor. Türkiye Türklerinden gördüğüm ilk adam işte bu cüce oldu. Yolcular ona bakarak gülüyorlardı. **Estoniya**'nın Rus kaptanı çıktı. Alaylı bakışlarla cüceyi gözden geçirdi. Cüce, polislerle beraber kaptanın kamarasına girdi.

Daha sonra bu cücenin doktor olduğu anlaşıldı. Turistlerin iğne vurulup vurulmadığını kontrol etmeye gelmişti. Polisler ise pasaportları kontrol ediyor ve bize şehre inmek için kimlik veriyorlardı.

Bunlar çok iyi. Fakat beni üzen şey, kontrole bu cücenin gönderilmesi idi. Acaba kocaman Türkiye'de yakışıklı bir doktor bulunmadı mı? Bu cücenin bütün Türkiye'yi temsil ettiğini niçin unutuyorlar?

Polisler geminin hareketine izin veriyorlar. Çok sevinçliyim. Çünkü izni Türkler veriyor. Göğsüm kabarıyor. Benim de devletim ve hükümüm vardır. Bize şehre inme izni veriliyor. Kimlik benim dilimde yazılmıştır. Mührün üzerini okuyorum: **Türkiye Cumhuriyeti**. Sana kurban olayım, ey benim Cumhuriyetim, ey benim benden uzak vatanım! Benim için yanan ama bana yardım elini uzatamayan vatanım! Ben kimliğin üzerindeki mührü durmadan sürekli öpüyorum. 35 yıllık hayatımda tüm kimliklerim Rusça yazıldı. Ömrümde sadece on saat benim kimliğimi belirten kimlik, kendi dilimdedir. Ben yalnız şimdi benim!

Feribot İstanbul'a doğru hareket ediyor. Sahili seyrediyorum. Yüksek yapılar, eski kaleler, dökük hisarlar, ucu iğne gibi şiş minareler ve camiler dikkatimi çekiyor. Sahilden **Estoniya**'ya lâkayt bakışlarla bakan Türkleri görüyorum.

* Bu yazı 1953 yılında yazmaya başladığım günlüğümden alınmıştır.

Onların bu feribotta kalbini onlara vermeye hazır olan bir kardeşlerinden haberdar olmamalarına hayret ediyorum. Feribot İstanbul'a yaklaşıyor. Kürk şapkam bile onların dikkatlerini çekmiyor. Onlardan biri olduğumu farketmiyorlar. Hayatım boyunca onların yolunu bekledim, gelmediler. İşte bugün kendim geldim. Peki, neden bana bu kadar lâkaytılar?

Nihayet İstanbul toprağına ayağımda. Bu mukaddes toprağı eğilip öpmek istedim. Ama yol boyu beni takip eden ajandan korkuyordum. Yan! ama öyle yan ki, alevin gözükmesin!... İstanbul'da topu topu on saat kaldık. Şehri gezdik. Sokaklar dilencilerle doluydu. Dükkân sahipleri, müşteri bekliyorlardı. Satan çok, alan yoktu. Fiyatlar çok yüksek, her şey çok pahalıydı. Müzelerin tertibatı o kadar da çekici değildi...

İnsanlarla samimi konuşmak, hatır sormak, onların kalbine yol bulmak istiyordum. Ancak onların bana meyli yoktu. Konuşmaktan kaçınıyorlardı. Şivemden Anadolu Türkü olmadığımı anlıyorlar ama, nereden geldiğim ve kim olduğum onların ilgisini çekmiyordu. Türk olduğumu ve Azerbaycan'dan geldiğimi söylememe rağmen, yüzlerde hiçbir heyecan ifadesi görmüyordum. Bu, beni çok şaşırtıyordu.

Feribot aynı gece Atina'ya yol aldı. Yolcu arkadaşlarım Akropol hakkında kitaplardan okuduklarını birbirine anlatıyorlar ve uzun bir tarihe sahip olan eski Atina'yı, filozoflar ve şairler diyarını görecekleri için seviniyorlardı. Ben ise, kendi ağırlığının ve dert yükümün altında eziliyor, susuyor ve onların konuşmalarının bile farkına varmıyordum. Aklımda sadece bir soru vardı: Büyük bir imparatorluk kuran, dünyanın üç kıtasına hakim olan Osmanlı Devleti bugün niçin bu hâle gelmiş, eski şaşaası ve kudretini kaybetmişti?

O gece feribotta uyuyamadım. Önceki gece de uyuyamamıştım. Önceki geceki uykusuzluk İstanbul'u görmek arzusuyla sevincimdendi. Bu gece ise umduklarımı görememenin üzüntüsü ve yıkılan hayallerimden dolayı uyuyamadım.

Rus gazetelerinde durumundan bahseden makaleleri okuduğum zaman inanmaz, her şeyi tersine yorar ve kendime teselli verirdim. Şimdi gözümle gördüklerime inanmamak mümkün mü?

Gece hayli geç olmuştu. Gecenin geç bir saatinde yatağımdan kalktım ve geminin güvertesine çıktım. Ellerimi göğse açarak Yüce Allah'a dua ettim: "Ey

Allahım! Sen yardım et! Türkiye'nin geçmişini, şaşaasını ve kudretini geri gönder!"

Vatana kalp ağrısıyla döndüm. İstanbul adlı şiirim bu gezinin bana ilham ettiği duygularla yazılmıştır:

Boğaziçi...
İki kıt'a
Dayanmış baş başa,
Ortasında bu yolun.
Bir tarafı Avrupa'dır,
Bir tarafı Asya İstanbul'un...
Türk oğlu durup ortada
Seyreder
Sağını,
Solunu.
Bir şehirde birleşir
İki kıt'a.
Birinin başlangıcıdır,
Birinin sonu...
Sol tarafında
Debdebeli, geçmişinden hatıra kalan
Başı göklere yücelen
Camileri, kaleleri;
Durur bin yıldan beri.
Sağ tarafında
Modem evler, banklar, oteller...
Türk oğlu gözlerinden sualler yağa yağa
Kâh sola bakıyor, kâh sağa.
İstanbul'un geçmişi vugarlı, şanlı
Bugünü kendine yad,
Geleceği dumanlı...

Bugün bir ayağı Avrupa'dadır,
Bir ayağı Asya'da
Türkün
Kulaklarında motor sesi,
Dilinde Kur'an suresi
Türkün.

Zaman onu dillendirir,
Asrın ahengine ses verir
Düşünüp derinden;
Ancak babası çeker eteklerinden,
Çırpınır şehir
İkilik içinde.
Düğüm düğüm olmuş fikirler
Asrın keşmekeşinde.

Bir şehirde buluşur
İki dünya, iki alem
Bulacaktır eminim,
Türk oğlu hak yolunu.
O, şimdilik seyreder
Sağını,
Solunu...
Yüreği Şark yüreği,
Aklı Garp aklıdır
Türkün.
Bu tezattan sinesi dağlıdır
Türkün.

Durmuş his ile akıl arasında,
Hakikatle masal arasında.
İleri mi gitsin,
Geri mi dönsün?
Geçmişinden kopamıyor,

Arıyor,
Arıyor,
Arıyor.
Önünde ışık var,
Arayan bulur
Sular arttıkça durulur.

Şubat 1961

SÜLEYMAN DEMİREL: “SİZ TÜRK DÜNYASININ YAŞAYAN EN BÜYÜK ŞAİRİSİNİZ”

Bu yazımızda halkın tarihî hafızasına ebedîyyen sinmiş; şair, profesör, muallim ve nihayet milletvekili olan Bahtiyar Vahabzade'den bahsetmek düşüncesinde değiliz. Zaten Bahtiyar Hocayı tanıyanlar onun hakkında yeterince fikir sahibidirler. Biz, bugün onun hastalığı ile bağlantılı olan Türkiye seferinden bahsetmeyecek, bu seferde ona eşlik eden dostu, Prof. Dr. Nureddin Rızayev'in görüşlerini, onun yürekten gelen sözlerini okuyuculara ulaştırmaya çalışacağız.

Hüsü Hacıyev sokağı, on dokuzuncu apartmanın on sekiz numaralı kapısını kızı Gülzar Hanım açtı. Eşi Dilare Hanıma kendimi, ziyaret sebebimi bildirirken koridorda Bahtiyar Hocanın solmuş yüzü ve heybetli boyu göründü.

- Hoş geldin kızım.
- Hoş bulduk. Siz de evinize, Azerbaycan'a hoş geldiniz. Nasılsınız?
- Odaya buyur. Nasıl olduğumu anlatayım.

Sefer Eşiğinde

Çay sofrasında üç kişiyiz. Bahtiyar Hoca, onun dostu Dr. Nureddin Rızayev ve ben. Nereden ve nasıl başlamam gerektiğini düşünmeden doğrudan konuya geçiyorum.

- Bahtiyar Bey, nasıl oldu da tedavi için Türkiye'yi tercih ettiniz?

- Ben seçmedim kızım. Anlatmaya biraz geriden başlayayım. Biraz önceden başlayayım. Öyle hastalıklar vardır ki, onları açıkça söylemek olmaz. Benim

parlâmento toplantılarına seyrek gittiğimi biliyorsunuz. Toplantı hâlinde, her 30 - 40 dakikada bir salonu terk etmek ahlâk kurallarına aykırıdır. Toplantılara böyle katılmam rahatsızlık doğuruyordu. Kasım sonlarında Cumhurbaşkanımız beni yanına davet etti. Her şeyi olduğu gibi anlattım. Beni tedavi için, devlet hesabına Türkiye'ye göndermeyi teklif etti. Kabul ettim. Üç gün sonra ülkemizdeki Türk elçisi Faruk Bey, telefon açarak, Ankara Numune Hastanesinde benim için yer ayrıldığını söyledi. Bu sefere, daha önce, yalnız gidemeyeceğimi söylemiştim. Bu sebeple tedavi süresince Nureddin'in orada benimle kalması kararlaştırılmış, ikimiz için yer ayrılmıştı. Bir hususu daha belirtmeden geçemeyeceğim. Tedavi için Türkiye'yi kendim tercih etmediğimi söylemiştim. Bu, kaderin kismetidir, kızım. Daha çocukluktan itibaren bende Türkiye'ye karşı büyük bir ilgi vardı. Türkiye'yi her zaman kendimize bir destek görüyordum. Neyse, 2 Aralık'ta yola çıktık.

- Bahtiyar Bey, tabii ki Türk halkı sizi tanıyor ve seviyor. Orada hiç kuşkusuz çok arkadaşlarınız da var. Size olan sevginin şahidi olmak, bunu bizzat görmek ve hissetmek her hâlde çok hoş oldu. Bu duygularınızı bizimle paylaşır mısınız?

- Kızım, orada beni tanıyanlar ve sevenler olduğunu biliyordum. Karşılıklı ilişkilerin sağlamlığından da anlıyordum; ama bu türlü karşılanmayı, ilgiyi, hizmeti aklıma getirmiyordum. Ben ne diyeyim? Nureddin Bey anlatsın...

Türkiye'den Ne Diyeyim?

- "Bahtiyar Bey'e olan o hürmet ve saygının bir bölümünü size aktarmak için nereden başlayacağımı bilmiyorum." diyerek, Nureddin Bey yüzünü bana çevirdi. Ben karşılanmadan uğurlanincaya kadar geçen süre içinde hatırdaki kalan ilginç olayları ve asıl hastalığıyla ilgili konuları açıklamasını rica ediyordum.

- Hatırdaki kalan derken kızım, Türkiye'den ne diyeyim, orada geçirdiğimiz günlerin hiçbirisi unutulacak gibi değil. Yine Bahtiyar Bey alçak gönüllülük yaparak anlatmıyor. Türkiye'de uçaktan inince bizi ilk karşılayan elçimiz Mehmet Novruzoglu oldu. Elçiliğin temsilcileri ile gelmişti. Konuşup hâl hatır sorarken bir kişi yaklaşarak kendini tanıttı. Süleyman Demirel'in şoförü idi. Bizi karşılamaya geldiğini, Cumhurbaşkanının Lizbon'da olduğunu ve giderken kendisine bizi karşılayıp hastahaneye götürme görevini havale ettiğini söyledi. Hastahaneye geldik. Bahtiyar Beyi uzun zamandan beri rahatsız eden bu hastalıkla hesaplaşma

zamanı gelmişti. Cumhurbaşkanımız Haydar Aliyev cenaplarının, tekidi ile bu iş gerçekleşti. Sağ olsunlar.

Hastahanede

Hastahanede, Süleyman Demirel'in özel doktoru olan Başhekim Osman Müftüoğlu yoktu. Lizbon'da Cumhurbaşkanı Sayın Demirel'e eşlik ediyordu. Bizi başhekim yardımcısı Hasan Maraş kabul etti. Önceden ayrılmış odaları gösterdi: Bahtiyar Bey için kabul ve yatak odaları olmak üzere iki oda, benim için de onun yanında bir oda ayrılmıştı. Buradaki bakım ve ilginin en yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. En iyi aletlerle donatılmış bu hastahanenin en ağır hastaları iyileştirme imkânı vardı.

Bahtiyar Beyin muayenesi uzun sürmedi. Bir gün içinde bütün organlarının durumu öğrenildi. Tansiyonun öncelikle sinirle ilgili olması beni sevindirdi. Diğer hastalığı ise mutlaka ameliyatla tedavi edilmeliydi.

Görüşüne Geldim Şair!

Bir noktayı vurgulamak yerinde olur. Bahtiyar Beyin Türkiye'de tedavi olması içtimâî hadiseye dönüştü. Bütün gazeteler ve televizyonlar da bu konu hakkında defalarca bilgi verdi.

Lizbon'dan dönen Süleyman Demirel, önce Bahtiyar Beyi ziyaret etti. Altmış beş milyon nüfuslu bir ülkenin cumhurbaşkanının Bahtiyar Beyin yanına geleceğini beklemiyorduk. İkimiz de çok sevindik. Süleyman Demirel, hastalıkla ilgili bir süre konuştu ve sonra şöyle dedi:

- *Sizin burada Azerbaycan devletinin hesabına tedavi olmanıza hiç izin verir miyiz? Siz yalnız Azerbaycan'ın şairi değilsiniz. Siz Türk Dünyasının yaşayan en büyük şairisiniz. Bunun için de sizin tedaviniz Türkiye devletinin hesabına olacak. Sizin için ne gerekiyorsa hepsini yapacağız. Başhekim de gelmiş, burada. Sıhhatiniz konusunda rahat olabilirsiniz.*

Bahtiyar Bey bir şey söylemedi. Bu, iki devlet arasında hallolacak bir mesele idi. Kızım, bir şey Bahtiyar Beyi çok duygulandırdı. Başkan onun yanından çıktıktan sonra diğer odaları da gezdi, hastaları ziyaret etti, durumlarını sordu. Bu davranışı, onun necipliğini ve insanlığını ortaya koyuyordu.

Erbakan, Demirel'den Geri Kalmak İstemedi

Süleyman Demirel gittikten sonra gazeteler ve televizyonlar onun hastahaneye gelişi üzerinde durdular. (Bizim televizyonun oradaki muhabiri İbrahim Nebioğlu da devamlı ziyarete geliyordu).

Cumhurbaşkanının gelişinden iki gün sonra, o dönemin başbakanı Necmettin Erbakan hastahaneye geldi. Çok samimi bir insandı. Yarım saat oturdu. Hayli sohbet etti.

O da Bahtiyar Bey'e sevgilerini sunup şöyle dedi:

- Siz sadece Azerbaycan'ın ve Türk Dünyasının değil, tüm İslâm Dünyasının en büyük şairisiniz.

Bu sözü, biraz karışıklığa sebep oldu. İslâmcılar Bahtiyar Beyin ne zamandan beri İslâmî terennüm ettiğini öğrenmek istediler. Bahtiyar Bey, Erbakan'ın İslâm Dünyası derken İslâmcılığı terennüm etmeyi değil, İslâm Dünyasında tanınmayı kastettiğini söylemek zorunda kaldı.

İster Süleyman Demirel'in, isterse de Necmettin Erbakan'ın Bahtiyar Vahabzade'ye büyük değer verip, onun ziyaretine gelmelerini, sadece Azerbaycan edebiyatının tanınmış şairine verdikleri kıymet gibi değerlendirmek doğru değildir. Bu incelik, genel anlamıyla Azerbaycan halkına, Azerbaycan devletine ve her şeyden evvel Azerbaycan Cumhurbaşkanına olan büyük hürmetin ifadesiydi. Ne kadar telgraflar geldi, Allah'ım! Gelmeye fırsat bulamayanlar, geçmiş olsun dileklerini telgrafla Numune Hastahanesine göndermişlerdi. Telgraflar arasında tanınmış bir isme de rastladım. Olduğu gibi okuyuculara sunuyorum:

"Halen yurtdışında bulunduğumdan ziyaretinize gelemiyorum. Size geçmiş olsun der, acil şifalar dilerim. Prof. Dr. Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı."

Moskova'dan çekilen bu telgraf büyük bir çiçek demeti ile beraber gönderilmişti. Sayın Cumhurbaşkanımız Haydar Aliyev'in Süleyman Demirel'le telefon konuşmasında Bahtiyar Bey'den söz etmesi, Dışişleri Bakanı Hasan

Hasanov'un Türkiye'ye telefon açması bir insanı duygulandıran davranışlardı. Türkiye'nin devlet bakanlarının yarısı onu ziyarete geldi. Gelemeyenler de üzerinde kartviziti olan çiçek demetleri gönderiyorlardı. Özellikle Ayvaz Gökdemir ve Namık Kemal Zeybek'in ismini vermek istiyorum. Devlet Bakanı Namık Kemal Zeybek iki üç kere ziyarete geldi. Bir defasında eşiyile beraber gelmişti. Bilkent Üniversitesinin kurucusu, âlim ve İhsan Doğramacı Bey ve daha adını zikretmediğimiz birçok değerli insan Bahtiyar Beyi ziyarete geldi.

Kim Diyor Korkmuyorum, Yalan Söylüyor

Bütün insanların tabiatında korku vardır. Fakat kimileri bunu saklar kimileri de açığa vurur. Her türlü muâyeneden sonra ameliyatın günü tayin olundu. Bahtiyar korkusunu saklayamayanlardandır. Benden, ameliyatın gününü kendisine söylemememi rica etti. Narkozu normal iğne gibi vurun, ben bilmeyeyim, dedi. Anlaşmıştık. Baş doktorun da bundan haberi vardı. Ameliyattan bir gün önce nöbetçi doktor aniden odaya girdi ve Bahtiyar Vahabzade'nin ertesi gün ameliyat olacağını söyledi. Doktora işaret yapmak için geç kalmıştım. Bir de baktım ki, Bahtiyar Vahabzade'nin rengi kaçtı ve tansiyonu yükseldi.

Ameliyatın gününü değiştirmek için başhekimle konuştum. Ameliyat Aralık'a tehir edildi ve bütün doktorlara bunun gizli kalması tenbih edildi. Bu sefer de, televizyonda, ana haber bültenlerini seyreliyorduk, bir de baktık spiker ilân ediyor:

"Azerbaycan'ın ünlü şairi Bahtiyar Vahabzade yarın ameliyat olacak!"

Bahtiyar Bey'in tekrar rengi kaçtı ve: "Bütün Türkiye biliyor, benden başka," dedi. "Kardeş, doktorları, muhabirleri susturmayı başarmak mümkün olmuyor," dedim. Biraz sonra da Bakû'den Dilare Hanım telefon etti: "Doktor Bey, neden bize haber vermediniz; televizyondan duyduk," dedi. Onları teskin etmek için **ameliyat Türkiye'de tedavi anlamına geldiğini** söyledim.

Ameliyatı Almanya'da eğitim görmüş olan Mesut Çetinkaya yaptı. Bu doktorla 1989 yılında tanışmıştım. Birlikte bir konferansta katılmıştık. Otuz beş dakika süren ameliyat başarılı geçti. Bıçaksız, yarmadan, benim iştirakimle, çok yüksek düzeyde oldu. Üç gün sonra Bahtiyar Bey ayağa kalktı.

Ziyaretçilerin Ardı Arkası Kesilmiyordu

Ben doktorlar arasında aracılık yapıyordum. Bahtiyar Beyin sözlerini doktorlara ulaştırmak, doktorların sözlerinin bir bölümünü Bahtiyar Beye iletmek bana düşüyordu. Gelen ziyaretçileri bir düzene koymak, içeridekilerin dışarı çıkmasını beklemek, dışarıdan içeriye kaç kişinin davet edileceğini belirlemek çok zordu. Gelenlerin ise ardı arkası kesilmiyordu. Devlet bakanlarından sonra Milliyetçi Harekat Partisi lideri Alparslan Türkeş ve diğer partilerin liderleri geldiler. Konya'dan, Bursa'dan, Iğdır'dan, Urfa'dan ve Amasya'dan bütün yayıncılar, öğretmenler ve edebiyatçılar geldi. Arabalara binip ailece geliyorlardı. Yanlarında şairin imzalaması için kitaplarını getiriyorlardı. "Biz Bahtiyar Hocamızın elini öpmeye geldik!" dileğiyle gelenleri, Bahtiyar Beyle görüştürmek kolay olmuyordu. Bazen şairin uyuduğunu söylerdim. Bir kısım ziyaretçiler kitap imzalatmak için gelmişlerdi. Rahat koltuklarda, dehlizlerde, koridorlarda oturup benim onları içeri davet etmemi bekliyorlardı. Halkın sevgisinin bu derece yoğun olduğunu bilmiyorduk. Doktorların ilgisi ise her şeye değdi. Bir doktor, dost ve akraba olarak ben bu tedaviden çok memnun kaldım. Doktorlardan Hasan Maraş Beyin, Başhekim Osman Müftüoğlu'nun, Mesut Çetinkaya Beyin, Semra Hanımın gösterdikleri nezâket ve ilgiyi hiçbir zaman unutamayız.

Süleyman Demirel'le İkinci Görüşme

B. Vahabzade: Ayın 15'inde , "Cumhurbaşkanı Kazakistan'dan döner dönmez Bahtiyar Beyle tekrar görüşmek istiyor" diye bir haber geldi. Ayın 16'sına aldığımız bileti geri verdik. Daha önce bildirilen 17 Aralık, saat altı buçukta, gelen arabayla Cumhurbaşkanının ikâmetgâhına gittik. Kendisiyle bir buçuk saat sohbet ettik. Vatanla ilgili beni rahatsız eden konular, özellikle Lizbon Zirvesi hakkında bilgi almak istiyordum. S. Demirel, Ermenilerin zaferi kendilerine mal etmekle yalan söylediklerini belirtti. Cumhurbaşkanımıza ve onun kuvvetine inanan Demirel, geleceğimiz hakkında çok ümitli konuşuyordu. Ben de, ortak dil konusu ile ilgili tekliflerimi sundum. Türk halkları arasında anlaşma dilinin zaruriliğinden bahsettim. Öyle bir dil olmalıydı ki, Kazak'la Türkmen kendi aralarında o dili rahatça konuşabilmeliydiler. Bu fikir, Türksoy teşkilatının kurucularından olan Namık Kemal Zeybek'in ve Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. A. Bican Ercilasun'un fikridir. Ben fikirleri Süleyman Demirel cevaplarına arzettim. Türk halklarının ortak akademisini kurmanın gerekliliğini belirttim. Çok samimî bir sohbetimiz oldu. Onların bizimle olan bu münasebeti Azerbaycan halkıyla olan

münasebet idi.

"İnsan tekrar hasta olmak istiyor, değil mi?" soruma, Nureddin Bey, gülüyor ve konuşmamıza katılıyor:

- Benim rahmetli Hudu Mehmetov'la ilgili kitabımda böyle bir bölüm vardır. Habil Keman diyor ki: Ölenler hakkında öyle güzel şeyler söylüyorlar ki, insanın ölesi geliyor... Gülüşüyoruz.

- Peki, milletvekili Bahtiyar Vahabzade'yi yakın zamanda toplantılarda görebilecek miyiz?

- Önümüzdeki bir ay içinde hayır.

- "Bana kalırsa, daha iki üç ay dinlenmeye ihtiyacı var. Ameliyattan sonra sinirlerin düzelmesi için hayli zaman gerekiyor." diye Nureddin Bey ilâve ediyor.

Bahtiyar Bey sözünü şöyle bağladı:

- Her iki devletin Cumhurbaşkanı H. Aliyev ve S. Demirel cevaplarına bana gösterdikleri büyük ilgi için derin teşekkür ve minnettarlığımı belirtiyorum.

- Bahtiyar Bey, Nureddin Bey bu ilginç sohbet için çok sağ olun. Hastalıklardan bahsederek sizi üzdüysem özür dilerim. Ama Bahtiyar Bey, ne kadar ilgi görseniz de ben sizin tekrar hastahaneye yatmanızı arzulamıyorum.

- Sağ ol, kızım! Ben de yeni yılda "Halk Gazetesi"nin ekibine keskin kalem, gerçekçilik, hakikati anlamak ve yazmak başarısı diliyorum.

Mülakatı yapan: Zerife BEŞİRKIZI
Halk Gazetesi, 4 Ocak 1997.

MİLLÎ KÜLTÜR DERGİSİ İLE RÖPORTAJ

M. KÜLTÜR: Özellikle Çağdaş Türk Şiiri hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek istiyoruz. Azerbaycan'da Çağdaş Türk Şiirine karşı bazı tepkiler var; bulmaca gibi, anlaşılmıyor, kökü bize dayanmıyor gibi. Türkiye'nin her şeyi bize gelsin fakat şiiri ve sineması gelmesin diye bir yargı oluşmuş, neler söylemek istersiniz?

B. VAHABZADE: Birincisi, Türkiye'ye ait olan herşey gibi Türk sineması da bizim için çok azizdir, çok mukaddestir. Türk sineması, Türkiye'nin her şeyi bizim için çok azizdir. Lâkin Türk filmlerinden umduğumuzu bulamıyoruz. Türk filmi seyretmek için ilân edilen saatte Azeriler televizyon karşısına geçiyorlar. Fakat bu filmler pornografik sahnelerle dolu, çocuklarımızla birlikte izleyemiyoruz. Biz Türklüğümüzü ve Müslümanlığımızı unutmadık. Bu filmler ise her iki kimliğimize de zıttır. Bazen Çalıkuşu gibi kaliteli yapımlarınız oluyor. Meselâ Ruslar bu filmi ilk kez Moskova'da yayımladılar ve çok beğenildi. Bir Rus generali bu film için "Çalıkuşu'nu koruyup muhafaza eden Albay Haydar Bey ne büyük insan, bize bu tür insanlar lâzım" diyor. Türk sinemacılarından tekrar rica ediyorum, Türk ve Müslüman olduklarını unutmasınlar. Pornografik sahneler bizim sinemamıza yakışmıyor.

M. KÜLTÜR: Sayın Bahtiyar Vahabzade, Çalıkuşu Türk romanında çok derin izleri olan bir roman ve aynı zamanda tiyatro eseri. Bir nevi yeni romantizm diyebileceğimiz anlayışla yazılmış. Sizin sanat anlayışınızda romantizmin yeri nedir? Millî romantizm anlayışının bugünkü Türk Dünyası için bir önemi var mı? Varsa nedir?

B. VAHABZADE: Şimdi realite devridir, her şeye açık gözle bakma zamanıdır. Ben bu bakış açısını Türk sanatı, nesri, romancılığı, hikâyesi ve tenkidinde görüyorum ve alkışlıyorum. Hayata uyanık gözlerle bakmazsak ayaklar altında mahvolup gideriz. Sırası gelmişken burada İndira Gandhi'nin bir sözünü hatırlatmak istiyorum. Gandhi: "Biz çok fakir milletiz, teknolojiyi dışarıdan alıyoruz. Aynı zamanda bu teknolojiyi alırken, o kadar ihtiyatlı olmalıyız ki, kendimizi kaybetmeyelim, kendimizden kopmayalım. Biz bazen düşünüyoruz; paramızın tamamını, imkânlarımızı Avrupa teknolojisine, çağdaş topluluklar seviyesine ulaşmak için mi kullanalım, yoksa Hint abidesinin korunması için mi? Biz bunların her ikisini de paralel götürmeliyiz. Teknolojiyi alamazsak Avrupa bizi yer, mahveder." diyor. Tamamen doğru bir düşünce. Biz de ecdâdımızın, abidelerimizin ve onlardan miras aldığımız ortak bir ruhumuzun olduğunu unutmayalım.

Romantizme gelince, bize lâzım olan romantizm, ayakları realiteye ve top-rağa bağlı olan bir romantizmdir. *Çalıkuşu*'nda ki romantizm, göklerde uçuyor, biz bunu biraz aşağılara çekelim.

M. KÜLTÜR: Eserlerde idealize edilmiş şahsiyetler, her hâlde "terbiye" bakımından oldukça önemlidir.

B. VAHABZADE: Tabii ki önemlidir. Hayrullah karakteri ahlâk eğitimi için başarılı çizilmiş bir karakterdir. Kendi menfaatinden vazgeçip *Çalıkuşu*'nu himaye eden Hayrullah Efendi bana Jan Valrjan'ı hatırlatıyor. Ben burda Jan Valrjan'ı hatırlatmak istiyorum. Jan Valrjan hırslıydı. Keşişin evinden gümüş çatalı, bıçağı çaldı. Jan Valrjan'la keşişi yüzleştiren Polis keşişten şu cevabı aldı: Keşiş, "Ben kendim hediye ettim, hatta bu şamdanları da ona vermiştim, bunları da unutmuş."

Keşiş orada Jan Valrjan'a bir tokat vursaydı, Jan Valrjan daha mı terbiyeli olurdu? Keşişin bu hareketi şüphesiz daha tesirli oldu. O gece Jan Valrjan keşişin yaşadığı evin çevresinde dolaştı ve ellerini kaldırıp Allah'a dua etti: "İlâhî!... Ne güzel insanlar varmış. Ben de bu insanlar arasında yer almalıyım." Bize de bu duyguları uyandırabilecek bir edebiyat lâzımdır.

M. KÜLTÜR: Çağdaş Türk Şiiri üzerine Azerbaycan'daki yaygın kanaat hakkındaki görüşleriniz...

B. VAHABZADE: Azerbaycan Çağdaş Türk Şiiri hakkında neden böyle düşünüyor, izah edeyim. Necip Fazıl Kısakürek sizin en kuvvetli sanatkarlarınızdanıdır. Kısakürek'i şahsen tanıdım, onu anladım ve şiirlerini çok sevdim. Hatta kendimi N. Fazıl Kısakürek'in talebesi olarak kabul ediyorum. Bazen iki satırda çok derin manalar vermeyi becerebilen bir şair. Kısakürek'i büyük yapan özellik nedir? Kısakürek, an'aneden gelmektedir. Gerçi Türkiye'de an'aneye bağlılık biraz yadırganıyor. Kısakürek'in, an'aneye bağlılığı onun Di-van şairi olması anlamına gelmiyor. Kısakürek, çağının sözünü sanatın diliyle söyledi. Kısakürek'i okuyunca tüylerim ürperiyor. Meselâ:

*Gayıplerden bir ses geldi bu adam
Gezdirsin boşluğu ense kökünde.
Ve üstüme çöktü birden bire dağ
Gök devrildi, künde üstüne künde.*

Söylemek istediğini ne güzel ifade ediyor, ne güzel anlatıyor.

Her devrin kendi sözü, kendi şiiri olmalıdır. Bugün ben Fuzûlî gibi yazamam. Kendi devrini bu kadar iyi anlatan bir şair varken bana ne lüzum var. Ben bugüne ait sözü, ona en uygun biçimde söyleyebilmekle yükümlüyüm. Kısakürek hece ve aruz vezinleriyle kendi dile getirmiş.

Türkiye'de bazı şairlerle konuştum. İsimlerini vermek istemiyorum. Onlar artık hece vezninin eskidiğini düşünüyorlar. Bu mümkün mü? Vezin bir formdur, şekildir, eskimesi söz konusu değildir. N. F. Kısakürek, günümüze ait düşünceyi eski formda, eski şekilde ifade etmiştir. Dünün insanının derdi ve bunun ilâcı başkaydı. Bugünün insanının derdi ve onun ilâcı da başka olmalı. Ben bugün muhtaç olduğumuz ilâcı eski fincanla veriyorum.

M. KÜLTÜR: Halk sanat vasıtasıyla kendi dünyasına yol bulsun, tanışın istiyorsunuz. Halka bir şeyler verirken an'anenin izleri olsun ki, halk da onu kabul edip bağrına bassın mı demek istiyorsunuz?

B. VAHABZADE: Evet. Tanışın ve bağrına bassın beni. Halk serbest vezni görünce korkuyor. Durum bizde de böyledir. Tercüme eserleri beğenmiyorlar, tercüme piyeslere rağbet etmiyorlar... Ancak telif eser olursa benimsiyorlar.

Yeni bir şey verirken yavaş yavaş, halkı ısındırarak vermek, bir anlamda belki halkı aldatmak lâzım. Meselâ Resul Rıza bir müddet serbest vezinle yazdı; fakat tarzı birdenbire değil, yavaş yavaş kabul gördü.

M. KÜLTÜR: Çağdaş Türk Şiiri için bir cümle ile söyleyecek olsanız, ne söylersiniz?

B. VAHABZADE: Çağdaş Türk Şiirinde beğendiğim imzalar var. Meselâ Yavuz Bülent Bakiler'in bir kısım şiirleri –serbest tarzda yazılmış da olsalar– derdimizi anlatabiliyorlar. Ben Türk şairlerinin yüzlerini Mehmet Âkif Ersoy'a, N. Fazıl Kısakürek'e, Behçet Kemal Çağlar'a, Hüseyin Nihal Atsız'a çevirmelerini, onların yollarından gitmelerini arzu ediyorum.

M. KÜLTÜR: Bu güzel sohbet için teşekkür ediyoruz, sayın Vahabzade.

B. VAHABZADE: Ben de size ve Millî Kültür okuyucularına teşekkür ediyorum.

Millî Kültür Dergisi,

Sayı: 87, Ağustos 1991.

ZAMAN GAZETESİ İLE MÜLÂKAT

(Bu mülâkat, Türkiye'nin o günlerdeki siyasi ve kültürel gündemi üzerine yapılmıştır.)

Zaman: Azerbaycan'ın Türkiye ile olan münasebetleri ne düzeydedir? Türkiye, Orta Asya mevzuunda üzerine düşeni yapabiliyor mu?

B. Vahabzade: İlişkilerin birdenbire güçlenmesini beklemek veya birçok mevzuda hemen ortak tedbirlerin alınmasını istemek ilk plânda biraz uzak gibi görünebilir. Evet böylesine ilişkilerde tam verimin alınabilmesi için biraz zamana ihtiyaç vardır. Bunun birdenbire olması mümkün değildir; beş yılda, on yılda, on beş yılda bu mümkün değildir. Ama bunun bir ön hazırlığını yapmak, temelini atmak lâzımdır. Bunun için de ilk önce ilim adamlarının birliği lâzımdır. Ben isterdim ki ilim adamları; meselâ Kırgız, Özbek, Kazak, Türkmen, Tatar, Başkurt, Azeri, Türkiye Türkü, vs. bir yerde otursunlar bir arada muhtelif ilim sahalarının ortak terminolojisini oluştursunlar. Varsayalım ki tıpta bir hastalık adı var ve bu kelime Türkçe değil... Bu hastalığın Özbekistan'da, Türkmenistan'da bakalım adı nedir? Eğer bu kelimenin halis Türkçesi yaşıyorsa buyurun ortak terminolojimizde onu kabul edelim.

Ortak terminoloji bizim ilk adımımız olmalıdır.

Biz Sovyet döneminde Özbeklerle, Kazaklarla bütün diğer Türklerle karşılaştığımızda ortak dil olarak Rusça konuşurduk. Allah bize bir daha o günleri göstermesin. Allah bize gün gösterecek ki, ben Kırgız'la, Özbek'le Kazak'la Türkçe konuşabileyim. Kendi dilimle anlaşabileyim. Lâkin ne yazık ki, Türkiye'deki ilim adamlarında ben bu noktada bir çırpını, bir alâka, bir heves göremiyorum... Beni çok ilgilendiren ve beni asıl perişan eden budur. Hiç olmazsa bu ilk adımı atalım, sonra da Ankara'da Türk Dünyasının bir akademisi kurulsun. Bizim bir akademimiz var: Azerbaycan İlimler Akademisi. Bu konuda Kırgız'ın, Özbek'in

eski Sovyetler Birliği'nden kurtulan cumhuriyetlerin hepsinin bir akademisi var. Ben isterdim ki, ortak bir Türk Dünyası Akademisi kurulsun. Buraya bütün Türk dünyasından ilim adamları dahil olsun.

Türkiye'deki ilim adamları ile bu hususta çok defa konuştuk, teklifler ileri sürdük. Maalesef çoğu havada kaldı. Çok genel sözler sarf ediliyor; samimiyet yok. "Kardeşlik", Dinimiz bir, dilimiz bir.", "Adetimiz bir, töremiz bir." vs. güzel sözler... Ama bunu daha ne kadar söyleyeceğiz? Bunu hayata geçirmek lâzım.

Ben yine de birdenbire demiyorum, benim torunlarım, onların çocukları zaman içinde bunu gerçekleştirecektir. Her şeye rağmen bizim neslimizin bu konuda ne kadar samimî olduğu da âşikardır.

Zaman: "Torunlarım" dediniz?

B. Vahabzade: Evet, şöyle ki: Türkiye'nin TRT, Samanyolu, TGRT gibi televizyonlarını seyrediyorum. İnanır mısınız benim torunlarım benden daha iyi anlıyorlar. Ben soruyorum onlara: "Orda bir söz dedi: "Olağanüstü". Bildiniz mi onu, o ne demek?

Diyorlar: Evet anladık, "fevkalâde".

- Peki kızım "doğal" nedir? (Bu doğal sözü hiç hoşuma gitmiyor.)

- Biliyoruz. "Tabii" demek.

Burada şu husus da ortaya çıkıyor ki: Benim kardeşlerim bir taraftan "ortak dil" diyorlar, diğer taraftan dillerini zayıflatıyorlar. Asıl sözlerimizden imtina ediyorlar. Kırgız da, Özbek de, Kazak da, Azeri de muallim diyorken; benim Anadolu'lu kardeşim öğretmen diyor. Eğer ortak dil mevzuunda samimi isek, neden birbirimizden kaçıyoruz? Bunu nasıl anlamak lâzımdır?

Koskoca Türk Dil Kurumunun başında bir zamanlar Agop Dilaçar var idi. Neymiş? Dilaçar, Türk'ün dilini açacakmış, Türk'ün dilini bir Ermeni açıp, Türk'ün diline dil katacakmış(!)

Bu bir tahribat idi; yani Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasına set çekmekti. Ama maalesef benim Türk kardeşlerim bunu o zaman anlayamadılar. Bu ne büyük bir yıkım, ne kadar bizden uzaklaşmadır. Bana göre, Türkiye bu

konuda çok düşünmelidir. İlim adamları, gazeteciler, yazarlar kafa kafaya verip çözümler üretsinler. Bizlerden kaçılmasın. Bunun bir manası yok. İnsan kendi kendisinden korkmamalı.

Başka bir misali tiyatrolardan verelim: Türkiye’de yılda 20 oyun oynanıyorsa, 18’i muhakkak yabancı oluyor. Alman, Fransız, Rus... Buna çok hayret ediyorum. Her defasında Çehov’a müracaat edilirken, niye kültür adamlarının akıllarına Ahundzade’nin eserleri de gelmiyor, niye Cafer Cabbarlı’nın eserleri de İstanbul’da, Ankara’da oynanmıyor? Bizi de tanısinlar, görsünler... Bizim eserlerimiz ne düzeydedir, biz nelerle yaşıyoruz, psikolojimiz, gülmemiz, ağlamamız nedir, bir görsünler. Kardeşlik budur.. Kendimizi tanıtmaktan, idrak etmekten bu kadar kaçılır mı? Artık neyimiz var neyimiz yok ortaya bir döksek, eksiğimizi veya fazlamızı bir bilsek..

Hayır! Türkiye yine de diyor ki: Batı, Batı, Batı... Bu Batı sözü vallahi bizi batıracak. Artık kifayet edilmeli. Ben şahsen bu şablonlardan usandım. Merhum Gaspıralı, bundan 150 yıl evvel demişti: Dilde birlik, işte birlik, fikirde birlik. Peki ne zaman bu olacak?

Türkiye bu meselelerle yeterince uğraşmıyor. Peki neyle uğraşıyor, başörtüsüyle. Bir de bu mesele var. Televizyonlardan izliyorum: “Okullara şu, şu kıyafetle geldi diye kapıdan alınmadı. Siyasî gaye mi var? Türkiye nereye gidiyor?” falan filan...

Ben Alemdaroğlu’yla görüşmek isterdim. Ona şunu demek arzu ederdim: ‘Neyine lâzım ki, ben başıma kalpak koyacağım, şapka koyacağım, yahut fes koyacağım.’

Bir taraftan demokrasi deniliyor, bir taraftan da lâiklik deniliyor. (Allah’ım, bu sözü ne kadar çok işitiyoruz!) Önüne gelen “Biz lâik devletiz” diyor. Güzel, kardeşim ol lâik devlet.

Peki bunlar şahsî işe karışmak mıdır? Benim kızım başını örtmüş veya açmış, bundan sana ne? Sen ilim adamısın, talebenin nasıl giyineceğinden sorumlu kapıcı değil. Gerçek bir ilim adamının vazifesi bu mudur? Üstelik onca elzem işin arasında.

Şunu açıkça soruyorum: “Başörtülü kızlarla uğraşıldığı kadar, acaba gençliğin

ahlâkını zedeleyen giyimler ve davranışlarla uğraşılıyor mu?” Bunun cevabını bilmek istiyorum. Bu milletin göreneği, geleneği, töresi var ve bunlar yüzyıllar öncesinden geliyor. Buna dokunulmamalı. Bir ilim adamının görevi, kendi geleneğiyle, töresiyle oynamak mı olmalı?

Çarpıcı bir misal vereyim: Ben üniversitede 40 yıl profesör olarak çalıştım. Benim talebelerimin içinde başını örten de vardı, açan da vardı. Benim hiçbir zaman ihtarım olmadı ki: “Kızım, niye senin başında örtü var ya da yok?” diye. Ben ondan ilim sorarım.

Çok gariptir ki, ben Rus döneminde yaşadım ve bahsettiğim şeyler “Kızıl Rus demir perdesi”nde olan şeyler. Şimdi Türkiye’deki demokrasiyi buyurun anlayalım.

Zaman: Türkiye’deki hayırsever vatandaşların burada yaptırdığı okullara nasıl bakıyorsunuz, maksat aranıyor sizce nasıl bir maksat olabilir?

B. Vahabzade: Ben hem Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde açılan liseleri, kolejleri, hem Orta Asya’nın çeşitli yerlerinde açılan liseleri, hem de Türkiye’deki benzeri mektepleri gördüm.

Benim Azeri milletim bu insanlara minnettardır. Ben bu işi Türkiye’de de hangi vakıflar destekliyor, kuruyorsa onlardan Allah razı olsun diyorum. Onları tebrik ederim. Bu mektepler çok yüksek seviyededir. Hem ilim, tahsil sahasında, hem de terbiye ve ahlâk gibi her sahada onlar güzel mekteplerdir. Ben isterdim ki, onlar Azerbaycan’da daha da çok olsun.

Bazen bu mekteplerin eleştirildiğini Türk televizyonlarından duyuyorum. Eğer bu mekteplerde bir talebeye kendi an’anesini öğretiyorlarsa, bunun neyi kusurdur. Eğer bu Türk çocuğuysa ve kendi milletini bu mekteplerde tanıyorlarsa neyi aramak gerekiyor? Kültürsüz, an’anesiz ve dinsiz bir millet olamaz.

Mehmet Emin Resulzade (Allah ondan razı olsun!) vakti zamanında bayrağımızı üç renkli olarak kabul etmiştir. Gök, kırmızı ve yeşil. Gök Türklüğümüz, kırmızı muasırılığımız, yeşil ise dinimizdir. Bunu inkâr mı etmeliyiz? İstenilen nedir?

Atalarımızın açtığı yolda ilerleyen ve onu devam ettiren bu okulları açanlardan Allah razı olsun. Eğer onlardan biri açılmasaydı, ben rahatsız olurum.

Büyük bir Türk âlimi olan Oktay Sinanoğlu'nun bir makalesini okumuştum. Okuduğum bu makaleyi hatta Ankara'dayken Süleyman Demirel Beye de hediye etmiştim. Orada diyor ki: "Bir ülkeyi köleleştirmek istiyorsanız, tahsilini yabancılaştırınız."

Bir zamanlar Türk Cumhuriyetlerinde bu oldu. Rus mektebinde okuyan çocuklar kendi tarihini, milletini, an'anesini bilmeyerek Rus'a; mankurta dönüşüyordu. Bugün Azerbaycan'da hâlâ işlerimize engel olan bu insanlardır.

Çocukların kendi dilinde ders almasına ve ana köklerini öğrenmesine vicdanı olan hiçbir insan karşı gelemmez. 70 yıllık ömrümün 50 yılını bu davada mücadeleyle geçirdim.

Geçenlerde "Türk Edebiyatı" dergisinde kıymetli hocam Ahmet Kabaklı'nın bir yazısını okudum: Ortaokullarda edebiyat derslerinin azaltılacağından bahsediyordu. Edebiyat insan yetiştirir, tarih vatandaş yetiştirir. Kendi öz kökümüzü kesiyoruz biz.

*Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın.*

Başımı yere eğiyorum, bu mısrayı yazan şairin karşısında. Nasıl olur bir Türk oğlu "Bayron"u bilsin ama Mehmet Âkif'i bilmesin. O, Türk değildir.

Ben Amerika'yı keşfetmiyorum. Bunlar hakikattir. Yüz kere Batı deniliyorsa bir kere de Doğu denilsin. Azeri, Kırgız, Kazak kardeşlerin Doğudadır. Mehmet Kaplan'ın "Büyük Türkiye Rüyası"nda dediği gibi, biz Avrupa'dan hâlâ neyi alacağımızı bilmiyoruz.

Bu okulların arkasında duran gaye çok büyük bir gayedir ve ben bunu alkışlıyorum. Hem ben yakında televizyonda gördüm ki, Hoca Efendi gitmiş Papa ile görüşmüş. Ben onu takdir ediyorum. Bu çok gerekli idi. Fethullah Gülen Bey büyük iş yapmıştır. Dinler arası diyalog çok zaruriydi.

Düşmanlık gütmek hiçbir milleti mutlu etmez. Yerküresi çok büyüktür. Orada Müslüman'a, Hristiyan'a, Budist'e, Şaman'a yer vardır. Birbirimize zindan etmenin manası yok. Her nereye gitsek ilk annemiz Havva'dır, ilk babamız Adem'dir. Fethullah Gülen Bey bunu anlatmaya çalışıyor.

Zaman: Hocam geleceğe nasıl bakıyorsunuz?

B. Vahabzade: Ben geleceğe büyük bir umutla bakıyorum. Çocuklarımız bizim işlediğimiz hatayı işlemeyeceklerdir. Benim korkum yeis, yahut kaybolma değildir. O nesillerin karşısında yüzü kara olmaktan korkuyorum. Onlara iyi bir gelecek hazırlayamamaktan, devraldığımız mirası satıp savurmuş olmaktan korkuyorum. Aklın yolu birdir. Gelin aynı hataları tekrar işlemeyelim diyorum.

Anadolu'ya bizler daima selâm durduk, hayıflanmalarımız da, yine onu başımızda eski heybetinden biraz uzak buluşumuzdan olacak. İşte hepsi bu.

Zaman: Teşekkürler hocam.

Mülakatı yapan: Fatih Ordu,
Zaman Gazetesi, Bakû, 1998.

BU DA BİR ALIN YAZISIYDI

Şiirlerimden birinde: "Dünya dönüyor ya!" demiştim. Daima ileriye yol alan dünyada, geriye sadece hatıraların ışığıyla dönebiliriz. Her dönüşümüzde yeni şeyler keşfederiz. Son zamanlarda karşılaştığımız olaylar beni geriye dönmeye bir kez daha mecbur etti.

Henüz 10-11 yaşlarındaydım. Vakit buldukça değirmenci olarak çalışan amcamın yanına giderdim. Amcam eğitim görmemişti. Fakat o devir yeni olan radyosu, bir de uzun nargilesi vardı. Amcam radyo vasıtasıyla sık sık Ankara'yı dinliyor, dinledikçe de nargilenin içini boşaltıyordu. Kendisine: "Niçin sık sık Ankara'yı dinliyorsun?" diye sormuştum. O da "Ankara bizim ana vatanımızdır, biz Türk'üz!" diye cevap vermişti. Annem de sohbetlerinde sık sık kalbimde Türklük aşkını alevlendirmeye çalışırdı. Doğduğum yerim Şeki'de ve terbiye aldığım ailede Türklük hisleri çok güçlü idi. O yüzden de iliklere kadar işleyen Sovyet propagandasına karşı bende güçlü bir gurur oluştu. Okula başladığım zamana kadar bizim soyadlarımızın sonuna oğlu veya kızı, ya da **-zade; -lı, -li, -lu** ekleri ekleniyordu. Soyadlarımızı **-ov, -yev**'le bitirmek istediler." Benim soyadım da **-zade** ile bitiyordu. Herkesin soyadının sonunu değiştirdiler, ancak ben buna razı olmadım. **Zade** de bizim değildi, fakat her hâlde onlarınkinden daha iyiydi. İstanbul'da eğitim görmüş olan edebiyat öğretmenimiz Cefer İbrahim bir ara bana yaklaşarak: "Oğlum, böyle yapma! Babanın başı belâya girer." dedi. Fakat o da beni kararımдан döndüremedi. Mevcut yönetimle ilgili olarak beni en çok yaralayan ana dilimizi kullanamamamızdı. Hiçbir devlet idaresinde ana dilimizi kullanamıyorduk, evraklar Rus dilinde yazılıyor, toplantılarda yalnızca Rusça konuşuluyordu. Üstelik Rusçayı iyi bilmek, vazife düşkünün olan mankurtlar için bir vasıta olmuştu. Bu durumdan etkilenmiş ve o devirde şöyle yazmıştım:

*Ey kendi öz dilinde konuşmayı ar bilen
Hodbin, düşkün yobazlar,
Ruhunuzu okşamaz koşmalar, telli sazlar
Bunlar ver benim olsun,
Fakat vatan ekmeği sizlere ganim olsun.*

- Bahtiyar Bey, bu şiiri yayımlamak sizin için zor olmadı mı?

- Ben bu şiiri bir süre yayımlayamadım. 51 veya 52 yılı idi. Rahmetli şairimiz Samed Vurgun'un oğlu Yusuf'un doğum günü Moskova'da kutlanıyordu. Ziyafet esnasında, Yusuf, babasına benim şiirimden ve bu şiiri yayımlayamadığımdan bahsetti. Şiirimi Samed Vurgun'a okudum. Şiiri çok beğenen Samed Vurgun, şiire "ana yüreği" sözünü de ekledi ve Bakü'ye döndükten sonra yanına gitmemi söyledi. Samed Vurgun, Lenin'in "*Her bir millet kendi dilini sevmeli ve korumalıdır.*" sözünü başlığın altına önsöz gibi yazdı ve yayınlattı. Büyük üstad bundan sonra şiirlerimin neşredilmesinde büyük rol oynadı. Dille ilgili başka bir olayı daha nakletmek istiyorum:

50'li yılların başında Kozabla'ya gitmiştim. Buradaki insanlar ana dillerini değil Fransızca konuşuyorlardı. Bu, beni çok etkiledi ve yaralarımı dağladı. Geri döndükten sonra "Lâtin Dili" adlı bir şiir yazdım. Bu şiirde Lâtin halkı olmadığı hâlde dilinin yaşadığını anlatmak istedim. Bununla birlikte kendileri yaşadıkları halde dillerini mahveden halklar da var. Bununla ilgili olarak beni birkaç defa Merkezi Komite'ye, propaganda şubesine çağırdılar, hesap sordular. Şiiri Fas'a hışrettiğimi söyleyerek kendimi savundum. Bu yolla 40 yıl üniversitede öğrencilere dersler, seminerler verdim. Gençlere: "Hangi milletin evlâtlarıyız ve rejim bizi hangi uçuruma sürüklüyor?" gibi soruların cevaplarını açıkladım.

- Üstat, bu zaman zarfında başka baskılara ve cezalara maruz kaldınız mı?

- Evet. 1962 yılında beni milliyetçilik ideallerinin tebligatçısı olmakla suçladılar. Üniversiteden işime son verdiler. İki yıl işsiz kaldım, çok ağır şartlarda yaşadım, ama bütün bunlar irademi kırmadı. Önceki işime tekrar 1964 yılında dönebildim.

- Üstat, dün de, bugün de bizim kanayan yaramızdır...

- Anladım, oğlum. Milletin en hassas noktası onun dili, menşei ile ilgili konulardır.

Müstemleke zinciri boğazımıza dolandığı günden bu yana bizi Türklükten dolayısıyla kökümüzden koparmak için Tatar, Fars, Midyalı, ya da Arnavut diye adlandırıyorlardı. 1918 yılında bağımsızlığımızı kazandık ve önderimiz M. E. Resulzade vasıtasıyla tarihî gerçekler yerine oturdu. Fakat, 30'lu yılların sonlarında Stalin, Mikoyan rejimi Türklüğümüze, adımıza, soyumuza yeniden el uzattı. Bizi kökümüzden koparmak için Türkçe isme ve Türk sözüne yasak getirdiler. Herkese yapmacıktan Azerbaycanlı mühürü vurdular. Hayvan eğilip su içtiği ırmağın kaynağını bilemez. Aynı şekilde hangi ırmaktan su içtiğini bilmeyen millet de millet olamaz. Tarih boyunca bu millete hiçbir kuvvet Türklüğünü unutturamamış, unutturamayacak da... Nihal Atsız, Bozkurtların ölümünü ve dirilişini konu alan eserinde Türk soyunu ne güzel işleyerek edebileştirmiştir. Allah ona rahmet eylesin! Neticede Oğuzlar Hun devletinin bir koludur. Bugünkü Azerî Türkleri, Gagavuzlar, Türkmenler ve Türkiye Türkleri Oğuz boyundandırlar. Kıpçak, Kırgız, Kazak, Tatar ve Karakalpaklar ise Hunlardan ayrılan diğer boylardandır. Yani hepimiz Orta Asya'dan gelip Batıya, Doğuya, Avrupa'ya, kısacası dünyanın her yerine dağılmışız.

- *Üstat, millî köke karşı lâkaytlığın sebebini sadece bilgisizlikle mi izah edebiliriz?*

- Hayır, faciannın sebebi daha derindir. Sadece bir örnek göstereyim. Son birkaç yılda verdiğimiz kayıpların bir sebebi var. O da cemiyette kısa sürede yayılan vazife ihmalkârlığı, kürsü severlik, makam hırsı gibi ihtiraslardır. Dış kuvvetler bu zaafı ustalıkla kullanmışlar, dün bağımsızlık uğrunda canından geçmeğe hazır olanları, ertesi gün makam sevdalısı annesine, kurşun sıkın mankurlara dönüştürmüşler. Bu hakimiyet davasında siyasî kuvvetlerin hiçbiri halka güvenmeyerek, yardımı dış ülkelerde aradılar. Sonuçta atalarımızın toprakları, vazife uğrunda yapılan mücadelelerde vatan tellalları tarafından haraca bağlandı. Masum halk bu durumda ne yapabilirdi?... Bugüne kadar verdiğimiz kayıpların sebebini bu söylediklerimde aramak gerekir. Vatan yolunda hayatını tehlikeye atabilen sadece halktır.

Bununla birlikte halkın düşmana kuvvetini göstermesine imkân vermediler. Faciamızın bir sebebi de budur.

Sohbetin burasında şair sustu ve bir süre konuşamadılar. Çok geç de olsa “Bu konuda bir şiir yazmıştım.” dedi:

*Birbirimize uyuşan değil,
Birbirimize ters düşen olduk.
Biz vatan uğrunda dövüşen değil,
İktidar uğrunda dövüşen olduk.*

Not: O gün, Türk milletinin sağlığında zirveye oturabilen şairi ile birçok meseleyi konuştuk. Bu sohbetin hatıralarımızda ebediyyen kalacağı muhakkaktır.

Aktaran: Aziz Mustafa.
Zaman Gazetesi, 22 Kasım 1995.

PROBLEMLER

BİZİM KİMİMİZ VAR?

Son zamanlarda bazı gazetelerde Türkiye ve Türkler aleyhine yazılar çıkıyor. Bu taşların niçin ve hangi amaçla atıldığı bellidir. Fakat işin iç yüzünü bilmeyerek, aleyhimize alınan bu tavrı destekleyenler olmasaydı, ben de belki önem vermez ve bu meseleyle ilgilenmezdim.

Memleketimde Türkiye ve Türklere karşı yükselen derin bağlılık ve minnettarlık sedalarını her zaman işittim. Dedemin, babamın, amcalarımın dilinden ‘Türk’ kelimesi düşmezdi.

Dedem o zamanki Ermeni-Müslüman savaşında, Esgeran’da ayağından yaralanmıştı. 1918 yılında Mart savaşında Türkler yardıma gelmeseydi, Ermenilerin bizi katledeceğini söylerdi. Çocukluğumuzda öğretmenlerimizden ve ihtiyar kimselerden işittiklerimiz benim ve yaşıtılarımın kalbine, Anadolu Türk’üne bağlılık ve muhabbet tohumu ekmişti... Türkiye ile aramızdaki sınır rejiminin bu kadar hafiflemesine ve gidiş ve gelişin kolaylaşmasına rağmen Anadolu Türkleri hakkında duyduğum sözler beni üzüyor ve sinirlendiriyordu. Kendi parasıyla alıyor ve aldığı fabrika ve işletmeleri, oteli bizimle ortak işletiyor, kazandığının tamamını ise ikiye bölüyor. Dünya standartları düzeyinde yapacağı fabrika ve işletmelerle, onaracağı otellerle bizi dünya pazarına çıkaracak.

Kendi malımızın, mülkümüzün, servetimizin kadrini biliyorduk da niçin 5-10 yıl öncesine kadar milli varlığımızı, özgürlüğümüzü, dinimizi, dilimizi, vicdanımızı kısaca tüm maneviyatımızı elimizden almaya çalışan bir kısmını da alan Sovyet İmparatorluğu’nun tavrına karşı çıkmadık.

Bir yas töreninde karşılaştığımız ihtiyar adam sordu: Dün bir yas töreninde ihtiyar bir adam bana sordu: “Bahtiyar Bey, siz bir mebus olarak neden dilimizin ve alfabemizin değiştirilmesine itiraz etmiyorsunuz?”

Hangi dil ve alfabeden bahsettiğini sordum. İhtiyar adam 1938 yılında kullanmaya başladığımız Kiril alfabesini asıl alfabemiz, son zamanlarda kullandığımız fakat aslında bizde uzun bir geçmişi olan çağdaş alfabeyi de bize yabancı zannedermiş.

Şimdi böyle insanlara sormak istiyorum: “Siz ki, hakikaten bu kadar yurtseverdiniz de niçin 5-10 yıl önce basit bir dilekçeyi yabancı kelimelerle yazarken, toplantılar da herkes Rusça bülbül gibi öterken sesinizi yükseltip bu milletin diline sahip çıkmadınız? Bir kez olsun sesini yükseltip, “Hani, bu zavallı milletin kendi dili yok mu?” demedin. Nasıl oluyor da bir insan bu kadar hayrını, şerrini, aslını, üveyini, kendini, başkasını tanımızda cahilliği yüzünden kendine düşman olur?”

Şimdi bazı insanlar, Sovyetlerin bize iyilikten başka birşey yapmadığını söylüyor. Tanrı’m, bu kadar unutkanlık olur mu? Sovyetler Birliği, dilinizi, servetinizi, dininizi, imanınızı, mezhebinizi, millî varlıklarınızı elinizden alarak sizi köle yapmadı mı? Bağımsız demokratik devletinizi yıkarak yerine diktatör, totaliter bir rejim getirmede mi?... 1937 yılında 50 bin kadar aydın Sibirya buzullarında telef edilmedi mi? İkinci Dünya Savaşı’nda yarım milyona yakın genç Rusya tarafından katledilmedi mi? Nihayet, dün 1990 yılının 20 Ocak tarihinde milletini tankların altında çiğneyip ezmedi mi? 1988 yılından itibaren Ermenilerin Karabağ üzerindeki haksız iddiasını desteklemiyor mu? Bunları unutabilir miyiz?

Türkiye Türklerinin bize verdiği destekten söz etmek istiyorum. 1918 yılında kendisi, üç devletin saldırısına, ihanetine maruz kalmasına rağmen, Azerbaycan’a askerî birlikler gönderdi ve bu topraklarda yüzlerce şehit verdi. Şirvan tarafına gidecek olursanız, Şamahı ve Mereze arasındaki yolun sol tarafında bulunan Türk subayların mezarına bakın. Onlar Anadolu’dan senin toprağını korumak için geldiler ve şehit oldular. Mehmet Emin Resulzadeler, Mirzebalalar, Ali Bey Hüseyinzadeler, Ağaoğlu Ahmet Beyler indirilen bayrağımızı Ankara’da yücelttiler. Son günlere kadar Kengerlilerin, A. Karacaların, C. Ünalların kararlılığı

* Bu makale Azerbeycan (Bakü) gazetesinde yayınlanmış ve büyük yankı uyandırmıştır.

dışarıda millî devletimizi yaşattı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın ölüm kamplarında can veren esirlerimize sahip çıktılar. Nihayet, 1990 yılında Millî Cumhuriyetimiz yeni baştan inşa edilince onu ilk tanıyan Türkiye oldu. Ermeniler Karabağ iddiası ile ortaya çıkarken bizim hak sesimizi dünyaya Türkiye duyurdu. Bizim adımıza Beyaz Saray'da Bush'la, Clinton'la karşı karşıya gelen yine Türkiye'dir. 20 Ocak hadisesinde camilerinde, mescitlerinde şehitlerimizin ruhuna hutbe okutup ihsan veren, tüm İslâm Dünyasını ayağa kaldıran Türkler değil miydi? Karşılıksız, temennasız gönderdikleri buğday ve başka gıda maddeleri, birkaç ay önce faizsiz olarak verdikleri borç nasıl unutulur? Geçen yıldan itibaren 300'ü öksüz, 2000 kadar öğrencimize karşılıksız burs vererek okulların da eğitim veriyorlar mı?

Bu yaygaracılar, söz militanlığı edenler, Türklerin belki bizim yerimize Ermenilerle savaşmasını da istiyorlar? Hayır, beyler hayır! Her millet kendi toprağını korumayı becermelidir. Bu madrabazlar, tarlalardaki toplanmayan buğdayımızı ve pamuğumuzu da Türklerin gelip toplamasını bekliyorlar. Tembelliğimiz yüzünden her sene ürünlerimiz tahrip olarak toprağa karışıyor. Sovyet rejimi döneminde her yıl imparatorluğa 700 bin ton pamuk veren bu millet, geçen yıl kendisi için 300 bin ton pamuğu toplayamayı ihmal etti. Bunun suçu kimde?

İstanbul'da Kapalı Çarşıda bir Azerbaycan Türk'ü Türk tüccarından bir gömleği istediği fiyata alamıyorsa, tüccar fiyat üstünde onunla çene çalıyorsa, bu Türk'ün kötülüğüne mi delalet ediyor? Haydi, gelin bu sokak, piyasa münakaşasını genelleştirip, abartıp büyük millete mal etmeyelim.

Sözlerimi, bu konuda benimle hemfikir olan, kalem sahibi Nurengiz Hanımın sözleriyle bitirmek istiyorum: *"Bugün dünyanın bütün Türk meskenleri içerisinde Garb'ın aldatmacasına, hilesine kalkan olabilecek yegâne bir güç varsa o da Türkiye devletidir ve bugün hatırı sayılan devletler arasındadır. Ayakları üstünde pekçe duran bu kuvvet ile övünmeğe değer. Acaba bu kuvvet bizim için bir teselli değil mi? Onlardan başka bizim kimimiz var?"*

Bahtiyar VAHABZADE
Yanan da Ben, Yaman da Ben,
Göytürk Yayınları, Bakû 1995.

YABANCI DİLDE EĞİTİMİN ZARARLARI

Millî şuurun şekillenmesinde ve kişinin kendini kavramasında ana dilde eğitimin önemini ispat etmeğe gerek yoktur. Ferdin yetiştirilirken ana dili ile eğitim yapılmasının gerekliliği hakkında dünyanın en büyük filozof ve eğitimcileri cilt cilt kitaplar yazmışlardır. Bunların arasında büyük Rus eğitimcisi K. D. Uşinski'nin *Rodnoe slovo* (Ana dili) adlı kitabı önemlidir. Ana dilimiz uğruna verdiğim 50 yıllık mücadelede bu kitaba her zaman başvururdum, bana yönelik saldırılarda bu kitabı hep bir kalkan olarak kullandım. K. D. Uşinski şöyle diyor: *"Eğer çocuğun eğitim aldığı dil, onun atadan gelme millî karakterine yabancıysa, bu dil çocuğun manevî gelişmesine ana dili kadar güçlü etki yapamaz."*

Sovyet yönetimi yıllarında, Rusçayı Rus gibi bilmeyenlere iş verilmediği için ebeveynler evlâtlarını Rus okullarına veriyorlar, ana dilde eğitim yapan okullarımızın sayısı her yıl biraz daha azalıyordu. Rusça eğitim veren okullarda ise millî şuurdan mahrum, kendini, başkalarından hakır gören mankurtlar yetişiyordu. Bu mankurtlar, bugün geçmişin nostaljisi ile yaşayarak kendilerini **Bakinets** (Bakûlüler)²⁵ olarak adlandırıyor, Bakû'den Rusların, Ermenilerin, Yahudilerin taşınmasına, onların yerine Karabağ'dan ve Ermenistan'dan taşınan Azerîlerin artmasına üzülmüyorlar, geçmişteki **beynelmillel** Bakû'yü yitirdikleri için feryat koparıyorlar. Soy kökünden uzaklaşan, dilinden ve dininden ayrı düşenler, bağımsızlığımızı kabul etmiyor, yine gözlerini Moskova'ya çeviriyorlar, çok milletli kozmopolit ve simasız Bakû'yü istiyorlar.

Şubat 1996'da Ermeni parlamentosu, **Ermenilerin yabancı okullarda okumasının yasaklanmasına** yönelik resmî karar çıkardı. Kendilerini aydın kabul eden "Bakûlüler" in (Bakinets) bu akideleri, Ermenistan'ın tek milletli cumhu-

riyete dönüşmesiyle gurur duyan ve 1996 yılının Şubat ayında Ermeni çocuklarının Rusça eğitimini yasaklayan Ermeni aydınının kendi millî varlığı yolundaki mücadelesine benziyor.

Muhalefet gazetesinin 25 Aralık 1996 tarihli sayısında C. C. Beydilli'nin "Bakinets'in Nostaljisi" adlı makalesini özellikle bu konulara temas etmesi açısından beğendim. Makaledeki fikirlere ilâve olarak şunu belirtmek istiyorum: Bugün kendini **Bakinets** olarak adlandıran, insanların Rus, Ermeni ve Yahudi kardeşleri, Bakû'ye medeniyet getirmediği gibi, beraberlerinde de bir şeyler götürdüler. Onlardan geriye kalan Ruslaştırılmış yerli kardeşleri oldu. Şimdi biz bunun acısını yaşıyoruz. Karadağ meselesinin çözümünden çok mankurt tefekkürün açtığı yaraları iyileştirmekle uğraşıyoruz.

Türkiye'de tedavi olduğum zaman, buna benzer bir sürecin burada da yaşandığına şahit oldum. Sovyet döneminde Azerbaycan'da Rusça eğitim "nasıl" ön plâna çıkarılmışsa Türkiye'de de uzun zamandan beri İngilizce eğitimin, bu konuda bir sıkıntı oluşturduğunu gördüm.

Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel, önce hastahaneye beni ziyarete geldi, tedavim bittikten sonra ise kendi yanına, Çankaya Köşkü'ne davet etti. Her iki görüşmemizde de ona dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türk halkları arasında ortak anlaşma dili ile ilgili fikirlerimi bildirdim. Süleyman Bey de ortak Türk edebî dilinin, bütün Türk halklarının anlayabileceği konuşma dilinin zarureti ve bu sahada gerekli adımların atılmasının kaçınılmaz olduğunu söyledi. Biz bu işin ağırlığını kendi üzerine alan merkezin yalnız Bakû'de kurulması fikrinde birleştik. Hem ilmi entellektüel potansiyeli, hem de diğer Türk dilini konuşan halklarla ilişki kurmak imkânı bakımından Bakû daha uygundur.

Elbette bu, ağır ve zor bir iştir, fakat bugün Türkçe konuşan halkların aydınları, milletin geleceğini düşünen her bir şahıs, bu işin zarurîliğini kavrayarak kuvvetleri birleştirmelidir. Türkiye'de bulunduğum sırada "Aydınlık" gazetesinde Prof. Oktay Sinanoğlu'nun Dilek Uğuz'la olan konuşmasını okudum. Bu yazıdaki acılar bana tanıdıktı. Bu yazıyı Süleyman Demirel'e de verdim. O. Sinanoğlu aynı yaralara dokunduğundan onun Dilek Uğuz'la olan konuşmasından çıkan sonuçları kısaltmalarla sizlere sunuyorum.

Prof. Oktay Sinanoğlu:

"Bir milleti köle yapmak istiyorsanız eğitimi yabancılaştırın!"

Oktay Sinanoğlu 34 yıldan beri Türkiye'den uzakta, Amerika ve Avrupa'nın ünlü ilim yuvalarında çalışan büyük bir âlimdir. Uzun yıllar eğitimin yabancılaştırılmasına karşı çıkarak sürekli mücadele etmektedir.

En son Türkiye'ye geldiğinde Türkiye'de Özel Işık Üniversitesi'nin açılışı esnasında Cumhurbaşkanı S. Demirel'i, öğrencilerin, İngilizce sloganla karşılamasına da şahit olan Sinanoğlu, bu mesele üzerinde çok kaygılandığını belirtip, Tansu Çiller'le ilgili başka bir olayı şöyle anlatıyor:

"Tansu Çiller Japonya'yı ziyaretinde Japonyalı meslektaşlarına "Ben İngilizce konuşacağım." demiş. Japonlar çok bozulmuşlar. Orada iyi Türkologlar, tercümanlar vardır. Japonya'da İngilizce eğitim yoktur. Geçen asrın sonlarında üç yıl İngiltere'de okumuş bir Japon "İlim dili Japonca değil, İngilizce olmalıdır." demiş, ertesi sabah adam evinde ölü bulunmuş. Hiçbir zaman hiçbir şeyin İngilizce olmadığı Japonya'da, Tansu Çiller İngilizce konuşmuştur. Başbakanlığı devrinde Dışişleri Bakanlığına gelerek "Bana İngilizce brifing verin." demiştir. Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal'ın istifasında bu olayın da etkisi olduğunu sanıyorum."

O. Sinanoğlu bu hususta konuşmasına şöyle devam ediyor:

Bunlar tesadüf değil, bir merkezden plânlanan ve yönetilen işlerdir. Amerika'da çeşit çeşit Türk-Amerikan dernekleri vardır. İki yıl öncesine kadar bunların hepsinde bültenler, açıklama ve toplantılar Türkçe idi. Artık hepsi İngilizcedir. Bunun sebebini sordum, büyükelçi Nusret Kandemir'den yazılı talimat var dediler: "Bundan sonra bütün görüşlerinizi, konuşmalarınızı İngilizce yapacaksınız."

Bundan bir süre evvel, Dünya Nasrettin Hoca haftası kutlandı. Almanya'daki Türk dernekler ve konsolosluk, etkinlikler düzenlemişti. Katılanların hepsi Türk idi, bir de Japonya'dan Türkolog bir hanım vardı. Baş konsolos "Konuşmanızı İngilizce yapacaksınız." deyince Japon hanım "Nasrettin Hoca İngilizce anlatılır mı?" diyerek konuşmasını Türkçe yapmış.

Belli ki, Türk dilini yok etmek için çok plânlı bir faaliyet vardır. Devletin eğitim siyasetine göre herkesin İngilizce bilmesi gerekiyor. Romalılar döneminden bu yana ülkelerin sömürgeleştirilmesi için en iyi istilâ yöntemi, asker falan değildir. Bir ülkeyi köle yapmak istiyorsanız, eğitimi yabancılaştıracağız. Ana okullarından itibaren dilini yabancılaştırdığınız nesille her işi yapmak mümkündür.

Ben 20-30 senedir korkuyorum, bizde de böyle olabilir diye. Şimdi oluyor. Bunu başlatan da Mister Doğramacı'dır. Ana okulunda yapılan bu eğitim siyaseti sayesinde çocuklar ana dilini bilmiyor. Fransızlar da Cezayir'de aynısını yaptı, Arapça bitti, şimdi her şey Fransızca'dır.

Ben yabancı dil öğrenmeyi çok severim, çeşitli dilleri bilmek insan için kazançtır. 20 yıl önce elime gizli bir rapor geçti. Amerika devleti bir araştırma şirketine bilmem kaç milyon dolar verip yaptırmış. 20 yıl sonra anaokulundan itibaren bütün eğitim İngilizce olduğu zaman Amerika kitap şirketleri için Türkiye ne kadar büyük bir pazar olabilir. Ben o zaman "Böyle bir şey olamaz!" diye düşündüm. Ama 20 yıl geçti ve bu oldu. Şimdi ders kitapları İngiltere'den, Amerika'dan getiriliyor. Son rakama göre 48 bin 320 öğrenci dışarıda okuyor, her yıl onlara 5-12 milyar dolar civarında para harcıyor. Peki, Türkiye'deki bütün üniversitelerin bütçesi ne kadar? 1 milyar dolardan az!

Batı, Türkiye'nin tarihteki yerini biliyor. Onları kaygılandıran genç nesildir ki, bu nesil baş kaldırsa, Batının durumu kötüleşebilir. Şimdi Türk Dünyasının Müslüman Dünyası ile birleşmesi de söz konusudur. Bu, Batı ülkelerini rahatsız ediyor. Bunlar bizim ülkelerimizi sömürerek yaşıyor; kaynaklar, pazarlar buralarda. Bu kaynakları bir kessen Batı ülkelerinin hepsi perişan olur.

Türkiye'de ilk defa yabancı dilde eğitim, 1954 yılında Oxford Üniversitesi'nin üyesi Mister Brown tarafından başlatıldı. O zamana kadar İngilizce eğitim veren okul yoktu. Zaten Atatürk de buna karşı olmuştı. Mister Brown, Ankara Kolejinde yaptığı işe göre de 20 yıl sonra İngiltere Kraliçesi'nin elinden bir madalya aldı. Niçin? Türkiye'ye yabancı eğitimi soktu diye. Ondan sonra yüzlerce Anadolu lisesi açıldı. Nedir Anadolu lisesi? *Anadolu* ifadesi Türkçe değildir. Kökü *Anatoliya* olup Batının Türkiye'ye verdiği bir yabancı addır.

Hiçbir yerde kendi dilinde değil, yabancı dilde eğitim veren bir sistem yoktur. Dünyanın hiçbir yerinde hazırlık sınıfı denilen bir şey de yoktur. Burada gaye, acente kafalılar yetiştirmektir. Türkiye'de bu adımı ilk atan Robert Koleji'dir ki, ülkemizin bir çok yöneticileri, bakanları da bu kolejin mezunlarıdır.

Dünyada iki çeşit kapitülasyon vardır, biri iktisadî kapitülasyon ve diğeri de ondan daha korkunç olan eğitim kapitülasyonudur. Bugün eğitim sistemi yabancılara teslim ediliyor. Her bir Millî Eğitim Bakanının yanında görünmez bir yabancı bakan, yabancı uzmanlar vardır. Eğitim teslimciliği ile beraber ülkenin sanayisi, toprağı sömürülüyor. Batı buranın işini 2000 yılında bitirmeye karardır. Bunların niyeti Türkiye'yi dünyadan silmektir. Bunun içinde de önce dilimiz geliyor.

Buna karşı ne yapabiliriz? Akıllı ve yürekli insanlar bu **ölüm kalım** davasında eğitim emperyalizmine karşı birleşmelidir. Atatürk şöyle diyordu: "Eğitim tümüyle millî olmalıdır!" O zaman Atatürk misyoner okullarının çoğunu kapatmış, sadece Ankara Koleji'ni bırakmıştı. Şimdi **Atatürkçü** diyenler Anadolu lisesi ve kolej açıyor, **milliyetçi** diyenler Anadolu İmam Hatip Lisesi açıp Müslümanlığı İngilizce kitaplardan öğretiyor. "Emperyalizme karşıyız!" diyenler askeri liseleri koleje çevirmeye çağırıyor."

Yürekli insanlar artık kalkıp bunlara karşı mücadele başlatmalıdır.

Yeni Müsavat Gazetesi

7.9.1997

ŞEKİL Mİ MAZMUN MU?

Bir vesikayı imzalatırmak için büyük bir ticaret idaresi reisinin kabulüne gitmiştim. Sırası benden evvel olan yaşlı bir adam reise müracaat etti:

- "Ben 45 sene öğretmenlik yaptım, henüz ömrümde hiç büyük makam sahibinin kapısını çalmış değilim. Oğullarımı evlendirdim, kızlarımı gelin ettim. Şimdi küçük kızımı gelin ediyorum. Bütün babalar gibi ben de kızımı mutlu etmek istiyorum. Rica ederim, bana bir takım ithal mobilya!.." diyerek sözlerini tamamladı.

Bu ricada dikkatimi çeken ve birbiriyle ilişkilendirilen iki kelime var, biri "mutluluk" kavramı, diğeri "ithal malı".

Bu ihtiyar öğretmen niçin evlâdının mutluluğunu ona vermek istediği "ithal mobilya"da görüyor? Bu kadar basit mi düşünüyor.

Evlenen kıza çeyiz vermek iyi âdetlerimizdendir. Yeni kurulan yuvaya aile için gerekli olan eşyaları vermek, ailenin sağlam temeller üzerinde bina edilmesine yardım etmek hayırlı bir iştir. Ancak biz, adeta rekabete girerek bu geleneği ifrata vardiymaya karşıyız. Baba, kızını gelin ederken, yorgandan döşekten, halı kilime kadar; çay takımından yemek takımına, mobilyadan çamaşır makinesine, televizyondan piyanoya kadar vermek zorunda mıdır?

Kızlarımızın eğitiminin olmadığı, yalnız erkeğin kazancı ile yaşadığı devirde bu âdet daha mühim idi. Ana babaların çocuklarına verdikleri tahsil, sanat evlâtları için hiçbir zaman değerini kaybetmeyecek en büyük çeyizdir.

Kıza giderken aile için gerekli olan herşeyi vermek hangi kanunlarla kayıt altına alınmıştır, kanunda yazılıdır? Dünyanın hangi medenî milletinin âdet ve

an'anesinde vardır? Konu ile ilgili olarak atalarımızın derin anlamı olan bir sözünü hatırlatmak isterim: "Yahşi övld neyleyir ata malını..."

Evet, eğer evlât akıllı ve namuslu ise, kendisi kazanacak ve istediğini alacaktır; yok eğer zahmetten kaçacaksa, alın teri dökmeyi beceremeyecekse, ona verilen malın, servetin ne manası kalır? Onları da havaya savuracaktır.

Meselenin bir başka yönü ise birçok vilayet ve köyümüzde hâlâ devam eden **mehrbaşlık** usulüdür.

Geçen yıl vilayetlerimizin birinde bir nişan töreninde idim. Misafirler dağıldıktan sonra kızın babası erkeğin babasını bir tarafa çekip onunla bir süre sohbet etti ve sonra anlaşıldı ki, kız babası damattan **mehrbaşlık** istiyor.

- "Ne kadar?" diye sordular.

- Beş bin ruble! dedi

Dehşete kapıldım. Bir baba kızını satar mı? Kızının kıymeti bu kadar mıdır?

Baba, alacağı bu parayla kıza için çeyiz alacakmış. Bu alış veriş kime ne kazandırır? Babası kıza hediye vermek istiyorsa, bunu neden damadının parasıyla yapıyor? Evlenen çocuk evine ne gerektiğini bilmiyor mu? Kayınpeder, damadını niye düşünmüyor? Bir aile kurmaya çalışırken her iki taraf da birbirlerinin imkânlarını göz önüne almalıdır. Nihayet, kendi ifadesiyle, "Kırk beş yıllık emeği süresince kimsenin kapısını çalmayan" bu öğretmen, niçin şimdi büyük ticaret idaresi reisinin kapısını çalmaya mecbur kalıyor?

Bu mesele ile ilgili olarak şehrimizde inşa edilen yeni binalar ve onların çağdaş taleplere nasıl cevap verdiği konusunda da bir iki kelime söylemek isterdim. Son zamanlarda ister yabancı, ister de yerli basında olsun mimarlık konusunda ilginç fikirler ileri sürülüyor. Uzmanların çoğu, günün taleplerine uygun olarak modern binalarda odaların çok daha havalı, ışıklı ve geniş olması gerektiğini belirtiyorlar. Büfe, masa, koltuklar, vs. mobilyaların odaların genişliğine engel teşkil ettiğini ve rahat dinlenmeye imkân vermediklerini de ilâve ediyorlar. Mimarlığımızdan zamanımızda uygun şekilde yararlanma konusu tartışılıyor. Gelin, ilçelerdeki evlerimizi göz önüne getirelim? Bu evlerdeki üslûbun örnek alınabilecek çok tarafı vardır. Dedelerimiz, babalarımız masadan ve yazıhaneden istifade etmemişlerdir. Fakat günümüzde bunlar bizim için gereklidir. Dede ve baba

evlerinde tahçalar (gömme dolaplar) ve raflar vardır. Yeni binalara bu tahçaları ve rafları modernleştirerek yerleştirmek mümkün olmaz mı? Bu suretle odalarda serbest hareket etmek ve rahat soluk almak için bir genişlik yaratılır. Standart mobilyalar kişiliğimizi öldürüyor. Dolapları, onların içindeki kristal eşyaları müzedeki eserler gibi kenardan seyrediyor. Parlak mobilyalar rahatlığımızı sağlamaz, aksine elimizden alır. Çok zaman onlar bize değil biz onlara hizmet ederiz.

Yine bahsettiğimiz öğretmene ve onun ithal malı düşkünlüğüne dönelim. Bizde ithal mallara rağbetin çok olduğu bir gerçektir. Eğer mesele yalnız satılan şeylerin **ithal mallığına** kalsa idi, bu hususta fikir yürütmek, ilgili kurumlara havale edilirdi. Lâkin asıl sıkıntı bazı hâllerde eşyaların insanları **idare etmeye** başladığı gerçeğidir. Eşyalar psikolojileri etkiler.

Sırtına **markalı** elbise giyen, yabancı firmaların etiketlerini beline damga gibi asan, gözüne renkli gözlük takan, saçlarını omuzlarına kadar uzatan ve ne mensubiyeti, ne de cinsiyeti belli olmayan bir genç, **Jiguli** marka arabasının direksiyonuna oturmuştur. Arabanın da üstü, yanı, arka ve ön tarafı yabancı amblemlerle süslenmiştir. İçinde ise Japon teybi bulunur, yabancı caz parçaları çalınır.

*Biz bu gelme²⁶ seslere
Bu uydurma, bu sahte,
Bu düzeltme seslere
Asrın sesi mi diyek?
Ben bilmirem,
Özgenin
Kabağından kalanı²⁷
Ahı, niye biz yiyecek?
Meğer yenilik midir,
Kendini beyenmeyip
Özgeyi²⁸ doğma tutmak?
Giyip özge çizmesi,
Yerişini²⁹ unutmak?
Başa salın³⁰ bir beni,*

²⁶ gelme: yabancı

²⁷ kabağından kalanı: önünden artanı

²⁸ özgeni: başkasını

²⁹ yerişini: yürüyüşünü

³⁰ başa salın: anlatın

*Güzel nağmelerimiz
var iken
neden ötrü
Yamsılayak³¹ özgeni?
Yenilik mi?
Bağışla,
Yamsılamak, en büyük
Köhneliktir, köhnelik!*

Böylelerini her gün görüyoruz. Ancak ilginç olan şudur ki, bu gençlerin yakasından tutup, “Azizim, bu hokkabaz maymunlukla sen ne demek istiyorsun? Sen bize neyi ispat etmek ve neyi inkâr etmek istiyorsun?” diyen yok.

Bunlar sadece şeklin taklididir diye üzerinde durmaya lüzum yok mu acaba? Hayır, derinden bakacak olursanız böyle değildir. Yabancı şekil şemâlini, giyim geçimini kendi varlığında aksettiren bu genç, aynı şeylere uygun şekilde de düşünmeye başlar. Yabancı müziğin acayip seslerine eğilip kalkan, o havaya tempo tutan gencin düşünce tarzı, dünya görüşü, fikri ve akidesi de o şekle uygun mazmun alır. Aslında buna mazmun demezler. Çünkü taklitçilikte, maymunlukta hiçbir mazmun ve içerik olamaz. Zira taklit şahsiyetsizliktir, ferdîyetsizliktir. Kendi meyvesi ve kendi sıfatı olmayan söğüt ağacının, rüzgar hangi taraftan esse, o tarafa eğilmesi gibi, böyleleri de çabuk tesir altına düşen simasız, şahsiyetsiz insanlardır. Onlar kendi şahsiyet ve varlığını dışarıdan gelen zevk ve düşünce tarzı içerisinde eritip kendini bir hiçe çevirir. Maksat ölür, mefkûre yok olur.

Biz istiyoruz ki, gençler doğdukları vatana, memlekete mensup olduklarını ve bu vatan karşısındaki borç hissini hiçbir zaman unutmalarını; yalnız o zaman onların simaları da olur, mefkûreleri de. Yalnız o zaman onlar neye hizmet ettiklerini, neyin uğruna yaşadıklarını ve yeri gelince, neyin adına ölmek gerektiğini idrak ederler. Neyin adına yaşadığını ve neye hizmet ettiğini bilen insan ise hiçbir zaman başkasını taklit etmez, çünkü kendi siması vardır.

*Türk Edebiyatı Dergisi,
Sayı: 34, Ekim 1974, İstanbul.*

³¹ yamsılamak: takliyet etmek

YANAN DA BEN, YAMAN DA BEN

Acaba bu atasözünü ne münasebetle hatırladım? Geçtiğim ömür yolunu, bu yolun dolambaçlarına serpilmiş iyi kötü şiirlerimi, piyeslerimi, her çeşit yaz bozumu hatırladıkça düşünüyorum ki, yanan da benim, yaman da. Ama rica ediyorum, bu cümledeki **ben** kelimesini yalnız şiirimsi poetik **ben** sureti olarak kabul ediniz, çünkü sohbetim yalnız kendim, bir tek bana ait olan **yangı**, **yakınma** ve **yamanlık** üzerine değil. Dost ve tanıdıklarım arasında öyle şair ve yazarlar, bilgin ve aydınlar var ki, onlar her zaman “yanmış”³² ve “yaman kişi”³³ olmuşlardır. Ben hatta geçmişte öyle parti ve devlet adamları tanıyorum ki, bugün de onların dumanları başlarından çıkar ve yine de **yaman kişi** olmaya devam ederler.

Acaba nedir bu yangı, bu dert yakınma, nedir bu yamanlık?

Bu, inanç, akide bütünlüğü, gayeye sadakat yangısıdır. İşte bu, üstünlükler nedeniyle onlara vurulan yamanlık damgasıdır. Her zaman kendi gaye ve akidesinin, inancının alevinde tutuşup yananlar aynı zamanda, yaman kişi olmuşlardır. İmadeddin Nesimi gibi. Benim de ismim **yananlar** ve **yamanlar** arasında geçmiş. Komünistler, bir zamanlar güya kendilerini, onların komünist ideallerini, fikirlerini terennüm etmiyormuşuz, milliyetçiymişiz diye bizleri beğenmiyorlar, **büyük Rus kardeşimizin** komünist imparatorluk siyasetinin aleyhineyiz, mevcut kuruluşun (örgütün) şanlı geleceğine inanmıyoruz, onun doğrudan doğruya düşmanınız diye bizden vazgeçiyorlardı. Tek kelimeyle, **yaman** kişiyiz.

³² yanmış: Yürekten yanmış

³³ yaman kişi: Kötü adam

İrticanın kol gezdiği, egemenlik yaptığı bir devirde “Güzel Sözler” adlı bir şiir yazmıştım.

*Azatlık, saadet,
Demokratiya...³⁴
Bu güzel sözlere
Dünya el çalır.
Aslında her biri
Bir kelek,³⁵ riya...
Benim bu sözlere
Yazığım gelir.³⁶*

Doğrudan doğruya esaret, bedbahtlık ve diktatörlük mengenesinde boğulan Cumhuriyetimde, halkın dilinde böyle tumturaklı kelimelerin yer almasına ikiyezlülük ve riyakârlıktan başka ne ad verilir? Diktatörlük şartları içinde kendi ulvî anlamını kaybetmiş bu kelimelere insan acımasın da ne yapsın? Böyle şartlar dahilinde belki de ünlü diplomatlardan birinin canlı ve renkli bir tabirle ifade ettiği gibi hareket etmek gerekir: “*Dil, fikri ifade etmek için değil, fikri saklamak içindir.*”

Komünist gaye fedaileri de işte bunu istiyorlardı. Böyle olmayınca, yani silahını yalnız kelime ve sözün oluşturduğu kalem sahipleri, dili kendi fikir ve düşüncelerini saklamak için değil de, onları halka iletmek için kullanıyorken **yaman kişi** olurlardı.

İşte bu yüzden, düşüncelerimi hiçbir vakit saklamadığım için **yaman kişi** makamına ulaşmışımdır. Yanmamla yamanlığım doğru orantılı oldu. Ne kadar çok **yanıp dökülmüşsem**³⁷ bir o kadar da fazla **yaman kişi** oldum.

³⁴ demokrasiye: Demekrasi

³⁵ kelek: Tuzak

³⁶ tazığım gelir: Acıyorum

³⁷ yanıp dökülmek: yakılmak, yanıp köz olmak

DİNİ, BİLGİSİZ MOLLALARDAN³⁸ KORUYALIM

İnsanlığın gelişmesinde, Sosyal ve ekonomik kalkınmada dinin oynadığı rol herkes için aşîkârdır. Bununla birlikte tarihe bir göz atarsak yaşadığımız dönemleri titizlikle incelersek, o dine, fonksiyonunu icra etmesi için yeterli imkânın ve şansın verilmediğini görürüz.

Şeki'de Ahund³⁹ Ferecullah Pişnamazzade adında bilgili bir din adamı vardı. Türkiye'de ve İran'da dinî eğitim görmüştü. Hayırseverliği ve bilgeliği ile herkesin saygısını kazanmıştı. Onun din üzerine yaptığı konuşmaları dinleyenler, ilgili konuları içeren cilt cilt kitaplar okumuş sayılırlar. Ahund'u dinlemek bana da nasip olmuştu. Onun anlattığı bir hikâyeyi yıllardır unutamıyorum ve sık sık hatırlıyorum:

"Bir Arap avcı silahını alıp ava çıkar. Ailesinin akşam yemeği avcının o günkü şansına bağlıdır. Arap, bozkırları ne kadar dolaşsa da karşısına av çıkmaz. Akşamleyin üzgün bir hâlde evine dönmek isterken uzakta bir gölge görür. Gölgeye doğru yaklaşınca bir misafirin su başında elini yüzünü yıkadığını, devesinin de üstünde yüküyle, yanı başında otladığını görür. Avcı, misafiri öldürüp devesine sahip çıkmak ister, okunu yayından çıkarıp misafire yönelttiğinde adam uykudan uyanmış gibi olur; avcı kendi kendine, "Onu öldürürsem, bu katlin kim tarafından yapıldığını hiç kimse bilmez, ama Allah her şeyi duyan ve görendir. Kendi kötü niyetimi ondan gizli tutamam. Allah'ın gazabına uğramaktansa gece aç uyumak daha iyidir. Yaradan rızığımızı verir," diyerek kötü niyetinden vazgeçer ve eli boş evine

döner. Hz. Muhammed'in düşmanı olan ve akidesine karşı çıkan güçlerin temsilcisinin camide bulunduğunu duyan Avcı da camiye gider. Minberde adamın oturan Allah'a, Peygamber'e, Kurân-ı Kerim'e ve İslâm dinine aykırı konuşmalar yaptığına ve ona kulak kesilenlerin de yavaş yavaş onun fikirlerine inanmaya başladıklarına şahit olur. Avcı az evvel bozkırda öldürmek istediği bu adamı tanır. Minbere yaklaşıp misafire başından geçen hadiseyi anlatır.

"Eğer ben Allah'a ve Kurân-ı Kerim'e inanmasaydım sen şu an ölü olacaktın. Ben Allah'tan korktum ve seni öldürmedim. Senin hayatını Allahüteâlâ ve Kurân-ı Kerim kurtardı. İnsanları Allah yolundan, Hak yolundan saptırma. Aksi takdirde dünya katl, cinayet ve kötülüklerle dolar."

Molla Ahund Ferecullah Pişnamazzade'nin o zaman anlattığı bu hikâye, benim Allah'a inancımı daha da artırdı. İnsanlığın sağlam temeller üzerinde yaşaması için, herkesin kalbinde Allah korkusu olması gerekir. Bu korku ve inancı din adamları aşılamaıdır.

Son zamanlarda vuku bulan olaylar arasında dinin gücüne inanma, dine dönüş hareketleri takdire lâyıktır. Yeni kabul ettiğimiz anayasada fertlere din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır. Yeni camilerin inşa edilmesi, dinî toplantıların düzenlenmesi, kutsal yerlerin onarılması bu anlayışın bir sonucu olsa gerektir. Azerbaycan'ın her vatandaşı inandığı dine hizmet ediyor.

Ben Allah'a çocukluğumda ailede aldığım eğitimin sonucu olarak inanmış, ana ve babamın yolunu kabul etmişim. O zamandan beri dine olan saygısızlığı kabul edemedim ve yeri geldikçe saygısızlık yapanlara sesimi yükselttim. Sırası geldiği zaman ben kendi itirazımı da bildiriyordum. İstiklâlimize kavuştuğumuzda millî hürriyetimizin yanısıra din özgürlüğünü de desteklemiş ve alkışlamışım.

Yukarıda adını andığım Molla Ferecullah Pişnamazzade -Dünya Savaşı yıllarında Şeyhülislâm'ın yardımcısı idi- şöyle diyordu: *"Dinimizi bilgisiz mollalardan korumalıyız."* O yıllarda bu sözlerin anlamını idrak etmiş değildim. Rahmetlinin sözlerinin gerçek manasını din özgürlüğünü elde ettikten sonra anladım.

³⁸ molla: Dini meselelerin danışıldığı kimseler

³⁹ ahund: Şii'lerde din büyüklerine verilen isim

Din, herşeyden önce ahlâk temizliği ve manevî yüceliktir. Toplumda manevî temizlik ve ruhaniliğin yayılmasında yükümlü olan din adamlarımız bu görevlerini nasıl yerine getiriyorlar? Ferd önce maneviyatçı arınmış olmalıdır. Peygamberimizin kutsal mezarını ziyaret ederek Hacı adı almak için çok para harcayan ve bunun için rüşvet veren adamın, "Hacılığına" nasıl saygı göstereyim? Kutsal ad parayla kazanılmaz. Çünkü Allah herşeyi gören ve bilendir.

Zaman zaman gazetelerde aldığı maaşla cami yaptıranlardan söz edildiğini görüyorum. Bugünkü maaşlarla kuş damı bile yaptırmak imkânsızdır. Kurân-ı Kerim'in astronomik fiyatlarla pazarlanması ve ücret karşılığı okunması, mezar yerlerinin haraca bağlanması, Bakû'nün her köşesine bir imam kutusu koyarak dinle, ruhanî değerlerle alış veriş yapılması İslâm'a saygısızlıktır. Bir yazar, *Dinin günümüzün en büyük ticaretini oluşturduğunu söylüyor. İslâma dönüş böyle olmamalıdır.* İslâm bu mu? İslâma yeniden dönüş böyle mi olur?

Din adamlarının maddî ihtiyaçları, iş adamlarının desteğiyle devlet tarafından ödenmelidir. Din adamlarının geliri yeterli olursa, bu sorun çözülmüş olursa yas merasimlerini yöneten, Kurân-ı Kerim'i okuyan, kitap açan, nikah hükmü veren, dua yazan hocalar kendi din kardeşlerinden para almaz ve dini daha da yüceltir.

Yas merasimlerinin başında bulunan molla, şu günümüzü, 70-80 yıl önceki dönemle karşılaştırmaması gerektiğini anlamalıdır. Meseleleri bilmesi ve bunlara temas etmesidir. Bunun için din adamları, merasime katılanları ilgilendiren sorunları inceleyebilmeli. Merasimi yöneten mollanın meclis ehlinin seviyesinde olması gerekir. Çoğu zaman böyle olmuyor. Yas merasimlerini yöneten din adamları, akla gelmez, ilginç masallarla cahilliklerini ortaya koyuyorlar. Böylelikle o, kendi cahilliğini, bilgisizliğini ortaya koymuş oluyor. Bu ortamda merasime katılanlar kendi aralarında merasime aykırı konularda konuşabiliyorlar. Böyle anlarda molla sinirleniyor, iştirakçileri dine, Allah kelâmına saygısızlıkla suçluyor. Bu konuşmalara kendisinin zemin hazırladığını ve fırsat verdiğini kabul etmiyor. Oysa, çağdaş seviyede kendine mahsus bilgisi, dinî ve felsefî düşüncesiyle meclisi yönetmesini bilmesi gerekir.

Bunun yanında Ermeni kilisesinin bir din merkezi olmakla beraber, aynı zamanda millî ve bilimsel bir merkez olduğunu da itiraf etmem gerekir. Bizim camilerimizde ise bilimsel konuları ve millî sorunları içeren konuşmalara henüz yer verilmiyor.

Bir makale yazarı, son zamanlarda 12 bin Azeri gencinin boynuna haç taktığını yüreği sızlayarak dile getiriyor. Camilerimizdeki din adamları bu olayı nasıl yorumluyorlar? Din adamları, bunun nedenini, zengin misyonerlerin gençlerimizi para gücüyle ele almalarına bağlıyorlar. Hacı Sabir Hasanlı, bir yazısında, pek doğru olarak şöyle diyor: *"Bazı gençlerin haç perestliğe kapılması, birçok ruhanîmizin güçsüzlüğünden ve bilgisizliğinden ileri geliyor."*

Yabancı filmlerde ve Moskova televizyon programlarında Hristiyan din adamları; basiretli olmayı telkin eden bilimlik konuları içeren ayetler okuyorlar. Henüz dini bilgisi bir temele oturmamış genç kuşak, bu ayetleri yas merasimlerimizde mollalarımızın seviyesiz, konuşmalarıyla farkı görüyor ve üstünlüğü haçperest din adamlarına veriyor.

Aksaklık doğuran meselelerden biri de son zamanlarda yabancı din adamlarının halkı arasında karşı karşıya getiren mezhep ayrımı propogandasıdır. Bu tür propogandalar pek tehlikelidir. Bizim din adamlarımız, böyle bir ayrımın manasızlığını, dinimize fena etki yaparak zayıflatıldığını, bizi ayrımcılığa götürdüğünü bilimlik açıdan delillendiren konferanslar yapamıyorlar. Aksine ayrı bir mezhebe hizmet eden komşu ülkelerde öğrenim görüyor ve çoğu da vatana dönünce, mezhep ayrımı propogandacılarına dönüşüyorlar.

Babamın anlattığı bir hikâyeyi hatırlıyorum. Şöyle diyordu: *"1907 yılında Şeki'de Sünnîlerle Şiîler arasında çok manasız bir hâdiseden dolayı çatışma çıkmıştı. Çatışmadan bir gün geçmeden Ahund Pişnamazzade şehrin en saygın adamlarıyla görüşüyormuş. Bu görüşmeye Sünnîlerin oldukça bilgili ve değerli bir şahsiyetlerden biri olan bir din adamını da davet etmiş. Ahund Pişnamazzade ile Nurmhammed Efendinin emmamelere⁴⁰ birbirinden farklıymış. Görüşmeye gelenlerin gözleri önünde Ahund kendi emmalesini alıp Efendinin başına koymuş, Efendinin emmalesini de kendisi bağlamış ve şöyle demiş:*

- Bugünden itibaren şehrin bütün Sünnîleri dinî işler için bana, Şiîler de Efendiye başvuracaklar.

Ahund, mezhep ayrımının boş lâftan başka bir şey olmadığını beyan etmiş. Çünkü onların her ikisi de İslâm'a hizmet ediyor."

⁴⁰ emmane: sarık.

Babam, bu olaydan sonra şehirde Sünnî-Şîî anlaşmazlığına son verildiğini söylüyordu. Bizim de böylece akıllı, bilgisi din adamlarına ihtiyacımız vardır. Böylelerini halk daima sever. Molla Ferecullah Pişnamazzade'nin hayattayken de, şimdi de büyük saygı ile anılması rastlantı değildir. Birkaç yıl önce şehrin en büyük sokaklarından birine Ahund'un adı verilmiştir. Şekililer Nurmuhammed Efendiyi de büyük bir saygıyla hatırlamaktalar.

Tüm medenî ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de din devlet işlerinden ayrılır. O devletin işine karışmaz hatta karışamaz. Bunun yanında din, sosyal meselelerin, halkın kaderiyle ilgili problemlerin çözümüne yardım etmelidir. Kısacası, hayattan tecrit olunmuş skolastik din mevcut değildir. O, herhangi bir sosyal, politik olay üzerinde kendi yetkisini göstermelidir.

Din, Sovyetler Birliği kuruluncaya kadar sosyopolitik ve sosyal hayatta faaliyet göstermekte idi. Müslüman Doğu'nun çoğunda cuma camileri yapıyordu. Bu camilerde hem ibâdet yapılıyor, hem de cuma günleri din adamları, aksakallar⁴¹ meşveret için toplanıyorlardı. Halkın sıkıntılarını paylaşıyorlar, karşılaşılan zorlukları ortadan kaldırmak için çözüm yolları arıyorlardı. Şimdi bu gelenekleri yeniden kurmak çok önemlidir.

Bu kaidelere dayanarak belirli dinî programların hazırlanması, dinî çalışmaların bu programlar çerçevesinde yönetilmesinin gözden uzak tutulmaması gerektiği fikrindeyim.

Dinle ilgili fikirlerimi söyledim. Buna rağmen, her okuyucunun kendi düşünceleri olabilir. Bu konuyla ilgili olarak *Yeni Azerbaycan* gazetesinde B. Mirze'nin "Böyle mi İslâma Dönüş?!" adlı yazısı etrafında tartışmalar yapılmasını dilerim. Bu tartışmalara din adamları, bilginler, yazarlar, filozoflar, kısacası faal okuyucu kitlesinin katılması, dinî işlere ait esaslı, hayatî güce sahip programların hazırlanmasının faydalı olacağına inanıyorum.

Yeni Azerbaycan Gazetesi,
Nu. 39 (137), Şeki, 1996.

⁴¹ aksakal: yörenin bilge adamı

LİYÂKAT

Liyâkat, değeri, insanlık sıfatıdır. Liyâkatını yitiren insan hem değerini, hem de insanlık sıfatını yitirmiş olur. Herkes kendi liyâkatını korumaya çalışmalıdır. A. P. Çehov küçük kardeşine yazdığı mektupta şöyle diyor: "*Kendi liyâkatsizliğini yalnız büyük bir akıl, güzellik ve tabiatın olgunluğu karşısında kavrayabilirsin... İnsanların önünde ise her zaman kendi liyâkatini bil ve koru...*"

Büyük evlâtlarımız, fakir yaşasalar da, her zaman kendi liyâkatlerinin farkında olmuşlar; padişahların, hakanların önünde bile kendilerini küçük düşürmemişlerdir. Bununla ilgili olarak Nizâmî şöyle söylüyor: "*Şair kapısında padişah büyüklerin büyüğü, padişah kapısında şair ise gedaların gedasıdır...*"

Dünya nimetleri için güç sahiplerinin önünde eğilmemek, liyâkatini korumak, büyüklerimizin gelecek nesillere en büyük vasiyeti ve tavsiyesi olmuştur. Yetki sahiplerinin vazifesi de, onlara bağlı olanların liyâkatini, kendi liyâkatı gibi koruyup kollamak olmalıdır. Kendi üstünlüğünü beyan etmek için, karşısındaki insanın liyâkatini alçaltan kişi bilmeden kendi liyâkatini alçaltmış olur. Hem bu tavrı ile o, bulunduğu vazifeye lâyık olmadığını gösterir.

Manevî zenginliğin göstergesi olan şahsî liyâkatı araba, mobilya, konfor gibi maddî değerlere değişenlerin ömür yolu, kölelik denilen bataklıktan geçer. Bu bataklıkta çamuruna bulaşan insanda ne maneviyat kalır, ne de şahsî liyâkat!

Bir kaide olarak, kendisinden büyük olanın karşısında kuyruğunu sıkıştıran, kendisinden küçüğe karşı zalim kesilerek ondan da aynı davranışı ister.

Bunlar bir hakikattir. Hiçkimse şahsî liyâkatının aşağılanmasını istemez. Bazen insan istemeden aşağılanıyor; daha doğrusu, onu bağlı olduğu alçak aşağılıyor. Liyâkat çığnendiği ve liyâkat ölçüsü kaybolduğu zaman ise, insanlıktan bahsedilemez.

Halk arasında şöyle bir tabir vardır: “*Merdi kova kova namert yaparlar.*” Son zamanlarda, bazı yetkili şahıslar liyâkatlı, saf insanların şahsiyet ve benliğini çığneyerek onları küçük düşürmektedirler. Bölgede en yüksek vazifede olan adam, tenkit edilmiyor, **hatasız** ve dokunulmaz kabul ediliyor. O ise bu durumdan yararlanarak kendisinin **bir numaralılığını** daha da pekiştiriyor ve derinleştiriyor. Bu defa da alt görevdekiler arasında bir ayrım ortaya çıkıyor: Liyâkatini yitirerek **bir numaralıya** boyun eğenler ve benliğini üstün tutarak **bir numaralıya** itiraz edenler. Tabii ki, birinciler eğile eğile yaşamaya devam ederler. İkinciler ise sıkıştırılır, eziyet, zorluk çeker, kör edilir. Ama liyâkatlerini kaybetmez, doğru bildikleri yoldan dönmezler. Er geç hak yerini bulur...

Bazen, bütün bir toplumun geleceği, başkanlık görevi yapan liyâkatsiz bir insana havale edilir. O da bu durumdan yararlanarak, kendisinin ve ona bağlı olan insanların benliğini çığner, halkın ve cemiyetin istikbâlini düşünmez.

D. Bünyadzade adına Azərbaycan Halk Tassarufatı Enstitüsü, bu tür liyâkatsizliğin ve kendi menfaatini düşünen bir grup insanın oyununa kurban gitmedi mi? Yüksek okulu zenginlik için vasıta olarak kullanan bir grup liyâkatsiz yüzünden mükemmel enstitü kapatılmadı mı? Neden? Acaba enstitüde bu eğitim kurumunun kapatılmasını önleyebilecek liyâkatlı, kendi benliğine saygı gösteren insanlar yok muydu? Enstitüde, liyâkatini yitirmiş insanlar bulunduğu gibi, temiz, kendi benliğine saygı duyan işçiler, vicdanlı bilginler de vardı. Birinciler onlara üstün geldi! İşte bu tam bir felâkettir.

Geçen yıl Yüksek Mahkemede, Cumhuriyetin illerinden birinde rakamları büyüterek devletin oldukça yüklü miktarda parasını zimmetine geçiren bir grup adamın davasına bakılıyordu. Gariptir ki, bir ilde aynı zamanda birkaç yerde mahkeme toplanıyordu.

Sanıklar, kötü fiillerini örtbas etmek için, sahte ücret bordrolarını, sahte maaşları kolhozcuların (kooperatife bağlı olanların) adına yazıyorlardı. Hadise çözülmeye çalışılırken, o zamana kadar ne sahte maaşlardan, ne de sahte

bordrolara imza atıp paraları kendi üzerlerine geçiren adamlardan haberi olmayan sade insanlar, şahit olarak mahkemeye davet edilirdi. İnsanlar mahkemeye gitmekten çekinirdi. Bu, sıradan insanların, kolhozçunun, yetkili şahsın suistimallerine bir itirazı idi. Bir parça ekmeğini ömür boyu helâl olarak kazanan kolhozcu, liyâkatini böyle koruyordu. İtimat gösterilip vazifeye getirilen nankör ise, liyâkatini yitire yitire alçalıyor ve sanıklar kürsüsünde oturuyordu...

Bu olaydan sonra, o bölgede kolhoz müdürü olmak isteyen bulunmadı. Çünkü dünkü başkanlar, bir grup kanun tanımaz insanın tuzağına düşmüş, cezalandırılıyorlardı. Bu durumun tekrarlanmayacağına kimse garanti veremezdi.

Bu gibi rakam büyütme hevesine kapılmış illerden biri de Berde'dir. Birkaç yıl öncesinin olayıdır: Önce, Cumhuriyet Yüce Sovyeti'nin kongresinde milletvekili olarak konuşma yapacaktım. O sıralar Berde'de bulunmuş, ana okulunun ve yetimler evinin bahçesinin de sürülüp pamuk ekildiğini kendi gözlerimle görmüştüm. Plân peşinde koşan bölge yetkilileri, çocukların oynaması için bahçe ayırmadıkları, o toprağı da sürdükleri için ne vicdan azabı çekmiş, ne de rahatsız olmuşlardı.

Ben kongrede konuşma yaparken bu konuya temas ettim ve rahatsızlığımı belirttim. Verilen arada kafede kahvaltı yaparken meseleden sorumlu, etkili bir şahıs masaya yaklaşarak, benim şiirle uğraşmamı, ekip biçmenin kendilerinin işi olduğunu söyledi.

Bu şahıslar, çocukların oynayacağı bir parça toprağı, kendi vazife şöhretlerine kurban edecek kadar vahşileşebilmişlerdi. Bu hareketinden utanacağı yerde bana ve söylediğim hakikate karşı çıkıyordu. Benim itirazıma “Şair işi değil!” diyordu. Halbuki şairin ne iş yaptığını ve hassasiyetinin nerelere kadar uzandığını bilmiyordu. Ben kongrede bir şair olarak değil, halkın elçisi, mütevekkili sıfatı ile konuşuyordum. Ne yazık ki, o da milletvekili, o da halkın elçisi idi. Liyâkatsizliğinin kurbanı olan bu şahıs, yeri gelince halkın adına da konuşabiliyordu.

Ben, seçim sistemimizde açıklıktan ve demokratik prensiplerin geliştirilmesinden yanayım. Birkaç aday ileri sürülsün! Halk kimi uygun görüyorsa, bırakın onu seçsin.

Bizde ise garip bir durum oluşmuş. Filan vazifeye, milletvekilliği karşılık geliyor. O vazifeye seçilince, otomatik olarak milletvekili oluyorsun. Bu ne demektir? Yani insanı görev mi milletvekili yapıyor? İşte böyle birisinin milletvekili olması, halkın adına konuşması bir faciadır.

Gelin, bu konuda düşünelim. Şimdi, demokratik dönemde kaybettiklerimizin yerine yenilerini koyalım, hatalarımızı düzeltelim. Yoksa insanlık ve liyakat ölçüsünü canlandıramayız.

Merkezî gazetelerden birinde korkunç bir makale okudum; 13 yaşındaki Saşa'ya, mağazada sıra beklerken, hastanede olan annesinin durumunun kötüleştiğini ve derhal annesinin yanına gitmesi gerektiğini söylerler. Çocuk kendini kaybeder. Hesabını öderken 25 gepiklik peynirin parasını vermeyi unuttur. Bunun üzerine satıcı onun durdurur. Satıcı onu durdurur, polise telefon eder ve çocuğu polis karakoluna götürürler. Orada onu saatlerce tutarlar, belgeler imzalatırlar. Saşa yemin eder. *"Annemin durumunun ciddileştiği haberini alınca, kendimi kaybettim, peynirin parasını vermeyi unuttum."* der. Çocuğa inanmazlar, tutanak tutarlar ve sözlü savunmasını alırlar:

"... Ben 5 Numaralı mağazada alış veriş yaparken peynir için 25 gepik vermeyi unuttum... Söz veriyorum, gelecekte hiçbir zaman, hiçbir yerde bunu tekrarlamayacağım."

Resmî birtakım işlemlerden sonra çocuğu serbest bırakırlar. Çocuk, başından geçenleri annesine anlatmaz. Eve gidince ertesi günki matematik ödevini yaptıktan sonra kemeri ile kendini asar. Matematik sorusunu çözen yavruca, hayat meselesini çözemez, çıkış yolunu ölümde görür!

Ölüm karşısında yarınki ödevini yaparak, vicdanî borcunu ödüyor. Ölümüne giderken borcunu ödeyen çocuk hırsızlık yapabilir mi?

Liyakatini korumak ve kendisine sürülen hırsızlık lekesini üstünden atmak için ölümü seçti. Hakarete uğramış 13 yaşındaki yavrunun elinden bundan başka ne gelebilirdi? Bu çocuğun samimiyetine inanmayan, 25 gepik için ona hırsız damgası vuran mağaza çalışanları, hakikaten hesapta bu kadar doğrular mı?

Araştırmalar, birkaç gün önce aynı mağazanın tam bin manat açığı çıktığını gösterdi. Belki de onlar çocuğun unuttuğu 25 gepikle bu bin manat tutarındaki açığı kapatmak istiyorlardı.

Soruşturma esnasında kasabanın polis komiseri "Biz talimatın hangi maddesini bozduk ki, bizi suçluyorsunuz?" dedi. Sadece talimatın kulu olan, hasta anasının derdiyle yaralanan çocuk kalbinin sızlayışlarını duyamayan senin gibi taş yürekli, insan liyakatinin dokunulmazlığını, mukaddesliğini nereden bilsin? İnsana hürmet etmek için, önce kendin insan olup, insan kalbinin derinliklerine inmeyi becermeliydin.

Bu polis komiseri, çocuğun ölmeden önce kendi eliyle yazdığı *"Ben söz veriyorum, gelecekte hiçbir zaman hiçbir yerde bunu tekrarlamayacağım"* sözlerini okuduğu zaman **gelecekte** sözünün karşısında bir an da olsa düşündü mü? Nerede onun geleceği? 25 gepiğin kurbanı olan bu geleceği biz, şimdi, nasıl geri getirebiliriz? Hayır, bu gelecek 25 gepiğin değil, insan liyakatini anlayamamanın, kansasızlığın, vicdansızlığın, nihayet, kanun adına kanunsuzluğun kurbanıdır.

Şimdi gel de, başkasının doğruluğuna inanmayan, insanlara şüphe ile bakan, kendisi hırsız olduğundan herkesi hırsız olarak gören bu adamcağzların karşısında liyakatini, koru bakayım nasıl koruyabilirsiniz?!

Moskova'ya gitmek için uçak bileti almıştım. Hastalandığımdan bileti geri vermek istedim. Bilet satış yerinde oğluma, bilet sahibinin pasaportunu getirmesi gerektiğini söylemişler. Pasaportu gönderdim. Bu defa da, "ya bilet sahibinin kendisi gelsin ya da vekâletname göndersin", demişler. Bu, kasten insanı incitmek değil de, nedir?

Bununla alâkalı olarak, yeri gelmişken, bir meseleye daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Başka bir şehire uçmak için en az 10-15 gün önceden bilet derdine düşmelisiniz. Bu ne içindir? Şehirler arasında gidiş geliş ihtiyaca göre düzenlenmemiş midir?

Acaba, bu ülkede uçak mı az, yoksa benzin mi? Hepsisi yeterli, değişik maksatlar için kasten işi zorlaştırıyorlar. Çünkü uçuş günü için fazla para ödeyerek bilet alanları çok gördük. Durum öyle oldu ki, en basit şeyleri çoğu zaman minnet

ve rica ile elde ediyor, bu minnet ve rica ile de istemeden liyakatimizi alçaltmağa mecbur oluyoruz. Çağdaş Rus yazarı Ruslan Kireyev şöyle yazıyor: *"Liyakat! Korkarım öyle bir zaman gelecek ki, izahlı lügatlerde bu sözün önüne köhne, eskimiş, manasını yitirmiş yazacaklar."*

İmece yardımlaşma geleneğidir. Büyüklerimizden gördük ki, köye pınar çekildiğinde veya köprü yapıldığında, yahut da imkânı olmayan birisine ev yapılırken, köy halkı, bir gün veya beş gün elbirliği yaparak o işi neticelendirir.

Şimdi bölgenin bütün meslek sahipleri doktor, öğretmen, berber, aşçı, öğrenci, tamirci, satıcı muntazam olarak imece adına tarlalara dökülür, kolhozcunun işini yaparlar.

Satılmayan mallar zorla sattırılıyor. Talimata göre, her idare kendi çalışanlarını filan kadar halı almaya mecbur etmelidir. İdarenin başkanı, ihtiyacı olup olmadığını sormadan her işçiye bir veya iki halı **satıyor**, parasını ise maaşından kesiyor. Bu nasıl bir usul? İnsana da zorla mal mı satılır? Acaba, talimatı veren benim ihtiyacımı benden iyi mi biliyor?

Kişinin ihtiyacını ondan iyi bilerek ona zorla mal satanın da, o malı alanın da liyakati ortaya çıkar. İnsana hayrını, şerrini emirle bildirince ahlâk ve maneviyat bozulur. Ahlâk ayak altına serilen halı kıymetinde değildir. Ne alıp ne sattığımızı kavrayabiliyor muyuz?

Bakû'nün deniz kenarı parkında kule üzerinde termometre var. Bir defasında onu torunuma göstermiş, havanın sıcaklık derecesinin onunla ölçüldüğünü çocuğa anlatmıştım. Bu yıl yazın sıcak günlerinde çocuk bana kulenin üstündeki termometrenin neden çalışmadığını sordu. Ben termometrenin ne için kapatıldığını biliyordum. Bakû'de sıcaklık 40 dereceyi aştığında her zaman kulenin üstündeki termometre durdurulurdu.

Bunun sebebi herkesçe malumdur: Sıcaklık 40°C'yi aştığında şehirde işler durdurulmalıdır. Çok doğru bir kanundur. Çünkü 40 dereceden fazla sıcaklıkta yapılan iş verimli de olmaz. Bu haklı kanuna uymamak için, termometre çalıştırılmaz. Şimdi ben, hakikati tebliğ eden bir yazar, bir vatandaş ve nihayet, torununu terbiye eden bir dede olarak, torunuma termometrenin çalıştırılmama sebebini olduğu gibi nasıl izah edebilirim? Eğer doğruyu söylersem, bu çocuk

büyüyünce riyakâr, yalancı olmayacak mı? Bir çeşit düşünüp başka çeşit mi söylemeli? Şimdiden ona yalan, hırsızlık ve eğrilik dersi öğretmiyor muyuz?

Gelin, hiç olmazsa, çocuklarımızı düşünelim. Onların hatırına insanlık liyakatimizi koruyalım.

Doğru eğrilir, kırılmaz. Hayatın felsefesi böyledir. Ömrüm boyunca çok sayıda âlim, aydın ve güzel sanatlar ustasıyla görüştüm. Ne güzeldir ki, insanların ekseriyeti hayatın bu hakikatini doğru anlıyor. Çoğu insan liyakat ölçüsünü yüksek tutarak ona secde ediyor. Yoksa hayat basitleşir, cılızlaşırdı, yaşamak da anlamını yitirdi.

Gelin Açık Konuşak,
Devlet Neşriyatı, Bakû 1988.

TÜRK HALKLARININ BİRLİĞİ

*(21-25 Mart 1993'te Antalya'da yapılan
"Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği" Kurultayı'nda temsilciler
adına söylenen son söz)*

Sayın Hanımlar ve Beyler!

Bugün bu çadırın altında dünyanın üç kıt'asından gelmiş, dünyanın üç dinine mensup olan bütün Türk kardeşlerimi selâmlamakla kendimi gerçekten bahtiyar hissediyorum. Biz bugün Türkiye'mize, bu dede yurduna, bu baba ocağına hoş gelmişiz.

Bugün bizim bu Kurultayımızın özellikle Türkiye'de düzenlenmesi tesadüf değildir. Çünkü dünya Türklerinin büyük bir kısmının köle olduğu dönemlerde, Türkiye, bağımsız Türk devleti olarak kendi bayrağında ay yıldızımızı koruyup muhafaza eden ve başka Türklerin de istiklâl hakkını dünya toplumlarına ulaştıran tek devlet idi. İstiklâl uğruna mücadele eden Türk dünyasının büyük liderleri, bolşeviklerin eliyle kendi ülkelerinde derbeder edildiklerinde, Türkiye onlara kucağını açmış, onların muhacir devletini ve bayrağını koruyup muhafaza etmiştir. Biz bunu hiçbir zaman unutmuyoruz.

Bu büyük mücahitlerden birkaçının ismini vermek istiyorum: M.E.Resulzade, Alibey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Caferoğlu, Tatar-Başkurt temsilcilerinden Yusuf Akçuraoğlu, Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan, Ayaz İshaki İdilli, Abdurreşid İbrahim, vs.

Bu sebeple bugün kurultayımızı yaptığımız Türkiye'yi dünya Türklüğünün merkezi biliyor, başkenti sayıyoruz.

Kendi Kurultaylarını her zaman çadırda yapan atalarımızın ruhu, şimdi herhâlde çadırımızın çevresinde dolaşıyor ve bugün bizim bu birliğimize sevinliyordur.

Sovyet İmparatorluğu yıllarında bizler bugünkü birliği yalnız rüyalarımızda görebilirdik. Allah'a şükürler olsun, bugün rüyalarımız hakikate dönüşmüştür.

Geçen asrın sonlarında büyük Kırım Türkü İsmail Gaspralı "Dilde birlik, fikirde birlik, işte birlik" diyerek dünya Türklerini birliğe çağırması ve daha o zaman bugünkü ve yarınki birliğimizin temellerini atmıştı.

Bugün ortak atalarımız olan Göktürkler'in çadırını hatırlatan bu muhteşem çadırın altında toplanan bizler; yani Özbek, Kırgız, Kazak, Tatar, Başkurt, Azeri, Türkmen, Kumuk, Altay, Nogay, Saka Türkleri birbirimizden o kadar ayrı düşmüşüz ki, bir olan atalarımızın diliyle konuşamıyor, yalnız Rusça aracılığıyla anlaşıyoruz. Ben bunu için büyük bir felâket sayıyor ve bu felâketi ortadan kaldırmak için tek bir yol görüyorum: "Yavaş yavaş ortak dile doğru yürümek." Elbette bu, bir yılın, beş yılın, on yılın işi değil. Bu yüce maksada ayrı ayrı ilimlerin ortak terminolojisini kurmakla başlamalıyız, düşüncesindeyim. Arzu ediyorum ki, bizim torunlarımız ve onların çocukları bizim gibi birbirleriyle Rusça veya başka bir dille değil, ortak Türk diliyle anlaşsınlar.

Bu büyük işte iki kişinin hizmetini özellikle vurgulamak istiyorum.

Bir zamanlar Sovyet İmparatorluğunun yıkılacağını ve onun harabeleri üzerinde Türk devletlerinin kurulacağını söylediğinde birçok kimse Alparslan Türkeş'e gülüyor ve bu fikrin boş bir hayal veya rüya olduğunu iddia ediyordu. Ama zaman onun ne kadar ileri görüşlü olduğunu gösterdi. Bugün Türk halklarının toplandığı bu çadırda ben evvelâ Alparslan Türkeş Beyi tebrik ediyor ve "Bugünkü zafer senin zaferindir!"

Türk birliğinin gerçekleştirilmesi için çok hizmet eden bir diğer şahıs Profesör Turan Yazgan'dır. O, bağımsız Türk devletleri kurulunca, canı ve kanı pahasına eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde çeşitli meslekler üzerine kurslar, okullar açtı ve bu idealin gerçekleşmesi için elinden geleni esirgemedi.

Bu yüksek kürsüden bütün Türk halklarının dikkatini eski Türk toprağı olan Karabağ'ın arkalı köpek timsali Ermeni işgaline yöneltmek istiyorum. Bugün Ermeniler, dünyanın iki süper devleti olan Rusya ve Fransa ile harp ittifakına girmiş, bizi dışlamışlardır.

Şimdi yalnız Azerbaycan'da değil, dünyanın birçok ülkesinde Türk kanı akıtılıyor. Bu kanın önünü ise yalnız bizim birliğimiz kesebilir.

Konuşmamın sonunda Türk halklarının kurultayını bu düzeyde gerçekleştiren ev sahiplerine, Türkiye Türklerine, bütün temsilciler adına teşekkürlerimi sunuyorum.

Yanan da Ben, Yaman da Ben,
Mart 1993.

TAVŞANA KAÇ TAZIYA TUT

Karabağ olaylarını derinliğine öğrenebilmek ve sabırla tahlil edebilmek içi asrın başlarında meydana gelen ve bugün de aynen tekerrür eden hadiseleri gözden geçirmek gerekir. Elimizdeki tarihî belgeler, Ermenilerin 1918 yılından sonraki toprak taleplerinin köklerinin çok derinlerde olduğunu gösteriyor. O zaman Azerbaycan topraklarında Azerilerin Ermeniler tarafından kitleler hâlinde öldürülmesi, saman altından su yürüten gizli bir elin işareti ile yapılmış ve bu hadise büyük dram yazarımız Cafer Cabbarlı **Atan Kazaklardır**⁴² ironisi ile kaleme almıştır. Kendisini "Bolşevik" ve "Sosyalist" ilan eden Şaumyan, T. Emirov, S. Lalayev o zaman Taşnakların liderleri ile birleşerek Bakû'de, Şamahı'da ve Nahçıvan'da binlerce günahsız Azeriyi öldürttüler. Buna rağmen, güçlü Ermeni lobisi, Türkiye ve Azerbaycan'da, Ermenilerin kitleler hâlinde öldürüldüklerine dair uydurma **genosit** iddiasını bütün dünyaya maharetle yaymayı başardı. Konuyla ilgili olarak söylenen anlamlı bir söz var: "*Adımı sana goyum, seni de yana yana goyum.*"

Ben, bu belgelerdeki bir iki hakikati dile getirmekle yetineceğim. Azerbaycan gazetesinin 1918 tarihli 14. sayısında şunları okuyoruz: "*İnsanların öldürülmesi ile meşgul olan eşkiya çetesinin tanınmış başkanı T. Emirov Sosyalist ordunun başkanı olduktan sonra Bakû'de altı bine yakın günahsız Müslümanı katletti. Martinov'un içki arkadaşı olan Styopa Lalayev ise sosyalist cani-*

⁴² 1905 yılında Ermeniler ve Azeriler arasında adavet tohumu serpen Ruslar olmuştur. Buna göre Ruslar, bir Azeri gencini öldürerek Türklerle: "Katil Ermenilerdir" demişler. Aynı zamanda bir Ermeni çocuğunu öldürerek Ermenilere: "suçu Azeriler işledi" diyerek bu iki milletin arasında adavet tohumu serpmişlerdir. Bu olaya gönderme yapan "Atan(vuran)Kazaklardır!" sözü şimdi Azerbeycan'da meşhur bir sözdür. Ayrıca burada "Kazak" kelimesi ile Rus askeri kastedilir.

leri ile birlikte birçok mahalleyi aydınlardan temizledi. Lalayev, onları evlerinden çıkartıp hemen oradaki sokakta kurşuna dizdiriyordu. Şaumyan ve onun gibi demokrasi liderleri ise herhâlde kendi başkanları için buna benzer güzel metotlar arayıp buldular... Şamahı inkılâp aleyhtarlarıyla birlikte dövüşlere gönderdiler...

Kızıl sosyalist grubuna dahil sosyalistler, Emirov ve Lalayev'in başkanlığında, Şamahı'nın bütün Müslüman ahalisini kılıçtan geçirmiş ve kırka yakın köyü harap etmişler."

Taşnakların yaptıkları bu vahşilikleri su yüzüne çıkarmak için o zaman Kojemyeka adlı birinin başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon katliamın teşkilâtçısı olarak Lalayev'in aleyhine suçlamada bulunmuştur. Kojemyeka, Lalayev'i yanına çağırıp onun hapsedildiğini bildirdiği zaman, Lalayev ona hakaret etmiş ve Şaumyan'a telefon etmiştir. Şaumyan da Kojemyeka'ya telefon açıp ona *"Lalayev'i hapsedmek doğru değildir, siz ne biçim talep ileri sürüyorsunuz."*, demiştir.

Demek ki, Şaumyan'ın fikrine göre, Lalayev'in binlerce Azeriyi öldürmesi doğru bir iştir, ama bu katili hapsedmek doğru değildir. Biz bahtsızlar ise katili destekleyen Şaumyanlara ve Emirovlara abideler yapmış, onları milletimizin kurtarıcısı olarak tanımış, adlarına destanlar ve şiirler yazmışızdır.

Ermeniler 70 yıldan sonra, yeniden bizden toprak talep etmeğe başladılar. Peki niçin şimdi? Her defasında belirli zamanlarda Ermenilerin bizden toprak talep etmeleri bu dönüş noktalarının siyasî manasını araştırmamızı gerektiriyor. Peki niçin bu boş iddia hep birbirine benzeyen zamanlarda meydana çıkıyor? Eğer derin derin düşünerek bu dönüm noktalarının içtimâî ve siyasî boyutlarını ortaya çıkarırsak, çok şeyler öğreniriz.

Ermenilerin bu iddiasına bugünkü güçlü demokratikleşme devrinde kendimiz cevap vererek, onları kendimiz susturmamız gerekirken, biz yine dışardan yardım umuyor ve işin adaletli bir şekilde hallolacağını ümit ediyoruz. Ümit bağladığımız yer ise bizi müdafaa etmek yerine, bizi defalarca taviz vermeğe mecbur etti. Bilmiyorum, bu bizim tabiatımızın yumuşaklığından ve itaatkârlığımızdan mı ileri geliyor, yoksa başka sebepleri mi vardır?

Şunu itiraf etmemiz gerekir ki, biz suyun akış istikametine doğru giden sakin bir milletiz. Tabiatımızdaki bu sakinlik, bundan 70 yıl evvel kendisini doğrultmadığı gibi bugün de doğrultmayacak. Çünkü zalime taviz vermek, mazluma zulüm etmektir. Terbiyesize yalnız edepsizce davranılmalıdır.

Ümit beslediklerimizin tavsiyeleri ile verdiğimiz tavizlerden ne kazancımız oldu? Meselenin halledilmesinde yardım edeceğini ümit ettiğimiz **merci** ne kadar objektif olarak hareket etti?

Bir ülke toprak talebi ile başka bir ülkeye hücum ederse ve toprak sahibi savunma durumunda ise hakim görevini yapan BM, birinci ülkenin iddiasını defetmek ve durumu sakinleştirmek için işgalciye mi, yoksa savunmada olana mı "dur" demelidir? Hiç şüphesiz ilk merhalede işgalcinin gemini çekmelidir. Moskova ise bizden taviz bekliyor ve Ermenilere değil bize dur diyor.

Tezada bakın: 13 Haziran 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Vilayet Parti Komitesi, Azerbaycan Komünist Partisinden ayrılmak konusunda karar aldığı zaman, Sovyetler Birliği Komünist Partisi bu kanunsuz karara karşı kendi tavrını ortaya koymadı. Yalnızca sustu. 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın oyuncak Millî Şûrası ile birlikte *Ermenistan'ı ve Karabağ'ı birleştirmek* konusunda Anayasaya aykırı olan bir karar kabul ettiği zaman da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bu karara karşı gerekli tepkiyi göstermedi.

Ancak, Litvanya Komünist Partisi, Sovyetler Birliği'nden ayrılmak konusunda karar aldığı zaman, Sovyetler Birliği Komünist Partisi derhal olağanüstü toplantı yapmış ve Litvanya Komünist Partisinin kararını tenkit etmişti.

Bunun anlamı, cumhuriyette baş gösteren her türlü kanunsuzluğa göz yummaktır. Ama ayrılmak meselesi Moskova'nın menfaatlerine dokunduğu için Moskova derhal itirazını bildirip feryat kopardı, bize yapılan haksızlıklar karşısında ise sustu. Peki, Moskova bize karşı yapılan haksızlıklara niçin feryat etmedi?

Karabağ hadiselerinin başladığı günden bu yana, elime kalem alınca bütün vücudum titremeğe başlıyor. Kalem, içimdeki hiddet ve itirazı istediğim gibi yazıya aktaramıyor. Hiddetim ve gazabım, fikirlerimi net bir şekilde ve bütün çıplaklığı ile ortaya koymama imkân tanımıyor. Halkıma açıkça yapılan zulmü, aklım idrak edemiyor.

Ben zulüm ve haksızlığın bu derecede büyük olabileceğini tasavvur edemezdim. Kendi gözlerimle görsem de, mantığım kabul etmiyor. Daha doğrusu aklım ona inanmıyor. Kalbime ve aklıma sığmayan bu dehşetleri ve üstümüze yağmur gibi yağan iftiraları hangi kelimenin kudreti ile ifade edeyim? Şahit olduğum bu hadiseler, hiçbir dilin mahdut gramer kaidelerine sığmıyor. Burada yalnız bağırarak ve haksızlıklar dünyasını lânetlemek gerekiyor. Ermeni mafyasının gücü, yalan ve iftiralar ile hakikatlerimizi köşeye kısırmıştır, biz ise ne yapacağımızı bilmiyoruz. *"Hırsız öyle bir bağırdı ki, ev sahibi köşeye kısıldı."* Ermeni lobisinin bütün dünyayı eline aldığı bugünlerde, Rus basınından tutun, bütün dünya basını bizim aleyhimize iftiralar yağıdırıyor. Burada büyük Gürcü yazarı I. Çavçavadze'nin şu meşhur sözlerini hatırlıyoruz: *"Güya biz hiçbir zaman mevcut olmamışız ve sanki bugün de hiç yokuz... Ruhen yoksul, düşüncesiz, ahmak, azgın, bilgisiz, kültürsüz, itibarsız, ikiyüzlü ve korkak! Onların tasavvurunda bizim manevî ve fikrî varlığımızın görünüşü işte budur!"*

Sanki, Çavçavadze bunları bugün bizim hakkımızda söylemiştir. Büyük yazar daha sonra şöyle yazıyor: *"Ermeniler yalnız benliğimizi tahkir etmek ve millî liyakatimizi çiğnemekle kalmayıp, bizi yeryüzünden silmek için tarihimizi, salnamemizi, tarihî yadigarlarımızı ve abidelerimizi de boşa çıkarıyor, kısacası bize ait olan herşeyi muhtelif hilelerle kendilerine mal ediyorlar. Niçin toz koparılmış (bugün olduğu gibi), niçin bu kadar yaygara koparılmıştır? Gök gürliyor, yıldırım çakıyor. Bunun içindir ki, onlar bütün dünyada eski zamanlardan beri yalnız Ermenilerin yaşadığını ve bu diyarın geleceğinin de yalnız onlara ait olduğunu ispatlamak istiyorlar."* (Ulduz Dergisi, 1989/10, s. 5-6)

Ermenilere has olan bu özelliği Rus yazarı V. L. Veliçko da tasdik ederek şöyle diyor: *"Bakü'de petrol yataklarına sahip olan Ermeni zenginleri, Ermenistan'ın özel tarihinin yazılması, bu küçük milletin ve onun kahramanlarının yükselmesi için bütün güçleri ile çalışıyorlar... Bundan başka, onlar kendi tarihî hizmetlerini ve şimdiki üstünlüklerini ispat etmek için asalak yaşamak usulünden faydalanan ve fırsatı kaçırmıyorlar. Şöyle ki, onlar kendilerini överek, tarihi daha açık ve hürmete lâyık olan milletlere gölge düşürmeğe çalışıyorlar. Onlar tarih ve arkeoloji sahasında hayasızcasına Gürcistan'ı soyuyorlar. Abidelerden Gürcü yazılarını silerek, küçük Provaslav kiliselerini ve boş kiliseleri ele geçiriyorlar."* ("Kafkas", Rus İşi ve Kabilelerarası Meseleler. Eserlerinin tam külliyatı, S. Peterburg 1904, s. 62)

Akl karşısında secde etmeğe hazırım. Lâkin, hile ve sahtekârlık akıl değildir.

Şimdi gel, yalanın karşısında dur ve sabırla bu uydurmalara cevap ver. Bu büyüklükteki yalana sabır mı dayanır? Ama sakinleşip sinirlerini kontrol altına alınca bunun çok tabii olduğunu anlıyorsun. Çünkü yalan ve iftira, yalancının ve sahtekârın yaşam vasıtasıdır. O, başka bir millete iftira atmasa yaşayamaz. Çünkü atalarımızın dediği gibi: *"Yersiz geldi, yerli kaç."*

Bunlar, atalarının bu topraklara sonradan geldiklerini çok iyi biliyorlar. Onlar bu topraklara sahip olmak ve bu topraklarda kendi yaşama haklarını göstermek için mutlaka yalan söylemeli, ev sahibine iftira atmalı ve doğru söyleyeni köşeye kısırmalıdır. Avrupa ülkeleri ve Amerika'da himayecileri de çoktur. Kendi yaramazlıklarından ve başka milletlere attıkları iftiralarından dolayı komşuları tarafından kovulan bu millet, pelpötöyün tohumu gibi bütün dünyaya serpilmiştir. **Denizden Denize ve Büyük Ermenistan** efsânesine göre, biz kendi topraklarımızın dahi sahibi değiliz. Çavçavadze'nin dediği gibi, *"Güya biz hiçbir zaman mevcut olmamışız ve sanki bugün de yokuz!"*

Karabağ hadiseleri başladığı günden itibaren başımıza getirilen belâları kronolojik olarak yazmak, bunları tarih ve gelecek nesile bir ibret dersi olarak bırakmak için bu yazıyı kaleme almaya başladım. Ancak öfkemden dolayı nereden başlayıp nerede biteceğimi dahi bilemiyorum. Bunun için hadiselerin kronolojik sırasını bozarsam okuyucuları beni affetsinler.

*
* *

Son iki yıl içinde olan olayları hatırladığım zaman, bütün işlerin arkasında Ermeni liderlerinin olduğunu ve onların Ermeni milliyetçilerinin önünde gittiklerini anlıyorum.

1912 yılında Rusya'nın Van, Erzurum ve Bitlis Başkonsolosu olmuş General Mayevski, *"Van'daki Hadiseler, Ermenilerin Öldürülmesi"* adlı raporunda şunları yazıyor: *"Ermeni milleti hiç kimsenin değil, yalnız aklını kaybetmiş liderlerinin kurbanı oluyor. Onların liderlikleri sayesinde binlerce kan kardeşi mahvoldular. Lâkin bunun yerine, onlar hiç de kendi sosyal durumlarının iyileştirilmesini temin edemediler, aksine, acıklı ve karışık bir vaziyete düştüler."*

İnşallah yine böyle olacaktır. Kendi oyunları kendi başlarına gelecektir. Konsolosun bahsettiği katliam (genosit) meselesi tartışmalı bir meseledir. Henüz dünya hukukçuları Türkiye'deki çarpışmanın hakikî bir genosit olduğunu tasdik etmemiştir.

Geçen asırdan beri devam eden Ermeni propagandasının sonucunda yeryüzündeki bütün Türkler **medeniyetsiz** ve **vahşî** bir millet, Ermeniler ise dünyanın en mazlum, dertli medenî milleti olarak gösterildi. Bu intibanın uyandırılmasında tarih boyunca Türklerin Asya ve Afrika'daki hakimiyetini kıskanan ve onları bu kıtalardan kovmaya çalışan İngilizlerin de büyük rolü olmuştur. Uzun zaman Türklerin arasında yaşayan birkaç seyyah ve yazar, Türklerin kötü tanıtılmasına üzülmüş ve bu konuda önemli kitaplar yazmışlardır.

Meşhur Alman gazeteci-yazar Hans Bart 1896 yılında Roma'da ve daha sonra defalarca Almanya ve Türkiye'de yayımlanan *Türk, Kendini Koru* (İstanbul 1988, Türk Dünyası Araştırma Vakfı) adlı kitabında bu meseleden geniş şekilde bahsediyor. Hans Bart şöyle yazıyor: "*Türkler çok büyük meziyetlere sahip bir millettir... İtimat ve dürüstlük, başka dinden olanlara da insanca davranmak, ölçülü davranış, alkollü içki içmeme, âlicenaplık ve misafirperverlik, hastalık derecesindeki temizlik arzusu Türklerle has olan meziyetlerdir.*" (s 11-12)

Bundan sonra yazar şöyle bir soru soruyor: "*Peki, niçin Avrupa'da Türkleri vahşî olarak tanıyorlar?*" Bart kendi sorusuna kendisi cevap veriyor: "*Türkler, Hristiyan olmadıkları ve Protestanlık ruhu da fanatik ve katı bir inanca sahip olduğu için yukarıda saydığımız meziyetleri dikkate alınmadan barbar olarak damgalanmaktadır.*" (s. 12)

Ermeni milliyetçilerinin edepsizliği ve azgınlığı o noktaya gelmiştir ki, 200.000 Azeriyi kendi ana yurtlarından kovduktan sonra dahi onların yürekleri soğumamıştır, on binlerce Ermeninin Azerbaycan'ı terk etmesi de onları rahatsız etmiyor. Böylece onlar kendi milletinin başına da belâ kesilmişlerdir.

Ermenilerin Azerbaycan'da yaşayan evlâtları, Ermeni komitacılarının haksız taleplerine karşı çıkıyor ve bu harekete itirazlarını bildiriyorlar. Emekli pilot Georgi Rantikoviç Dorantsev, Ermeni milliyetçilerinin haksız hareketlerine itiraz âlameti olarak kendisini öldürmüştür. O, hanımına yazdığı mektubunda intiharını şöyle

izah ediyor: "*Beni hayattan bu kadar çabuk koparan, milletlerarası münasebetler, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni komitacılarıdır.*" (Rusça metinden tercüme)

Şuşa Ekmek Fabrikasının teknisyenlerinden Aşhen Grigoryan, Moskova Televizyonu ile röportajında Ermenilerin haksız taleplerine karşı çıktığı için onu ölümle tehdit etmişler ve Zori Balayan, Erivan'da çıkan Komünist gazetesinde onu tahkir etmiştir. Buna rağmen, Grigoryan yine hakikati savunmaktan geri kalmamıştır. O, şöyle yazıyor: "*Azerilerin hiçbir günahı yoktur, bütün günah Ermeni Komitacılarına aittir. Biz sessiz ve sakin yaşıyorduk. Ermeni Komitacıları Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi fikrini uydurdular. Lâkin biz Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu çok iyi biliyoruz ve Karabağ, Azerbaycan'ın olarak da kalacaktır.*" (Azerbaycan Gazetesi, 1989, sayı 5, Rusça metinden tercüme.)

Ermeniler, Azerîleri Ermenistan'dan kovduktan ve burayı tek milletli bir cumhuriyet ilan ettikten sonra, Ermeni aydınları derhal Ermenistan Yüksek Sovyetinin olağanüstü toplantı yapmasını talep ettiler ve bu toplantıda Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin emniyetinin temin edilmesini istediler. Azerîlerin Ermenistan'dan kovulmasının kanunî olduğunu kabul ediyor lâkin Azerbaycan'daki Ermenilerin burayı gönüllü terk etmesini kanunsuzluk sayıyorlar ve bizim iş işlerimize karışmanın gerekli olduğuna inanıyorlar. Bu hakkı onlara kim vermiştir? Bizim buna tahammül ettiğimizi farz edelim; iki millet arasındaki hakikati ve adaleti temin etmek işini üzerine alan Moskova bunu nasıl karşılıyor? Moskova Ermenistan'dan kovulan Azerîlerin de insan oldukları da kendi haklarını korumaya çalıştıklarını niçin söylemiyor? İster istemez Cafer Cabbarlı'ya rahmet okuyup şöyle diyorum: "Yoksa, atan Kazak mıdır?"

Bundan sonra mesele siyasî yoldan nasıl halledilebilir? Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bir taraftan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın kanunî arazisi olduğunu tasdik ediyor, diğer taraftan ise Ermenistan Yüksek Sovyetinin Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesine dair kararına kesin cevabını bildirmeyip susuyor. Mesele gayet açıktır. Moskova **Tavşana kaç, tazıya tut** siyaseti yürütüyor.

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin, Litvanyalılarla Polyaklar, Çeçen İnguşlarla Ossetinler arasındaki münakaşalar ile meşgul olmadığı hâlde, Dağlık Karabağ meselesini defalarca müzakere etmesini anlamak mümkün değildir.

Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın en verimli topraklarına sahip olan, ekonomik durumları Azerbaycan'ın başka yerlerinden daha iyi olan Ermenilerin durumu, anayurtlarını kaybetmeye mecbur olan Kırım Tatarları ve Meshet Türklerinin durumlarından o kadar kötü müdür ki, Yüksek Sovyet Dağlık Karabağ problemini defalarca müzakere ediyor ve yine de Ermenileri memnun edemiyor?

Ermenistan'da depremin verdiği zararın bertaraf edilmesi ile neredeyse bütün dünya meşgul olurken, bir müddet sonra Tacikistan'da olan depremin iki gün sonra tamamen unutulmasını nasıl izah edelim? Gelin günahı kendimizde, kendi gafletimizde arayalım.

Burada atalarımızın bir misalini hatırlatmak uygun olur: *"Çocuk gelip babasına tilkinin bahçelerinde yuva kurduğunu söylüyor. Babası da ona diyor ki, oğlum bu, tilkinin cesaretini değil de, bizim gaflet uykusunda olduğumuzu gösteriyor."*

Sovyetler Birliği, nerede insan sağlığına zararlı ve zehirli bir fabrika varsa, onu bizim Cumhuriyetimizde kurmuştur. Niçin? Liderlerimizin gevşekliğinden. Bu fabrikaların kurulmasını kabul eden liderlerimiz, hiç olmazsa geceleri yataklarına girdikleri zaman vicdan azabı çekiyorlar mı? Sumkayıt, Gence ve Bakû'deki fabrikalar milletimizin genosidi demek değil midir? Bizim liderlerimiz ise, bu tip fabrikaların Azerbaycan'da kurulmasını kendilerinin başarıları olarak telâkki etmişler felâketimizi bize saadet olarak göstermişlerdir. Neticede Sumkayıt şehrini "ölü bölge"ye çevirmişlerdir.

Bu liderler Sumkayıt'ta kurulmuş gecekondularda yaşayan, fabrikalardan çıkan zehirli dumanı teneffüs eden, bu pis hava yüzünden kemikleri eğilen binlerce Azeri ailesinin sefil hayatı konusunda hiç düşündüler mi? Bu gecekondularda doğan çocuklar daha dünyaya göz açmadan, henüz ana sevgisini tatmadan ve ilk adımlarını atmadan, ömürlerini gayretli(!) liderlerimize bağışlayıp dünyayı terk ediyorlar.

Pamuk bölgelerimizde plânı doldurabilmek için milletin başına serpilen DDT zehiri kerbisitler ve pestisitler genosit değil midir? Bir lokma ekmek için sıhhatinin pahasına kızgın güneş altında kadınlığını kaybeden kız ve gelinlerimizin çocuk doğurmaması genosit değil midir? Yine plânı doldurabilmek için okul talebelerini

pamuk tarlalarında bin bir eziyete katlanmağa mecbur etmek, onları yılın 4,5 ayında okuldan ayırmak manevî genosit değil midir? Genosit denildiği zaman yaygarası ile bütün dünyaya ses yayan komşularımız bizim genosidimizi niçin görmüyorlar? Niçin Sovyetler Birliği'nde yaşayan milletler arasında yalnız Türkler pamuk ekmelidir?

Özbekistan Yazarlar Birliği'nin Başkanı Adil Yakubov'un dediği gibi, "Pamuğun Türklerin millî bitkisi hâline gelmesinde, Türk dünyasına düşmanlığı ile tanınan Stalin ve onun yordakçılarının büyük günahı vardır." (*Edebiyat ve İnceneset*, 27 Ekim 1989.)

Stalin'in Türklere ve Müslüman dünyasına karşı şahsî davranışının daha dehşetli olduğuna dair Yakubov'un fikirlerine tamamen katılıyorum. Yakubov şöyle yazıyor: *"Hatırlıyorum, muharebeden evvel bizim köye 6-7 Gürcü ailesi sürgün edilmişti. Onların hepsi Müslüman Gürcülerdi. Kafkasya'dan Meshet Türklerinin, Balkanların, Çeçenlerin, İnguşların ve Kırım Tatarlarının toplu hâlde sürgün edilmesi de tesadüfî değildir. Bunun da arkasında Stalin'in Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman-Türk dünyasına nefreti yattadır."* (aynı kaynak)

Stalin devrinde başka yerlere sürgün edilen milletler arasında Türk ve Müslümanlardan başka millet yoktur. Sovyetler Birliği'nde yalnız Müslüman-Türklerin alfabeti Kiril alfabeti ile değiştirilmiştir. Ancak hiç Stalin ve Mikoyan'a, "Eğer alfabe değiştirmek faydalı ise peki Nuh Nebi'den kalan Ermeni ve Gürcü alfabelerini niçin değiştirmediniz" diye soran olmadı.

Bu liderlerin ilçelere tayin ettikleri başkanlar da aynı siyaseti yürüttüler. İlçeye gelen birinci kâtabin ilk işi, burada Rus okulu açmaktır. Çünkü üst tabakaya mensup olduklarında, onların çocukları Azeri Türkçesiyle eğitim veren okulda okuyamazdı.

Biz bütün bunlara nasıl tahammül etmişiz?

Mir Cafer Bağirov'dan Kamran Bağirov'a kadar hangi liderin yüreği halk için yanmıştır? Yükselmek için halkı ezmişler, ama onlar bu halkın sayesinde lider olduklarını düşünmemişler. Liderlerimizdeki bu cahilliği ve egoizmi düşündükçe, insan dehşete düşüyor. Hele ben, onların halkın manevîyatına, diline, kültürüne ve müziğine verdikleri zarardan hiç bahsetmek istemiyorum.

Moskova'dan gelen temsilcinin, bizim lidere içinden güldüğünden emindim. Çünkü namuslu insan, kendi şöhret ve vazifesini korumak için kendi kültürüne ve kendi tarihine kılıç çeken bir insanı sevmeyiz. Çok gariptir, bu olaydan birkaç gün sonra, *Sovetskaya Kultura* gazetesinde aynı gazetenin şube müdürü Ağalarov'un bir makalesi yayımlandı. O da Nüşabe'den habersiz "Nizâmî Gencevi"nin hatırasına, Kirovabad'a Gence adının geri verilmesini teklif ediyordu. Bu yazıyı okuyan liderimiz sinirlenmiş, Kirovabad'ın birinci parti sekreterine telefon açarak, yerli aydınların adına *Sovetskaya Kultura* gazetesine cevaben bir makale yazılmasını emretmiştir. Ağalarov'un makalesi yayımlandıktan tam üç gün sonra Kirovabad aydınları adına, bir makale yayımlanmıştır. Bir gün sonra ise Moskova basınındaki yegâne temsilcimiz olan Ağalarov'u işinden çıkardılar.

Mikoyan, Kremlin'deki 50-55 yıllık vazifesi devrinde, yüzlerce ve hatta binlerce Ermeni'yi Moskova'ya getirmiş ve onları merhale merhale yüksek vazifelere tayin ettirmiştir. Başka Cumhuriyetlerin yüzüne kapalı olan gizli tahsil ocakları, harbi ve diplomatik okullar ile diplomat korpusunu Ermenilerin eline verdi. O vakitler Moskova'da en az bir veya iki Ermeninin bulunmadığı Bakanlık, gazete ve ilmi kuruluş yoktu. Merkezdeki bu yetkili Ermeniler her yerde bizim teşebbüslerimizin ve sesimizin gerekli yerlere ulaşmasını engellemişlerdir. Onlar merkezde bizim Cumhuriyetin bütün işlerine engel oluyor ve her meselede bizi kapı arkasında bırakıyorlar. Dağlık Karabağ olayları başladığı günden beri herhangi bir Azeri yazarı veya gazetecisinin konu ile ilgili yazısının merkezi basında yayımlanmaması bunu en güzel şekilde ispat ediyor.

Bir defasında Krusçev yarı şaka yarı ciddi Mikoyan'a "Ermenileri her yere iyice yerleştirmişsin." demişti.

Dünyaya göz açtığım günden beri, parti ve Sovyet teşkilatlarında, ilim ve kültür ocaklarında, başka bir ifade ile, en önemli işlerde Ermenilerin çalıştıklarını gördüm. Buna her zaman şaşırır ve nazımın geçtiği **büyüklerden** sebebinin öğrenmek isterdim. **Büyükler** de bunun böyle olması gerektiğini anlatarak beni sakinleştirmeğe çalışırlardı. Azerbaycan beynelmil bir cumhuriyetti ve onun nüfusunun belli bir kısmını Ermeniler teşkil ediyor. Uzun müddet bir kaide olarak Bakû Sovyeti'nin başkanı ve onun yardımcısı Ermeni olduğu için bu şehrin Ermeni kent bölümü imar edilmiş, caddelerimizin çoğuna Ermenice isimler verilmiş, Bakû'nün millî siması bozulmuş ve böylelikle gelecek "Büyük Ermenistan" taleplerine zemin hazırlanmıştır.

Millî kadrolarımızı kapı arkasına iterek Ermenilere vazife verirken, Sabir S.E. Şirvani, Muhammed Hadi, Ömer Faik Nemanzade, Behmenyar, N.Tusi, Ecemi, Şah İsmail Hatai, Kaçak Nebi büyüklerimizi gözardı ederek Bakû'deki bazı caddelere Avagyan, Şaumyan, Osipyan ve bunun gibi maceraperestlerin adını vermemizin neticesi de böyle anlaşılacaktı.

Hindistan'ı 300 yıllık sömürge zulmünden kurtarmak için bin bir eziyete katlanan C. Nehru, *Hindistan'ın Keşfi* adlı eserinde şöyle yazıyor: "*Halka hizmet etmek için ilk merhalede onu çok iyi tanımalısın.*" Nehru bu maksatla bütün Hindistan'ı karış karış dolaşmış, en uzak köylerine gitmiş, halkın kendine ait ruhunu, psikolojisini, âdet ve an'anelerini, en önemlisi de onun güçlü ve zayıf taraflarını öğrenmiş, Hindistan'ı kendisi için **keşf** etmiştir. Böylelerine lider derler! Bizim eski liderlerin hangisi kendi halkını Nehru'nun hiç olamazsa onda biri kadar tanıyordu? Bu liderler doğru dürüst bilmedikleri gibi, milleti geri kalmışlıkla itham ederek gülüyorlardı.

Bir defasında Ermeni şairi Paruyr Sevak bana dedi ki: "*Bizde millî manada bir süpürgeci nasıl düşünüyorsa, lider de aynı düşünüyor. Sizde ise aksine. Lideriniz ayrı düşünüyor, halk ise tamamen başka çeşit...*"

Sevak, bunları bana Bakû'de Ermeni "Şiir Günleri" gerçekleştirildiği zaman söylemişti. Bir hafta muhtelif yerlerdeki toplantılara gittik. Ben bu toplantılarda Sevak'tan yaptığım tercümelere okuyordum. Benim halk tarafından coşkuyla alkışlandığımı gören Sevak, yine bir gün bana: "*Seni halk seviyor, ama yukarılar sevmiyor. Ama beni halkla birlikte yukarılar da seviyor.*" dedi.

Paruyr Sevak halkın millî hislerini dile getiren bir şairdi. Durgunluk yılları (Brejnev'in iktidar yılları)'nda, bütün ülkede millî dillerden bahseden şairler ve yazarlar gölgede kalıyordu. Ben de buna dahilim. Ermenistan'da ise daha o zamanlarda bile halkın dertlerinden bahseden millî şairlere daha çok hürmet ediliyordu. Sevak partiye üye değildi. Onun, halkın millî duygularını uyandıran ve kendisini anlamaya çağırın "Susmayan Zengler" adlı şiirinden sonra nüfuzu daha çok arttı. Ona bu şiiri için fahri filoloji ilimler doktoru ünvanı verildi ve onu Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetine temsilci seçtiler. Beni ise aynı yıllarda "Gülüstari" adlı şiirim için çarınla çekiyorlardı. Kitabımı kitapçılarından toplattılar ve üniversitedeki görevime son verdiler. Biz bütün bunları göre göre, halkımızın geleceğini komşularımızın geleceği ile karşılaştıra karşılaştıra ve yüreğimizde açılan yaralara tahammül ede ede yaşadık ve yarattık. Rusçanın zaruretinden

bahsettiğimiz zaman beynelmilelci, ana dilinin zaruret olduğundan ve bu ihtiyaçtan bahsettiğimiz zaman ise milliyetçi olduk, damgalandık. Hepsine tahammül ettik ama nasıl tahammül ettiğimizi Allah bilir.

Durgunluk devri geride kaldı. Hiç olmazsa şimdi uyanalım. Vaktiyle atalarımız Maraga'dan kovulan Ermenileri bağrına bastı, onlara yer verdi. Dünkü kiracılar, bugün evimize sahip olmak istiyorlar.

Şunu da belirtelim ki, 1828 yılında Güney Azerbaycan'ın Maraga şehrinden göç eden Ermeniler burada da kurdukları köyün adını Maraga koydular. Bundan 150 yıl sonra, yani 1978 yılında buraya göç edişlerinin 150. yılı dolayısıyla Maraga köyünde bir abide dikmiş ve abidenin üzerine "Maraga 150" ibaresini yazmışlardır. Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini talep ettikleri zaman ise, bu kelimelerin üzerini çimento ile kapatmışlar. Toprağın kıymetini bilen oğullarımız o zaman bu abidenin fotoğrafını çekmiş ve bugün bizlere takdim etmişlerdir.

Ermeniler dün kendi elleri ile kurduklarını bugün inkâr ediyorlar. Onların yalanları bizim hakikatlerimizden de üstün oluyor.

Ermenilerin mizah yazarı V. Petrosyan, 1989 yılında Gorbaçov'un başkanlığında yapılan Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin toplantısında hayasızca Bahtiyar Vahabzade'nin, bir kitabında, bütün Ermenilerin yeryüzünden silinmesi gerektiğini yazdığını söyledi. İfiranın büyüklüğüne bakın! Ancak bu zamana kadar bu sözleri hangi kitabımda yazdığımı veya nerede şifahi olarak söylediğimi bilmiyorum.

Ermeniler yıllarca bize hücumla hazırlanmışlar, biz ise uyumsuzuz. Hayır, millet hiçbir zaman uyumamış, millet her zaman uyanık olmuştur, ancak liderlerimiz yatmıştır. Liderler arada kötülük olmaması için daima milleti susturmuşlardır. 1960'lı yıllarda Erivan Üniversitesinin Rektör Yardımcısı açıkça Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın onlara verilmesini talep etti. O zaman, liderler bu Rektöre senin gözünün üstünde kaşın var demediler. Abbas Zamanov, Samet Vurgun için Akademide yapılan hatıra gecesinde Rektörün iddiasına cevap verdi. Biz ise, liderimizin emri ile Abbas Zamanov'u partiden çıkarttık ve üniversiteden kovduk. O zaman tarihçi Muhtar Kasımov, Profesör Ali Sultanlı ve ben, onun partiden çıkarılmasının aleyhine oy verdik. Bundan sonra üçümüzü de takip etmeye başladılar. Abbas Zamanov ise uzun zaman işsiz kaldı. Böylece, kendimiz kendimize düşman olduk. Allah sana rahmet etsin Sabir! Ne güzel söylemişsin:

*Turanlılarınız adi-yi şüğü selefiz biz
Öz kavmimizin başına engel kelefiz biz*

Erivan Üniversitesi Rektör Yardımcısının Nahçıvan ve Dağlık Karabağ üzerindeki iddialarına karşı yazdığım "Topraktan Pay Olmaz" adlı şiirimi bir mecliste okudum. Bu şiir süratle halk arasında yayıldı.

Bir gün beni KGB (Devlet Güvenlik Komitesi)'ye çağırdılar, gittim. Çarmıha çektiler ve uzun zaman radyo ve televizyona hasret bıraktılar. Bizim büyüklerimiz o zaman Ermeni iddialarına verdiğimiz cevaplar için bizi susturmasaydılar ve biz onları zamanında yerlerine oturtsaydık, belki bugün bu şekilde yeni iddialar ileri süremezlerdi.

Böyle bir zamanda biz halkımızın haklarını savunabilecek akıllı insanları, özellikle iktisatçıları ve hukukçuları milletvekili seçip merkeze göndermeliyiz. Şimdi bakalım, bu mücadelede Ermeniler kimleri seçip Moskova'ya gönderdi, bizler kimleri gönderdik? Onlar Ermenistan Akademisi Başkanı Ambarsumyan'ı Yazar Suren Ayvazyan'ı, sahtekârlıkla ün kazanmış Pogosyan'ı, Karabağ meselesini ortaya atan Zori Balayan'ı, İgityan'ı, Gdilyan'ı gönderdiler; biz ise Rusça'yı bilmeyen inek sağıcılarını; işçileri ve konuşmaktan çok susmayı tercih eden aydınları gönderdik.

1906 yılından beri biz, bir adım dahi ileri gidememiştir. Sadi misali "Ben o toprağım ki yerimde duruyorum."

Milletvekillerimizin büyük maharetle susma işini devam ettirdiklerini görüp "Halk Temsilcilerine Açık Mektup" adlı şiirimi yazdım.

*Sana oy verdim ki, yoldaş deputat⁴³
O yüksek kürsüde sesin gür olsun
Sana öz oyumu vermedim ki, ben
Kulağın kar⁴⁴ olsun, gözün kör olsun!*

⁴³ deputat: milletvekili

⁴⁴ kar: sağır

*Sana oy verdim ki, her karış yerin
Ezeli sahibi benim diyesin.
Senin toprağına göz dikenlerin
Dersini vermektan çekinmeyesin!*

*Dedin mi bunları?"
Yok! Konuşsana!"
Sana dikilmişti kulaklarımız
Ağına su alıp sustun, ya sana
Milletin vekili nasıl diyek biz?
Halkına sövdüler yüzüne karşı,
Sen sustun...*

*Vazifen susmakmış meğer?
Halkın şerefini korumayan kes⁴⁵
Halkın deputatı nasıl oldu bes?⁴⁶*

*Susmaya gönderdim meğer ben seni?
Oraya gitmedin sen esnemeye.
Sen oraya gitmişdin halkın derdini
Halkın dili ile açık demeye.*

*Lal gidip, lal geldin...sen kimsin bugün?
Halkın vekiliyken halka yad oldun.
Yoksa sen susmayı becerdiğin için
Bu halkın adından deputat oldun?*

*Biz öz hakkımızı bilmedik yine,
Hiç deme milletin vekilliğine,
"Aşkarlık" devrinde lal-kar gerekmiş.
Bize aşkarlığı inkâr gerekmiş!*

Milletvekillerimiz bu şiiiden ders alacakları yerde, bana gönül koydular. Ben de onlara dedim ki, bizim milletvekillerimizi Ermeni milletvekilleri ile karşılaştırdığım zaman gözümün önünde şöyle bir manzara canlanıyor: "Brezilya futbol takımının karşısına biz Yevlak (Azerbaycan'ın bir ilçesi) futbol takımını çıkarıyoruz.

Liderleri ve sıradan vatandaşları düşündüren en önemli mesele "göçmenler" (Ermenistan'dan kovulan Azeriler) meselesi olmalıdır. 200 bin göçmeni küçük bir Cumhuriyete yerleştirmek, onlara iş ve ev temin etmek nasıl mümkün olabilir? Bu basit bir mesele değildir. Bizim gücümüzün ve iç imkânlarımızın üzerindedir. 65 milyon nüfusu olan, arazisi Cumhuriyetimizin arazisinden çok daha büyük olan, bir yıllık erzak üretimi kendisine 2-3 yıl yeten Türkiye, Bulgaristan'dan gelen 300 bin Türkün ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekiyor. 7 milyon nüfusu olan, ürettiği malları kendisine güç belâ yeten, inşaat malzemelerini dışarıdan alan, yerli ahalisinin belli bir kısmı ev almak için sıra bekleyen Azerbaycan, 200 bin göçmenin ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilecek? Ama karşılamalıdır. Bu bizim namus ve vicdan borcumuzdur.

Peki imkânlarının büyük bir kısmı kendi emrinde olmayan küçük bir Cumhuriyete 200 bin insanın göçüp gelmesi bir çeşit deprem değil midir? Biz kendi gücümüzle bu yükün altından kalkamıyoruz.

Söylenenlere göre, İgidyan Sovyet parlamentosunda halkımıza "Faşist" dediği zaman, Azeri milletvekilleri C. Kerimov'a ona cevap vermesini söylemişler. Halkımızın milletvekili Kerimov, İgidyan'ın yerine bizimkilere cevap verip demiş ki, "Siz hepiniz gideceksiniz, ama ben burada kalacağım. Beni Ermenilerin eline bırakmayın." Ben Kerimov'a kızımıyorum, onu milletvekili tayin edenlere kızıyorum. Cihangir'i milletvekili seçenlerin ona: "Azerbaycan Akademisinin üyeliğini ve Azerbaycan halkının vekilliğini kabul edebiliyorsun, peki niçin bu milletin menfaatlerini savunmaktan kaçırıyorsun" demeleri gerekirdi. Şimdi soruluyor: Bizde seçimler hakikaten demokratik ortamda olsaydı, Azeriler kendilerine böylelerini vekil seçer miydi? Unutmayalım ki, "Demos" ve "Krotos" kelimelerinden meydana gelmiş demokrosi, halk hakimiyetidir. Her zaman halkın sözünü söyleyen Ziya Bünyadov, N Rıza, Ebülfez Eliyev, E'tibar Memmedov, Necef Necefov, Yusuf Samedov ve bunlar gibi kendini millete kurban etmeğe hazır olanlar niçin kapı arkasında kaldı? Ne yazık ki, bizim yetkilerimiz henüz demokrasinin, yeniden kurmanın ve aşkarlığın anlamını kavrayamamışlar. Azerbaycan bugün 1950-1960'lı yılların havası ile yaşıyor, yine de milletvekillerini liderler kendileri tayin ediyorlar.

⁴⁵ kes: kişi, şahıs

⁴⁶ Ermeni gençleri Karabağ'ı alana kadar sakallarını kesmeyeceklerini bildiriyorlardı.

1988 yılının Şubat-Mart mitinglerinden sonra savcılığa çağrılanlardan biri de bendim.

Vaktiyle Dağlık Karabağ'da özel idare şekli kuruldu. Biz buna itiraz etmedik. Başımızı önümüze eğip, emre itaat ettik. Bir müddet sonra Ermeni komitacıları özel idare şekline de itiraz etmeğe başladılar. Aslında itirazı biz etmeliydik. Çünkü bu idare şekli Dağlık Karabağ'ın bütün yetkilerini kendi eline almıştı. Kendi ata yurdumuzda sözümüz geçmiyordu. Dağlık Karabağ'ın önemli sahalarda idaresi merkezdeki bakanlıklara verilmişti. Kısacası Azerbaycan toprağı Mokova'nın ve Ermenilerin emrine verilmişti. Ermeni komitacıları elde ettikleri imtiyazlara rağmen, yine itiraz mitingleri yapmağa başladılar. Biz ise yine sustuk. Bu konuda merkezî gazeteler öyle yazılar yazdılar ki hadiselerden habersiz olan Sovyet vatandaşları, olayların yeniden başlamasına kimin sebep olduğunu anlayamadı. Gazeteler, yalnız Dağlık Karabağ'da grevlerin yeniden başladığı ve bütün idarelerde işin durdurulduğu konusunda haber vermekle yetindiler. Bu haberlerden, Dağlık Karabağ'da yetki ellerinden çıktı diye Azerilerin grev yapmağa başladıkları sonucu çıktı. İşin aslı bu mudur? Niçin merkezî basın hakikati olduğu gibi yazmıyor? Bu çarpışmada hücum eden kimdir, savunmada olan kim. Acaba hakikatin bu şekilde gizlenmesinde asıl maksat nedir? Merkezî basın komşumuzun haklarını çiğnediğimizi yazdı. Bilgileri Moskova basınından elde eden Amerikan senatosu da bizi suçlu buldu.

Sovyetler Birliği'nde insan haklarını savunmak için bayrak açan ilim adamı Saharov da, karısı Yelena Bonner'in (Kızlık soyadı Elihanyan'dır) ısrarı ile, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesinin adil olduğunu kabul edilmiştir. Bir taraftan tek tek fertlerin haklarını savunmak için ortaya çıkan Saharov'un diğer taraftan, ata yurdumuzun Ermenilere verilmesini talep etmekle büyük bir milletin hakkını çiğnemesi ve tarihi hakikate göz yumması tuhaftır. Saharov'un âlimliği ile yaptığı işler ömrü boyunca birbiriyle çelişmiştir. Beşeriyeti tehlikeye atan hidrojen bombasını icat eden Saharov, insan haklarını savunmuştur. Onun şahsiyetindeki bu zıtlığı çok iyi kavrayan akademisyen V. Kinzburg şöyle yazmıştı: *"Eğer Saharov o zamanlar hidrojen bombasının icadını kendisine borç bilerek, yapılması için uzun yıllarını harcamasaydı, fizik ilmini daha büyük keşiflerle zenginleştirebilirdi."* (Pravda, 16.12.1989).

Nahçıvan Muhtar Vilayeti'nden Ermenistan'a giden trenlerin makinistleri 1989 yılının Ağustos ayında grev yaptılar. Bölgede trenlerin hareket programları

bozuldu. Sovyetler Birliği'nin Yollar Bakanı N.S Konarov derhal Sovyet televizyonunun "Zaman" haber programında konuşarak bu haberi bütün dünyaya yaydı. Konarov, erzak ürünleri gitmesin diye Azerilerin kasıtlı olarak grev yapıp trenlerin hareket programlarını bozduklarını ima etmişti. Azerbaycan demiryolu işçilerinin grev yapmasının asıl sebebi ise bildirilmemiştir. Aslında Bakan, grevin sebebini çok iyi biliyordu fakat söylemek işine gelmiyordu. Bakan, Azerbaycan'dan Ermenistan'a giden trenlerin Ermeniler tarafından kurşunlandığını, makinistlerin dövüldüğünü ve hakarete uğradıklarını çok iyi biliyordu. Hatta 9 Azeri demiryolu işçisinin dövüldüğünü, hastahaneye kaldırıldıklarını ve birinin öldüğünü, Ermenilerin Azerbaycan'dan gelen trenleri dağıtmak için demiryoluna bomba koyduklarını da çok iyi biliyordu.

7.12.1989 tarihinde merkezî radyonun "Mayak" adlı programında Ermenistan'daki depremin birinci yıldönümü dolayısıyla bilgi verildi ve üzerinden bir yıl geçmesine rağmen, hâlâ Spitak'ta inşaat işlerinin iyi olmadığı bildirildi. Bu gecikmenin suçunu da bizim üzerimize attılar.

Bu yalan haberle yetinmeyen Moskova, Aralık ayının 10'unda, "Zaman" programında aynı haberi başka şekilde tekrar etti.

1989 yılının Aralık ayında Yesentuki'de tedavi oluyordum. Salonda orta yaşta bir Gürcü birden bire bana dönüp:

- Siz çok sabırlı bir milletsiniz, dedi.
- "Hangi konuda?" diye ben ona sorunca:
- Dün "Zaman" programında sizin hakkınızda ileri sürülen iftirayı duydunuz mu?

Bu programı izlemiş ve sinirimden bütün gece uyuyamamıştım. Gürcü benim hiddetimi artıran sözlerine devam etti:

Moskova, radyo ve televizyonunun tek taraflı davranışı 1990 yılının Ocak ayında yaşanan sınır hadiselerinde de kendini gösterdi. Nahçıvan Halk Cephesi'nin teşebbüsü ile Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki sınır engellerinin dağıtılmasını, bir grup ayyaş, sarhoş ve başıboşun davranışı olarak değerlendirdi. Aynı baba ve anadan dünyaya gelen iki kardeşin, iki asra yakın birbirlerine duydukları hasreti başıboşluk olarak telâkki etti. Bir milleti ikiye

bölmek, onları birbirine hasret bırakmak, ağızlarını yumrukla kapamak ve seslerini çıkarmalarına bile imkân tanımamak adalet midir?

Söylenenlere göre, Aras'ın her iki yakasındaki gençler sınır tahtalarını yakarak Aras'a girmişler, kışın soğuşunda suyun içinde kucaklaşmış ve ağlaşmışlar. Dünyanın en büyük eserleri için malzeme olabilecek bir olaydır bu sahne.

Bir çok meselede Sovyet ve İran hükûmetlerinin menfaatleri çıkaşsa da, Azerbaycan meselesinde birleşmişlerdir. Her biri Azerbaycan'ın bir kısmına sahiptirler. Bunun için her ikisi bu harekete başıboşların davranış vurararak dünya kamuoyunun dikkatini esas meseleden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Moskova ve Tahran radyolarının, olaya karışanlara sarhoş damgasını vurması iftiradır. Bu iftirayı atanların, bu milletin başı üzerinde bir buçuk asırdır oynattıkları kılıcın parlıtısından gözleri hakikatleri göremeyecek kadar kamaşmıştır.

Merkezî basın, 17 Aralık 1986 tarihinde Alma Ata'da başgösteren olayları da bir grup sarhoşun taşkınlığı olarak tasvir etmişti. Elbette bu da eski bir şarkı idi. Bu uydurma haberler halkın millî bağımsızlık arzusunu engellemek, bu büyük hareketi asıl hedefinden uzaklaştırmak ve gözden düşürmek gayesi taşıyordu.

Biz aynı zamanda sınır askerlerine, Azerbaycan'ın diğer, sınır Cumhuriyetlerine benzemediğini öğretmeliyiz. Çünkü Azerbaycan'ın sınırındaki direkler toprak üzerine değil, ikiye bölünmüş bir milletin göğsüne dikilmiştir. Bu sınır iki ayrı milleti birbirinden ayırmıyor, aynı milleti birbirinden, yani kardeşi kardeşten ayırmıyor.

Bugün biz, Sovyet hükûmetinin İran hükûmeti ile beraber, hiç olmasa ayda bir defa kardeşin kardeşle görüşmesi konusunda ki kararı kabul etmelerine sevinmeliyiz. Eğer biz bu işi devletlere bıraksaydık, yüz yıl geçse bile bu karar çıkmazdı. Bu işi yine halk kendi iradesi ile düzene koydu.

Bütün dünya, ikiye bölünmüş milletlerin dertlerini bildiği ve her birinin meselesi Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda defalarca tartışıldığı hâlde, ben bu yaşına kadar henüz herhangi yetkili ve nüfuzlu bir teşkilâtın ikiye bölünmüş Azerbaycan'ın derdi konusunda bir kelime söylediğini veya bu konunun tartışılmasını talep ettiğini işitmedim.

Biz ne zamana kadar bu millî yaramızı yüreğimizin derinliğinde saklayacak ve dünyaya bildirmeyeceğiz? Biz kesinlikle bütün dünyaya, Sovyet Azerbaycan'ı ve İran Azerbaycan'ı diye ikiye bölünmüş Azerbaycan'ın tek bir toprak olduğunu ve her ikisinin ahalisinin de aynı millet olduğunu bildirmeliyiz.

Berlin'i ikiye bölen beton duvarlar kaldırıldığı zaman bu hadiseyi yeni düşünce tarzının bir tezahürü olarak değerlendirip alkışladık. Tek Azerbaycan'ı ikiye bölen sınır engelleri ortadan kaldırıldığı zaman ise bu hareket başıboşluk ve serserilik olarak değerlendirildi. Niçin aynı hareketler farklı değerlendiriliyor?

*
* *

TASS, 1 Ağustos 1989 tarihinde verdiği bir haberde Azerbaycan'ın Laçın ilçesinden olan bir grup insanın, Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a inşaat malzemeleri götürerek arabalara saldırdıklarını bildirdi. TASS'ın haberi bu kadardı ve baskının sebebini izaha gerek duymadı. Halbuki, 12 Ermeni bu araba ile Dağlık Karabağ'a inşaat malzemesi yerine bomba yapımında kullanılan özel patlayıcı madde götürüyorlardı.

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki Ermenileri en modern silahlarla donattığını gösteriyor. İnşaat malzemeleri adı altında vagonlarla taşınan silahlar roket başlıkları Elet istasyonunda ortaya çıkarılmıştır. Eğer Dağlık Karabağ'a roket başlıkları gönderiliyorsa, demek ki, Hankendi'nde de (Stepanakert'de) roketler vardır.

Vil Dorofeyev'in *Politiçeskoye Obrazovaniye* (Siyasi Tahsil) dergisinin 1989 tarihli 3. sayısında çıkan "Yazarın Ermenistan'daki Tabii Felaket ve Başka Şeyler Hakkındaki Fikirleri" başlıklı makalesi ise daha dehşetlidir. Yazar, hasat zamanı Ermenistan'daki Azerilerin, kitleler hâlinde oradan göçmeleri (kovulmaları) meselesinde de Azerileri suçlamaktadır. Ermenistan'da yaşayan Azeriler, Ermenistan'a darbe indirmek için hasatın en önemli zamanında kastî olarak Azerbaycan'a **misafirliğe** gelmişler. Hakikati bu kadar da tahrif etmek olur mu?

Gerçeklere dikkatle bakınca, Sumgayıt olaylarında Ermeni taşnaklarının parmağı olduğu ortaya çıkıyor. Bu olaydan üç gün sonra Fransa televizyonu

Sumgayıt hadiselerini olduğu gibi gösterdi. Hadiselerin en şiddetli safhasında bu hadiseleri kim ve niçin filme almıştır? Bu olayın olacağını nereden biliyorlardı olay anında orada hazır oldular? İşin garip tarafı, adam öldürenlerden biri de E.Grigoryan adlı bir Ermeniyimş. (Bkz. Bakinski Raboçi, 4.11.1988)

Ermenistan'da Rusça çıkan *Komünist* gazetesinin 14.12.1989 tarihli sayısında Erivan Zoobaytarlık Enstitüsü'nün müdürü B.Mirzoyan'ın "İstatistik Ne Diyor?" başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. O, kendi hayvanları ile meşgul olmak yerine, istatistik ile meşgul oluyor. Yalan ve iftiralarla dolu olan bu yazıda 1956-1989 yılları arasında 130 bin Rusun, Azerbaycan'ı terkettiği belirtiliyor.

Bunları yazmaya hakkı olmadığını hiç düşünmedi mi? Bunu yazan insanın vicdanı nerede gizlenmişti?

Hiçbir şey yapmadığımız hâlde bizi vahşi ilân eden Ermeni komitacıları kendi yaptıkları vahşeti görmezden geliyorlar. Dünyanın hiçbir yerinde mezara el kaldırılmaz. Kendilerini medenî tanıtanlar Azerbaycan âşığı Alesker'in mezarını dağıtarak kemiklerini incittiler, Samed Vargun'un büstünü tahrip ettiler. Bu cümleleri yazarken saldırıya uğramış sanatkârların hayali gözümün önünde canlandı ve güçsüzlüğümden utandım. "Dede Alesker, bizi affet!" dedim. Biz senin mukaddes mezarını dahi koruyamadık.

Sazı ve sözü ile insanlara hoş duygular bahşeden, insanlığı muhabbete çağıran halk sanatçısının mezarına el kaldırmak için hissiz olmak gerekir. Onlar bu saygısızlığı yapar. Hiç olmazsa, kendi sanatkârları Sayat Nova'yı düşünseydiler. Sayat Nova, eserlerinin çoğunu Alesker'in dili ile yazmıştı. Ben Sayat Nova ruhunun da torunlarının davranışlarını affetmeyeceğine inanıyorum.

Dağlık Karabağ'da Azerbaycan köyleri abluka altında olduğu hâlde, A. Volski, *Pravda* gazetesinin 8.12.1989 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde, bunun tam aksini iddia ederek, Azerilerin Dağlık Karabağ'ı muhasaraya aldıklarını yazmıştır. Volski, kendi gözleri ile gördüğü hakikati inkâr etmekten hicab duymuyor mu?

Azerbaycan köylerine erzak taşıyan arabaların önü kesiliyor, yükleri boşaltılıyor ve şoförler dövülerek geri gönderiliyor. Dağlık Karabağ'daki Azeri köylerinin ve Şuşa'nın bir yıldan fazla bir zamandan beri Ermeniler tarafından

kuşatmaya alınması Moskova'nın kılını bile kıpırdatmıyor. Bu konuda ne yazıyorlar ne de bahsediyorlar. İkinci dereceli gazetelerden *Sobesednik*'in 1989 tarihli 47. sayısında üstü kapalı ve dumanlı bir haber okuyoruz: "*Stepanakert'in yakınlarında bir köprü bombalanmıştır. Köprüyü kimin bombaladığı bilinmiyor 200'den çok kudurmuş insan Şuşa-Ağdam yolunu kapatmıştır. Erzak taşıyan araba kafilesini kurtaran askerlere ateş edilmiş ve yukarıdan onların üzerine kimyevi madde ve benzin dolu şişeler atılmıştır.*" (Rusçadan tercüme)

Haber, okuyucuların anlayamayacağı kadar esnektir. Köprüyü patlatan, yola benzin şişeleri ve patlayıcı maddeler koyan taraf kim, Ağdam ile Şuşa arasındaki bağlantıyı kesmek suretiyle Dağlık Karabağ'daki Azeri köylerini erzaksız bırakan ve bizi muhasaraya alan taraf kimdir?

Merkezî basının muhabirleri arasında nihayet hakikati gören ve onu Sovyet okuyucularına iletmek isteyen çıktı. *Oganyok* dergisinin elemanlarından K. Rojnov, 1989 yılının Ekim ayında Erivan ve Bakü'ye gitmiş, hadiseleri dikkatle izleyip tahlil etmiş ve şahsî düşüncelerini içeren bir makale yazmıştır. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi Moskova'nın gazete ve dergileri onun makalesini yayımlamak istememiştir. Çünkü bu zamana kadar merkezi basında Dağlık Karabağ olayları hakkında çıkan yazılarda, *Azeriler* zalim, komşuları ise mazlum olarak gösteriliyordu.

*
* *

Birkaç yıl evvel Kemerli köyünün en güzel yerinden 2500 hektarlık bir bölümü Ermenilere bağışladık. Bundan bir müddet sonra da Didvan gölcüğünün sahilinde onlara toprak eski liderlerin **yürek genişliğine** artık tahammül edemiyor. Eğer bu liderler o kadar iyilikseverlerse, bırakalım 6-7 odalı evlerinin birkaç odasını Ermenistan'dan kovulan **göçmenlere** versinler. Bunu yapamıyorlarsa, vatan toprağı ile iyilik gösterisi yapmasınlar. Çünkü vatan toprağı baba malı değildir, millete aittir.

Son olaylarda ise 200 bin Azerinin yaşadığı toprakları Ermenilere verdik. Onlara bu da yetmedi yine **Karabağ** deyip duruyorlar.

Milli menfaati savunmak için üşüye üşüye **Azadlık** meydanında bir aydır bekleyen gençlere niçin “başboş” denildi? Onların istekleriyle niçin hiç ilgilenmedi. Biz bu gençlerimizin vatanperverlik duygularını takdir etmek yerine onlara iftira atmakla meşgûlüz. Halk cephesinin liderlerini halkın gözünden düşürmek için, akıldan yoksun bir ayyaşı televizyona çıkarıp onun sözleri ile vatanperver evlâtlarımızı lekelemeğe çalıştık. Toprağımızı savunmak için meydanda toplanan gençlerimizin bir kısmını hapsedtik, aydınlarımızı tehdit ettik.

Halkı, idarî organlarla tehdit edenler, millî hislerden mahrum oldukları için vazifelerinde yükselmektedirler. Milletin dilini, kültürünü, tarihini bilmeyen, bilmediği için de millet insanları millete nasıl hizmet edebilirler? Ne yazık ki, böyle insanların terfileri kolay oluyordu. Ana dilini değil, Rusça bilmeyi öngörüyordu. Bu tip millî hislerden mahrum insanlar selahiyet sahibi oldukları için, ana dilinin zaruriliğinden bahsedenleri derhal lekeliyorlar; millî hislerden mahrum olmuş insanları kendi şahsî menfaatlerini vatan ve millet menfaatinden üstün tutuyorlar.

Kendi insanlarımız kendimize düşman olmuşlarsa, haklarımızı çiğneyen başkalarına karşı nasıl mücadele verebiliriz. Bugün Azerbaycan Türkçesinin devlet dili seviyesine yükselmesine ilişkin hükûmet kararına karşı çıkanlar kimlerdir? Azerbaycan’da yaşayan diğer milletlerin temsilcileri, Azerice dil kurslarının açılmasını talep ediyorlar, ana diline ise bu makul girişimin faydasız olduğuna inanıyorlar. Bu kişiler genelde Bakan veya üst düzey bürokratların çocuklarıdır.

Şair Gabil *Molodyoj*, *Azerbaycana* adlı gazetenin 16.2.1989 tarihli sayısında çıkan makalesinde ana dilinin zaruriliğinden bahsetmiş ve Azerbaycan’da hakettiği itibarı görmemesinden düzeyde kullanılmamasından şikayetçi olmuştur. Buna cevap olarak V.Guluzade ve T.Esgerova adlı Azeriler, Gabil’in ana dili zarureti hakkındaki fikirlerine itiraz etmişler, dünyanın en medenî ülkesi olan Amerika’da muhtelif milletlerin yaşamasına rağmen, orada yalnız bir tek dilin, İngilizcenin kullanıldığını ve başka dile ihtiyaç olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Bu sığ anlayışa göre Azerbaycan’da Rusça’yı kullanmalı ve ana dilimizi unutmalyız.

Düşman kendi içimizdedir. Ne yazık ki, bunlar gibi Ruslaşmış Azeriler çoktur. Milletimizin asıl düşmanı, aslını ve neslini kaybetmiş, isminden başka hiçbir şeyi

Azeri olmayan bu mankurtlardır. Bunlar milletin hayrına ortak olurlar, şerrinden ise kaçarlardı. Azerbaycan adına dış ülkelere giden temsilcilerin başında, vatanın dilini, tarihini, edebiyatını bilmeyen bu güya bu milleti ve bu kültürü temsil ediyorlar. Ama ne bu insanlar geliyorlar, ne onun tarihini, ne de dilini ve kültürünü beğeniyorlar.

Ne yazık ki, Azerbaycan’a liderlik yapanların çoğu Ruslaşmış Azerilerden oluşmaktadır. Bunun için de devlet dairelerinden ana dilini uzak tutmuşlardır. Böylesi liderler millet ve vatan gayreti çeker mi? Asla!

1988 yılının Şubat-Mart aylarında Ermenistan’dan ve Dağlık Karabağ’dan yine aynı yılın Aralık ayında Ermenistan’dan onbinlerce Azeri Azerbaycan’a kaçmak zorunda kaldı. Bütün bu tahkirlere bir tepki göstermeyen Moskova, Ermenistan’dan gelen Azerilere yardımda bulunulması işini de, geliri dar Azerbaycan’ın sırtına yükledi.

Bu güçlüğü göğüslemeğe çalışırken, Özbekistan’dan ayrılan 40 bin Meshet Türküne de bağrımızı açmak mecburiyetinde kaldık. Moskova, Mehsetlere yardım işiyle de ilgilenmedi. Olayın en ilginç yanı, merkezî basın bunlardan, “**daimi yaşayış yerlerini geçici olarak terk edenler**” şeklinde bahsetmesidir. Bu bahtsızlar ana yurtlarını geçici olarak terk etmemişlerdi. Geçen zaman, onların Azerbaycan vatandaşı hüviyeti taşıyacağını da gösterdi.

Bakû’de sokağa çıkma yasağı ilân edilmesinin arefesinde 20.1.1990’da özel bir emirle subay aileleri başkentten çıkarıldı. Bunlara **göçmen** adı verildi. Zorla çıkarılanlar, **daimi yaşayış yerlerini geçici olarak terkedilenler** biçiminde kamuoyuna tanıtıldı. Hükûmet emri ile Bakû’den çıkarılanlar ise, **göçmen** olarak nitelendirildi.

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu göçmenler için özel bir karar çıkardı. Acil karar, Rus asıllı vatandaşlar için maddî ve manevî yardım yapılması hususlarını içermekte idi.

Böyle bir tedbire niçin hemen lüzum görülmüştür? Ermenistan ile Özbekistan’dan zorla kovulan **göçmenlerin** zorunlu masraflarını acaba Azerbaycan’a kim ödeyecekti?

Merkezî gazetelerin iftira dolu; kasıtlı yazılarını okuyamıyorum. Yüreğim tahammül etmiyor, bizim gönderdiğimiz yazıları okuyup çöp Bütün bu işlerde çok güçlü ve gizli bir elin mevcudiyetinden herkes haberdardır. Ne yapmamız gerekiyor? Hadiselere bakış açısını bir hamlede berraklaştırmak çok güç...

Moskova, Ermenilerin elinde bulunan modern silahların nereden alındığını ve kimlere karşı kullanılacağını araştırıyor. Ermenilerin ciddi boyutlara varan askerî hazırlıklarına göz yumulmaktadır. Bizim, muhtemel hadiselerle karşı gösterdiğimiz hassasiyet bile Ermenileri tahkir olarak nitelendiriliyor.

Bütün bunlardan sonra liderlerimizin yine de Moskova'dan ümitli olması, merkezin müdahale edeceğini beklemesi ve meseleyi adaletli olarak halledeceğine inanması ne kadar hazindir. Vezirov, Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı olduğu günden beri defalarca huzuruna varmış, kendisinin şahsî fikri ve prensibi olması gerektiğini, onun ise yalnız Gorbaçov'un söylediklerini yapmaya çalıştığını, Gorbaçov'un da, buradaki durumu onun kadar bilmediğini söylemiş, ona "Somut durumdan hareket et, yukarının emrini mahallî şartlarla uyumlu hâle getir," demiştim. Yalnız kendinden yukarıdakileri dinlemek sahip olan bu şahıs uyarılarımı dikkate almadı.

Vezirov'la karşılıklı son görüşmemiz 11.1.1990 tarihinde oldu. Çok sinirli idim. Gorbaçov'un Ermeni mafyasının elinde olduğunu ifade ettim. Bir kelime dahi söylemedi. Ama tebessümü beni haklı bulduğunu gösteriyordu. Sözlerime şöyle devam ettim: "Milletin taleplerine kulak vermek gerekirken, Gorbaçov'u dinledim. Bunun için de halkın hürmetini kazanamadın. Ben ve bazı aksakallarımız yüzünün akı ile vazifenden ayrılmanı tavsiye ediyoruz." Vezirov, bana bu konuda Gorbaçov'la iki defa konuştuğunu, fakat onun dilekçeyi kabul etmediğini söyledi. Ben de tebessüm ederek: "Elbet kabul etmez, çünkü onun için senden daha iyisini bulmak zordur." dedim. Vezirov da bana da "Birkaç aksakalımızın imzası ile Gorbaçov'a bir mektup gönderin ve beni bu vazifeden almasını rica edin," sözleriyle mukabelede bulundu.

Yanımdan ayrıldıktan sonra doğru eve geldim. Henüz bir saat bile geçmemişti. Vezirov beni telefonla aradı ve bana yanına gelenlerden Vahapzade'nin Vezirov'a istifa etmesini tavsiye ettiğinden bahsettiklerini duyurdu. Telefonun başında dona kaldım. Ancak bunun yalnız benim teklifim olmadığını, birkaç aksakalımızın, aynı zamanda C.Elibeyov'un önerisi olduğunu belirttim.

Eğer Moskova Ermenilerle aramızdaki münakaşanın bu seviyeye gelmesini istemeseydi, hadisenin ilk günlerinde onları susturabilirdi. Ama ne var ki, Vezirov bu inceliği bir türlü idrak edemedi.

Fakat burada Gorbaçov ve onun sadık kölesi Vezirov, Azerilerin bu kadar güçlü mukavemet gösterebileceğini, ölümden dahi korkmayacaklarını ve millî topraklarından vazgeçmeyeceklerini tahmin edemediler. 80 yıldır Ermeniler; yöneticilerimizin **cömertliği** sayesinde bizden parça parça toprak koparmışlar, biz ise sadece susmuşuz. Onlar, bizi korkutarak Karabağ'dan vazgeçireceğini zannettiler. Ama şimdi, Azerilerin tahmin ettikleri kadar köle olmadıklarını katan bir karış toprak vermek uğruna canlarından vazgeçebileceklerini anladılar. Aslında, milletimin bu büyük tahammülüne, fedakârlığına ve toprağı söz konusu olunca, onu kaybetmemek için göstereceği azmi şimdi inandığım kadar inanmamıştım. Kalbimin derinliklerinde bir inanç kıvılcımı vardı. Milletimin engin ruhunda "İstiklâl Marşı" yaşıyormuş:

*Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani.
Sen, şehid oğlusun, incitme yazıktır atanı
Verme dünyaları alsan da, bu cennet vatanı!*

*Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüda
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda!*

40 yıldır ektiğim tohumların bugün orman olacağına bu kadar inancım yoktu. 70 yıllık rezaletin felaketin ve özellikle 1937 yılındaki dehşetli korkunun milletimi ezip, hırpaladığına, ecdattan kanımıza geçen gayretin damarlarımızda donup kaldığına ve gün ışığının dahi o buzu eritemeyeceğine inanıyordum.

İki olaydan bahsedeceğim. 1988 yılında ilk sokağa çıkma yasağı tatbik edildiği zaman sokağımızda vuku bulan bir hadise beni hayli sarstı. Köşedeki tanklardan birinde bulunan askerler, otomatik silahlarla "**ateş ederiz**", diye etraftakileri tehdit ediyorlardı. Bu arada 5-6 kadın, askerlere küfür ederek ve bağırarak "Vurmazsanız erkek değilsiniz, alçaklar!" diye haykırıyorlardı.

Başka bir kadın:

- Rus ordusu tarih boyunca işgalci olmuştur. Niçin yaptıklarınızdan utanmıyorsunuz? diye haykırdı.

Asker kadına terbiyesiz bir lâf söyleyince, etraftaki erkekler tankı taşa tuttular. Tank hareket hâlindeyken bir kadın kendisini tankın önüne atarak,

- Şimdi sür bakayım, nasıl sürüyorsunuz! dedi.

Ben bu manzarayı görünce kendi kendime inancımı bir kere daha tazeledim: "Böyle kadınları olan millete ölüm yoktur!"

İkinci olay:

16 Ocak 1990... Akşam vakti bahçeden yükselen "Allahü Ekber" sesini duyunca balkona çıktım. Yakınımdaki caminin minaresine 5-6 gencin çıktığını gördüm. Elllerinde **Millî Cumhuriyetimizin** üç renkli bayrağı dalgalanıyordu. Bu gençler, Atamız Mehmet Emin Resulzade'nin yükselttiği bayrağı minareye dikerek, "Allahü Ekber" diye bağırmağa başladılar. Onlar 20-25 yaşlarındaydı.

Üç renkli bayrağımızın anlamını onlar nereden biliyorlardı? Onlara bunu kim öğretmişti? "Allahü Ekber"i yüreklerine nakşedenlerin dilleri kesildiği zaman dünyaya gelen bu gençler, bu mukaddes kelâmın sırrını ve gücünü nereden biliyorlardı? Kulaklarının duymadığı, gözlerinin görmediği ve dillerinin söylemediği üç renkli bayrak, Mehmed Emin ruhu ve "Allahü Ekber" nidası onların hafızasında yaşıyor ve onları gizli bir ateş gibi içten içe yakıyormuş. Bu ilâhî sır nasıl hayret etmezsiniz?

*"Ruhumun senden ilâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.
Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli
Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli!"*

Amin!

*
* *

Çok garip bir zamanda yaşıyoruz. 70 yıldır öğrenemediğimiz âdetler, alışkanlıklar ve kaideler gözlerimizin önünde dağılıp gidiyor ve onların yerini yenileri alıyor. Resmi kürsülerden, partinin, hayatın umumî gidişinden geride kaldığını söylüyoruz. Günlerce ve hatta haftalarca grev yaparak taleplerimizi ileri sürüyoruz. Halk temsilcilerinin ikinci kurultayında Siyasi Büro'nun üyelerini Riyaset Heyeti'nde değil de, locada halk temsilcilerinin arasında görüyoruz; Başkâtibi (Gorbaçov'u) kendi teklifi ile sağ iken tenkit ediyor ve onunla açıkça tartışmaya giriyoruz. Artık Siyasi Büro'nun üyelerinin büyük resimlerini şehirlerin meydanlarında görmüyoruz. Cumhuriyetin Sovyetler Birliği'nin terkiibinden çıkmak istediğini duyduk. Ömrümüz boyunca korkudan lânetle yad ettiğimiz Bağımsız Millî Cumhuriyetimizin üç renkli hayret uyandırıyor. Halbuki, bunlar çok basit üstünlüklerdir. Ama ne yapacaksınız uzun yıllar bizim fikir ve düşüncelerimize kilit vuran totaliter sistem bizi en basit haklardan bile mahrum etmiştir.

Bütün bu hadiseler olurken, bu geçiş dönemimizde şimdi henüz sesimizi ve çözümümüzü dünya kamuoyuna ulaştırılmıyor ve kendi yağımızda kavruluyoruz. Çünkü siyasî kültürümüz azdır ve bizim halk temsilcilerimizin siyasî seviyesi henüz kurultay seviyesinden çok aşağıdadır. Halk Temsilcileri Kurultayı'nda henüz sesimiz gür olarak işitilmiyor. Bu davranışların sonucunu anlamamak gaffettir.

Halk Temsilcileri Birinci Kurultayı, **Dağlık Karabağ'daki asıl durumu öğrenmek maksadıyla** Yüksek Sovyet'te bir komisyon kurulması gibi bir tedbire başvurdu. Sanki asıl durum belli değilmiş gibi. Hükûmet, hangi hakikî durumu öğrenecekmiş? Hükûmet Karabağ'ın tarihini, orada nasıl bir durumun ortaya çıktığını, Ermenilerin iddiasını ve Azerilerin itirazını bilmiyor muydu? Temsilcilerimiz niçin bunları söylemediler, milletin hakkını savunamadılar? Onlar, orada milletin temsilcisi olarak mücadele etmek bir tarafa, savunmayı dahi beceremiyorlar? Bu komite hakikaten gerçek durumu öğrenmek istiyor ise, komisyon üyeleri Ermenistan'a gittikleri gibi Azerbaycan'a da gelemeyebilir miydi? Görevlilerimiz niçin bunu talep etmediler? Komisyonu ilgilendiren soruları, toprağın asıl sahiplerine niçin sormadılar? En önemlisi, toprağımızın geleceği meselesini niçin komisyon formüle ediyor; onlar tarihi meselelerimizi bizden daha mı iyi biliyorlar? Komisyon, Ermenilerin buraya XIX. yüzyılda Griboyedov'un yardımı getirildiklerini bilmiyor mu? Niçin komisyon böyle önemli bir gerçeği gözardı ediyor? Yoksa tarih, komisyon üyelerini ilgilendirmiyor mu? Özel İdare'nin Başkanı Volski'nin de Dağlık Karabağ'ın 1920'de Azerbaycan'a dahil

edilmesi konusundaki memnuniyetsizliği tesadüfî değildir. (*İzvestiya*, 8.11.1989) Volski'nin sözlerinden, Dağlık Karabağ'ın 1920 yılına kadar Ermenilere ait olduğu, 1920 yılında ise bunun Azerbaycan'a verildiği anlaşıyor. Anlamak mümkün değildir. Dağlık Karabağ tarihin hangi devrinde Azerbaycan'dan alınmış ki, yeni bir sahip aramaya lüzum görülüyor?

Bütün bu söylediklerimizden sonra, toprağımızın geleceği meselesini halletmek için komisyon kuranlar, bizim kâğıt üzerinde de olsa "egemen" bir devlet olduğumuzu niçin kabul etmiyorlar. Halk Temsilcileri Kurultayı bir taraftan bizim egemenliğimizi tasdik ediyor, diğer taraftan ise Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için komisyon kuruyor. Komisyon üyeleri kimlerdir? Onlar niçin egemen bir devletin iç işlerine karışıyorlar, kendi toprağımızın geleceği meselesine formül arıyorlar?

4 milyar rubleden kat kat fazla gelirimiz olmasına rağmen, yıllık bütçemiz 4 milyar ruble olarak belirleniyor. Neden gelirimizin çok az bölümü bize veriliyor? Bize kurşun atan komşumuzun açığı biz mi kapatacağız? Demek ki, onlar bizim sayemizde yaşıyorlar. Bu durumda bizi inkâr etmek ve **düşüncesiz** olarak damgalamakta haklı görünüyorlar.

Denizden petrol çıkaran işçilerimizin canları pahasına ürettikleri petrolden, ana ve bacılarımızın kızgın güneş altında zehirli havayı teneffüs ederek ve analık kabiliyetini kaybederek topladıkları pamuktan elde ettiğimiz gelirle komşumuzun gelir giderindeki açığı ne zamana kadar kapatmaya devam edeceğiz? Milletimizin fizikî bakımdan genoside maruz kalması bir tarafa, manevî genoside daha ne kadar tahammül edelim? Dilimizin, tarihimizin, alfabemizin, başka bir ifade ile maneviyatımızın mahvedilmesi sonucunda milletimizi asimilasyona uğratarak silmeye çalıştılar. Asimilasyona uğramak hakikaten bir felaketse, o zaman niçin küçük milletlerin **büyük** Rus milletinin içinde eriyip gitmesini kendileri için onlar için bir saadet sayıyorlar. Bir zamanlar bütün resmî merkezî gazete ve dergiler "Şlyaniye Narodov" (Milletlerin birleştirilmesi) başlığı altında makaleler yayımlıyor ve küçük milletlerin erimesini gelişme olarak tasvir ediyorlardı.

Sobesednik gazetesinin 1989 tarihli 48 sayısında şu satırları okuyoruz: "Rus milleti, 20. asırda Rus-Japon savaşlarından "Durgunluk" devrine kadar (Brejnev'in iktidar yılları) akıl almaz zorluklarla dolu bir hayat yaşamıştır. Bu devir dehşetli bir faciadır. Ben yine de tarihe kötümser bakmıyorum: "Millet sağ kalmıştı, bağımsızlığını koruyordu, ahlâk kaideleri asimilasyona uğramıştı ve toprağın siması kaybolmamıştı." (Rusçadan tercüme)

Eğer bu makaleyi yazan Y.Mamleyev hakikî bir yazarsa ve kendisini adil bir insan olarak görüyorsa niçin **büyük kardeşin** küçük milletlerin başlarına açtığı oyunlardan, onları asimilasyona uğratmasından bahsetmiyor? 130 milyonluk milletin eriyebileceğinden korkan yazara soruyorum: Birkaç milyon olan milletler ne yapsın? Bu milletler kendi dillerini, tarihlerini ve millî varlıklarını korumaya çalıştıkları zaman niçin onların başında ceviz kırıyorsunuz?

*
* *

Bugün Ermeniler bar bar bağırıp bütün dünyaya "Nam tesno" (Burası bize dar geliyor) diyorlar. Vaktiyle Hitler de Almanya'da bir mono-millet yarattıktan sonra aynı şeyi söylüyordu. Nasyonal sosyalistler, "*Almanlar dünyanın en akıllı milletidir ve diğer milletler ise köledir. Almanlar temiz kana sahip arı ırka mensuptur. Dünya ise milletler arasında adaletli olarak bölünmemiştir. Almanların payına az toprak düşmüştür. Almanlar saf ırka sahip oldukları için dünyanın en güzel ve en verimli topraklarına sahip olmalıdır.*" gibi saçma görüşleri savunuyorlardı.

Taşnaklar da "Nam tesno" diyorlar ve aynı fikirleri ileri sürüyorlar. Ermenilerin dünyanın en eski, akıllı, medenî ve temiz kana sahip milleti olduğunu iddia ediyorlar. Geçen yıl Ermenistan'da deprem olduğu zaman yaralıları Sovyetler Birliği'nin mutlak yerlerinden gönderilen kan verilmek istenmiş; bazı Ermeniler bu yardıma itiraz etmişlerdir. Gerekçe olarak da kendi kanlarına oranla değeri düşük bir kan taşımak istemediklerini bildirmişlerdir.

Başkalarının kanını alırlarsa Ermeni milletinin millî üstünlüğü aşağılara düşebilirmiş(!)

Ermeniler, **üstün** ve **akıllı** olmalarına rağmen, "tarih boyunca her zaman başka milletlerin özellikle de **Türklerin zulmüne** maruz kaldıkları" vehmine kapılmışlardır. Kendilerini azapkeş olarak tasvir eden Ermeni aydınları bu azapkeşliklerini dünyanın gözüne sokuyorlar, bundan zevk alıyorlar ve hatta ağlıyorlar. Edebiyatları da esasen bu ağlaşma üzerinde kurulmuştur. Yas tutma ve yastan zevk alma hastalık hâline gelmiştir. Bu hastalığa ilim dilinde "Sosyal Mazohizm" deniyor. Âlim İsmihan Yusufov "Latış Dostuma Mektup" başlıklı makalesinde bu meseleye temas ederek şunları yazıyor: "*Mazohizm prosesinde*

vücut ne kadar işkenceye maruz kalırsa, baş da o kadar zevk alır.” (Gençlik, 1989/12) Tarihte Ermeniler kadar ve hatta onlardan daha çok ızdırıp çeken milletler elbette vardır. Tarih bunun örnekleri ile doludur. Lâkin Ermeniler, ağlamayı güzel sanatlar seviyesine yükseltmişler ve onu ayin haline getirmişlerdir.

Taşnakların fikrinde, “Büyük Ermenistan” devleti kurmuş olan bir millet, o imparatorluğu yeniden kurmalıdır. Evvela, **Büyük Ermenistan** fikri bir efsânedir. Ermeniler hiç bir zaman Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki topraklara sahip olmamıştır. İkinci bir husus, Ermeniler, dünyanın en akıllı milleti değildir. Aslında ulusları akıllı veya akılsız diye sınıflara ayırmak oldukça gülünç bir davranıştır. Her ırkın kendisine has özelliği olabilir. Fakat, her bakımdan üstünlüğü bunlardan birine tanımak mantığa uygun değildir. Bu tip millî egoizm hastalığına tutulmuş milletleri her zaman büyük felaketler bekler. Vaktiyle, Almanya da bu hastalık yüzünden yıkıma uğramadı mı?

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ermeniler kendilerini yükseltmek için her vesileyle en yakın komşuları olan bizi küçük düşürüyorlar, **medeniysiz, vahşi, göçmen** ifadeleri ile adımıza leke sürmeğe çalışıyorlar.

Ukraynalı şair Oleynik’in kaydettiği üzere “*Kendisini yükseltmek için başkasını aşağılayan mutlaka alçaktır.*” Dede Korkut, Köroğlu ve Âşık Garip destanlarını, büyük Ermeni şairi A.İshakyan’ın **inci** dediği bayatları yaratan, Goethe’nin secde ettiği Nizâmî ve Fuzûlî gibi söz ustalarını, Üzeyir Hacıbeyli, Gara Garayev, Fikret Emirov ve Niyazi gibi büyük bestekârları yetiştiren bir millete “vahşi” demek doğru mudur?

Allah’a çok şükürler olsun. Azerbaycan Türkleri bu tip millî egoizm hastalığına yakalanmamıştır. Hiçbir yazarımız başka milletleri kötülememişler, ve bu bahiste tek bir kelime bile söylememişlerdir. Yalnız dünya milletleri arasında bizim de yerimiz olduğunu söylüyoruz. Hiçbir zaman komşumuzu alçaltmamış ve onun tavuğuna “kış” dememişiz. Hasletimizin büyüklüğü budur işte!

İngiliz yazarı Alan Eynbern “*Dostlar Olmayınca*” adlı piyesinde önemli bir meseleye dokunmuştur. Piyesten çıkarılan sonuç şöyle: İnsanlar arasındaki gerginlik ve zıtlıkları ortadan kaldırmak için (bu zıtlık antagonist olsa bile) herkes adalet hissi ile dolu olmalı ve başkasının da büyüklüğünü takdir edebilmelidir. Yalnız o zaman insanlar birbirini anlar ve hürmet gösterirler.

Bir komşu, devamlı olarak komşusuna olumsuz taraflarını arar ve onun üstün taraflarını görmezlikten gelirse, muhatabını devamlı olarak alçaltmaya çalışıyor demektir. Böylece dünyada barış ve saadet aramak karanlıkta iğne aramağa benzeyecektir. Bir tarafın devamlı olarak diğer tarafın kötü yanlarını araması, cahilliğinden kaynaklanır. Çünkü dünyada tam kötü ve tam iyi yoktur, her şey nisbîdir, izafidir.

Büyük dahilerin vurguladığı gibi, beşeriyeti güzellik ve sevgi kurtarabilir. Ben komşularımızı, taşı eteğinden dökmeye, güzelliğe, sevgiye ve adalete çağırıyorum.

19 Ocak 1990 tarihinde gece saat 12’de, en modern silahlarla donatılmış ordu Bakû’ye girdi ve çıplak ellerle toprağımızı savunmak isteyen oğullarımızı ve kızlarımızı kana boyadı. İki yüz yıla yakın bir zamandan beri hem toprağımızdan kızıl altın (petrol)’ı alıp götürdüler hem de kızıl kanımızı da akıttılar. Toprağımızın bütünlüğünü korumak isterken öldürülen çiçeği burnunda gençlerimizin, kız ve gelinlerimizin günahı ne idi? Vatan toprağını sevmek, onu korumak dileği ne zamandan beri günah sayılıyor?

40-45 yıl önce, şimdi sizin ellerinizde şehit olan gençlerin dedeleri Rus topraklarını korumak için can vermediler mi? Dedelerimizin o zaman size yaptıkları hizmetin ve fedakârlığın karşılığını böyle mi ödeyecektiniz? İki yüz yıldan fazla sizin köleniz, hizmetçiniz olduk, hep sizin için çalıştık. Size petrolü canımız kekanımız pahasına verdik. Yetiştirdiğimiz ürünlere hasret kalıp onları size gönderdik. Sayemde dünyanın en kudretli devleti oldunuz, dünyaya meydan okudunuz. Tank paletleri altında ezilmek miydi, iyiliğimizin karşılığı? Biz bu sistemi kabul ettik, ama Allah kabul etmesin!

O kanlı cumartesi gecesi, Azeriler bin yıllık kahramanlık tarihlerini dünyaya yeniden gösterdiler. Bu milletin hürriyet için ölmeğe hazır olduğunu gösterdiler. Böylelikle bu gençler halkımızı ölüm sınırının diğer yakasına geçirdiler. Ölümüne hazır olmayan millet hürriyetini kazanamaz. Elinde hiçbir şey olmadığı hâlde, kendisini tankın üzerine atan gençlerimiz, bu millet için bağımsızlığın zaruret hâline geldiğini ispat ettiler. Hürriyeti hayat nizamı kabul eden bir millet, artık yetişkin bir millettir. Bu gençler ölüm saçan tanklara meydan okurken ölümün en yüksek noktasını oluşturan şehitlik mertebesine ulaştılar. Bu rütbeye varanlar, Nesimî’nin ve Köroğlu’nun hayır dualarını kazandılar. Onlar, uğrunda ölmeyen toprağa

vatan denilemeyeceği gerçeğini bir kere daha teyit ettiler. Vatan uğrunda ölmeyi beceren evlatlarımızın kahramanlığı sayesinde kendimizi dünyaya tanıtabildik. Biz bu şöreti 170 yıl Rusya'ya verdiğimiz petrol, pamuk ve diğer ürünler sayesinde kazanamamıştık. Verdiklerimizin karşılığı olarak her zaman başı yumruklu ve gözü yaşlı kalmışsınız. Külün altında ateşin alevlendiğini gördüler. Bu ateşle şaka yapmak olmaz. Yiğitlerimizin kana boyanması için emir verenlerden sormak isterdim: Evlatlarımızı kana boyamak, kız ve gelinlerimizi gözü yaşlı bırakmak ve ocağımızı söndürmek yetkisini size kim verdi? Siz, toprağımızı kan denizine çevirdikten sonra dahi, Bakû'nün caddelerinden geçiyorsunuz. Yine bizi korkutuyor ve kendinize insan vicdanınızdan utanmıyorsunuz? Televizyon stüdyosu bahçesinde tesadüfen General Dubinyak'la karşılaştım ve bunu kendisine sordum. Cevap veremedi. Yüzüne tükürüp gittim. Daha sonra kendi kendime sordum: Vicdansızdan merhametli davranış beklenir mi? Soljenitsin'in dediği gibi, iki yıl içinde 2 milyondan fazla insanı ölüm kamplarında mahveden bir hâkimden hangi vicdanı talep edeceksiniz?

Gorbaçov, deprem sebebiyle Ermenistan'a gittiği zaman, Ermeniler "Deprem olacağını niçin önceden öğrenip bize haber vermedin?", diyerek onu suçladılar. Soru gülünç olsa da, Gorbaçov Ermenilerden çekindiği için yumuşak bir tarzda cevap vererek "Depremi önceden haber veren alet henüz bulunmamıştır." dedi. Ama Azerilerin kitle hâlinde öldürülmesinde Gorbaçov'un bizzat parmağı olmasına rağmen, bizden kimse cesaret edip de "Azerileri niçin öldürttün?" diye ona soru sorma cesaretini gösterememiştir.

Bakû'deki en büyük kayıp, Bakû girişinde 11. Kızıl Ordu için yapılan abide yakınında olmuştur. Bugün Azeriler abide üzerine siyah bayrak astılar, etrafına ise hergün taze karanfil koyuyorlar. Bununla yüreklerindeki nefret ateşini söndürüyorlar. 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı işgal eden Kızılordu, 20 Ocak 1990 tarihinde yeniden işgal etti ve onun adına dikilmiş abide önünde yeniden halkımızın kanını akıttı. Böylelikle şanına lâyık bir iş yaparak **işgalci ve sömürücü** kimliğini bir daha ortaya koymuştur.

O kanlı cumartesi gecesi yüreğimize öyle bir yara açtılar ki, bu yaranın acısı yüzyıllar boyu devam edecektir. Saldırganın barbarlığı ve vahşeti asla hafızalarımızdan silinmeyecektir. Takvimlere "19 Ocak" günü siyah harflerle yazılacak ve gelecek nesiller bu rakamı uğursuz bir hatıra olarak hafızalarında saklayacak, tarih boyunca katillere, siz Moskoflara lânet okuyacaklardır. Sen

ey Moskof! Herhâlde yaptıklarını unuttun! Ama yüreğimizde açtığın yarayı bize hiçbir zaman unutturmayacaksın!

*Ne adalet ne gerçek
Vallah yoktu o gece.
Zulüm, zalim eliyle ,
Hakkı boğdu o gece!*

*Tunç zirehli⁴⁷ yılanlar
Döktü kırmızı kanlar.
Hakikati yalanlar
Künce sıkı⁴⁸ o gece!*

*Kime deyim derdimi?
Gaspkar namerde mi?
Yetmiş yılın dert gamı
Gözden aktı o gece!*

*Analar amanından
Sineler oldu şan şan⁴⁹
Şehitlerin kanından
Şimşek çaktı o gece!*

*Kara geydi bu Vatan,
Yok hayına⁵⁰ bir yeten.
Hayata hamileyken
Ölüm doğdu o gece!*

*Ne diyek bu vahşete,
Bu zulme, bu dehşete?
Allah bu musibete
Nasıl baktı o gece?*

⁴⁷ zirehli: zırhlı

⁴⁸ künce sıkı: köşeye sıkıştırdı.

⁴⁹ şan şan: parça parça

⁵⁰ hayına: yardımına

“Şehitler Hıyabanı”⁵¹ halkımızın yemin yeri, cumartesi gecesi ise katillere nefret gecesi olarak hatıralarda kalacaktır.

Ben uzun yıllardan beri milletimiz için bir yemin yeri düşünüyordum. Gençlerimizin, vatanımızın saadeti için mücadele edecekleri, milletimize sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin edecekleri mukaddes bir yer olmasını istiyordum. Mabed olarak başvurabileceğimiz ve oradan temizlenip çıkabileceğimiz bir yer arzu ediyordum. Böyle bir yer neresi olabilirdi? Önceleri aklıma “Fahri Hıyaban”⁵² geldi. Sonra düşündüm ki, orada Üzeyir Hacıbeyli, Mirze Celil ile birlikte kutsallığa lâyık olmayan öyle insanlar yatıyor ki, orası halk için mukaddes olamaz.

Bugün mezarları karşısında baş eğdiğimiz ve ruhları karşısında secde ettiğimiz şehitler bizi bu zorluklardan kurtardı ve millete mukaddes bir yemin yeri bahsetti. İsterdim ki, vatan güç durumda kalınca veya büyük bir gayenin peşine düşüncü oğullarımız ve kızlarımız “Şehitler Hıyabanı”na gelip onların mukaddes türbesinde yemin etsinler ve sonra vatanın imdadına koşsunlar. Böyle anlarda ve kutsal günlerde aksakallarımız ve ninelerimiz de Şehitler Hıyabanı’na koşarak gitsinler ve şöyle desinler:

- Ey toprağımız için toprağa düşen şehitlerimiz, ruhunuz milletimize duacı olsun!

Onlar, evlatlarımızı katletmek yetmiyormuş gibi bir de iftira kampanyası açtılar. Hastahanelere girip doktorları kovuyorlar. Semaşko adlı Şehir hastahanesi doktorlarından Firuze Hanım şöyle söylüyor: “Mermilerin al kana boyadığı insanları hastahaneye getiriyorlardı. Herkes, aynı zamanda çocuklar, kan vermek için hastahaneye akın ediyordu. Yaralıları arasında 13-16 yaşındaki çocuklar ve gençler de vardı. Ancak, hastahanelerin yollarına ateş ediliyor ve kan vermek isteyenlerin yanımıza yaklaşmasına engel olunuyordu. Işıklar da kestiler. Doktorlar mum ışığında ameliyat yapmak mecburiyetinde kaldı.”

8 Şubat 1990 tarihinde Azadlık Radyosu, yaralıları için Fransa’dan Moskova’ya 50 ton tıbbî malzeme gönderildiğini bildirdi. Merkez ise yardımı

Bakû’ye göndermek istemiyor... Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin yardım teklifi de geri çevrildi.

*
* *

Bu işlerin kökleri çok derinlerdedir. Bu derinliği basit bir gözle değil, akıl ve mantık gözü ile düşünmek gerekir. Aksi hâlde olayların temelinde yatan tezatları kavramak mümkün değildir.

Gerginlik tımanırken bu kanlı olayın bir başlangıca dayandığını hissettiğim için ağladım. Bu kanaate varışımın bir sebebi vardı: Söz konusu olaydan birkaç gün evvel, Azadlık Meydanı’ndaki gösteriler sırasında Vezirov’un, Ermenilerin hücumlarından korunmak için kanunsuz olarak silah yapmaya izin verdiğinden bahsediliyordu. Şayiayı duyunca şaşırdım. Bunun herhangi bir şeye hazırlık olduğunu sonradan anladım. Ben de bazıları gibi Vezirov’un hangi yuvanın kuşu olduğunu çok iyi biliyordum. Bizim silah yapma imkânımızın olmadığını da biliyordum. Bu, ortaya atılmış boş bir dedikodu idi. Bu sözün kaynağına inmeyen ve onu anlayamayanların sayısı da fazla idi. Ordunun Bakû’ye baskın yapması için resmi organlar tarafından ikinci ve üçüncü zeminin hazırlandığı gerçeğini anlamıştım.

Lâkin asıl mühimi, Rus ordusunun Azerbaycan’a baskınından bir iki ay evvel Azerbaycan’ın her yerinde av tüfekleri toplatıldı. Ben bu hususta o zaman şöyle yazmıştım:

Merkez değiştirir günde rengini
Merkez beni görür hiç onu görmür
Bizden yığılırıp av tüfengini
Ama Ermeni’nin topunu görmür

Elbette bütün bunlar, artık hakikî bir güce dönüşen ve halkın sevgisini kazanan Azerbaycan Halk Cephesi’ni, halkın millî demokratik hareketini dağıtmaya yönelik girişimlerdi. Sumgayıt’daki hadiseler de aynen böyle başlamış ve tansiyon yükselmışti. Aynı plân doğrultusunda Alma Ata, Gürcistan ve Özbekistan’da da kan aktılmıştır.

*
* *

⁵¹ hıyaban: şehit mezarlığı

⁵² fahri hıyaban: büyük insanların gömüldüğü mezarlık

Kanlı cumartesi gecesinden bir gün sonra, yani 20 Ocak'ta Gorbaçov'a şu telgrafi çektim:

"Gorbaçov Cenapları;

Azeriler, şimdi bir İslâm Cumhuriyeti kurmak sevdasına düşecek bir millet değildir. Bu iddia, akıttığın kanlara meşruluk kazandırmak için uydurduğun bir iftiradır. Sen, bunu çok iyi biliyorsun. Ellerin ve vicdanın milletimin kanına bulanmıştır.

Cellat Stalin'in işlemediği cinayetleri işledin, tarih bu büyük günahını asla affetmeyecektir. Milletimin kanını akıttıktan sonra ona başsağlığı mesajı göndermen ise dehşetli bir ikiyüzlülüktür.

İşledikleri cinayetler bir tarafa, bizi üzen durum son birkaç yıldır demokrasi bayrağı açan, bu bayrakla dünyayı kendi tarafına çekmek isteyen, dünya kamuoyunu aldatan bu ülkenin cinayetlerine hak kazandırmak için bize karşı iftira kampanyası sürdürmesidir. Üstümüze yağdırdığı mermiler azmış gibi, şimdi mermi yağmurundan daha dehşetli yalan ve iftiralarla yüreğimizi dağılıyor. Ancak, bu yalan deryasında kendileri de basiretlerini kaybetmişlerdir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şevardnadze, Bakü'deki Ermenileri korumak için oraya ordu birlikleri gönderildiğini ifade ederken, Savunma Bakanı Yazov, aynı cinayeti başka sebeplerle izah yolunu tutmuştu; Halk Cephesi harekâtını bastırmak için ordu birlikleri gönderildiğinden dem vurmuştu. Gorbaçov ise İslâm Cumhuriyeti kurmak istediğimizi ve bu teşebbüsü engellemek için ordu gönderilmediğini iddia ediyordu. Aslında Yazov doğruyu söylüyordu: Ordu, Azerbaycan'da güçlenen demokratik hareketi dağıtmak için oraya sevk edilmişti. Milletın kalbinde alevlenen millî hürriyet duygusunu öldürmek mümkün değildir; aksine onların işledikleri bu cinayetler bu hissi daha da güçlendirdi. Cinayetler zinciri, halkın yüreğinde çoktan beri rejime karşı uyanan nefreti daha da şiddetlendirdi. Elbette halkımız katilleri hiçbir zaman affetmeyecektir.

Askerler evlerin pencerelerine, hastahanelere, ambulanslara ve sıradan vatandaşlara ateş ettiler. En dehşetli savaşlarda bile, gözü dönmüş ordular kutsal ve masum mekânlara ateş etmemişlerdir. Pek çok çocuk, kadın, yaşlı, doktor ve hemşire bu vahşete kurban gitti. Ordu, kanlı imha hareketine haklılık kazandırmak için en çirkin usûllere başvurdu. Askerler, yatakhanelerdeki gençleri zorla dışarı çıkarıp, ellerine boş silahlar verdiler, sonra binaların üzerine çıkarıp fotoğraflarını

çektiler. Gaye, dünyaya, ordunun vatandaşlara karşı değil de, silahlı çetelere karşı mücadele ettiğini göstermekti.

Başka bir misal; olaydan sonra birkaç gün sokaklarda silahlı atışma sesleri işittik. Sonra öğrendik ki, askerler birbirleriyle silahlı çatışmaya girmişler. Salyan Kışlası'ndaki askerlere sivil elbiseler giydirilmiş, karşıdaki evlerin üzerlerine çıkarılmışlar. Onlar da eğitim mermileri ile sabaha kadar birbirlerine ateş edip durmuşlar. Bu binalarda oturanlar, silah sesinden uyuyamadıklarını ifade ettiler. Ancak sabahleyin, ölen ve yaralanan olmadığı anlaşıldı. Binaların önünde ise yalnızca boş kovanlar vardı.

*
* *

20 Ocak'ta Azerbaycan Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti'nin Başkanı Elmira Gafarova dünya kamuoyuna ulaşan beyanatında şöyle diyordu: *"Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti tarafından Azerbaycan'da sıkıyönetim ilân edilmesine Azeriler ve Cumhuriyette yaşayan bütün milletler adına itiraz ediyorum. Zira sıkıyönetim uygulamak için tanklarla otomatik silahlardan faydalanılmıştır. Vatandaşlara karşı amansız tedbirler alınmıştır. Bu ise, büyük insan kaybına sebep olmuştur. Ölenler arasında, çocuklar, yaşlılar ve kadınlar da vardır. Tam mesuliyetle bildirmek istiyorum ki, Azerbaycan yüksek devlet organları ve idarî mekanizması Bakü'de sıkıyönetim ilân edilmesi hususunda karar almamıştır ve böyle bir kararın kabul edilmesi için Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti'ne rıza göstermemiştir. Dökülen kanlar için, bu kararı kabul ve tatbik eden Sovyetler Birliği organları ve onların vazifeli şahısları birinci derecede sorumludur. Tarih kanlı katilleri affetmeyecek ve nefretle hatırlayacaktır."*

Azerbaycan Dışişleri Bakanı H.Sadıkov da bütün vasıtalarla faydalanarak bu beyanattı dünya kamuoyuna duyurdu. Dışişleri Bakanlığının temsilcisi ise Moskova'daki yabancı ülke ajansları ile rabıta kurmuş ve beyanatın esas gayesini onlara izah etmişti.

Amerika Devlet Başkanı Bush işgal ordusunun Azerbaycan'a baskınını ve güçlenen demokratik hareketi dağıtmasını takdirle karşılamıştır. Amerika'nın kesin tavrı karşısında diğer devletler ne yapabiliirdi?

Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın temsilcisi de Gorbaçov'a sormaz mı ki: “*Sen, Litvanya, Sovyetler Birliği'nden ayrılmak istediği zaman onların önünde diz çöküp, 'ne olur bizden ayrılmayın' diye yalvarıyorsunuz. Azerbaycan'da millî egemenlik şuuru kuvvetlendiği zaman ise onların üzerine ordu gönderip halkı kanlı bir şekilde katlediyorsun. Bu iki yüzlü davranışını nasıl izah edelim? Adalet nerede, hak nerede? Bu nasıl bir ayrımcılıktır ki, sen Hristiyan olan bir milletin huzurunda diz çöküyorsun, Müslümanları ise öldürtüyorsun. Ermenistan'da ve Ermenilerin fetvası ile Dağlık Karabağ'da yanan ateşi niçin görmüyorsun? Yoksa yine aynı sebeplerden mi? Asıl ateş Ermenistan ve Karabağ'da yanıyor. Ama oradaki ateşi söndürmek yerine Bakû'ye ordu gönderiyorsun!*”

Pravda Gazetesi, bir defa dahi olsun Azerbaycan hakkında hakikatleri yazmamış, fakat V. Efendiyev'in ağzından iftiralar yağdırmıştır. (*Pravda*, 4.2.1990)

Bu makaleye göre, şimdi Azerbaycan'da cereyan eden hadiselerin asıl sebebi, 9 yıl evvel Azerbaycan'dan ayrılmış Komünist Parti Başkanı Haydar Aliyev ve onun adamlarıdır. Bu gülünecek bir iddiadır. Haydar Aliyev'den sonra Azerbaycan'da 3 parti başkanı değişmiştir. Bunların hepsini Gorbaçov tayin etmiştir. Azerbaycan'daki hadiselere Gorbaçov'un tayin ettiği parti başkanlarının değil de, sanki Brejnev'in görevlendirdiği Aliyev'in sebep olması doğru değildir.

Bu durumda hataları Aliyev'in boynuna yüklemenin sebebi nedir? Ocak ayının 25'inde Haydar Aliyev Moskova'daki Azerbaycan temsilciliğine gelmiş, başsağlığı dilemiş, Azerbaycan'da vuku bulan olayları izah etmeye çalışmış ve Gorbaçov'un millî meselenin hallindeki hatalarından bahsetmiştir. Onun sözleri, Gorbaçov cenaplarının hoşuna gitmemiştir. “Aliyevcilik veya Hoş Eyyamların Fikri (Hiffet)” başlıklı makaleyi okuduğum zaman, bu makalenin bir hayal ürünü olduğunu anladım.

Öyle de oldu. Hakikat hemen ortaya çıktı. V. Efendiyev, *Komünist* gazetesinin 8.2.1990 tarihli sayısında çıkan makalesinde *Pravda* gazetesini tekzip ederek makaleyi kendisinin yazmadığını, onun imzası ile *Pravda*'da yayımlandığını ileri sürdü.

Böyle bir sahtekarlığa başvuran gazetenin “*Pravda*”nın gerçekçi olduğuna nasıl inanılacak? Demek ki, *Pravda*, hakkımızdaki bütün yalan haberi ve iftiraları

büyük bir memnuniyetle yayımlıyor. Benim ve benim gibi, hadiseleri objektif olarak izah etmeye çalışanların ise yazıları *Pravda* gazetesinin kutularında bekletiliyor.

Ayaz Mütellibov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 5.2.1990 tarihinde yapılan toplantısında Ermenileri dostluk ve kardeşliğe çağırırken, Ermenistan Komünist Partisi Başkanı Artunyan yine de eski zurnasını çalarak Dağlık Karabağ'ın merkeze bağlanmasını talep etti. İşin en üzücü yanı, Gorbaçov'un onu sabırla dinmesi, sözünü kesip de; “Yeter artık bu Karabağ iddiasından vazgeç!” tarzında bir imada bulunmamasıdır. Eğer Gorbaçov bu meseleyi kökünden halletseydi, Ermeniler cesaret edip de bu meseleyi tekrar tekrar dillerine dolamazlardı. Gorbaçov' çözüm istemediği görülüyor. Başımıza sarılan bu olayların küçük bir milletin ve özellikle Ermeni lobisinin işi olmadığını uzun zamandan beri biliyoruz. Bu işleri, Ermeni mafyasına yön veren, onu güçlü silahlarla teçhiz eden, hatta açıkça savunan ve her meselede Azerileri yalnız bırakan Moskova organize ediyor.

20 Ocak'ta sabah erkenden o zamanki Merkezî Komite'nin karşısında toplandık. Toplantıda konuşma yapan aydınlar, Komünist Partisi'ne ve onun başkanı Gorbaçov'a lânetler yağdırarak Komünist Partisi üyeliğinden çıktıklarını ilân ediyorlardı. Orada ben de söz alıp partiden ayrıldığımı duyurdum daha sonra Radyo Televizyon Kurumuna geldim. Maksadım, milletvekillerini televizyon vasıtasıyla ertesi akşam saat 18.00'de Yüksek Sovyet olağanüstü toplantısına çağurmaktı. Radyo Televizyon Kurumuna geldiğimde birkaç askerle birlikte Rus işgal ordusunun generalini gördüm. Televizyon çalışanları, özellikle de yönetmen Nazım Abbasov bana yaklaşıp geliş sebebimi sordular. Ben maksadımı söyleyince o, bir akşam önce Rus askerlerinin yayınevinin enerji bloklarını parçaladıklarını söylediler. Çok sinirlendim, bahçede amirane adımlarla yürüyen Rus Generali Ovşinnikov'a yaklaşıp bütün hiddetle haykırdım:

- Siz tarihiniz boyunca işgalci olmuş ve işgal ettiğiniz ülkeleri de harabeye çevirmişsiniz. Gözünüz toprağa doymuyor. Hâlâ bizden ne istiyorsunuz? 200 yıldır servetimizi elimizden aldınız, şimdi de bizi katlediyorsunuz, diyerek yüzüne tükürdüm.

Tükrüğü hazmedemeyen general elini tabancaya attı. Bunu gören Nazım Abbasov genareli engellemek için, kulağına bir şeyler dedi. Rus askerleri Nazım'a doğru gelirken general onlara geri çekilmelerini emretti.

Sonradan bana izah ettiklerine göre böyle bir durumda general'in beni kurşunlamak yetkisi varmış. Çünkü onlara itiraz edeninde kurşunlamak emri verilmiş. Birkaç gün sonra Nazım'a sordum:

-Sen onun kulağına ne dedin?

-Dedim ki, bu adam halkın çok sevdiği şair ve milletvekilidir. Onu öldürseniz bütün millet ayağa kalkar.

Sonraları bu hadiseyi şair Yusuf Neğmekar "Tüpürcek" (tükürük) şiirinde ele almıştır:

*General'in yüzünde ne yağmur suyu
Ne de çiğ damlası, sıcak tüpürcek
Gafil esaretin el yetmez boyu
Kısaldı gururun boyunu görecek.*

Oradan Radyo bölümüne geçtim ve direk mikrofon karşısında, ayın 21'inde akşam saat 18.00'de Yüksek Sovyet'in olağanüstü toplantıya çağrıldığını duyurdum. Aynı gün ve ertesi gün sabahtan akşama kadar radyo bu ilânı 10-15 defa tekrar etti. Eve gelip "Azadlık" radyosuna telefon açtım ve Mirza Hazar'dan kendi hattı ile ayın 21'inde saat 18.00'de toplantı olduğunu ilan etmesini rica ettim. Dediğim gibi de oldu.

Ertesi gün belirtilen saatte milletvekillerinin üçte ikisi (en çok çevre illerin ve ilçelerin milletvekilleri) gelmişti. H.Hasanov'dan başka Merkezi Komite'nin kâtipleri, Bakanlar, Parti II Başkanları ve yüksek dereceli memurlar toplantıya gelmediler.

Toplantının açılış konuşmasını yapan Azerbaycan Yüksek Sovyeti İdare Heyeti'nin Başkanı Elmira Hanım, toplantıyı benim yönetmemi rica etti. Ben de İsmail Şihli'yi yardımcı olarak İdare Heyeti'ne davet ettim. Toplantıyı sonuna kadar ikimiz idare ettik.

Halk temsilcileri, 19-20 Ocak günü Bakû'de katledilen Azeriler için bir dakikalık saygı duruşunda bulundular. Gündemin aşağıdaki hususları içermesi ittifakla kabul edildi:

- 1- Toplantıda alınacak kararların uygulanması yönünde çaba harcanması,
- 2- Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve KGB kuvvetlerinin 19 Ocak 1990 tarihinde başlayan hadiselerde Bakû sakinlerine karşı kanunsuz davranışları,
- 3- Sovyetler Birliği'nde yaşayan milletlere, bütün dünya milletlerine ve parlâmentolarına müracaat edilmesi,
- 4- Bakû'ye sevk edilen ordunun yaptığı vahşet ve katliamı araştırmak üzere bir komisyon kurulması,
- 5- Yasalara aykırı sıkıyönetim kararının derhal iptali ve işgalci birliklerin Azerbaycan'dan geri çekilmesi.

Gündem maddeleri doğrultusunda ittifakla karar alınmış ve gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca Azerbaycan Halk Cephesi üyeleri, Sovyet ordu birlikleri 48 saat içinde Bakû'yü terketmediği takdirde, Sovyetler Birliği'nden ayrılma konusunda karar alınmasında ısrarlı tutum sergilemişlerdir.

Ben ve o zaman henüz Merkezi Komite Kâtibi görevini ifa eden Hasan Hasanov son bendin karara dahil edilmemesini teklif ettik. Çünkü bu madde yeni bir faciaya sebep olabilirdi. Sonunda karar bizim istediğimiz şekilde çıkarıldı.

Toplantı sabah saat 08.00'e kadar devam etti. Karar yazımı için gece saat 03.00'te ara verildi. Bu fasıladaki Kazak yazarı Oljas Süleymanov aklıma geldi. Telefon edip mümkünse Bakû'ye gelmesini rica ettim. Bana mutlaka geleceğini söyledi. Hakikaten de iki gün sonra Süleymanov Bakû'ye geldi. Allah razı olsun!

Bütün şehir siyahlara ve kırmızılara bürünmüştü.

Siyah bayrakları binaların üstüne, elektrik direklerine, ağaçların dallarına ve heykellerin kaidelerine kimler, ne zaman asıyordu? Zor zamanlarda millî vicdanın tepkisini anlamak güçleşiyor. Millet bu siyah bayraklarla, halkımızın kanını akıtanlara karşı içindeki nefreti, gazabı ve itirazını dile getirdi. Bundan başka elimizden ne gelirdi? Milletin matemi kendi iradesi ile ortaya çıktı, hem de başkalarından emir ve işaret almadan. Halkın kederi, görünmez bağlarla milleti

öyle güçlü birleştirdi ki, burada sebep, maksat ve menfaat aramak günahtır.

Oljas Süleymanov'la şehri gezdik.

Azerilerin öldürüldükleri yerlere taşlar konulmuş, üstleri siyah başörtüsü ile örtülmüş, etraflarına karanfiller dizilmişti. Yol kenarlarındaki delik deşik edilmiş arabaların üzerine de siyah başörtüsü örtülmüş ve yine karanfiller konulmuştu. Bu dehşetli manzara karşısında ağlamamak için yüreklerin taş bağlaması icab eder. Ben bir şeyi hiç anlamıyorum, bu faciaya sebep olan asker ve subaylar insan değil mi? Onlar matem örtüsüne bürünmüş siyah ve kırmızı nakışlı bu caddelerden nasıl pervasızca geçebiliyor ve insan olduklarını unutabiliyorlar? Onlar hergün Şehitler Hıyabanı'na akıp gelen insan seline, ana ve bacıların feryadlarına, belleri bükülmüş babaların, sakal bırakmış gençlerin gözlerindeki nefret şimşegine nasıl bakabiliyorlar? Herhâlde, onlar buraya ellerindeki modern silahlar ve yüreklerindeki tarihî nefretle birlikte geldiler. Bu durumu başka şekilde izah etmek de mümkün değildir.

Başka zaman, bir karanfilin fiyatı konusunda dakikalarca çene çalan çiçekçiler, şimdi her gün yeni çiçek getiriyorlar, ziyarete gelenlere dağıtıyorlar ve kendileri de mezarların üzerine deste deste çiçekler koyuyorlar.

Bir kenara çekilip, milletimizin başına getirilen belâları uzaktan seyreden, bu işe inanarak, samimiyetle hizmet edenlere dudak büken beş paralık aydınlarımızı **alış verişiçi** dediğimiz çiçekçiler ile karşılaştırdığımız zaman rahmetli Sabir'in aşağıdaki mısraları aklımıza geliyor:

*Bir büyük boşboğazlık heyverelik⁵³ âdetimiz,
Doludur lânet ile, gıybet ile sohbetimiz
...her söze culgaşarık,⁵⁴ her bir işi kurdalarık,
Harda bir nur görürsek ona karşı olarık.
Be'zine dış gıcaayıp, be'zine kuyruk bularık.⁵⁵*

Grup grup Şehitler Hıyabanı'na giden insanların suratları nefret ve gazap hissi ile doludur. Yüzlerinde gam, keder, dert bulutu ve omuzlarında vatan derdini

taşıyan insanlar, yan yana dizilmiş mezarlara, şehit mezarlarının başuçlarına dikilmiş resimlere büyük bir üzüntü ile baka baka, adım adım ilerliyorlar. Yüreklerinden hep aynı soru geçiyor: *"Başımıza gelen nasıl bir oyundur? Günahımız ne idi? Niçin haklı iken haksız olduk? Bizi haksız çıkaran kimdir? Ve niçin? Niçin?..."*

Karabağ hadiselerinin başladığı günden beri biz daima savunmada olmuşuz, yalnız toprağımızı korumaya ve komşunun hücumunu defetmeye çalışmışızdır. Bu tavrımızı Moskova da çok iyi biliyordu. Durum böyle iken, neden "Bakü'yü Beyrut'a, Azerbaycan'ı Lübnan'a" çevirmek için tepeden tırnağa silâhlanmış Ermenileri susturmak yerine, üzerimize ordu gönderiyorlar? Düşündükçe insanın deli olası geliyor. Sonuçta ölen, öldürülen yine biz olduk; hatta suçlu da!

*

* *

Azeriler 22 Ocak'ta milletin bağımsızlığı yolunda genç yaşta şehit olan evlâtlarını son menzile yolcu ettiler. Saat 8'de bir grup halk temsilcisi, Yüksek Sovyet binasından çıkıp **Azadlık** meydanına geldik. Bir saat sonra meydan insan seline döndü.

Saat 10.00'da ilk cenazeler görüldü. Önde hocalar, dualarını okuya okuya meydana geldiler. 7 şehidin cenazesi ise ambulanslarla getirildi. Bilindiği gibi askerler yaralıları yardım eden tıp heyetine de ateş etmişti. İki milyonluk şehirde tebessüm eden bir yüz görmek mümkün değildi. Asırlardan beri bayram günlerinde gençlerimizin gururla çıktıkları Kız Kalesi'nin tepesine şimdi siyah bayraklar asılmıştı. Binaların balkonlarına, elektrik direklerine ve hatta arabaların antenlerine asılan siyah bayraklar sanki birine "başın sağ olsun" diyordu. Bu, millet matemidir. Burada herkes bir kişiye değil herkes birbirine başsağlığı diliyor, gemiler siren çalarak feryat koparıyorlardı! Bakü, tarihinde böyle matem merasimine şahit olmamıştır. Azadlık Meydanı'nda onbinlerce kadın ağıt okuyor ve saçlarını yuluyordu. Matem mitingi başladı.

Saat 12.00'de matem alayı Dağüstü Park'a doğru yürümeğe başladı. İlk cenazenin önünde Şeyhülislam Allahşükür Paşazade ve Azerbaycan'ın ilim ve kültür adamları gidiyordu. Şehitlerin bir kısmı 20 Ocak'ta doğdukları bölgelere gönderildi, bazıları şehir mezarlığındaki aile mezarlığına defnedildi.

⁵³ heyverelik: gevezelik

⁵⁴ culgaşmak: kapanmak, bürünmek, dürülmek

⁵⁵ kuyruk bulamak: kuyruk sallamak

Saat 16.00'da 51 şehidi toprağa emanet ettik. Şubat başlarında ise seksen beşinci şehidi toprağa veriyoruz. Ancak köylere ve ilçelere gönderilen cenazeler bu rakama dahil değildir. 1918 yılının Mart ayında Şaumyan'ın emri ile öldürülen on binden fazla Azeri vaktiyle "Çemberekend" olarak bilinen yere gömülmüştü. Gözdağı gibi şehrin yukarısında duran Ermeni hiyanetinin sembolü olan bu yer, yeni nesle unutturulmak için daha sonra park yapıldı. Bugün toprağa verilen şehitlerimiz, 1918'de toprağa kefensiz düşenlerimizin kucağına sığınmıştır. Eski şehitlerimizin mukaddes ruhu topraktan başkaldırarak yeni şehit ordusunu selâmlıyor: "Allahın rahmeti sizinle olsun!"

Bazen tarihe mal olmuş kahramanları anlatan kitaplarda onların korkusuzluğu, yiğitlik ve cesaretleri konusunda efsâneye benzer kikâyelerle karşılaşırız. Öyle olağanüstü epizotlar ki, insan fedakarlığın bu derecesine inanmıyor. Bana öyle geliyor ki, halk kendi kahramanlarını görmek istediği şekilde efsaneleştirmiş ve onlar hakkındaki bilgileri abartılmış bir tarzda bize ulaştırmıştır. Cumartesi gecesi şehitlerinin cesaret ve kahramanlıklarını kendi gözlerimle gördükten sonra, Nesimî'nin ve diğer kahramanlarımızın cesaret ve gözüpekliklerine şüphem kalmadı.

Düne kadar hergün karşılaştığımız ve milyonlardan biri olarak tanıdığımız bu gençler, bir gece içinde yüreklerinin büyüklüğü sahip olduklarını ölümleri ile tescil ederek ebedileştiler. Ömür boyu isimlerini gururla andığımız kahramanlar da cumartesi gecesi şehit olan gençlerimiz gibi sıradan insanlardı. Zaman gelecek, halk bu yiğitler hakkında destanlar, şair ve yazarlarımız ise kitaplar yazacaktır.

Söylenenlere göre, cumartesi günü Azerbaycan'da doğum evlerinde dünyaya göz açan her 10 çocuktan sekizi erkektir. Bu mucize karşısında şaşımamak imkânsızdır. Allah o gece ölen gençlerimizin yerini doldurdu. Çünkü Allah bizimledir. Hak nerdeyse, Allah da ordadır!

*Namerd güllesine kurban giderken
Gözünü sabaha dikti şehitler.
Üç renkli bayrağı öz kanlarıyla
Vatan toprağına çekti şehitler!*

*O şenbe⁵⁶ gecesi, o katl günü
Mümküne dönderdik çok namümkünü.
Halkın kalbindeki korku mülkünü
O gece dağıtıp söktü şehitler!*

*Tarihi yaşatıp dileğimizde
Bir yumruktaki döndük o gece biz de.
Yıkıp köleliği, yüreğimizde
Cesaret mülkünü dikti şehitler!*

*Zalim öğünmesin zulümleriyle
Binbir böhthanıyla⁵⁷ binbir şerriyle
Hakikat uğrunda ölümleriyle
Ölümü kamına çekti şehitler!*

*Onlar susturulan hakkı dindirir⁵⁸
Karaca toprağı kıymetlendirir.
Donan vicdanları gayretlendirir⁵⁹
Ahi, el gayreti çekti şehitler!*

*İnsan, insan olur öz hüneriyle
Millet, millet olur hayr-ı şerriyle
Toprağın bağına cesetleriyle
Azadlık tohumu ekti şehitler!*

Şehitlerin kırkı⁶⁰ yaklaşıyor, Azerbaycan'da henüz herkes musibete isyanını açığa vurmak için hâlâ grev yapıyor.

Çalışmadıkları için Bakü ve Sumgayıt'daki işçiler maaş alamıyorlar. Nasıl geçiniyorlar, ailelerinin günlük ihtiyaçlarını nasıl karşılıyorlar? İzah edeyim: Gence ve Şeki gibi illerdeki bazı işçiler de grev yapıyor. En uzak köy ve ilçelerde yaşayan Azeriler kendi boğazlarından kesip grev yapan işçilere yiyecek ve para gönderi-

⁵⁶ şenbe: Cumartesi

⁵⁷ böhthan: iftira

⁵⁸ dindirir: konuşturur

⁵⁹ gayretlendirir: gayrete getirdiler

⁶⁰ kırkı: kırkinci gün

yorlar. Yalnız Gürcistan'ın Borçalı yerleşim yerinde yaşayanlarımız Bakû'ye 41 kamyon yiyecek getirdiler. Yollanan miktar, elbette Bakû ve Sumgayıt'taki işçilerin taleplerini karşılayamazdı. Buna rağmen, halk her çeşit azap ve eziyete katlandı. 40 gün, yani şehitlerin kırkına kadar grevi devam ettirdiler. Böyle azimkâr bir millete nasıl secde edilmez?

Bir daha inandım ki, bu milleti öldürmek ve ezmek mümkündür, fakat yok etmek mümkün değildir. Bütün köyler ve şehirler yas içindeydi. Millet sanki felç olmuştu. İnsanlar sanki ayak üstünde hissiz ve duygusuz olarak dolaşıyorlardı. Milletin matemi, kini ve nefretinin ifadesidir. İsyanımız matem şeklinde kendini gösteriyor. Bütün el obada, küçük köylerden büyük şehirlere kadar her yerde "Cuma Akşamları" yapılıyor. Geleceğine ümitle bakamayan fakirler bile, nafakalarından kesip şehitlere ihsan vermeyi vicdanlarına karşı borç sayıyorlardı. Sokaklarda çadırlar kuruluyor ve ihsan kazanları kayınıyordu.

Ey benim sabırlı halkım! Senin, kıymetini bilmediğimiz yüreğine ve bu yürekte yatan namusuna kurban olayım! Sen ne kadar büyümüşsün? Bazen, senin bizler gibi düşünmediğinden ve siyasî yönünün yetersizliğinden şikâyet ediyoruz. Evet, halk kitlesinin aydınlar kadar geniş düşünemeyeceği bir gerçektir. Ama itiraf edelim ki, aydınlar da halk kadar sabırlı, azimli ve metanetli değildir. Aydın çabuk tesir altında kalır bazen de yanılabilir. Milleti ise bütünüyle aldatmak imkânsızdır. Çünkü millet geleneklerinin ona kazandırdığı millî şuuru ile iyiyi kötüden ve hayrı şerden ayırabiliyor.

Halk metanetindeki, salabet, birlik ve bütünlük aydınlarımızı düşündürmelidir. Biz, halkın bu muhkem dayanışmasını tahlil etmeli, millî psikolojisini derinliğine kavramalı, yüceliği karşısında tekrar tekrar secdeye varmalıyız.

Ekim 1989 Şubat 1990,
Yeni Düşünce Yayınları.

DAĞLIK KARABAĞ: İDDİALAR ve HAKİKAT*

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi cemiyetimizin bütün hayat sahalarını inkılâpla "yeniden kurma" hattını gerçekleştirdiği bir devirde, Sovyetler Birliği'nin işçileri gibi, Azerbaycan işçileri de vatanımızın terakkisi yolunda bütün güçlerini sarfediyorlar. Azerbaycan halkının oğullarının meramı, zekâsı ve iradesi genel fayda ve ideallerimizi aziz tutan bütün insanların birliğine ve **yeniden kurma** vazifelerinin yerine getirilmesine yöneltmiştir.

Lâkin üzüntü vericidir ki, herkesin büyük moralle çalıştığı böyle bir durumda bazı gölgeli, sınırlı, bencilce meyiller de su yüzüne çıkıyor. Paris'te Ermeni-Fransa Enstitüsü'nün ve Ermeni Gaziler Birliği'nin düzenlediği konuşmada akademisyeni A. Aganbekyan şöyle demiştir: "*Ben isterdim ki, (Cumhuriyet'in kuzey doğusundaki) Karabağ Ermenistan'ın olsun. Ben bir iktisatçı olarak, o bölgenin, Azerbaycan'a nisbeten Ermenistan'a daha çok bağlı olduğunu düşünüyorum. Bu yönde bir teklif ileri sürdüm. Ümit ediyorum ki, yeniden kurma ve demokratik sürecin ortaya çıktığı bu dönemde, problem kendi kendine hallolacaktır.*"⁶⁷

Fitnekâr bir karakter taşıyan bu bildiri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Anayasa esaslarını sarsmak maksadını güdüyor. Bu, aynı zamanda sağlam tefekküre sığmayan bir davranıştır. Çünkü kendini Sovyet bilgini, Sovyet vatandaşı olarak adlandıran bu şahıs, Merkezî Komite Başkanı'nı Amerika Birleşik Devletleri'ne barış seferi vaktinde Komünist Partisi dış ülke dergisinin sayfalarında, bir Sovyet Cumhuriyeti'nin başka Sovyet Cumhuriyeti'ne toprak iddiaları hususunda gevezelik yapmayı kendine reva görmüştür. Aganbekyan

* Bu makale Prof. Dr. S. Alyarlı ile beraber yazılmıştır.

⁶⁷ Humanite gazetesi, 18 Kasım 1987 sayfa 17

aslında el altından iş yaparak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin V. İ. Lenin hayattayken sabitlemiş devlet kuruluşunun yeniden gözden geçirilmesini istiyor. Aganbekyan'la aynı fikirde olan tarih ilimleri doktoru C. Mikoyan bu mesele hakkında *Literaturnaya Gazete*'nin (2 Eylül 1987), sayfalarında şöyle yazıyor: "Yığcam (dağınık olmayan) tarihî araziye malik **yerli olmayan** milletin büyük bir grubunun inzibatî yönden, niçin aynı milletin **yerli** olabileceği cumhuriyete değil, başka bir cumhuriyete bağlı olduğunun sebeplerini cesaretle, kararsız tartışmaya ihtiyaç vardır. Hatta Sovyet yönetiminin ilk yıllarında inzibatî arazi dağılımında yapılan hatalar bugün problem çıkarmaya devam edebilir. İşin köküne dönmeden bunları halletmek mümkün değildir."

Aganbekyan'ın ve Mikoyan'ın programının izaha ihtiyacı vardır.

Birincisi, Karabağ'ın Ermenistan'a iktisadî **bağılılığı** hakkındaki komik delili bir kenara bırakırsak (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuzeybatı şehirleri Gürcistan'la, kuzey şehirleri Dağıstan'la iktisadî ilişkiler içerisinde. Lâkin onların statüsü için bunun ne ehemiyeti olabilir?) **yerli olmayan** milletleri müttefik cumhuriyetlerin tabipliğinden çıkarıp arazi yönünden öyle cumhuriyetlerle birleştirmek teklif olunuyor ki, aynı cumhuriyetlerde onlar **yerli** millet olsunlar. Aslında bu, millî terkip itibarıyla **saf** cumhuriyetler kurmak arzusundan başka bir şey değildir. Böylece Sovyet muhtariyetinin mahiyeti şüphe altında bırakılıyor. Halbuki, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve Sovyet devletinin 70 yıllık tecrübesi, V. İ. Lenin tarafından işlenip hazırlanmış Sovyet Muhtariyeti sisteminin büyük hayati gücünü bütün dünyaya gösteriyor. Böyle bir sistemin ki, onun içinde meselâ, Karabağ Ermenilerinin menfaati, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin simasında, Gürcistan'daki Abhazların ve Osetinlerin menfaati, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Abhaz Muhtar Cumhuriyeti'nin ve Güney Osetya Muhtar Vilayeti'nin simasında tam olarak temin edilmiştir. Bu tarihî gerçeği yalnız o şahıslar inkâr edebilirler ki, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halklarının Sosyalist birliği ve kardeşliği pratiğinin özü olan beynelmilecilik, onların mizacına yabancı olsun. Fakat iktisatçı Aganbekyan **iktisadî ilişkilere** istinad ediyor, o zaman objektif gerçeklere başvuralım: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sadece iki büyük sanayi şehriden Bakû ve Gence'den Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'ne 60 milyon manatlık, Mil- Karabağ, Arazboyu ve Şeki bölgelerinden ise buraya 16,5 milyon manatlık mal getiriliyor. Muhtar

Vilayet'e getirilen 100 milyon manatlık ürünün 3/4 hissesi (% 76,5) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adları zikredilen beş bölgesinin payına düşüyor. Peki, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Vilayet'e ne kadar ürün getiriliyor? Yaklaşık 1,5 milyon manat değerinde. Bu ise getirilen bütün ürünün %1,5'tan çok değildir.

Şimdi Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nden dışarıya gönderilen ürünü ele alalım: Muhtar Vilayet' ten ihraç edilen ürünün toplam değeri 150 milyon manattır. Bunun da tam 1/3 hissesi Azerbaycan'ın payına, 2/3 hissesi ise diğer cumhuriyetlerin payına düşüyor. Ermenistan'ı ayrıca ele alırsak, oraya yalnız 40 bin manatlık veya 0.04 hacminde mal götürülüyor. Buradan da şöyle bir sonuç çıkıyor: İktisadî bakımdan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne **daha çok bağılılık** konusunda iktisatçı Aganbekyan'ın bildirisi gerçeği yansıtmaz. Hem de Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin bütün müttefik cumhuriyetlerle geniş iktisadî alâkası öncelikle, Azerbaycan hesabına elde edilmiştir. Çünkü Azerbaycan'dan Muhtar Vilayet'e getirilen ürünün değeri, buradan Cumhuriyetimize geri getirilen ürünün değerinden iki kat fazladır.

İkincisi, Sovyet yönetiminin ilk çağlarında millî konuda yapılan hatalar hakkındaki konuşmalarda da art niyetli güdülüyor. *Humanite* gazetesi muhabirinin, Aganbekyan'ın **büyük Ermeni** (adı zikredilen raporda kullanılan ifadedir) sözlerini şöyle şerh etmesi tesadüf değildir.

Yeri gelmişken belirtelim ki, Gorbaçov 2 Kasım 1987 tarihli konuşmasında millî meselenin hallindeki teessüf edilecek gecikmeyi vurgulamıştır. Gariptir ki, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde millî meselenin halledilmemesi hakkındaki uydurma makale, büyük Ekim Sosyalist İnkılabı'nın 70. yıl dönümüne hasrolunan konuşmanın adına yazılmış.

Herkesçe bilindiği gibi, Sovyet yönetiminin ilk yıllarında, Zaka Kafkasya'da millî devlet kuruculuğu, Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulması sahasında büyük işler yapılmıştır. V. İ. Lenin, 14 Nisan 1921 tarihli mektubunda aynı Cumhuriyetler hakkında şöyle yazmış: "Onların sıkı birliği, burjuvazi döneminde görülmemiş derecede ve burjuva kuruluşunda mümkün olmayan millî barış örneği ortaya koyacaktır."⁶⁸

⁶⁸ V. İ. Lenin, Eserlerinin bütünü, cilt 43 s. 214

Burjuva diktatörlüğü, Daşnakların ve Musavatçıların hakimiyeti devrinde Ermeni ve Azerbaycan halklarının derin millî düşmanlığa uğradıkları nasıl unutulabilir! Lenin mektebine mensup olan inkılapçı Nerimanov 1922'de Zakafkasya Ülke Parti Komitesi'ne bağlı *Zarya Vostoka* gazetesinde şöyle yazıyordu: "*Sonralar Zakafkasya Sovyetleşinceye kadar, iki yıl içinde, Zakafkasya Cumhuriyetleri arasında silahlı çatışmalara sebep olan çekişmeler bu arazi yüzünden oluyordu.*"

Zakafkasya'nın ne kadar genç kuvveti zayi oldu, ne kadar aile ocağı dağıldı. Doğduğu topraklardan ayrı düşmüş ne kadar insan şimdi açlıktan mahvoluyor. Ve bunların hepsi Zengezur, Karabağ, Zagatala, Lori ve diğerleri içindir."⁶⁹

Vaktiyle böyle olmuştu. Lâkin Sovyet yönetiminin ilk yıllarında esaslı değişiklikler ortaya çıktı, millî barış ve kardeşlik sağlandı. Bunun nasıl ve neyin pahasına elde edildiğini N. Nerimanov'un aynı makalesinde görebiliriz: "*Azerbaycan ve Ermenistan Sovyetleştikten sonra, onlardan birincisi Zengezur'u memnuniyetle Ermenistan'ın ayrılmaz bölümü, ikincisi ise Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın ayrılmaz bölümü ilân ediyordu.*"

Gürcistan Sovyetleştikten sonra, o da, Azerbaycan arazisini düşünerek Zakatala hakkında konuşmaktan imtina ediyor...

... Azerbaycan kendisinin doğal servetlerini bütün Sovyet Cumhuriyetleri'nin ortak malı ilân ediyor...

Tuhaftır ki, bu zamana kadar aynı Cumhuriyetlerin hiç bir resmî ve gayriresmî toplantısında bu tavizlere itiraz edilmemiştir."⁷⁰

Böylece, Dağlık Karabağ için ciddi bir şekilde Sovyet Muhtariyeti işlenip hazırlandı. Temmuz 1923'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti kurulmuştur. Beynelmilel birliği prensibine üstünlük verilmesini koruyup gözetmekle, millî ilişkilerin ve birliğin kalite yönünü dikkate alma konusunda, Lenin'in talebi ön plâna alındı. V. İ. Lenin, her zaman

şöyle öğretiyordu. "*İşçilerin beynelmilel birliği; onların millî birliklerinden daha mühimdir.*"⁷¹

Zakafkasya komünistleri Dağlık Karabağ'ın muhtariyeti konusunu, Lenin'in düşüncesi doğrultusunda hallettiler. Ermenistan'da daha Daşnaklar hakimiyetteyken, A. İ. Milikoyan, V. İ. Lenin'e sunduğu tebliğinde şöyle yazıyordu (Çok ilginçtir ki, C. Mikoyan babasının miras bıraktığı belgeleri objektif olarak kullanmak istememiş.): *Ermeni yönetiminin casusları olan Daşnaklar Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirmeğe can atıyorlar. Lâkin bu, Karabağ'ın nüfusu için, kendi hayat kaynağından, Bakû'den, mahrum olmak, hiçbir zaman, hiç bir şekilde bağlı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demek olurdu. Ermeni kentleri de, beşinci kurultayda Sovyet Azerbaycan'ını tanıma ve onunla birleşme kararı almışlardır.*"⁷²

5 Haziran 1920'de Merkezi Komite'nin Kafkas bürosu, G. K. Orcenikidze ve A. M. Nazaretian'ın teklifi ile, Karabağ konusunu tartışarak karara bağlamıştı: Müslümanlar ve Ermeniler arasında millî barışın, Yukarı ve Aşağı Karabağ'ın iktisadi ilişkilerinin, onun Azerbaycan'la muntazam alâkasının zorunluluğu dikkate alınarak, Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın hudutlarında bırakılsın ve ona geniş muhtariyet verilsin...⁷³

Şimdi bütün bunlar unutulmuş. Böyle bir gerçeğin de üzerinden sessizce geçmişler, ki, Karabağ ve Zengezur meselesi iki Cumhuriyetin karşılıklı rızası ile hall olunmuştur. Sovyet Azerbaycanının Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne taviz verdiği arazi çok geniş idi ve sonuçta Azerbaycan arazisi yaklaşık 9 bin km² azalmış, 86.7 km²'ye inmiştir.

Şimdi de C. Mikoyan'ın ifadeleriyle, **işin köküne** dönelim. Karabağ hakkındaki iddialara tarihî kılıf uydurmaya çalışıyorlar. Güya, bu bölge geçmişte Ermenistan'a bağlı olmuş ve Ermeniler tarafından mesken hâline getirilmiştir. Bu görüşün taraftarları tarih sahnesinde kaba kuvvet kullanıyorlar. Vaktiyle

⁷¹ V. İ. Lenin. Eserlerinin bütünü, cilt 49, s. 367

⁷² Sov. Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi yanında MLI'nin parti arşivi, f. 461, s. 1, 45452, v. 1, sitat şu kaynaktan getiriliyor: C. B. Guliyev Lennin millî siyaseti bayrağı altında (Rusça), Bakû 1972, s. 302 K.V.

⁷³ Trever, Kafkas Albanyası'nın tarihi ve medeniyetine dair kayıtlar(rusça) İA neşri, M-L., 1959, s. 3

⁶⁹ N. Nerimanov, *Seçilmiş Makaleler, Konuşmalar ve Mektuplar*, B., "Yazıcı" 1987

⁷⁰ N. Nerimanov, *Seçilmiş Makaleler, Konuşmalar ve Mektuplar*, B., yazıcı s. 55

Karabağ'ı, Kadim Kafkas Albanyası'nın vilâyeti kabul eden Ermeni âlimlerinin (K. Patkanov, N. Emin, K. Şahnazaryan, J. Manandyan, İ. Orbeli, S. Yeremyan ve başkalarının) eserlerini bile tahrif etmekten çekinmiyorlar.

Uzak geçmişte şimdiki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin nüfusu, öncelikle, Kafkas Albanlarından ibaret idi. Meşhur Sovyet Kafkasşinasi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisinin Muhabiri K. B. Trever, Albanları **Zakafkasya'nın ve Dağıstan halklarının ecdâtlarından biri** olarak değerlendiriyor ve onların eski ve yüksek medeniyete malik olduklarını hatırlatıyor.⁷⁴ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği tarih uzmanları arasında bu fikirde olanların sayısı fazladır.

Albanların çoğunluğu zamanla Azerbaycan halkı ile tertip yaptı. Müslümanlaştı. az bir bölümü ise (Şeki'de ve Dağlık Karabağ'da) Ermenilerle birleşerek Ermenileşti.⁷⁵

Karabağ'ın ve kısmen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başka vilayetlerinin (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nden başka) Ermenileri, Alban ahalisinin nesilleridir.

Diyebiliriz ki, Kadim Albanya'nın nüfusu bugünkü Azerilerin ve Ermenilerin bir bölümünün umumî ecdâdıdır. Bu sebeple de aynı konuda Azerbaycan ve Ermeni âlimleri arasında süregelen fikir tartışmaları boşunadır.⁷⁶

Fikrimizce, kadim devirde mevcut olan durum tamamen açıktır. Asırlar boyunca, (Azeri ve Ermeni halklarının kendi devlet kuruluşlarından mahrum oldukları Arap hilâfeti ve Moğollar devrinden başka) Karabağ, Azerbaycan'daki feodal devlet birleşmelerinin bir parçası olmuştur. Şöyle ki, bu arazi XII - XV. asırlarda Atabeyler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletlerinin içinde yer almıştır.

Karabağ toprakları, sonraları başkenti Tebriz şehri olan Safevi Devleti'nin idaresi altında kurulmuş üç Azerbaycan Beylerbeyliği'nden birisi idi. (1501-1736)

Nüzhet'ül-Gulub, Zeyl-e Tarih-i Güzide, Tekmilat'ul Ahbar ve başka tarihi eserlerde bu vilâyet genellikle **Aran Karabağı** olarak adlandırılmıştır. (Aran, orta asırlarda Kür ve Araz çayları arasındaki Azerbaycan topraklarının adıdır.) Bunu XVII. asır yazarı Tebrizli Arakeli'nin tarih kitabı da tasdik ediyor. Yazara göre Karabağ, Albanlar ülkesidir : "Sonra vardapet... Albanların ülkesine, Karabağ'a yola çıktı..."⁷⁷

1747'den 1828'e kadar Aran toprakları, Azerbaycan feodal devletinin Karabağ Hanlığı'nın temeli olmuştur. İran tecavüzüne karşı vargüçüyle mücadele eden Karabağ Hanlığı, İbrahim Hanın devrinde, Rus devleti ile sıkı diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Bu ilişkilerin karakteri Çar'ın 1783 tarihli fermanında doğrudan doğruya kendi aksini bulmuştur : *"İbrahim Han'a geldiğimiz zaman ise, eğer onun Rus himayesine kabulü bir zorluk yahut şüphe ile karşılanmıyorsa, o zaman Çar İrakli ile yapılan iş, rehber tutulabilir. (Gürcistan'a ait olan tarihi Georki mukavelesi dikkate alınıyor -B.V.C.O) Benzer şartlarla onun himayeye alınması, oranın mukavemetsiz ele alınması ve oradaki bir çok komşunun bu iki hükümdardan örnek alması için yegâne sebep olabilir."*

İbrahim Han ile Kafkas'ın Başkumandanı P.D.Sisiyanov tarafından 14 Mayıs 1809'da imzalanmış karşılıklı anlaşmaya göre, Karabağ Hanlığı Rusya'ya dahil edildi. Sıkı tarihi ve medenî ilişkilerle Azerbaycan'a bağlı olan Karabağ Hanlığı'nı bir siyasî sebeple idaresi altına alan Rusya, bu ülkeden dolayı, Azerbaycan'ın geriye kalan hissesi için seciyevî olan inzibafî idare statüsünü kesinleştirmiştir.

1822'de kaldırılan Hanlığın yerine Zakafkasyan'ın **Müslüman** vilayetlerinden biri olan **Karabağ Vilayeti** resmî olarak kurulmuştu. Bunun için de, Rusya'nın dört Bakanlığı (Dış İşleri, İç İşleri, Millî Savunma ve Maliye Bakanlıkları) tarafından bastırılan dört ciltlik *Zakafkasya'daki Rusya Topraklarının İcmali* (SPB, 1834) adlı kitapta, Karabağ **Müslüman vilayetleri** terkbine dahil edilmiştir.

1828 yılından sonra kurulan **Ermeni Vilâyeti** tabii olarak **Müslüman eyaleti** sayılmıyordu. Hâlbuki 30'lu yıllarda nüfusunun % 46,2'si (İran'dan ve Türkiye'den buraya göçürülen Ermeniler gelmeden önce ise %73,8 idi)

⁷⁴ İ. P. Petruşevski, Azerbeycan'da feodal ilişkilerin tarihine doğru kayıtlar, L., 1949, s. 52

⁷⁵ A. P. Novaseltsev, B. P. Paşuta, L. V. Çereplin Feodalizmin gelişme yolları (Rusça), M., 1972s.42

⁷⁶ "Nauka", 1973 s. 226

⁷⁷ V. L. Veliçko. Rus işi ve kabileler arasındaki problemler, s. Peterburg, 1904s.101

Müslüman Türklerden, yani Azerilerden ibaret idi. Diyebiliriz ki, Çarlık Rusyası da Karabağ'ı resmen **Ermeni Vilâyeti**'nin bir hissesi saymıyordu ve saymak için de tarihî bir sebep görmüyordu.

1840'ta Karabağ toprakları, Kuzey Azerbaycan'ın topraklarının büyük bir bölümünü bünyesinde, birleştiren yeni kurulmuş Kaspi Vilayeti'nin kazaları terkinde; 1868'de Kuzey Azerbaycan'ın emniyet birliğinden biri olan Gence Guberniyası'nın terkinde; 1920'de ise Azerbaycan'ın terkinde mevcut olmuştur. Görüldüğü gibi tarih boyunca, özellikle son 1600 yıl içerisinde, Karabağ eyaletinin ne tamamı, ne de onun dağlık hissesi hiçbir zaman Ermeni Devleti'nin terkinde olmamış, aksine Azerbaycan'ın siyasi, iktisadî ve medenî hayatının bir parçası olarak tanınmıştır.

Böylece, Aganbekyan'la konuşma hakkındaki raporda belirtilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dahil edilmiş eski Ermeni toprakları, "Karabağ ve Nahçıvan" ifadeleri **Aganbekyan** dinleyicilerinin, özellikle Taşnaksütün Partisi'nin ekspansionist (yayılmacı) hülyalarını aksettirir. Bu tür hülyaların tarihi ise eskidir.

Daha 1904'te Rus yazarı V. L. Veliçko şöyle diyordu: "*Biz, hele kötü namı **Büyük Ermenistan** hakkında ve kendinin bütün komşularını medenileştirmek gibi, dünya ölçüsündeki bir misyonu kendi üzerine alan Ermenilerden söz eden yalancı dersliklerden bahsetmiyoruz. Aynı kilise mekteplerinde, başkenti Tiflis olmakla, en az Voronej'e kadar, **Büyük Ermenistan**'ın haritası da yayımlanıyordu.*"⁷⁸

Şimdi Dağlık Karabağ'da, Ermeni nüfusunun sayıca üstünlüğünden çokça bahsetmekte. Öncelikle, resmî Rus kaynağının 1832 yılı sayımına göre Karabağ vilayetinde % 34.8 Ermeni ve %64.8 oranında Azeri yaşıyormuş. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, 1828'de Rusya - İran anlaşmasına göre, ilk yıllar içinde İran'dan Karabağ'a ve Kuzey Azerbaycan'ın başka vilayetlerine devamlı olarak Ermeni halkı taşınmıştır. 1880'li yıllarda yakın Dağlık Karabağ'ın dahil olduğu Şuşa kazasında Ermenilerin sayısı % 58, Azerilerin sayısı ise % 42 idi.⁷⁹

Aynı devirde İran'da elçilik yapmış Rus yazarı A. S. Griboyedov, 28'de Ermenilerin İran'dan Karabağ'a taşınması konusunda şöyle söylüyor: "*Onlar bizim yeni topraklarımıza yerleştirilirken, her şey düşünülüp tartışılmamış, affedilmez ihmalkârlık yapılmıştır.*" Ermenilerin İran'dan Bizim Vilayetlerimize Göç Ettirilmeleri Hakkında Kayıtlar" adlı aynı yazıda daha sonra şunları okuyoruz: "*Ermenilerin büyük bölümü müslüman ağaların topraklarına yerleştirilmişti. Buna nasıl dayanılabilir? Ev sahibi müslümanların çoğu taşınıyor, geriye kalanlar ise başka dine mensup olan ve sonradan gelenlerle az çok görüşüyorlardı.*"⁸⁰

Nihayet o şu kaniya varıyor: "*Müslümanlara anlatılmalıdır ki, şimdiki sıkıntılı durum uzun sürmeyecektir. Şimdi biz, Ermenilerin kalması için ilk defa izin verilen topraklara onların ebedî olarak sahipleneceği korkusunu, müslümanların aklından çıkartmalıyız.*"⁸¹

Bu korku boşuna değilmiş...

Rus İmparatorluğu'nun ilk olarak 1897'de yaptığı nüfus sayımına göre "anadili" üzere burada yaşayan Ermeni ve Azerilerin sayısı, muvafık olarak, % 53 ve % 45 idi. (Şunu da belirtelim ki, Ocak adlı rezil kitabın yazarı Z. Balayan'ın utanmadan söylediğine göre, XIV ve XX. asırların başlangıcında güya Karabağ nüfusunun % 96'sı Ermenilerden oluşuyordu. Kendi halkına bir insan bu kadar büyük yalan söyleyebilir mi?) Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında göçmenlerin sayısı arttıkça, Karabağ'da Ermenilerin de sayısı artıyordu. Böylece Rusya'nın himayesi altında Azerbaycan halkı, kendi mukaddes toprağında Ermeni halkına sığınacak yer verdi.

Fakat 1948-1953 yıllarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halklarının **kardeşlik** ilişkilerinde bir gerçek ortaya çıktı: Stalin bir kalemde 100 binden fazla Azeri'nin Ermenistan'dan zorla çıkarılmasına izin verdi. Yüzyıllarca sayısız neslin yaşadığı evler ve ocaklar dağıtıldı... Suçsuz insanlar niçin Ermenistan'daki ana yurtlarından mahrum edildiklerini anlayamıyorlardı. Öyle anlaşıyor ki, Ermenistan'ı millî birleşim bir cumhuriyete dönüştürmek düşüncesi resmî bir şekil almıştı. Azerbaycan'a karşı arazi iddialarında bulunmak da sistematik bir

⁷⁸ bkz., A. S. Griboyedov. İki bölümlü kompozisyon, T. 2. "Ogonyok" kütüphanesi M., 1971, s.340

⁷⁹ Yine orada s, 34

⁸⁰ D. L. Mushelişvili. Doğu Gürcüstan'ın tarihi coğrafyasından (Rusça), Tiflis

⁸¹ İ. Çavçavadzade. Ermeni alimleri ve feryat koparan taşlar(Rusça), Yiflis, 1902 s.80,123

hâl almıştır. O zamandan şimdiye kadar iddialar, denilebilir ki, her zaman Azerbaycan'ın aleyhine sonuçlanmıştır.

Gürcü tarihçileri arasında Şeki bölgesi ve Azerbaycan'ın 5 ilinin arazisi hakkında iddialar duyuluyor.⁸² Hem de bu türlü iddialar Gürcistan'ın hudutlarında **dağlık olmayan bir arazide** 300 binden fazla Azeri'nin yaşadığı bir zamanda ortaya atılıyor. Onlar, 50'li yıllarda büyük bir bölümü zorla Cumhuriyet'ten çıkarıldıktan sonra, şimdiye kadar hiçbir millî muhtariyete sahip olmamışlardır.

1828'de Azeri halkı iki parçaya bölünmüştür. Halkımızın İran'a bağlı Güney Azerbaycan'da yaşayan bölümü her tür millî devlet hukuklarından mahrumdur. Orada Azeri Türkçesi ve 10 milyondan fazla Azeri'nin bütün millî medeniyeti amansız baskılara uğruyor. Böyle bir durumda, tabî ki, Güney Azerbaycan halkının bütün ümidi Kuzey Azerbaycan üzerinedir.

Büyük bir inançla diyebiliriz ki, kendi milletinin gelişmesini ve saadetini başkalarının mutsuzluğu üzerine kurmağa can atanların, Ermeni edebiyatının klasiği, Azerbaycan'ın yetiştirdiği Aleksandr Şirvanzade'nin söylediklerini unutanların vatandaşlık âlemi, iç âlemi boş ve acınacak durumdadır. Şirvanzade haklı olarak şöyle demiştir: "*Zakafkasya sacayağı gibidir; ayağının birini kırarsan, yıkılıp yana düşer.*"

A. Aganbekyan gibi şahıslar iyi biliyorlar ki, Azerbaycan halkı asırlar boyu atalarının toprağı olan Karabağ'da ve Nahçıvan'da Ermenilerle beraber yaşamış ve onları dini ayrı kardeş olarak adlandırmıştır. O cümleden, topraklarında çok eskiden Azerilerle birlikte yaşayan Ermeni halkı da bu duygularla yaşamıştır. Fakat böyle şahıslar için bütün bunlar azdır. Onlar her şeyi kendi ellerine almak ve halkımızı kendi topraklarına sahip olma hukukundan mahrum etmek istiyorlar. XX. yüzyılın başlarında bazı Ermeni bilginleri Gürcistan hakkında bu türlü iddialarla ortaya çıkarak şunu ispatlamaya çalışıyorlardı: "*Gürcistan aslında Kadim Ermenistan'dır.*"

O zamanlar, büyük demokrat yazar İlya Cavcavadze bu konuda şöyle yazıyordu: "*Gerçekten Ermenilerin serpilmesi bizim yüreğimizde midir? Allah*

Teâlâ onlara güç ve yetenek versin ki, terk edip gittikleri yerde birleşsinler. Ama bırakın başkasının malına göz dikmesinler, bizi kendi varımızdan mahrum etmeğe can atmasınlar ve bizim adımızı lekelemekle ad kazanmaya çalışmasınlar. Bizim toprağımız çok da olsa, az da olsa, her hâlde size sığınacak yer verdik, kanatlarımız altına aldık ve sizinle kardeş olduk. Kendi evimizde de bize düşmanımız gibi davranmayın."⁸³

Büyük demokrat yazarın söyledikleri, özellikle Dağlık Karabağ çevresinde gürültü koparan, toprak iddiasında bulunan şimdiki bir yığın **vatanperver** için. bugün de geçerliliğini korumaktadır. Bu, Anayasamıza da, uluslararası hukuka da aykırıdır. Öyle iddialar halklar arasına çekişme tohumu serpmekten; millî münasebetleri zorlaştırmaktan başka bir şey değildir.

Azerbaycan Dergisi,
sayı: 2, 1988.

⁸² Abbas Sehhet, 20. Asrın başlangıcında yaşamış Azeri romantik şairi

⁸³ Mahnı: şarkı

HARAM LOKMA VEYA “AK ALTIN”IN KARA LEKESİ

Sözlü halk edebiyatımızın, özellikle masallarımızın çoğunun düşünce mazmunu helâli telkin eder; adaletten, doğruluktan bahseder. Helâl lokmanın tatlılığı, hayırın şer üzerindeki üstünlüğü konusunu çok okumuş, çok duymuşuzdur. Halk ruhu, halk edebiyatı bizi böyle terbiye ediyor, kısacası, halk bizi böyle eğitiyor. Ama kalbimiz sızlayarak belirtelim ki, son zamanlarda helâl-haram ölçüsü çok karışmıştır. Birini diğerinden ayırmak zorlaşmıştır.

Masallarımızın birinde şöyle deniliyor: “*Lokman, yağla lorun fiyatı aynı olan şehirden kaçmıştır.*” Ama vay o güne ki, lor yağdan pahalı satıla! Acaba Lokman o zaman ne yapardı?

Hiç kimse evlâdının hırsız olmasını istemez. Bütün ebeveynler çocuklarını doğruluk, helâllik ruhuna uygun terbiye etmeye çalışırlar. Fakat, çocuk için babanın sözleri değil, davranışları daha unutulmaz ders olur. Baba kötü yolla kazandığı parayı eve getirip helâllikten ne kadar bahsetse de çocuk hayat dersini babasının davranışlarından alır.

Babanın ikiyüzlülüğü ile davranışlarındaki zıtlık, çocuğa da sirayet eder. Vcdanı temiz çocuk böyle iki taraflı çevrede büyürse, onun gelecekte dürüst olacağını kim garanti edebilir?

Son zamanlarda ziraat sahasında rakamları büyüterek, devletin yüklü miktarda parasını çalan insanların bu kötü tavırları hakkında basında geniş yayınlar yapılmakta, suçlular sanık kürsüsünde oturmaktalar. Kimdir onlar?

Kolhoz başkanı, sovhoz müdürü, vali, hatta bakan! Halbuki, kolhoz başkanı, vaktiyle köylerimizde sözü geçen birisiydi. Kolhoz başkanı, **kanlıları barıştıran** büyüktü. İbrahimov'un *Büyük Dayak* adlı romanında ve bu roman kolhoz başkanı, halk arasında sözü geçen Rüstem Bey neyin kurbanı olur? Halktan ayrı düşmenin, halkın desteğini kaybetmenin... Bunu felâket sayan yazar daha 50'li, 60'lı yıllarda böyle gerçeklerle yarınki faciayı göstermiştir.

Şimdi, kolhoz başkanının ve valinin sanık kürsüsünde oturması normal hâl almış; çünkü halktan ayrı düşmenin, insanlarla kaynaşmamanın, onların derdi ve tasasıyla ilgilenmemenin kendisi normalleşmiş. Kara volgalar(arabalar) etkili kişileri toplantıdan toplantıya, bir yerden yere zorla ulaştırıyor. Onların halkla görüşmeye ne zamanları, ne de hevesleri var. Devlet basınında bir şehir parti komitesinin (belediye), onun birinci kâtibinin (başkanının), yeniden kurmaya rehberlik sahasındaki kötü işi tenkit ediliyordu. Birinci kâtibin odasından çıkmadığını, halkı kabul etmediğini, hatta şehir parti komitesinin kapısına bekçi koyarak yanına gelenleri geri çevirdiğini okuyunca insan dehşete düşüyor. Acaba böyle birisi, büyük bir şehir nasıl yönetebilir? Böylesi sadece vazife değil, insanlığa bile lâıyk değildir. Ama ne fayda, o tam beş yıl büyük bir şehrin belediye başkanlığını yapmış, biz ise onun başkan olamayacağını daha yeni anlıyoruz.

Pamuk, Azerbaycan'ın en kıymetli servetlerindendir. Pamuğa "ak altın" dememiz ve ona şarkılar yapmamız da tesadüf değildir. Yıllar boyu toprağımızın bu serveti ile, onu eken, bin bir eziyetle toplayan insanların emeği ile övündük...

Ama sonra öğrendik ki, bir grup insan ün kazanmak, **kahraman** olmak için, helâllik kanunlarını bozmuş. Başkalarının topraklarını, otlaklarını sürerek pamuk ekmişler ve bu toprakları kayıttan saklayarak her alanın **verimliliğini** bire beş artırmışlar.

1. Bütün bu işler plân hatırına!

Sık sık duyuyoruz ki, filanca insan normaları zamanından önce, %150 yahut %180 tamamlamış. Zamanından önce %150-180 nasıl mümkün olabilir? Ya normalar önceden azalmış ya da bu bilgi yanlışır.

Normaları zamanında, hem de yüzde yüz tamamlamak daha doğru olmaz mı? Biz doğanın çocuklarıysak gelin, anamız doğadan öğrenelim, ona benzeyelim,

onun kanunlarını bozmayalım. Bu bize, bizim yarınımıza ve genellikle insan nesline pahalıya mal olur. Doğada güneş zamanında doğar ve zamanında batar. Ağaçlar zamanında çiçekler açar ve zamanında meyve verir. Eğer sıcaklar aniden bastırıp da ağaçlar zamanından önce çiçeklenirse (Son zamanlarda böyle olaylar da az olmuyor.) ilkbahar yağmurları ve dolu, çiçekleri sonradan mahveder ve o yıl ürün olmaz.

Eğer çocuk dokuz aydan önce doğarsa ya sakat olur ya da ölü doğar. Yaratılış kanunları böyledir. İşte bu yüzden, eğer kaliteli ürün istiyorsak, gelin, bu **zamanından önce** tabirinden ve norma şartı belasından vazgeçelim. Her ürünün zamanında toplayalım.

Bazen **zamanından önce** tabirinin önüne bir mübalâğa da koyarız. Ne pahasına olursa olsun, normalar zamanından önce doldurulmalıdır. Gelin, bu cümleyi parçalayalım. Nasıl yani, neyin pahasına olursa olsun? Hırsızlık, yanlış bilgilendirme ve nihayet can pahasına bile olsa, normaları doldurmak ne derecede doğrudur? Böyle bir istek ne derecede insanidir?

Tabii ki, büyütülmüş rakamlar, sahte maaş bodroları, sahte imzalar böyle isteğe bağlı olarak ortaya çıkarlar. Kayıttan saklanılan topraklar ekiliyor, rapor veriliyor... Kış geldiğinde malûm oluyor ki, otlaklar pamuğa dönüştüğü için hayvanların kış yemi yoktur. Harama alıšan, bu işi de örtbas etmekte güçlük çekmiyor. Yine de sahtekârlık başını alıp gidiyor.

5-6 kişinin topladığı ürünün bir kişi adına yazıldığı gerçeğini unuttuk mu? Sonuçta 5-6 kişinin hesabına şöretlenen şahıs, utanmadan **emek pehlivanlığını** kendi kanunî hakkı hesap ediyor. Hakkını yediği insanların gözünün içine bakmaktan da çekinmiyor. Düşünelim ki, insan ne kadar alçalmalı, namusunu, arını ve vicdanını ne kadar yitirmelidir ki omuzları üzerinde yüceldiği insanları kendinden aşağı saysın ve onlara yukarıdan küçümseyerek baksın. Başkasının tekmesi altında omuzları ezilen, hakkı çiğnenen, zahmeti, emeği yiten bu insanların hakikate ve doğruluğa olan inancını öldürmekle ne kadar büyük bir cinayet işlediğimizi hiç düşündük mü? Şimdi, o insanların adaletle olan inançlarını geri getirmeğe çalışmalıyız.

Vazife atına bindikten sonra şair ve yazar olmuş, özensiz karalamalarını yayımlayanları da tanıyoruz. En dehşetlisi de, sayıklamalar belli bir amaca ulaşmak

için, meşhur yazarların makalelerinde de takdir olunmuş, gerçek yazarlara örnek gösterilmiştir. Böyle olduğunda adalet ölçüsü, doğruluk kanunu nerede kalıyor?

Geçen yıl *Trud* gazetesi Devlet Pamukçuluk Sanayisi Bakanı F. Salmanov'un mahkemesinin sonuçlarını yayımlamıştı. Gariptir, yazının adı **Kara Pamuk** konulmuştu. Elbette ne bu başlık ne de genellikle pamuk sahasındaki yolsuzluklar pamuğun **ak altınlığına** şüphe uyandırmıyor, onun değerini azaltmıyor. Pamuk millî servetimiz olarak kalıyor.

Kanunsuz olarak yazılmış çırçır fabrikası-mağaza-alıcı ilişkisi kâğıt üzerinde olan pamuktan bahsetmektedir. O pamuktan bahsediliyor ki, hakikatte olmamasına rağmen, çoklarının zenginlik kaynağına dönüşmüş, sonunda ise bu yolsuzluk yapan adamların yüzünü kara yapmıştır. **Ak altın**, bir grup insan için **kara leke** olmuştur.

Vazife borcu denilen yüksek bir anlayış vardır. Bu anlayış vicdanla, liyakatle, doğrulukla doğrudan alâkalıdır. Vazifeli insanda şahsî menfaat, şahsî düşünce en ön sıraya geçerse, o zaman **vazife borcu** denilen anlayış basitleşir, yapılan görev zenginleşme vasıtasına dönüşür. *Ogonyok* dergisinde H. İ. Buharin'in hayatı hakkında yayınlanmış yazıdan birkaç gerçeği hatırlatmak istiyorum. 1935'te N. İ. Buharin *İzvestiya* gazetesinin Genel Yayın Müdürü, aynı zamanda akademinin aslı üyesi idi. Akademik maaş ile kıfayetlenen N. İ. Buharin, müdürlükten aldığı maaşını ve telif haklarını partinin hesabına yatırmış. Mukayese ediniz?

Şimdi ise, şehir parti komitesinin birinci kâtibi rakamları büyüterek yüklü miktarda devlet emlakını kendi üzerine geçirdiği için, rüşvet aldığı için, sanık kürsüsünde oturuyor.

Sonraları, 1937'de N. İ. Buharin halk düşmanı olarak lekelendiğini duyunca, bu konuda karar çıkarmış ve Merkezi Komite'ye karşı itiraz alâmeti olarak açlık grevine başlamış. Hâlsiz bir durumda uzanmış Nikolay İvanoviç su isterken hanımı, biraz canlanması için bardağa portakal suyu döküp vermiş. Bu **cömertliği** anlatan Buharin, bardağı yere vurarak:

- Sen kongreyi ve partiyi kandırmamı mı istiyorsun?! demiş.

Şehirlerimizden birinde hayvancılık meselelerine ait müşavereden yayımlanmış bir gerçek de sahte uçot tecrübesine örnek olabilir. Bilindiği gibi, koyunların döl vakti kış-ilkbahar aylarına tesadüf ediyor. Kuzu, genelde Ocak ve sonraki ilk aylarda doğar. Amma döl sun'î ve hazır olduğunda Aralık ayında, hatta biraz daha önce doğabilir. Bu da doğal bir olaydır ve onu hızlandırmak veya yavaşlatmak mümkün değildir. Müşaverede anlaşıldı ki, kolhoz ve sovhozlarda Kasım-Aralık aylarında doğan kuzular kayda alınmamış. Yeni yıl, yani Ocak ayı bekleniyor. Çünkü önceden kayda alınan kuzular geçen yıla ait edilir. Sonuçta yeni yılın yüz koyunundan yüz elli yavru almak plânı zorlaşır. Bu maksatla iki ay, belki de daha çok zaman geçer; kuzular kayıtsız sahipsiz, büyürler; şehrin hayvancılık uzmanları ise bu kuzuların doğduğunu görmez. Çünkü 1 Ocak'tan itibaren işe başlarlar. Sonuçta kayıt dışı kuzular da kayda **sahtekârlık basamaklarından** geçer.

Şimdi basınıımız, hayatımızın çeşitli sahalarında ortaya çıkarılmış menfi hâllerden, değişik sahtekârlık gerçeklerinden sık sık bahsetmekte. İnsanlar yıllarca **kapalı** sayılan konularda böyle ciddi yazıları okuyor, cemiyetteki menfi hâllerin kökünü kurutmak yolları ile uğraşıyorlar. Tabii ki bütün bunları, ülkede başlatılan **yeniden kurma** ve **açıklık** siyasetine, cemiyetin daha da demokratikleştirilmesi prensibine borçluyuz.

Basında, menfi durumların ülkede sebep olduğu iktisadî zararlardan da bahsediliyor. Acaba böyle durumların yaptığı manevî ve sosyal zararı kim hesaplayacak? İnsanlara önceki inancını ve akidesini kim geri verecek? Yukarıda, zikredilen pamuk sahasında rakamların büyütülmesinden çok şey kaybettik. Evet, vaktiyle Cumhuriyetimiz defalarca devletlerarası sosyalizm yarışmasında galip çıkarak **geçici bayraklar** almış, bizler de **galebelerin** şerefine şarkılar yapmışız. Bu rakamları elde ederek her şeyi unutmuşuz. "Bir milyon ton Azerbaycan pamuğu hazır!" diye ülkeye duyurmuşuz. Şimdi anlaşıyor ki bu rakamlar yalan imiş.

- Böyle sahtekârlık devrinin yetiştirdiği genç erkeklere ve kızlara biz şimdi nasıl helâllik dersi öğretilim? Evet, onlar çoğu zaman haramı helâlden ayıramıyorlar. Örnek aramak için uzağa da gitmiyorlar. Buna örnek olarak komşudaki "Depocu Hamid'i, Dükkancı Rıza'yı, ne bileyim daha kimi gösteriyorlar. Çünkü yolsuzluk yapanlar şimdi de vardır. Çünkü devletin malını çalanların, sahte maaş bodrolarına imza atanların hepsi henüz cezalandırılmamış.

Onlar hâlâ bizim cömertliğimizden yararlanıyor ve tohumlarını serpmeye devam ediyorlar.

Böyle durumların gençlerin maneviyatına vurduğu darbe ise hiçbir ölçüye sığmaz. Sonuçta ebeveynlerin doğruluğa çağırışı ve vicdanlı olmaya daveti boşlukta kalıyor. Atalarımızın helâllik prensibi de, adalete çağırısı da yardıma gelmiyor.

Son zamanlarda, partinin gerçekleştirdiği birkaç kesin tedbir, menfi durumların kökünü kurutmaya yöneltilmiştir. Biz bu tedbirlerin şahidi ve iştirakçısı olursak, her birimiz çalıştığımız sahada doğruluk ve helâllik tohumu serpebilirsek, partinin gerçekleştirdiği tedbirler de kâğıt üzerinde kalmaz; çocuk da, büyük de derin manası olan bir halk tabirini kulağına küpe yapar.

Gelin Açık Konuşak

Dövlət Neşriyatı, Bakü 1998.

BİR-BÖLÜNEMEZ

Dağlık Karabağ'da çıkan acı olaylar, bu olaylarla ilgili herkesin geçirdiği doğal rahatsızlık, nice nice sınavlardan çıkmış, fakat şimdi herhangi bir soytarının fetvası ile karşı karşıya gelmiş iki komşu millete yöneltilmiş dikkat, her gün her saat postacıların getirdikleri bir sürü mektup ve telgraf, tabiatın uyanması, yeni ruh, yeni mutluluk getiren 'Nevruz bayramı' için an'anevi kutlamaların yerine sohbetlerimizin "Niçin böyle oldu?" "Kimdir bu işlere sebep?" gibi sorularla başlanması, beni yürek sözlerimi yazmaya, onu vatandaşlarımla paylaşmaya ve hepimizin üzerine düşen büyük sorumluluğu tekrar dikkatlere sunmaya mecbur etti.

Şimdi herkes tarihle ilgileniyor. Hatıra, çok büyük bir şeydir ve kıymetlidir. Fakat bu da hatıra sahibine göre değişiyor. Komşularla ilişkilerin kötü taraflarını hatırlayan, nesilleri birbirinden ayıran, halklar arasında inançsızlık ve güvensizlik tohumu serpen hatıra mı, yoksa büyük ideallerle kanatlanarak uluslar arasındaki ilişkilerin ışıklığı, mutluluk verici taraflarını kabartmakla nesillere barış, güven veren hatıra mı?

Ama böyle ışıklığı sayfalar hem Azerbaycan, hem Ermeni halkının tarihinde ve hem de Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer halklarla ilişkilerimizin tarihinde pek çoktur. Bizim halkımız, Haçatur Abovyan'la M. F. Ahundzade'nin, Ler-mantov'la I. Kutkakişlı'nın Bakıhanov'la Puşkin ailesinin dostluğunu her zaman aklında tutuyor.

Beni yanlış anlamayın, genellik, birlik derken, ben hiç de aynı cinstenliği, fikir ve düşünce değişmezliğini kastetmiyorum. Dostsak, aramızda hiçbir fark olmamalıdır iddiası kökünden yanlıştır. Dostluk, çeşitli çiçeklerden örülmüş bir çelenktir. Bu çelenkte her çiçeğin kendi rengi, kendi kokusu olduğu gibi, bizim sosyalist birliğimizde de her bir halkın kendi farklı yönleri, ahlâkı, sanayisi, kültürü

vs. farkları vardır ki, bu farklar bizi daha fazla birleştirmelidir. Bu farklara rağmen, insan her yerde insandır ve herkes insanlık görevini yapmak zorundadır. Başkalarının derdini kendi derdi gibi kabul etmeyen, kendini bir, komşusunu bin görmek istemeyen insan manevî bakımdan mutsuz, kalben fakirdir. Filistinlilerin kanının su gibi aktığı, Güneyli kardeşlerimizin en ufak insanî hak ve hukuktan men olunduğu, Nikaragua'da çocuklar ve yaşlıların felaketlere uğradıkları, Güney Afrika'nın en iyi evlâtlarının cezaevlerinde mahvolduğu bir zamanda acaba nasıl rahat yaşanabilir? İnsanlığın başına gelen diğer felaketler gibi asrın başında Türk ve Ermeni halklarının uğradığı felaket de yürek yakıyor, acı veriyor. Aynı faciyanın kurbanlarına Yerevan'da büyük bir anıt yapılmıştır. Bu faciaya binlerce şiir, hikâye, piyes, roman, ilmi monografi yazılmıştır. Geçmiş karşısında fanatik bağlılığı görmek için her yıl 24 Nisan'da Yerevan'da yapılan kalabalık gösterileri izlemek yeterlidir.

Hiçbir zaman unutmamak gerekiyor ki, millî duygu son derece ince ve mukaddes bir duygudur. Bu da herkesin bildiği bir gerçektir ki, tüm halkların tarihinde dehşet verici olaylar, ölümler, yıkıntılar, savaşlar olmuştur. Aynı zamanda bizim halkımızın da Ermenilerin millî kahraman saydıkları Andronik, bir zamanlar Nahçıvan taraflarında az mı Azeri'yi öldürmüş? Peki, o zaman niçin biz katledilenlerimiz için anıt yapmıyor, ağlaşıyoruz? Çünkü biz araya kin sokabilecek bir hatırayı unutmak istiyoruz. Ama geçmişin dehşet verici ve dramatik olaylarını hatırlayıp ağlamaya ve kimseleri suçlamaya, onlara kin beslemeye ve yeni nesli herhangi bir millete karşı nefret hisleri ile terbiye etmeye ihtiyaç var mıdır? Eğer böyle olursa, bu bizi nereye götürür? Topyekûn, bize kötü şeyleri hatırlatan hatırayı keskinleştirmeye gerek yoktur.

Millî duygular kabartıldığı zaman, duygu mantığa hâkim oluyor, temkin ve tahlil için imkân kalmıyor. O zaman millî benzersizlik ve bencillik fikri kendine gelişmesi için yararlı olan bir zemin buluyor. Kendisini özel tarihî kaderi olan bir millet gibi algılayan halkın her bir üyesinde hemen **halkın koruyucusu** olmak iddiası kendini gösteriyor. Tarihteki ve günümüzdeki olaylara beynelmil bakışın yerini millî bakış alıyor. Denizden denize uzanan uyduruk imparatorluğu onarmak ve Zakafkasya'nın, hatta Rusya'nın ve Türkiye'nin bir kısmını, aynı zamanda Akdeniz Bölgesi'ni bu imparatorluk içinde yeniden birleştirmek iddiası onu rahatsız ediyor. Böyle hülyalar yabancı merkezler tarafından özel plâna dökülüyor, yönetim şeklini ve Ermeni halkının kendi manevî kütüğünü, temelini sarsmak için bir vesileye dönüştürülüyor.

Bugün herkesin çok iyi bildiği gibi Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'daki gösteriler toplumun körü körüne yaptığı bir hareket değildir. Bu, uzun yıllardır Dağlık Karabağ ile Ermenistan'a katmak iddiasında olan bir grubun sürekli çalışmalarının sonucudur. Dağlık Karabağ'la problem bitiyor mu? Tabii ki değil. Zori Balayan'ın *Ocak* adlı iğrenç eserini okuyan herkes görüyor ki, kitapta Azerbaycan'ın tarihî arazisinde kurulmuş Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti de utanmazcasına Ermeni arazisi olarak ilân ediliyor. Dağlık Karabağ'ı koparıp almak için bir kaide olarak ahalinin millî kökenine bakılıyor. Fakat Nahçıvan'da yalnızca Azeriler oturduğundan dolayı, Z. Balayan, yüzünü onun için uygun olan sayfalarına çeviriyor.

Benim düşünceme göre, halkları birbirinden ayıran, onlar arasına fesatlık sokan ve bununla da geleceğimize büyük zarar veren hatıra, gelecek nesillerin hatırı için beyinlerden silinmelidir.

Bu karışık günlerde, birçok şair, yazar, âlim, birçok milletin temsilcisi gazete sayfalarında, radyo ve televizyonlarda yayın yapıyorlardı. Onlar duruma uygun olarak teşvik etme metotlarını değiştirmek yerine, eski hatıraları akıllara getirerek, tekrar tekrar savaş yıllarında birçok milletin genel düşmana karşı savaşmalarından, buldukları bir parça ekmeği paylaşmalarından bahsediyorlardı. Tüm bunlar gerçekten olmuş şeylerdir ve bunu kimse inkâr edemez. Fakat şehir ve köyleri dolaşan söylentilere sinirlenen kitle ile bu yayınlar arasında bir bilgi yetersizliği, boşluğu ortaya çıkmıştı. İnsanlar bu bilgileri, Azerbaycan ve Ermenistan'daki gerginliği biraz daha artırmak için büyük çaba sarfeden yabancı radyolardan alıyorlardı.

Konu, yazar sözüne inamdır. Bu karışık günlerde mensuplarımızın bazıları kalabalığı sakinleştirmek için kalplere yol açabilen güzel sözler bulamadılar. Böylelerini oturdukları makamlardan aldılar. Zamanla söz riyakarlığı ile meşgul olan kişiler için daha da zor oldu. İnsanlar artık **dil kahramanlarının** sözüne inanmıyorlardı. Biz anladık ki, gece gündüz çalışmalı, yanlışlarımızı eleştirmeli, insanların inancını, güvenini kazanmalıyız. Böyle bir yenilenme Rus edebiyatında çok önce başlamış; fakat biz daha ilk adımlarımızı atıyoruz.

Rus şairi V. Mayakovski diyor ki, "*Bizde söz moda hâlini alıyor, elbise gibi eskiyor.*" Bir şair ve bir vatandaş olarak, geçen yıllarda yapılan sahtekârlıklardan dolayı kendimi ve kalem mensuplarını affedemiyorum. Bu

yıllarda biz dostluk hakkında, sloganlarla çiğnenmiş sözler konuşmuş ve kalplerimize vurdumduymazlığın yol bulduğunu görmemişiz. Dostluk günleri edebiyat haftalarında yine alışkanlık hâline gelen alkışlar görülüyor, törenler çeşitli olsa bile, aynı sözler, aynı sloganlar söyleniyor, edebiyatta ve özellikle şiirde yalanlar daha fazla yer alıyordu.

Anlaşıldığı kadarıyla, anadilinde konuşamadıklarından dolayı halkla görüşmekten korkan **sorumlu** memurlar da vardır.

Bu arada bundan 10-15 yıl önce Lalezade isimli 80 yaşındaki bir ihtiyarın söylediklerini hatırladım: *“Daha önceleri biz hiçbir zaman dostluktan bahsetmezdik. Ermenilerle kapı komşu ve dost idik.”* Bundan sonra ihtiyar bana bir olay anlattı. O, çocukluğundan beri bu olayı hiç unutamadığını söyledi: *“Bizim köyümüzde Gökbülak’da bir Ermeni çocuğu ile Azeri çocuğu ava gitmişler. Av sırasında Ermeni çocuğunun elindeki tüfek aniden patlamış ve Azeri çocuğunu kanlar içinde bırakmış. Azeri’nin biricik evlâdı basit bir hatanın kurbanı olmuş. Suçlunun yakınları Azerilere geçmiş olsun dilemeğe gitmek istemişler, fakat çekinmişler.”*

Olayın çıktığı ilçede sözü geçen Arakel isimli ihtiyar, suçlunun akrabaları ile birlikte yas törenine gitmiş. Törende herkes ayağa kalkarak geçmiş olsuna gelenlere yer göstermiş. Arakel’in yas törenine gelişi ve bir sözü, ortaya çıkabilecek düşmanlığa engel olmuş; Kan kanla yıkanmaz, kan su ile yıkanır. Bu âdet her iki halkın eski, yüce âdetidir. Şimdi biz itiraf edelim ki, eski zamanlardan bugüne kadar kalıplaşmış tebliğ vasıtalarına güvenerek halkın kendi ruhundan doğan psikolojiyi, büyüye saygıyı, âdet ve an’aneyi unutmuşuz.

Ben bu korkunç günlerde şahit olduğum bir olayı da hatırlatmak istiyorum. Karabağ olaylarında beni Ağdam’a götürdüler. Ben olaylar sırasında öldürülmüş iki çocuğun, Bahtiyar ve Ali’nin yas törenine gittim. Amacım toplumun bu olayla ilgili düşüncelerini ve ruh hâlini öğrenmek idi. Tabii ki, özellikle delikanlılar, günahsız yere katledilmiş bu iki gencin ölümü karşısında sessiz kalamıyor, sinirlerinden alev alev yanıyorlardı. Gençlerin bu öfkesi daha nice büyük kayıplara sebep olabiliyordu. Tüm akıllı insanlar bu kızgınlığa engel olmaya çalışıyorlardı. Bu öfke alevini söndürmek gerekiyordu. Törenin başında oturan beyaz saçlı ihtiyar ağırbaşlılıkla konuşmaya başladı. Doğu’nun ermiş şairlerinden getirdiği örneklerle

gençleri sabırlı olmaya, ayakta durabilmeye ve ağırbaşlılığa çağırıyordu. Aynı zamanda herkesi, duyguların, kontrol etmeye davet ediyordu.

Ağdam eski bir şehirdir. Burada insanları yalnızca yasalar değil, bin yılların sınavından çıkmış olan güzel ve yararlı âdet, an’aneler yönetiyor. Burada el atasının, başbilen sözünün kıymeti vardır. Bu noktayı dikkate alan Ağdam İlçe Parti Kurulu, bölgenin akıl hocalarından oluşan yetkili bir danışma kurulu toplamıştır. İlçenin sosyal gelişimi ve özellikle gençlerin terbiyesi ile ilgilenen bu kurulun halk arasında çok büyük nüfuzu vardır.

Son zamanlarda ortaya çıkan yenilikçiler bu zaman zarfında nice isimler, semboller, âdet ve an’aneler uydurdular. Ama ortaya çıkan fevkalâde durumlar, yine de halkın oluşturduğu manevî değerlerin daha yüksekte durduğunu bir daha ispatladı.

Yatağından çıkan iki kocaman ırmağı hatırlatan kalabalık, ölüm kalım mücadelesi ile karşı karşıya gelmişti. Rica etmek, korkutmak, yasaları uygulamak... Hiçbir şey fayda etmiyordu. Ermeniler ve Azeriler göğüs göğüse dayanmıştı. Biraz sonra önü alınmaz bir felaket ortaya çıkabilirdi. İşte bu sırada Parti Merkez Kurulu liderlerinden biri ileri çıktı ve yüzünü kalabalığa dönerek: *‘İlk önce beni, daha sonra birbirinizi öldürün. Ben bu komşu kavgasını görmek istemiyorum.’* dedi.

Orada toplananlar şaşırdılar. Çoğu durdu. Ama ana yolun kenarında yürüyen kalabalık ilerliyordu. İşte o zaman bir kadın, herkesin görmesi için arabanın üzerine çıktı. Başörtüsünü birbirini mahvetmeğe hazır olan kişilerin ayakları altına attı. Olağanüstü bir olay gözler önünde sergilendi. Hiç kimse bu başörtüsünü ayakları altına alıp geçmeye cesaret edemedi. Kalabalık uzun, süre birbirine bakıp durdu. Savaş meydanını işte en son o kadın, Abasova terketti.

Sevgili okuyucu, bu anlattıklarım masal değildir. Bu kadın bir destan kahramanı gibi gözlerimin önünde canlandı. Doğrusunu söylemek gerekirse, önceleri bu türlü olayların yalnız destanlarda ve masallarda olabileceğini düşünürdüm. Fakat bu ahlâk, halkın hatırasına kazanmış ve onun kendi gücünü göstermesi için gerekli şartların ortaya çıkmasını bekliyormuş.

Bugünlerde **Nevruz** dolayısıyla eski dostlarım Mehmetovlar beni evlerine davet ettiler. Elman Mehmetov mühendistir ve Azerid'ir, karısı Siranuş da gazetecidir ve Ermeni kızıdır (Ben bir Azeri çocuğunun Ermeni kızıyla evlenmesini istemesem de) ve bu samimi bir ailedir. Bayram masasında Doğu mutfağına uygun tatlılar, renkli yumurtalar, **semeni** (buğday çimlendirilmesi) dizilmişti. Hayat kalkınma ve yaşam sembolü olan yemyeşil semeni, şehir evlerinde bana özellikle zevk veriyor. Fakat beni aynı gün daha çok onların üç aylık oğulları sevindirdi. Mehmetovlar Dağlık Karabağ, Ermenistan ve Sumgayıt'daki olaylardan telaşlanıyor, Bakû'de durum daha iyi olsa bile, kim bilir yarın neler olacak diye merak ediyorlardı. Onlar hareket plânı çizmişlerdi: Azeriler saldırırsa öne Elman çıkacak, Ermeniler saldırırsa Siranuş çıkacak. Daha çok, çocuk için korkuyorlardı. Hatta onu doğabilecek tehlikelerden korumak için ona gizli bir yer de düşünmüşlerdi.

Haydi, siz söyleyin bakalım, bölünmeyi nasıl bölebiliriz? Asırlar boyunca içiçe olmuş şeyleri birbirinden nasıl ayırırız?

Aynı şey Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmanın imkânsızlığı için de söz konusudur. Çünkü tek, bir bölünemez. Çünkü tarihin en eski devirlerinden beri Karabağ, Azerbaycan'ın bir organı, başının tacı, kalbinin atışı, dilindeki şarkı ve şarkının ahengi olmuştur.

Gelin Açık Konuşak,
Dövlət Neşriyatı, Bakû, 1998.

VATAN SEVGİSİ

Abbas Sehhet çok güzel söylemiş:

*Vatanı sevmeyen insan olmaz,
Olsa, ol şahsta vicdan olmaz.*

Bu iki mısra ile şair, insandaki en âli duygunun, vatan duygusunun tahlilini vermiştir. Vatan sevgisi insan duygularının en âlisi, en yücesi, en mukaddesidir. İnsan mensup olduğu vatanı sevmekle, cemiyete karşı borcunu ödemiş olur. Vatan ve millet hissinden mahrum olan şahıs, bütün insanî hislerden mahrumdur. Vatanını seven insan hayatı sever, dünyayı sever. Çünkü o ne için yaşadığını, hayatının anlamını bilir. Vatan sevgisi insana akide, ümit, gaye kazandırır. Akide ise yüreğe cesaret, kollara kuvvet ve gözlere ışık verir. Bizim güzel bir manimiz vardır:

*Ezizim, veten güzel,
Geymeye keten güzel.
Gezmeğe gurbet öлке,
Ölmeğe veten güzel.*

İnsanın gezmeğe ve görmeğe büyük ihtiyacı vardır. İnsan gezdikçe gördükçe daha çok bilir, akı karadan ayırır ve fikren olgunlaşır. Fakat nereye gidersek vatan da kalbimizde bizimle beraber dünyayı gezer. Biz gördüğümüz her şeye kalbimizdeki vatanın gözleriyle bakar her şeyin değerini onunla ölçeriz. Seyahatimiz süresince vatanımız gözlerimizde daha da güzelleşir ve daha büyük bir kıymet kazanır.

Gurbet ülkelerde biz daha fazla vatanla yaşar, ona ulaşmak hasretiyle kanatlanır ona doğru uçarız.

1961 yılında Azeri yazar ve şair arkadaşlarım Memmed Rahim, Osman Sarıvelli ve Yusuf Semedoğlu ile beraber Fildişi Sahilleri'nde idik. Bu ülkenin saati ile Bakû saati arasında 5 saat fark olmasına rağmen, kolumuzdaki saatler Bakû vakti ile çalışıyordu. Biz, Bakû ile soluk alıyorduk. Vatana döndüğümüz zaman gemiye yelden kanat istiyorduk. Bu kanadı ise gemideki piyanoda bulduk. Yusuf Semedoğlu piyanoda vatan şarkıları çalıyor, biz de bu tabii şarkıların kanatlarıyla vatanımıza doğru uçuyorduk:

*Çal, Yusuf, di durma çal, gadan alım,
Sularda seslensin bizim mahnılar.
Vatanın ıtrını nağmeden alım,
Çal, yine kalbimde bir fırtına var.*

*Çal, kardeş, bir anlık koy kanatlanak,
Kendim deryadayım, can vetendedir.
Dalgalar üstünde nağmeye bir bak,
Deryada değilim, derya bendedir.
Nağme çalındıkça kalp aştı taşı,
Gördüm vatanımı öz karşımda ben.
Anlayabiliyordum nasıl sığıştı
Bu boyda gemiye o boyda veten?*

*Doğrusu, bu gece başka haldeyim,
Bilmirem neredir yurdum, meskenim.
Denizde gecedir, ben hayaldeyim,
Kızım derse gider bu saat benim.*

*Bakû de sabahtır, benimçin, beli⁸⁴
Burda da sabahtır, saatime bak
Benim saatim de yüreğim gibi
Bakû vakti ile çalışır ancak!*

"Gezmeğe gurbet ölke, ölmeğe veten güzel" mısralarının asıl manasını ben yabancı ülkelerde olduğum zaman anladım. Bu mani mutlaka gurbette yaratılmıştır. "Gurbetin od ocağından vatanın dumanı güzeldir" atasözü de her hâlde vatan hasretiyle yaşayan bir garibin kalbinden doğmuştur.

Çok zaman duyuyoruz ki, gurbette ölen bir insanın mezarının üstüne bir avuç vatan toprağı dökerler. Bu ne demektir? Nihayet toprağa karışmış bir vücut, bir avuç vatan toprağını ne yapabilir? Bunun manası nedir? Sonraları anladım ki, merhumun vatan hasretini hisseden hayattakiler, garip toprakta yatan bu zavallının vaktiyle toprak hasretiyle alevlenen kalbinin hasret meş'alesini söndürmek için kabrinin üstüne vatan toprağı serpmişler. Vatan hasretiyle yaşayıp ölen gariplerin derdini halk, manilerde çok güzel ifade etmiştir:

*Ezizim, ulu dağlar,
Çeşmeli, sulu dağlar
Burda bir garib ölmüş,
Göy kişner bulud ağlar.*

Bu ninniler yürek nalesidir, gönül sızlamasıdır. Bu nale ve sızlamalar sözlü halk edebiyatında vatan tablosunun oluşturulmasına sebep olmuştur.

Dünyada her bir kahramanlığın, fedakârlığın, her hünerin ve zaferin anası amaç ve akidedir. Amaç ve akide ise her şeyden evvel vatanla ilgilidir. Samed Vurgun'un dediği gibi: "Vatansız, yurtsuz insanlar yaşar âlemde amaçsız."

Halk kahramanlarını hatırlayalım. Babek, Köroğlu, Kaçak Nebi, vs. Bunlar ne adına kendi zamanlarının haksızlığına ve adaletsizliğine karşı koymuş, canlarını feda etmişlerdir? Vatan ve millet adına! Aşk olsun bu büyük amaçtan doğan fedakârlık ve kahramanlığa!

Dünyanın en büyük dahileri, edebiyat ve sanat hadimleri, en güzel eserlerini vatanlarına adanmışlardır. Her bir sanat eseri, onu ortaya koyan yazarın vatanının, milletin bağrında ve manevî âleminde yeşerir. Firdevsi'nin *Şehname*'si İran'ın, Goethe'nin *Faust*'u Almanya'nın, Hugo'nun *Sefiller*'i Fransa'nın, Tolstoy'un *Harp ve Sulh*'u Rusya'nın, Sabir'in *Hophop-Name*'si Azerbaycan'ın kendi dertleri, kendi istek ve arzularıydı. Biz bunu aynı zamanda musiki ve ressamlık için de geçerli sayabiliriz. Beethoven'in dokuzuncu senfonisi, Şopen'in sonatları, Çaykovski'nin romansları, bütün bunlar bir memleketin bağrından kopmuştur. Demek sanatçı, sanatçılığından önce bir vatandaştır. Kendi vatanının türkülerini okur. Bir memleketin vatandaşı kendi memleketinin türkülerini okumakla dünyanın sevgilisi, dünyanın vatandaşı olur.

⁸⁴ beli: evet

Büyük Rus yazarı Tolstoy şöyle diyor: “*Vatanım benim, toprağım benim, ana diyarım benim! Hayatta sana olan muhabbetten büyük, hararetle, derin ve mukaddes hiçbir his yoktur. Sen benim mabedimsin, ana diyarım!*”

Dünyanın en büyük dahilerini dahilik seviyesine yükselten de bu histir. Bu büyük his olmasaydı, Tolstoy *Harp ve Sulh* adlı eserini, mensup olduğu Rus milletin bedîî tarihini yazabilir miydi? Vatana olan büyük ve derin muhabbet Tolstoy’un koluna kuvvet yüreğine ilham verdi, onu dünyanın sevgilisi hâline getirdi.

Vatan sevgisi yalnız sanatçıların değil, en büyük âlimlerin, kâşiflerin, en büyük mütefekkirlerin de ilham kaynağıdır. Dünya çapındaki âlimleri ele alalım: Galileo, Cordano Bruno, Newton, Nasreddin Tusi, Mendeleyev, Einstein, Lins Bor! Pozitif ilimler sahasında uzman olan bu âlimleri, evet, onları da ilmin yüksek zirvelerine ulaştıran en büyük duygu, yine vatan sevgisi olmuştur. Onlar da vatan adına çalışmış, keşifler yapmışlar. Lui Pasteur şöyle der: “*İlmin vatanı yoktur. Ama âlimin vatanı vardır.*”

Âlim demek istiyor ki, kimya her yerde kimyadır. Formüller aynı, maksat aynı! Fakat her ülkenin kimyageri kendi vatanına hizmet etmek maksadıyla çalışır.

Zamanımızın en büyük mucizelerinden biri olan uzayın fethinde de mesele böyledir. Yalnız vatanın değil, gezegenin dışına çıkan, başka gezegenlere konuk olmaya hazırlanan kozmonotun kalbindeki bu uçuş duygusunun kaynağı nedir?

Vatan, yine vatan! Hiçbir astronot uzaya gitmeye kalktığı zaman bir daha yere döneceğinden emin değildir. Fakat o, cesaretle görevini yapar. Neyin adına? Vatan adına! Onu göklere yükselten duygu vatan sevgisidir. Bu sebepten yine Abbas Sehhet’e dönelim:

*Vatanı sevmeyen insan olmaz
Olma, ol şahsta vicdan olmaz.*

Türk Edebiyatı

Aralık 1973, Sayı 24.

EDEBİYAT VE MİLLÎ ŞUUR

Muhterem Ahmet KABAKLI Hocam,

Türk Edebiyatı dergisinin bu yılki Mayıs sayısında sizin “Alperen Eğitimi Edebiyata Karşı Üçüncü Kültür İhtilali” başlıklı makalenizi okudum ve çok üzüldüm.

Demek Türkiye’de de kendini, kendi millî varlığını inkâr, ve kendime düşmanlık devam etmektedir.

Ben makalenizde temas ettiğiniz bu mühim meselede sizin düşüncelerinizi tam olarak destekliyorum ve sesimi sizin sesinize katmak istiyorum.

Muhterem kardeşim, dış düşmanla savaşmak kolaydır. Çünkü onun yapacağı bellidir, hedefi de. İçimizdeki düşmanla savaşmak her zaman çok zor olmaktadır. Kurt, ağacı içeriden yediği gibi, biz Türkleri de saf kalbliliğimizden, düşman her zaman içeriden parçalamaya çalışmaktadır.

Bir milleti mahvetmek için onun başına atom bombası yağdırmak gerekmez. Manevî değerlerini, dilini, edebiyatını ve tarihini zedelemek, hafızasından silmek yeter. Bu iş ise Türkiye’de Dil Kurumunun başına Agop Dilaçar’ın getirilmesiyle başladı. Agop da Türk milletin dilini açmak şiarı ile onun maneviyatını tahrip etti. Ben hiçbir zaman anlayamıyorum. Bir millet, kendi diline, kendi millî varlığına, tarih ve edebiyatına, bir sözle kendi kendine nasıl düşman olabilmis?

180 Yıl Rus boyunduruğunda, başka bir halkın yumruğu altında yaşadığımız hâlde, biz millî varlığımızı yani ana dilimizi ve ana edebiyatımızı koruyup yaşatarak,

bir millet gibi yaşayıp asimile olmadık. Esarete olduğumuz zamanlar Dede Korkut ve Köroğlu gibi destanlarımız, bayatı ve masallarımız, atasözlerimiz, Fuzûlî, Nesimi, Vâkıf, Sabir gibi şairlerimiz hangi milletin evlâdı olduğumuzu kulaklarımıza fısıldayıp, bizi bir millet gibi koruyup yaşattılar. Evet, bugün biz bir millet olarak varsak bu varlığımızı edebiyatımıza ve bu edebiyatın gereği olan dilimize borçluyuz. Bu hiçbir ispata ihtiyacı olmayan açık bir gerçektir.

Halkı, millet olarak şekillendiren, olgunlaştıran onun sözlü ve yazılı edebiyatı, varlığının teminatı ise ana dilidir.

Kendi tarihini, dilini, edebiyatını, millî medeniyetini bilmeyen, ona saygı göstermeyen o milletin evlâdı olamaz. Çünkü matematik, fizik, kimya gibi temel bilimler beynelimiledir. Yani milliyeti yoktur. Fakat sosyal bilimler ise millîdir. Buna göre de eğer orta dereceli ve yüksek okullarda kendi vatanını ve milletini seven, onun yolunda ölüme bile hazır olan hakikî vatandaş yetiştirmek istiyorsak dil ve edebiyat eserlerini azaltmak değil, aksine, artırmak gereklidir. Yok eğer milletini beğenmeyen, başka milletleri kendi milletinden üstün sayan, bir sözle, kendi milletine ve kendi vatanına düşman yetiştirmek istiyorsanız mekteplerden dil ve edebiyat derslerini tamamen kaldırın. Çünkü millî karakter, millî edebiyat ve ana dili ile şekillenir.

Beş kere beşin 25 olduğunu, suyun H₂O formülüyle gösterildiğini bilmek umumî bir bilgidir, maneviyat değil. Ama “Altaylara bağlar beni alnımdaki nurum” nereden geldiğimizi, “Toprak uğrunda ölen varsa vatandır.” mısraı ise vatana borcumuzu hatırlatmakla genç kuşakları bu milletin evlâdları olarak yetiştirir.

M. Âkif’in millî marşı okunduğunda, 65 milyon Türk milletinin yekpare tek bir varlık hâline geldiğine, tek bir yumruğa döndüğüne defalarca tanık oldum.

Bu birliği ancak edebiyatın, sanatın gücü ortaya koyabilir. Böyle ikinci bir kuvvet tanımıyorum. Bunları önemsemek en azından vatana ve millete ihanettir.

XIX. yüzyılın sonlarında Rusya’da millî okulların yanı sıra Alman, İngiliz ve Fransız okulları da açılmış bulunuyordu. O dönemde Rus asilzadeleri kendi çocuklarını millî okullarda değil, yabancı okullarda okuturlardı. Bunun gelecekte millet için bir tehlike olacağını düşünen Rus pedagoji uzmanları ve yazarları, L.

Tolstoy vs. buna karşı koydular. Ünlü pedagog K. D. Uşinski o zaman şöyle diyordu: “*Kendi okullarını bırakıp da yabancı okullarda öğrenim gören Rus çocukları yetiştikleri zaman yüzlerine yurtseverlik maskesi taksalar bile kendi milletine değil, yabancı millete hizmet edecekler.*”

Tarih boyunca hür yaşamış, kendi millî bayrağı, kendi millî marşı olan Türkiye’de ne yazık ki, bugün öyle hadiselerle karşılaşıyorum ki, doğrusu, Türkiye’nin bağımsızlığına dair bende kuşku uyanmaktadır. Düşünüyorum: İlahî, Türkiye’nin kendi içinde bu Türk düşmanlığı neden ve nereden kaynaklanıyor?

Türk Edebiyatı Dergisi, 1977.

DİNİ DEĞİŞTİRMEK BEŞ YAŞINDAKİ ÇOCUĞU ALDATMAYA BENZİYOR*

7 Gün gazetesinin 2 Nisan tarihli ve 39 numaralı sayısında “İslâmî Tehlike Kapıda mı?” başlığı altında biri Müslüman, biri Hristiyan biri de Krişna’yı kabul etmiş üç din görevlisinin kutlamalarını okudum. Ben de bu mevzuda, din görevlilerinin düşüncelerine yönelik kendi yaklaşımıyı bildirmek istiyorum. Çünkü gayet mühim olan bu mesele son yıllarda beni çok düşündürmektedir.

Son zamanlarda Krişnacılık⁸⁵ Azerbaycan’da çok yayılmıştır. Ben Krişna cemiyetinin başkanı Ağeli Gasımov’a şöyle bir soru sordum: “Eğer Krişna sizin dediğiniz gibi Allah’ı idrak ilmiyse ben buna şüphe etmiyorum, lâkin bu durumda İslâmiyet nedir? Felsefesi ve akidesi neden ibarettir? Siz belli ki, Allah’ı derk etmek maksadıyla Krişnayı kabul etmişsiniz. Çok güzel. Bununla beraber bir sorum daha var. İslâm dini vasıtasıyla Allah’ı derk etmek mümkün olmuyor mu ki, siz başka bir dine sığınıyorsunuz?”

Elbette, Anayasamıza göre bizde din ve vicdan özgürlüğü vardır. Vatandaş kendisi için dilediğini seçebilir. Ancak bilmediğini öğrenmeye gayret eden bir aydın gibi bilmek isterdim: “Her zaman siz kendi atalarınızın itikat ettiği İslâmı ve ondan doğan muhtelif tarikatları, hususen tasavvufu yeterince biliyor musunuz? Siz bugün, başka dinlerden üstün sayıp kabul ettiğiniz Krişna öğretisinin tasavvufa ne kadar yakın olduğunu ve büyük ihtimalle de tasavvuftan beslendiğini biliyor musunuz?”

Tasavvufa göre, ilahî idrakin en başta insanın kendini idrak etmesinden geçtiğini biliyor musunuz? Eğer biliyorsanız, evin içini bırakıp dışında hakikati aramak ne derece doğrudur?

⁸⁵ Krişna: Budizm’de bir mezhep.

Bu hassas meselede ben Ortodoks kilisesinin ruhanisi Papaz Aleksey ve Bakû İslâm Üniversitesi Rektörü Hacı Sabir Hasanlı ile aynı görüşteyim.

Din değiştirme olayına tarihin çeşitli dönemlerinde rastlanılıyor. Bu değişiklik genellikle İslâmı kabul şeklinde olmuştur. İslâmı bırakıp başka dine geçme hem azdır hem de topluma mal olmayan ferdi vak’alar olarak kalmıştır ve bilgisizlikten kaynaklanmıştır. Günümüzde ise bir insanın dinini değiştirmesi, çok çok düşünerek karar vermesi gereken bir konudur. Basit tercihlerin bile akıl ve mantık süzgecinden geçirilerek yapıldığı hâlde insan hayatını derinden etkileyecek böyle bir değişikliğin, daha derinden düşünülerek yapılması gerektiği kanaatindeyim. Bana göre din değiştiren kişi bulunduğu ve kabul edeceği dini bütün incelikleri ile bilmek zorundadır.

Soruyorum: “Sen değiştirdiğin ve kabul ettiğin dinin özelliklerini ve felsefesini iyi bildiğinden emin misin?” Bu hususta başımdan geçen bir olayı nakletmek istiyorum: Şeki’de Müslüman olduğumu öğrendiğim mühendis bir Rus’la karşılaştım. Ona dinini değiştirmesinin sebebini ve seçtiği İslâm dinini bilip bilmediğini sordum. Bana İslâmiyeti öyle güzel anlattı ki hayran kaldım. Bu insan, içinde bulunduğu dinle seçtiği dini her şeyiyle mukayese edecek seviyede öğrendikten sonra tercihini yapmıştı.

Herkes çok iyi biliyor ki, son yıllar sınırlarımızın şeffaflaşmasından yararlanan memleketimize dolmuş misyonerler bir baba ve bir anadan doğmuş tek milleti çeşitli din ve mezhepler vasıtasıyla parçalamak maksadı güdüyor. Papaz Aleksey çok güzel diyor: “*Özgür vicdan, siyasî bakışlardan mutlaka özgür olmalıdır. Dışarıdan gelen din dellallarının tebligatına uyup dini değiştirmek ve bunu makul bulmak 5 yaşındaki çocuğu aldatmaya benziyor.*” Aslında yalnız Krişna değil, bütün dinler Allah’ı derk etme yolu değil mi?

Ben Hacı Sabir Hasanlı’nın fikrine tam olarak katılıyorum. Şöyle ki, İslâmı tebliğ eden din adamlarımızın ilmî bilgilerinin zayıf olması buna mukabil, son zamanlar başka ülkelerden gelen ve günümüz kültürüne vâkıf din tebliğcilerinin bilgisi ve bu bilgiden doğan mantık, ülkemizde başka dinlerin yayılmasına sebep olmuştur. Yas törenlerine katılan din adamlarımızın sohbetlerinin düşük seviyede olması, ilimden çok hurefatı yansıtması, yas sahipleri ile fiyat anlaşması ve hatta pazarlık yapmaları aydın kesimde onlara karşı nefret oluşturuyor ve mukaddes dinimizi onların nazarında gözden düşürüyor.

Son 4-5 ayda bana posta ile iki **İncil** gönderildi. Biri Şamahı'dan **Saşa** adlı tanımadığım bir kişiden, ikincisi ise Bakü'den meçhul bir adresten geldi. Bunların yanında Kur'an'ımızın pazarda çok pahalı satılmasını nasıl değerlendirmek gerekiyor?

Bütün mukaddes kitaplara, o cümleden de **İncil**'e büyük hürmetim var ve onu çoktan okudum. Gönderiyorlar, sağ olsunlar. Ancak ... Onun tanımadığım menbalardan gelmesi ve bunun arkasında duran maksat bizi düşünmeye sevk ediyor.

Hürmetli gazete yayın müdürü! Çok iyi yapıp bu gerekli meseleye gazetenezde yer verdiniz. Arzu ederim ki, bu mevzu daha da devam eder. İzin veriniz ki, herkes bu konuda kendi fikrini açıklasın ve geniş tartışmalar yapılsın. Bana göre, bu mesele devlet seviyesinde ele alınmalıdır. Özellikle gençlerimizin dinî ve millî terbiyesi yönünde derinden düşünmeliyiz.

7 Gün, 16 Nisan 1996.

YOĞURT KARA OLMAZ

Kendisine ve kabiliyetine derin hürmet beslediğim dilci âlim Musa Adilov'un *Aydınlık* gazetesinde (30 Ocak 1993) yayımladığı "İki Dilin Bir Adı" başlıklı makalesini okuyunca, hakikaten, bu makaleyi bir dilci mi yazmış diye hayrete düştüm. Makalenin adından da anlaşıldığına göre, yazar bizim dilimizi ayrı, Türk dilini ayrı bir dil olarak hesap ediyor. Demek ki, bizim dilimiz Türk dilleri grubuna mensup değil! Ben bu manasız fikirle polemiğe girme düşüncesinde değilim. Çünkü farzî muhalî müzakere etmezler. Fakat yazara kendi sözleri ile cevap vermek istiyorum. Kendisi, bahsi geçen makalede şöyle yazıyor: "*Azerbaycan dilinin zengin dahilî ifade vasıtaları sistemine sahip olması bakımından Türk dilleri içerisinde hususi yeri vardır.*"

Sormak ayıp olmasın: "Eğer dilimiz Türk dili değilse, neden Adilov onu Türk dilleri içerisinde dahil ediyor?" Biraz sonra da yazarın kendisi dilimizin Türk dili olduğunu açıkça itiraf ederek şunları yazıyor: "*İki müstakil Türk dili vardır. Dilimiz yaşayacaktır; fakat Türk dili adı ile değil.*"

Yazarın dediği gibi, dilimiz iki müstakil Türk dilinden biriye, niçin **Türk dili** olarak adlandırılmasın? Aslında hürmetli âlim, dilimizin Türk dili olduğunu kabul ediyor. Ama hangi düşünceyle "*İki müstakil Türk dili vardır.*" diyebiliyor? Ben de soruyorum: Dünyanın hangi milletinin iki dili vardır? İki Rus, iki İngiliz, iki Fransız, iki Alman vs. dili var mı ki, iki Türk dili olsun? Diyelim ki yazar, lehçeleri dikkate alıyor. Evet, Amerika'da yaşayan İngilizlerin dili ile İngiltere'de yaşayan İngilizlerin dili arasında belirli bir lehçe farkı var. Ama ikisi de İngiliz dili olarak kabul ediliyor. Bunun gibi Arap dili, Cezayir, Irak, Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkelerin hepsinde belirli lehçe fakları ile konuşulmasına karşın, Arap dili

olarak adlandırılıyor. Fakat hiç kimse bu dili, Cezayir, Irak, yahut Mısır dili diye nitelendirmiyor.

Yazar eğer dilimizi Azerbaycan Türkçesi olarak adlandırsaydı, onu kabul edebilirdik. Fakat o, bunu da kabul etmek istemiyor. Zorla kabul edilen Azerbaycan dili ıstılahını müdafaa ediyor. *Aydınlık* gazetesinin genel yayın müdürü, Adilov'un "Dilimizin Adı Azerbaycan Dilidir" fikrini ispatlamaya çalışan makalesi ile birlikte, bu fikri katıyetle reddeden Hamlet Eskersoylu'nun "Yoğurt Kara da Olabilir mi?" başlıklı makalesini vermiştir. Acaba bunu genel yayın müdürü kasten mi yapmış, yoksa bu sıradan bir tesadüf müdür? Paradoksa bakın! Dilimizi **Azerbaycan dili** olarak adlandıran dilci profesöre, Petrol Akademisi'nden bir öğretmen güzel cevap veriyor: "Yoğurt Kara da olabilir mi?"

Adilov belki soyadının sonundaki "ov"u da milletimizin öz kelimesi olarak kabul ediyordur? Eğer dilci âlim "ov"u da bize has bir unsur olarak düşünüyorsa, vay bizim hâlimize!

Azerbaycan Gazetesi,
2 Şubat 1993.

ANA DİLİM ANA KÖKÜM

Geçen yıl, yazarların Moskova'da yapılan Umumi İttifak (Sovyetler Birliği) Kongresi'nde, Cumhuriyetlerde, millî dillerin durumu meselesi ciddi tartışmalar doğurdu. Bu mesele Cumhuriyetimizde de hâlâ halledilmeyi bekliyor. Bu konuda defalarca yüksek kürsülerden söylememize rağmen, yine de Anayasamızda devlet dili olarak kabul edilen Azeri Türkçesi, devlet düzeyinde ele alınmamıştır.

Anayasamızın bu konudaki 73. maddesini aynen hatırlatmak istiyorum: "*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dili*"dir.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, devlet idarelerinde ve içtimai organlarda, kültür ve eğitim kurumlarında ve başka idarelerde Azerbaycan dilinin kullanılmasını temin eder ve onun her yönden inkişafında devlet kaygısı gösterir."

Şimdi, gelin bakalım, Anayasada yazıldığı gibi Azerbaycan dili gerçekten devlet dili midir? Hepimizce iyi bilindiği gibi, hayır! Çünkü devlet dilinin hukukunu korumuyoruz. Bunun zaruret olduğunu anlamayanlar idarelerde kullanılmadığı için ana diline ilgisizlik gösterir, hiç bu konuda düşünmez ve bunu kendilerinin bir noksanı olarak görmezler. Böyleleri hakkında büyük Rus yazarı K. Paustovski'nin meşhur sözünü bir daha hatırlatmak istiyorum: "*Her bir insanın, kendi ana diliyle münasebeti, onun medenî seviyesiyle beraber, vatandaşlık çabası da ortaya koyar. Ana dilini sevmeden, vatani sevmek mümkün değildir. Kendi ana diline bîğâne olan insan, vahşidir*".

Ukrayna şairi B. Olynyk, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yazarlarının kongresinde çok haklı olarak şuna işaret etti: "*Biz Rus dili ve Rus kültürünün*

zaruretimden tabii olarak bahsediyoruz. Bu bizim beynelmilelci tabiatımızdan ileri gelmektedir. Ama biz kendi millî dilimizin, tarihimizin ve millî okullarımızın durumunu anlattığımızda bazıları bize 'Bunlar da baş kaldırdı!' diyorlar."

Oleynik haklı. Rus dilinin gerekliliğinden bahsederek, bizi alkışlar ve beynelmilelci olarak adlandırırlar. Ama şaşırp da ana dilin gerekliliğinden bahsedince, anasının dilini bilmeyen, onu hakir görenler bize şüphe ile yaklaşır, en iyi durumda bizi gerici insan kendisini ise ilerici, medenî ve çağdaş bir insan, olarak görür.

Mühim bir vazifede olan bir arkadaşım bu mevzuda konuşuyorduk. Ben devletimizde dil dengesinin bozulduğunu söylediğimde, o bana şöyle söyledi: "Unutma ki, biz beynelmilel Cumhuriyetiz." Ona şöyle cevap verdim: **Beynelmilel** sözünün sözlükteki manası **milletler birliği** demektir. Biz yalnız bir dili kullanıp (Rusça'yı), Cumhuriyetin adıyla adlanan dili, resmî toplantılardan ve devlet dairelerinden uzak tuttuğumuz zaman beynelmilelcilik bozulmuyor mu?

Vazifeli arkadaş benim bu soruma cevap veremedi. Bence bu konuda ciddi sohbet ettiğimiz vakte çoktan ulaştık. Çünkü bu mesele şimdi ülkemizde, içtimai hayatımızın bütün sahalarında oluşmakta olan **yeniden kurma**'nın (Gorbaçov döneminin) mahiyetinden ileri gelmektedir.

Büyük Rus alimi Ligaçov şöyle söylüyor: "Büyük medeniyeti, büyük millî an'aneleri olan büyük halk, eğer kendi talihini küçük halkların talihine bağlıyorsa, büyük olmalıdır. Büyük halk küçük halka kendi varlığını, kendi dilini ve medeniyetini koruyup saklamakta yardım etmelidir."

Şimdi bize gerekli olan nedir? Kendimizi, başkalarıyla aynı hukuka sahip bir halk olarak düşünmek! Kendimize ve millî varlığımıza hürmet etmek! Hiç kimse yukarıdan evlâdlarına ana dilini öğretme ve ana dilinde eğitim yapan okullara bigânelik göster, devlet dilinde yazılmış dilekçeyi kabul etme, ana dilinde konuşma, demiyor ki!

Bu nasıl hâldir ki, dünyaca ünlü, ana dilinin güzel bilicisi Üzeyir Bey'in doğum gününün 100. yıldönümü toplantısı, ana dilinde olmasın? Bunun gibi, edebî dilimizin esasını ortaya koyan Nesimi'nin yıldönümü...

C. Aytmatov *Ogonyok* dergisinin 1987 Temmuz sayısında şöyle yazıyor:

"Böyleleri sverhinternasionalist (aşırı beynelmilelci) olarak adlandırılır ve büyük hürmet görürler. Ben böylelerini millî inkârcı olarak adlandırıyorum. Millî dilini ayıplayan, kötüleyen millî inkârcılar, matbuatta işfa edilmelidir."

Millî dillere bigâneliği millî facia olarak değerlendiren yazar, bu faciayı çay ve göllerin kuruması, toprakların erimesi gibi ekolojik faciadan daha dehşetli görmektedir.

Birkaç hakikati belirtmek istiyorum:

Azeri Türkçesi'yle yayımlanan *Kommunist* gazetesinin 21 Şubat 1987 tarihli sayısında şöyle deniliyor: "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İnşaat, Menzil Tesserrufatı, Sanayi, Halkla Sosyal Hizmet Bakanlıkları, Bakû Baş İnşaat İdaresi, Bakû Şehir Sovyeti İcraiye Komitesi (valilik) *Kommunist* gazetesine abone olmuyorlar. Bunun için de, bu bakanlıklar ve kurumlar hakkında gazetede tenkidî yazılar yayımlandığında onlar gazeteyi okumadıkları için, bu yazıya yıllarca cevap vermiyorlar.", "Değirmen bildiğini yapar, takırtısı baş ağrıtır." Demek bu bakanlık ve önemli kurumların binlerce sorumlu çalışanı evlerine de Azerice yayımlanan gazeteleri almıyor ve okumuyorlar. İnsafen, onları kınamamalıyız. Ana dillerini bilmedikten sonra, o dilde yazılan gazeteyi nasıl okusunlar? Anlaşılan o ki, genel yayın müdürlüğü bu kurumlara telefon açıp tenkidî yazıya cevap istediğinde, muhatapların bu yazıdan hiç haberleri olmuyor. *Kommunist* gazetesine neden abone olmadıklarını sorunca, Bakû Baş İnşaat Kurumu Parti Teşkilatı Sekreteri M. Tuganov bakın, genel yayın müdürlüğüne nasıl cevap veriyor: "Kurum gazete almıyor, bana ne!... Gelecek yıllarda da abone olmayı düşünmüyoruz." İnsan, Tuganov'a bu hükmü ve cesareti veren amil hakkında düşündüğünde dehşete kapılıyor.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sanayi Bakanlığı ise eleştiriden sonuç çıkararak bu yıldan itibaren *Kommunist* gazetesine abone olmuş. Ama hata yapmışlar, Azerbaycan'da yayımlanan *Kommunist* gazetesinin yerine, Ermenistan'da Rusça yayım yapan *Kommunist* gazetesine abone olmuşlar.

Kommunist gazetesinde yayımlanan “*Kinayeli İlân*” adlı makaleden okuyoruz: “*Bakû Şehir Sovyeti İcraiye Komitesi’ne gönderilen mektuplar kuyuya atılan taş gibi kayboluyor... Gazetede yayımlanan onlarca yazıya yıllar boyunca cevap alınmıyor.*”

Acaba niye?

Bakû Belediyesi gibi mühim devlet kurumunun başında duran başkan, kendi ana dilinde konuşmıyor. Bu adam öz diline hürmet etmiyor; bu onun kendi medeniyet anlayışının göstergesidir. Devlet kurumunun başında duruyorsa, peki devlet dilini neden bilmiyor? Eğer Bakû Belediyesinde işlerin hiç olmazsa yüzde 10’u-20’si ana dil ile çözümlenebilseydi, böyle bir adam o vazifede bulunamazdı. Ama şimdiki durumda da o, ana dilini bilmediğinden dolayı utanmıyor; aksine bunu kendinde kusur görmedikleri için gururlanıyor.

İnsanları vazifeye tayin edince, eğer onun her iki dili mükemmel bilip-bilmediği ile ilgilenseler, böyle insanlar yüksek makamlara ulaşamazlar. Makamlara can atanlar ise mecbur olup her iki dili mükemmel öğrenir.

Halk yazarı S. Rehimov, E. Veliyev, B. Bayramov ve şair G. Gasımzade ile birlikte vaktiyle önemli vazifede olan bir adamın ziyaretine gitmiştik.

Kim olduğumuzu sordu, söyledik. Gariptir ki, bu vatandaş hiçbirimizi tanımadı. Niçin? Çünkü, Azerbaycan basınıni takip etmiyor ve hatta televizyonda da yerli programları izlemiyor. Televizyonda yerli programları izleseydi, her hâlde bizi tanırdı. Peki televizyonda yerli programları niçin seyretmiyor? Çünkü adı ve soyadına göre **Azeri Türkü** olsa da, halkının dilini bilmiyor. Şimdi böylesine halkın hangi derdini söyleyeceksin?

Rusya’da Fadeyev’i, Solohov’u, çağdaşlardan Rasputin’i, Yevtuşenko’yu tanımayan, eserlerini okumayan insan medenî sayılır mı? Ve böylesi yüksek makama ulaşabilir mi? Hayır!... Peki, neden bizde böyleleri hem medenî olur, hem de yüksek makamlara ulaşır.

Devlet gerekli görüp, orta ve yüksek okullarda, Azeri Türkçesiyle eğitim veren bölümlere Rus dilini, Rusça eğitim veren bölümlere de Azeri Türkçesi tedrisini dahil etmiş. D. Bünyadzade adına Halk Tasarrufatı Enstitüsü Rektörü, Rusça eğitim yapan bölümlerde Azeri Türkçesi kürsüsünü kaldırmaya yönelik

ilmî şûradan karar çıkarttı. Rektöre, “Sana gelinceye kadar bu Enstitü’de Azeri Türkçesi gerekli idi, nasıl oluyor da sen bunu fazlalık olarak görüyorsun?” diye soran yok. Sen hangi yetkinin sahibisin ki, bir ülkenin devlet dilinin gereksiz olduğunu düşünüp, onu büyük bir Enstitü’nün ders plânından çıkartıyorsun? Senden mensup olduğun halka hizmet etmeni istemedik, peki bu hıyanet niye?

O, halkın diline kastetmekten çekinmedi. Çünkü bundan dolayı ona hiç kimsenin bir söz söylemeyeceğinden emindir. Bu hareketin onun vazifesine zerre kadar zarar getirme ihtimali olsaydı, o bu cesareti gösteremezdi. Çünkü böyleleri için, ne vatan var, ne de onun bin yıllık kültürünü koruyup saklayan ana dili! Onlarda cemiyette bir mevkiye sahip olma ve onu koruma ihtirası vardır. Çünkü böyleleri vazifesiz ve mevkisiz, bir hiç olduklarını, kendileri de çok iyi bilirler.

Gürcü halkı Tiflis’te ana dili için büyük bir heykel dikirmiş. 1 Eylül’de okullar **Ana dili** heykeli karşısında bu dile sadık olacaklarına dair yemin ederek yeni eğitim yılına başlıyorlar. Biz dilimiz için heykel yapmadık, hiç olmazsa, gelin ona hıyanet etmeyelim.

Azerbaycan, çok milletli bir Cumhuriyettir. Muhtelif halkların temsilcileri Cumhuriyetimizde omuz omuza çalışır, bir aile gibi huzurlu yaşarlar.

Peki, onlar yaşadıkları Cumhuriyetteki halkın dilini, kültürünü, tarihini, âdet ve an’anesini bilmiyor mu? Hiç olmazsa öğrenmeye çaba sarfetmiyorlar mı?

Bu sorulara müsbet cevap vermekte zorluk çekiyoruz. Cumhuriyetimizde yaşayan başka halkların, Azeri Türkçesini bilmemesi dilimize, halkımıza saygısızlık değil mi?

Özellikle hizmet sahalarında çalışanların mutlaka yerli dili bilmesi gerekiyor. Neden dükkânda çalışan satıcıya bir kilogram şeker almak için müracaat eden ihtiyar kadın, kendine tercüman aramak zorunda kalsın? Üzüntü vericidir ki; yerli dili bilmeyen insanlar sadece hizmet sahalarında değil, hatta mühim devlet kurumlarında da rehber vazifelerde serbestçe çalışır, kendisine gelip derdini ana dilinde söylemek isteyenlere ise kinaye ile “Ben bilmez!” derler.

Geçen yıl Ağustos ayında yabancı radyo istasyonlarının yalancı tebligatının tesiri ile Baltık Cumhuriyetlerinde milliyetçi yürüyüşler yapıldığı konusunda basınıımızda ciddi yazılar yayımlanmış, Baltık’taki olaylar tahlil edilmişti. *Pravda*

gazetesinde yayımlanmış geniş bir yazıda mevcut durumun sebepleri tahlil edilirken, orada yaşayan başka halkların temsilcilerinin yerli dillere ilgisizliğinden bahsediliyor, bunun yerli halklar arasında ciddi itiraz doğurduğu gösteriliyordu. Gazete 30 yıldan fazla Vilnüs'te yaşamış, orada okul bitirmiş bir kişinin düşüncesini şöyle veriyordu: *"İnsanla, Rusça konuşmak bile istemiyorlar; hatta selam'a da cevap vermiyorlar."*

"Günah senin kendindedir." diyen Pravda, böylelerine şöyle cevap veriyor: *"Peki Cumhuriyet'te bu kadar yaşamışsın ve Litvanya halkının tarihini, kültürünü, onun dilini bilmeyeceksin, bu, sadece ayıp değil, çevrendeki insanlara saygısızlıktır."*

Baltık devletlerinde bu türlü olumsuz durumlar meydana geldikten sonra Rus okullarında millî dillerin gerektiği gibi öğrenildiğini itiraf ediyor, tedbirler alıyorlar. Peki, bizde neden bu düşünülüyor, ciddi tedbirler alınmıyor?

Olan olsun, sonra mı ayıalım?

Komşu Gürcistan ve Ermenistan'da hayli Azeri yaşıyor. Bu Cumhuriyetlerde yaşayan Azerilerin diline, âdet ve an'anesine saygısızlık ciddi manada rahatsızlık doğurmaktadır. Birkaç yıl önce ben bu meselelerle ilgilenerek Gürcistan'ın bazı bölgelerini gezmiştim. Yaklaşık yedi bin kadar Azeri'nin yaşadığı Kepenekçi köyünün medenî ve sosyal gelişmesi üzüntü vericidir. Köyde 400 öğrenci kapasiteli olarak düzenlenmiş bir okul vardır. Fakat, yalnız ortaokulda 1600 öğrenci okuyor, sekiz yıllık okullarda ve ilkokullarda da bu kadar. Bunun sonucu olarak çocukların bir kısmı şahsî evlerde ders alıyor.

Gürcistan'ın bazı bölgelerinde, o cümleden, Kaspi, Ahmeta, Telavi civarlarında Azerilerin yaşadığı köylerde ana dilde eğitim veren okullar yoktur. Bazı yerlerde ise Azeri okuluna, Azerilerden ibaret kolhoz ve sovhozlara Azeri müdür verilmemesi hangi mantığa uygundur?

Şunu da belirtirim ki, bütün gördüğüm gerçekler konusunda vaktiyle devlet rehberlerine açık mektupla başvurmuştum. Ama ne fayda? Bazı tedbirler alınsa da bu iş tamamlanmadı.

İ. Belyayev "İslâm ve Siyaset" adlı değerli makalesinde, İslâm dini kalıntıları tenkid ederken **İslâmşinasılıkta** ciddi yanlışlar yapmış, Sovyetler Birliği'nde Müslümanların yaşadığı Cumhuriyetlerdeki halkların millî gururuna dokunan **tespitler**de bulunmuştur. O, okuyucusunu İslâm dininin simgesi olan kurumların artması ile korkutuyor, yeri geldikçe Batı'nın bulvar matbuatından deliller gösteriyor. Gerçek delillere ise gözlerini kapatıyor. Yaklaşık 6 milyon müslümanın yaşadığı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde toplam 18, 1.5 milyon insanın yaşadığı Bakû'de ise toplam 2 cami olmasına göz yumuyor. Camilerin çoğu vaktiyle ya mahvedilmiş ya da depoya çevrilmiş. Yugoslavya'da ise 2 milyon kadar Müslüman yaşadığı hâlde, 1946-1987 yılları arasında 800'e yakın cami yapılmış veya tamir edilmiştir.

İ. Belyayev böyle bir delili de gereksiz bulur ki, Azerbaycan'ın Suşa şehrinde bir Hristiyan kilisesinin tamirine ayrılan meblağ, diğer medenî, tarihi abidelerin onarılmasına ayrılan meblağdan birkaç kat fazladır.

Herkesçe bilindiği gibi, ülkemizde yaşayan toplulukların çoğunun, o cümleden, Rusların da insan ve yer adlarının bir kısmı tarihle dinle ilişkili olmuştur. İ. Belyayev ise Müslüman adlarının temizlenmesini ileri sürüyor, ama Hristiyan vb. dinlere bağlı adları (Bogdan-Allahverdi, Bogdanov-Allahveren Bogolyubov-Allah'ı seven, Bogomolov-Allah'a ibadet eden, İsayev, Abramov, Grigoryan, Mousey, İosif v. s.) ise unutuyor(!)

Tabiidir ki, kardeş halklara, onların âdet ve an'anelerine, millî gururuna olan bu ilgi ülkemizin bir çok yerinde ciddi itirazlara sebep olmuş, gazetenin ve yazarın adresine itiraz mektupları gönderilmiştir. Açıklık ve demokrasi anarşi demek değildir. Açıklıktan suistimal etmek, başkalarının millî menfaatlerine, diline, âdet an'anesine müdahale etmek **yeniden kurma** prensiplerine zıttır.

Gelin Açık Konuşak,
Bakû, 1988

AHMET KABAKLI BEYE MEKTUP

Türk Edebiyatı'nın bu yılki 293. sayısında Oktay Sinanoğlu'nun "Eğitim mi, Eritim mi?" adlı makalesini okudum. Bu büyük insanı şahsen tanımıyorum; fakat yayınlanmış bazı yazılarını okudum. 1996 yılının Aralık ayında Ankara'da tedavi gördüğüm zaman, onun *Aydınlık* gazetesinde "Bir Ülkeyi Köleleştirmek İsterseniz Eğitimi Yabancılaştırın!" adlı makalesini okuyup bağırma bastım.

Bu büyük fizik âlimi, kendi milletine, o milletin manevîyatına ve millî varlığına ne kadar bağlıydı! Bilindiği gibi teknik ilimlerle meşgul olanlar, kendi millî varlığından, dilinden ve tarihinden uzak olurlar. Maalesef, bu bizde de böyledir. Ama benim için garip olan şudur ki, bu büyük insan, fizik sahasında meşhur olduğu kadar, kendi milletine, bu milletin tarihine ve manevîyatına da bağlıdır.

Buna göre de, bahsettiğim zatı şahsen tanımasam da, inanıyorum ki, o, benim.

Kardeşim Ahmet Bey, Rus İmparatorluğu'nun hakimiyeti devrinden, tâ gençliğimden bugüne kadar, benim mücadelem, esas itibariyle ana dilimiz uğrunda yaptığım mücadeledir. Siz de çok iyi bilirsiniz ki, Sovyet döneminde Azerbaycan'da bütün devlet işleri, yazışmalar ve toplantılar yalnızca Rus dilinde yapılırdı. Azerbaycan Türkçesi gitgide unutuluyordu. Rus dilini çok iyi bilmeyen insanlar göreve alınmıyordu. Bunun için de ebeveynler, çocuklarını Azeri mekteplerine değil, Rus mekteplerine verirdi. Rus eğitimi almış Azeri çocukları da, kendi milletine yukarıdan bakar, millî kimliğini, dilini, tarihini bilmez ve kendi milletine düşman kesilirdi. Bunlar, büyük Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un dediği gibi hafızasını, yani tarihini unutmuş **mankurtlar** idi. Ne yazık ki, bu mankurtların hepsi iktidarın yüksek basamağında bulunuyorlardı. Milletine güler, her zaman Moskova'ya hizmet gösterirdi. Bu, bizim milletimiz için büyük facia idi.

Gerçi 19. yüzyılın sonlarında **ecnebi dilde eğitim** belasına Ruslar da tutulmuştu. O zaman Rusya'da Alman ve Fransız mektepleri açılmıştı. Rusya'nın elitleri, çocuklarını Alman ve Fransız mekteplerine verdiler. Rusya'nın en büyük şahsiyetleri, yazarları, âlimleri ise, buna karşı çıkmıştı. Tolstoy'un ecnebi dilde eğitimin aleyhinde yazıları vardır. Büyük Rus eğitimcisi K. D. Uşinski de bu hususta şunları söylüyor: *"Eğer çocuğun eğitim aldığı dil, onun gelenekli millî karakterine yabancıysa, bu dil çocuğun manevî gelişmesine ana dili kadar güçlü bir etki yapamaz."*

Gelelim Türkiye'deki sisteme. Biliyor musunuz ben bir türlü anlayamıyorum, tarih boyu büyük imparatorluklar kurmuş ve tarihin hiçbir döneminde müstemleke olmamış (Allah göstermesin, olmasın da) Türkiye Türkleri, bugün niçin kendi diline, geleneğine ve tarihine bu kadar bîgânedir?

O. Sinanoğlu'nun feryadını çok iyi anlıyorum. Maalesef onu Türkiye'de anlayanlar az... Biz Azerbaycan Türkleri, milletin manevîyatını pençesinde tutan bu hareketin maksadını çok iyi anlıyorduk. Çünkü başımızın üstünde her zaman Rus yumruğu vardı. Biz, dil asimilasyonunun ne demek olduğunu tâ yüreğimizde hissettik ve gözlerimizle gördük.

Türk kardeşlerimiz, bizim faciamızdan ders almalı ve Türkiye'de İngilizce eğitimin hangi maksatları güttüğünü anlamalıdır. Sinanoğlu'nun feryadının boşuna olmadığını, onun kendi milletin tarihini düşündüğünü anlamak zorundadırlar.

Ben sizin bir makalenizi okumuş ve derhal derginize bir yazı göndermiştim. Siz, Türkiye okullarında edebiyat derslerinin azaltılmasına karşı çıkmıştınız. Evet, siz haklısınız. Nasıl ki teknik ilimler uzman yetiştirir; edebiyat ve tarih dersleri de vatandaş yetiştirir. Bize ilk önce vatandaş gereklidir. Uzmanlık ise, vatandaşlıktan sonra gelir. Çünkü iyi uzman olmak için, önce iyi vatandaş olmak lâzımdır.

Ben sizi o zaman çok iyi anlıyorum; aynı düşünceleri paylaşıyoruz. İşte bu yüzden sizin fikirlerinizi destekleyen makalemi, size göndermiştim.

Türkiye'de tedavi gördüğüm sıralarda Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Bey ile görüşmüş, ona da bu konudaki düşüncelerimi iletmıştim. Ayrıca

Aydınlık gazetesinin Sinanoğlu'nun makalesinin yayımlandığı sayısını Sayın Süleyman Demirel Bey'e takdim etmiştim. Sayın Cumhurbaşkanı'nın düşüncelerimi paylaşıyor olması beni çok sevindirdi.

Sinanoğlu, makalesinde şunları söylüyordu: Türkiye'de eğitime bir milyar dolar civarında para ayrılıyorsa, yabancı ülkelerde Türk evlâtlarının eğitimine dört-beş milyar dolar harcanıyor. Hayır, hayır... Bunun mukabilinde Türkiye kazanmıyor. Türkiye kendi varlığını kaybediyor ve Sinanoğlu "*Eğitim mi, Eritim mi*" adlı makalesinde çok haklı olarak bu işe **soykırım** diyor ve yazıyor: "*Bizim kuruluşlarımız, milletimiz kendini tarihten sildirecek olan bir soykırım hareketinde niye kendi parasını harcıyor?*" Sinanoğlu, bu tür okulları **İngiliz misyonerliğine hizmet eden okullar** şeklinde değerlendiriyor.

Bu meseleler üzerinde daha çok durabilirdim. Fakat bütün bunları bir mektuba sığdırmak mümkün değildir. Asıl amacım bu konudaki düşüncelerimi sizlere iletmek ve Oktay Sinanoğlu'nun adresini sizden rica etmektir. Oktay Bey'e teşekkürlerimi iletmek ve minnettarlığımı bildirmek istiyorum. Mümkün olursa onunla görüşmek ve onu bağırma basıp kucaklamak istiyorum.

Eğer bu mektubumu derginizde yayınlarsanız, memnun kalırım.

Türk Edebiyatı,

19 Mart, 1998.

YEL KAYADAN NE APARIR?⁸⁶

Türkiye'de yayımlanan *Varlık Dergisi*'nin bu yılki sayısında İsmet Zeki Eyüboğlu'nun "Ölü Edebiyat" adlı makalesini okuyunca şaşırdım. Yazıda son asra kadarki Türk edebiyatı **ölü edebiyat** olarak adlandırılmış. Yazar tasavvuf edebiyatını Nesimi'yi, aynı zamanda Fuzûlî'yi fikirden mahrum olarak niteliyor ve onlara hakaret ediyor.

Ben, bir kalem sahibi olarak, klasiklerin adresine söylenmiş adaletsiz hükmü veya yalancı fikri, genellikle edebiyata, sanata ve medeniyete karşı düşmanlık sayıyorum.

Eyüboğlu klasik edebiyatın, özellikle Fuzûlî dilinin zorluğundan şikâyetleniyor ve Fuzûlî'nin taklitçi bir şair olduğunu iddia ediyor.. O, Fuzûlî'nin taklitçiliğini Arap ve Fars dillerinden aldığı bazı kelime ve terkiplerde görüyor.

Fuzûlî'nin dilinde Arap ve Fars terkiplerinin varlığı inkâr edilmez bir gerçektir. Fakat bu, taklitçilik değildir. Burada dilin tarihiliğini dikkate almak gerekir. Dünyada hangi toplum iddia edebilir ki, benim dilim tamamen saftır? Meselâ, geçmişle ilişkisinde muhafazakârlığı ile farklılık gösteren İngilizler'in muasır dili Shakespeare zamanının dilinin aynısı mıdır? Bu, o zamandan beri gelişmemiş midir? Eyüboğlu, Fuzûlî'yi dil taklitçiliğiyle suçluyorsa da, kendisi her cümle başında Avrupa'ya atıfta bulunuyor, Avrupa'dan örnekler veriyor. Eğer Fuzûlî, başka toplumların dilinden ayrı ayrı kelimeler almışsa ve bu **günah** sayılıyorsa, peki Eyüboğlu'nun fikir, ülkü ve meslek taklitçiliğine nasıl bakalım? Taklit, gerçekten de kötü bir şeydir. Makalelerimden birinde belirttiğim gibi, taklit kimseyi mutlu

⁸⁶ apanır: götürür.

etmemiştir. Baştan fesi alarak yerine Avrupa şapkası koymakla yenileşmek, **Avrupahlaşmak** olmaz. Başlıca mesele, başın dışını değil, içini değiştirmektedir. Avrupa'nın iyi ve olumlu yönlerini zahiren değil, dahilen anlamak gerekir. Eğer böyle olsaydı, adım başı Batı edebiyatından örnek veren ve Avrupa karşısında diz çöken Eyüboğlu, Avrupa'nın ilerici insanlarından klasiklere hürmet etmeyi öğrenir ve klasikleri inkâr a çalışmazdı. Avrupahlar; İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Ruslar adlarını gururla andıkları dedelerinin, Beethoven'in, Bach'ın, Shakespeare'in, Puşkin'in, Tolstoy'un, Balzac'ın, Hugo'nun, yıldönümlerini kutluyor, heykellerini dikeyor, adlarını caddelere veriyor ve onları seve seve okuyorlar. Eğer dilin zorluğuna göre klasığı inkâr etmek mümkünse, Avrupa'da millî diller gelişinceye kadar bir çok şairlerin sadece Latince yazmasını Eyüboğlu neyle izah ediyor? Bir zamanlar Avrupa'da umumî edebî dil Latince olmamış mıdır? İtalyan şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan F. Petrarca şiirlerini Latince yazmamış mıdır? Böyle örneklerden yüzlerce vermek mümkün.

Eyüboğlu şöyle yazıyor: "*Bir bakalım en büyük ozanlarımızdan birisi sayılan Fuzûlî'ye. Bir tutarlı tarafı var mıdır görüşlerinde?*"

Ben kendi kökü üstünde biten bir ağacım ve hiç bir zaman kökümü inkâr derecesine kadar alçalmadım. Ben başkentimin merkezinde Fuzûlî'ye anıt yaptırmış, onun adını güzel bir ilime vermiş, Bakû'nün en büyük caddelerinden birine onun adını vermiş ve nihayet, 1958 yılında onun 400. doğum yıldönümünü düzenledim. Peki sen, Eyüboğlu, Fuzûlî'ye hangi saygıyı göstermişsin ki, şimdi de onu inkâr etmek istiyorsun?

Diğer taraftan, Fuzûlî artık dünyada şöhretli bir şairdir; dünyanın gururu ve fikir bahadırıdır. Bu hürmeti o, kendi sanatı ile kazanmıştır. Senin gibiler hakkında ise, zamanında Fuzûlî kendisi şöyle söylemiştir:

*Pehlevanlar bad-ı paler seğridende her yana,
Tifl hem cövlan eder, amma ağacdan atı var.*

Eyüboğlu'nun önünde diz çöktüğü Avrupa'nın büyük sanatçıları Nizami'yi, Fuzûlî'yi ve Nesimi'yi çoktan takdir etmişlerdir. Meşhur Alman alimi Hammer Purgstall ve büyük İngiliz müsteşriki Gibb, Fuzûlî'yi öğrenmiş ve onun hakkında eserler yazmış, Goethe *Şark-Garp Divanı*'nda ayrıca Nizami hakkında bir şiir de yazmıştır. Fuzûlî'nin **görüşlerinde tutarlı bir taraf** göremeyen Eyüboğlu

ise, ya Fuzûlî sanatından habersizdir ya da onu anlamak kudretinde değildir.

Eyüboğlu, Fuzûlî'nin şiirlerinde **zıtlık** buluyor ve devam ediyor: "*Fuzûlî bir yazısında 'İlimsiz şiir esassız duvar olur ve esassız duvar gayette bî-itibar olur' diyorsa da, diğer bir yazısında:*

*Aşk imiş her ne var âlemde,
İlim bir kıyl ü kâl imiş ancak.*

diyerek kendi kendisine ters düşüyor."

Tenkitçi bilmeliydi ki, Fuzûlî ilk örnekte, ana dilindeki *Divan*'ının mukaddimesinde, ilim diliyle, ikinci örnekte, kıt'asında ise, şiir diliyle konuşmuştur. Birincide şöyle söylemek istiyor; kalem sahibi, her şeyden önce ilimli olmalıdır. İkinci örnekte ise, ilim hiç de inkâr edilmiyor; ona başka yönden yaklaşıyor. Fuzûlî'de, âşıklığın kendisi de arifliktir, dünyayı anlamının zirvesidir.

"*Men âşıkem hemişe sözüm âşıkânedir*" diyen, şiirlerinde her zaman âşık olan ve dünyaya âşık gözüyle bakan bir sanatçının "ilim kıyl ü kâldir" tabirine kuru ve zahirî mantıkla yaklaşmak, Fuzûlî şiirinin kendine mahsusluğunu ve bedîî mantığını anlamamaktır. Fuzûlî, âşığı o kadar yükseklere çıkarıyor ki, ilim de ona küçük geçici sohbet ve "kıyl ü kâl" gibi görünüyor. Bu beyti şairin umumî sanatından ayırmak olmaz. Bu beyte Fuzûlî felsefesi fonunda yaklaşılsa, büyük şairin ne demek istediği anlaşılır. Fuzûlî'nin ilim ve aşk konusundaki görüşleri birbirini tamamlıyor. Fuzûlî'de aşk, idrâk ve olgunluk yoludur. Fuzûlî bir gazelinde şöyle yazıyor:

*Ey Fuzûlî, kalmazam terk-i tarîk-i aşk kim,
Bu fazilet dahil-i ehl-i kemâl eyler beni.*

Fuzûlî "aşk" derken, manevî olgunluğu, fikrî derinliği ve ilmî yetkinliği kastediyordu.

Eyüboğlu, her cümleinin başında Avrupa edebiyatından örnekler veriyor ve yazısına şöyle devam ediyor: "*Olduğu gibi yaşamak, onun akınına, yaşama artımına uyararak eskiye dönmek istemiyor Avrupalı. Örnek ve uygarlık*

ürünleri olarak görüyor onları. Onlara bakarak insanlığın tarih boyunca geçirdiği başarı dönemlerini ve gelişme aşamalarını öğreniyor. Bugün aydın bir Avrupalı için Sokrates'in giydiğini giyinmek, onun yürüdüğü gibi yürümek ve onun sofraya oturuşu gibi oturup yemek yemek olacak iş değildir."

Bu çocuk düşünceleri, açık kapıyı çalmak gibi bir şeydir. Tabii ki, Avrupalı Sokrates'in giydiği şeyleri giymiyor ve onun yürüdüğü gibi de yürümüyor. Fakat Avrupalı hiçbir zaman Sokrates'in giyimine ve onun yürüyüşüne hakaret etmiyor ve Sokrates'ten bugünün fikirlerini istemiyor. Eyüboğlu ise, bir iki cümle ile tasavvuf edebiyatını yere vuruyor ve *"Tasavvuf edebiyatı yer yüzünde yaşayan insanı değil, yalnız düşüncede var olan, ayakları yerden kesilmiş ve gerçeğinden soyulmuş insanı ele aldı."* şeklinde iddiada bulunuyor.

Eyüboğlu, kendi zamanında despotizme ve sınırlı kanunlara karşı isyan eden tasavvuf edebiyatına da çok sathî yaklaşıyor. Dil konusunda olduğu gibi, bu konuda da o, tarihîliği gözden kaçırıyor. Evvelâ, bir devri öğrenmeden o devirde ortaya çıkan içtimâî fikri anlamak zordur. Tasavvufçular, kendi devirlerinin sınırlı kanun ve hükümlerine karşı çıkan fikir sahipleri idi. Onlar yalnız bu yolla kendi devirlerindeki haksızlığa karşı çıkabilirlerdi. Tenkitçi onları bir taraftan **ayaklarının yerden kesilmesi** ile suçlarken diğer taraftan "insanı Tanrı ile birleştirmekle" suçluyor. Bu iddialar birbirine zıt değil mi?

Ayağın yerden kesilmesi idealizmdir, materyalizmi inkâr demektir. Demek, Eyüboğlu tasavvuftaki bu yönü noksan sayıyor. Peki, o zaman neden insanı Tanrı derecesine yükseltmeyi eleştiriyor? Buradan Eyüboğlu'nun hangi düşünce üzerinde durduğu anlaşılmıyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, tenkitçi, tasavvuf edebiyatının asıl manasını anlayamıyor. Eğer güzeli ilâhîleştirmek, Tanrı derecesine çıkarmak noksanlık, o zaman Eyüboğlu, Batı felsefesindeki panteizme ne diyebilir?

Bundan başka, eğer gerçekten de tasavvuf şiiri, Eyüboğlu'nun söylediği gibi, fikirsiz, maksatsız, **canlı insanı edebiyattan kovmuş** ve boş eğlence edebiyatı ise, acaba neden o zamanın hâkim çevreleri ve din istismarcıları onlardan ateşten korkar gibi korkmuşlar? Nesimi'yi tabanından soymuşlar? Meğer bu gerçeğin kendisi tasavvufun ve hurûflüğün kendi devri için korkunç bir akım, ilerici bir fikir ve ülkü olduğunun delili değil midir?

Malûm olduğu gibi, sûfî irfan şiiri bir çok Doğu halkının edebiyatında, o cümleden Türk edebiyatında da mühim bir yer tutmuştur. Burada tasavvuftan bahsederken bazı sûfî birlik ve teşkilatlarını değil, Rumi'yi, Nesimi'yi, Hâfız'ı, Mîhri Hatun'u kastediyorum. Bu büyük fikir bahadırının nazariyesi, tasavvuf talimleri özet olarak nelerden oluşuyor?

Beşeriyet, kendini anlama yolunda hayat, tabiat, varlığın özelliğini anlamaya çalıştı ve bu işte ebedî mutluluk ve ebedî gerçeğe kavuşmak için can attı. Varlık hakkında beşeriyetin elde ettiği bilgiler o zaman çok sınırlı olduğundan ve bilgi, tabiat kanunlarını anlamaya imkân vermediğinden varlığın zuhûrunu ve sebeplerini, anlayıştan, tasavvur ve fehimden yüksek olan bir kuvvede -Tanrıda- görmek zorunda kaldılar. Fakat onların Tanrı hakkındaki düşünceleri dinî düşünce ile taban tabana zıttı. Gerçek filozof sûfiler insanı kâinatın tanrısı ilân ettiler. Onlara göre, varlığın kendisi tam anlamıyla Allah'dır. İnsan ise, bu tanrının, bu vâhidin eşit zerrelidir. İnsanlar o ebedî varlığın eşit zerreleri olduğu için onların hepsi, cemiyette eşit saygı ve sevgiye, hayat nimeti ve mutluluğa sahip olmalıdır. Bütün ilâ hî zerrelere eşit olduğu için cemiyette **şah ve geda, fakir, bedbaht ve mutlu** tabirleri kaldırılmalıdır. Birinin mutluluğu diğerinin mutluluğuna esas olmalıdır. Sûfilerin ahlâkî görüşleri kendi devirlerine göre ilerici olmuş ve onların mutluluk, uyumlu mutlu cemiyet hakkındaki düşünceleri kendi değerini şimdiye kadar yitirmemiştir. Tabii ki, beşeriyetin bugünkü gelişmesi bakımından sûfilerin düşünceleri çok saf görünüyor.

Ebedî varlık, yani Tanrı güzeller güzeli. Bu güzeller güzeline kavuşmak, dünyada en büyük saadet olan ebedî hakikate ulaşmak demektir. Bu ebedî saadet ve hakikate ulaşmak için insanda, her şeyden önce, aşk ve muhabbet olmalıdır. Rumi, Nesimi ve Fuzûlî için aşk, insan faziletinin zirvesidir. Ebedî saadete ve hakikate kavuşmak için kuru gerçekleri, sınırlı dinî ve tarihî hadiseleri, ayin ve ahkâmı bilmek yeterli değildir. Bunun için sevmek gerekir. Sevmek ve sevilmek, başkasının mutluluğundan haz almak, bu dünyadaki bütün nimetlerden faydalanmak, ahiret için hayat güzelliğinden imtina etmemek, dünyayı sevmek ve onu anlamak, sınırlı görüşlere karşı savaşmak ve bu yolda gerekirse candan geçmek, hakikî sûfilerin programı idi. Bütün bunlar müterakki cihetler değil midir? Tasavvuf edebiyatından bunları öğrenmek ve şimdiki gençlere öğretmek az iş midir?

Eyüboğlu ise, kaç yüzyıllık tasavvuf edebiyatının üstüne kalem çekerek yazıyor: “Gençlerimize hangi Türk âliminin yapıtlarını, hangi filozofun görüşlerini, hangi yazarın yazılarını örnek olarak vereceğiz?”

Tasavvuf edebiyatındaki müterakki ve olumlu yönleri şimdilik bir kenara bırakalım. Peki bugünkü Türk gençliği kendi tarihini, dedelerinin geçip geldiği yolları da bilmemeli midir? Acaba Eyüboğlu hangi fikirlerin, hangi ideallerin bugünkü gençlere öğretilmesini isterdi? Herhâlde her kelime başında örnek gösterdiği Avrupa’da ve Amerika’da mevcut olan yabancı fikirlerin...

Başka topraktan, başka iklimlerden getirilen ağaçlar doğma toprakta ürün vermediği gibi, **import** (yabancı) fikirler ve idealler de senin iklim şartlarında istediğin gibi ürün vermeyecektir! Bundan emin olmalısın!

Eyüboğlu tek makalesi ile bir halkın kaç asırlık edebiyatını, sanatını ve içtimai fikrini yere vuruyor, geçmişini beğenmiyor, atalarını inkâr ediyor. Ben ona bir halk tabiri ile cevap vermek istiyorum: “Geçmişine gülle (mermi) atanın geleceğine top atarlar.” Zavallı Eyüboğlu, sen ki kendi babanı beğenmiyorsun, acaba senin çocuğun seni beğenecek mi?

Tolstoy’un bir hikâyesini hatırladım: “Baba yaşlanmıştı, elleri titremeye başladı. Oğul табаğin kırılmasından korkarak babasına tahta kapta yemek verdi.

Birgün işten gelince gördü ki, küçük oğlu önüne tahta ve çivi koyarak birşey yapıyor. Sordu:

- Bu nedir?

Çocuk cevap verdi:

- Sen de yaşlanınca dedem gibi ellerin titreyecek ve tabakları kıracaksın. Bunun için de şimdiden sana tahta kap yapıyorum.”

Çocuk gördüğünü yapıyordu ve haklıydı. Çünkü atalarımızın söylediği gibi “Ne dökersin aşına, o da çıkar kaşığına.”

Eyüboğlu’nun iddiasına göre, asıl edebiyatı şimdi kuruyorlar. Şimdi siz böyle başlamışsınız, bugün kurduğunuz edebiyatı yarın sizin çocuklarınız inkâr edecektir. Eyüboğlu’nun dili de fikirleri gibi uyduruk ve dolaşıktır. Buna rağmen kendisinin

iddia ettiğine göre, “Dili, toplumun dilinden olmalı aydının.” Bu nasıl bir cümledir? Türk dilli halkların hiçbirisinin dilinde böyle cümle yapısı yoktur. Eyüboğlu bu cümlesi ile aydının dili, halkın dili ile aynı olmalıdır demek istiyor. Doğru fikirdir. Ancak bakalım, bu fikrini ifade etmek için kurduğu cümle Türk cümlesi midir? Hangi Türk dilli halkın dilinde özne sonda yer alıyor?

“Aydının dili toplumun dili ile aynı olmalıdır” diyen Eyüboğlu’na soruyorum: “İnsafla söyle, senin kendi dilin toplumun diliyle aynı mı? Halk senin kullandığın **toplum, uygarlık, yapıt, başarı dönemleri, doğal, gelişme, olağanüstü** vs. gibi uyduruk kelimeleri anlıyor mu?”

Tenkitçi klasik edebiyatı **ölü edebiyat** olarak adlandırıyor. Ancak adından bahsettiği şairler kaç yüz yıldır, yaşıyor ve yaşayacaklar. Nesimler, Fuzûliler ebediyete kavuşmuş sanatçılardır. Yani onlar cismen ölü, fikren ebedî dirilerdir. Peki, ölü kimdir? Ebedî yaşayanları ölü sayanlar!...

Bu satırları yazarken bana öyle geldi ki, Nesimi ve Fuzûlî yüce bir kayanın zirvesinde durmuş, Eyüboğlu’nun saldırısına, benim de savunmama gülüyorlar. Onun için ki, bu şahsiyetlerin Eyüboğlu gibilerin saldırısından korkusu, benim gibilerin de savunmasına ihtiyacı yoktur... O, aşağıdan yukarıya, kayanın zirvesine olanlara saldırılarda bulunuyor. Bu konuda halk güzel söylemiş: “Yel kayadan ne aparır?!”

Varlık Dergisi, Şubat 1973.

İFTİRAYA CEVAP

Komsomolskaya Pravda gazetesinin 16 Ocak 1988 tarihli sayısında muhabir S. Romanyuk'un "Argumentler Olmadan" adlı makalesini okuduğum zaman çok şaşırdım. Makalede, "Kollektif Çalışmada Vatanperverlik Terbiyesi ve Millî Terbiye" konulu Kırgızistan'da yapılan konferansta Cengiz Aytmatov'un yaptığı konuşma ile birlikte yazarın (yani Romanyuk'un), ana dilde eğitim veren ana okulları ilmi mekteplerin (ilk, ortaokul ve liseler) açılması ve Kırgızistan'daki Rus ve Kırgız dilleri öğretimi meselelerine dair A. Tokombayev'le yaptığı polemik ele alınmıştı.

S. Romanyuk şöyle demektedir: "*C. Aytmatov konferans kürsüsünden söylüyor ki: 'Bu iş (Kırgız olmayanlar için Kırgızca dersleri -B. V.) lüzumsuzdur. Ve acı istihza ile sorar: Eğer Kırgızlar kendi dillerini bilmiyorlarsa, Kırgızca'yı öğrenen Ruslar bu dilde kiminle konuşacaklar?' Bu sözlerin arkasında milliyetçilik ve millî tekebbür düşüncesi yatmıyor mu?*"

S. Romanyuk niçin bu sözlerin arkasında millî tekebbür ve milliyetçilik fikrinin saklandığını düşünüyor? Ana dili, millî kültürüne kendi medeniyetine sevgi duymak onların geliştirilmesini, ana dilinde eğitim veren okulların olmasını istemek, her bir halkın doğal hakkı değil mi? Her bir bağımsız halkın, bu tabii hakkını talep etmesi millî mahdudiyet ve tekebbür mü sayılır? Evet, S. Romanyuk daha önce, aynı gazetesinin 29 Kasım 1987 tarihli sayısında, Kırgızistan'ın Frunze kentinde, Kırgız dilinde eğitim veren okulların sadece **bir tane** olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Evet bakın, bu dehşet verici gerçek niçin "sayın" muhabiri rahatsız etmiyor?! Böyle bir durum her hangi bir yabancı ülkede olsaydı, biz kıyameti koparırdık ?!

"Başta C. Aytmatov da dahil olmak üzere birçok Kırgız, çocuklarını ana dilinde okutmak istemiyorlar. Kırgız okullarına ihtiyaç yoktur" fikrini telkin eden muhabirin bu görüşleri gerçekten de çok garip. Eğer o, gerçek bir gazeteciyse, neden bu durumun sebebini görmek istemiyor, araştırmıyor?

Çok ciddi sebepler olmadan hiçbir halk, buna Kırgızlar da dahil kendi ana dilinden vazgeçemez. Ayrıca unutmamalıyız ki, bahis konusu olan, az gelişmiş bir kabilenin veya halkın dili değil, "Manas" gibi bir destan yapan, edebiyat, sinema, kültür alanları ve güzel sanatlardaki başarılarıyla bütün dünyaca tanınan bir milletin dilidir.

Bu halk kendi çocuklarını ana dilinde okutmak istemiyor... Halk kendi dilinden imtina eder mi? İşte meselenin dehşetli tarafı budur. Adaleti savunan muhabir, acaba bundan niye rahatsız olmuyor? Yoksa bu, ona yeterli gelmiyor mu?

Ermenistan ve Gürcistan istisna olmak üzere Baltık Cumhuriyetleri'nde, idare işlerinden toplantılara, bilgi şölenlerinden her tür kültürel faaliyetlere kadar bütün işler esasen Rusça yapıldığından ebeveyn, evlâdının geleceği için, onu Rus okuluna vermek zorunda kalıyor. Ana dilinde eğitim veren mekteplere bigâneliğin sebebi, işte budur! Bu asıl sebebi açıkça görebildiği hâlde, C. Aytmatov'un haklı olarak ileri sürdüğü görüş ve talebine böyle insafsızca saldıran Romanyuk ve onun makalesini yayımlayan gazetenin objektifliğine nasıl inanabiliriz?

Beynelmillelciğin başlıca şartı, öncelikle halklar arasında karşılıklı saygıyı gerektirir. Bu meselenin zarurluğundan bahseden ünlü Sovyet hukukçusu J. Kudryavtsev 1987'de *Nedelya* gazetesinin 51. sayısında şöyle diyordu: "*Böyle bir durumu normal saymak mümkün mü?!. Herhangi bir hukuk sistemine sahip bir milletin temsilcisinin, farz edelim ki Rus milletinin, yıllarca aynı hukuk sistemine sahip diğer bir milletin vatanında yaşaması ve hatta çoğu zaman yüksek mevkilerde ve vazifelerde bulunması, fakat içinde yaşadığı milletin dilinden en basit şeyleri bile öğrenmeye zamanının olmaması mümkün değildir.*"

Bu bir tarafa, kendi ana dilini bilmeyenlere ne demeli?

Azerbaycan'da vazife başında olanların, müsbet ilimlerle uğraşan aydınların

çoğunun ana dilini bilmiyor olması üzüntü vericidir. Ben, kısa bir süre önce Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin milletvekili olarak seçmenlerin isteklerini yerine getirmek için, Bakü Şehir İcra Komitesi'nin (Valilik) Başkanı O. Zeynalov'un makamına çıkmıştım. O, benimle ana dilinde iki kelime bile konuşmadı. Halbuki Anayasa'ya göre Cumhuriyet **Azerbaycan dili**, devlet dili olarak kabul edilmiştir. Ana dilini bilmeyen özünü bilir mi? Peki, ana dili devlet dili olarak kabul olunmuşsa, devlet organlarının başında bulunan bu adamın devlet dilini bilmemesini nasıl izah edebiliriz?

İlginç olan, bu tür **özünü inkârcıların**, ana dillerini bilmeyişlerinden hiç utanç duymuyor Öve aksine bunu kendileri için şeref ve üstünlük kabul ediyor olmalarıdır.

Görüyor musunuz, ana dilimiz, ne kadar gözden, hürmetten düşmüş ki, onu bilmek değil, bilmemek üstünlük sayılıyor.

S. Romanyuk'un Frunze'de Pedagoji Enstitüsü doçenti A. Vasilyev'in yapmış olduğu bir araştırmaya dayanarak verdiği örneğe göre, Rusça dilbilgisi ve imlâ sınavında 246 talebeden 138'i geçerli not alamamış. Teessüfle belirtmeliyiz ki, bu rakam, talebelerin, Rus diline, **Lenin diline** bîgâneliğinin göstergesi değil, orta ve yüksek öğretimde genellikle eğitimin zayıf olduğunun delilidir. Aynı araştırmayı Rusça eğitim veren fakülte ve okullarda yaparlarsa, yine ona yakın bir sonuç alırlar. Eğer böyle bir araştırmayı Kırgız dili için yaparlarsa, öyle zannediyorum ki, daha dehşetli ve kötü bir sonuç ortaya çıkardı.

Kırgız gençlerinin toplam % 4'ünün Rusçayı bilmemesine sinirlenen muhabir, acaba, ana dilini bilmeyen Kırgızların yüzde kaç olduğuyla ilgilendi mi? Ben muhabirin gerçekten beynelmilelci olduğuna ve bu meselede gösterdiği objektifliğe şöyle inanabilirdim: kendisinin ana dilini yani Rusça'yı bilmeyenlerin de yüzdesini hesaplayıp onlara da böyle kızsaydı.

Şüphesiz, Rusça çok milletli Sovyetler Birliği için genel bir dildir ve bu dili bilmek, hem de iyi bilmek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği halkları için gereklidir. Fakat yazarın "Rusça, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin bütün devletlerinin dilidir." fikrini, açıkçası biz garipsedik.

Bu hükmü müellifin hangi resmî evraklardan aldığını biz de bilmek isteriz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Anayasası'nda böyle bir madde, böyle

bir iddia yoktur. Ne için? Gelin, V. İ. Lenin'e kulak verelim: "*İşçi demokrasisinin millî programı şöyledir: Hiç bir millete, hiçbir dile kesinlikle hiçbir imtiyaz tanınmamalıdır.*" 7 Ekim 1977 tarihinde kabul edilmiş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası'nın 36. maddesi ise şöyledir: "*Değişik ırklardan ve milletlerden olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin vatandaşları aynı haklara sahiptirler. Bu hukukî sistemin hayata geçirilmesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin bütün halklarını çok yönlü olarak geliştirmek ve birbirine yaklaştırmak siyasetiyle, vatandaşların Sovyet vatanperverliği ve sosyalist beynelmilelciliği ruhunda terbiyelenmesiyle ana dilini ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ndeki başka halkların dillerini kullanmak imkânı ile temin edilir.*"

İşin garibi, S. Romanyuk ve A. Tokombayev *Komsomolskaya Pravda* gazetesinin sayfalarında aşağıdaki gibi arabozucu düşünceler ileri sürüyorlardı. "... Rusça, SSCB genelinde devlet dili olarak kabul ediliyor. Bunun için de, herkesin bu dili bilmesi mecburidir. Rus dili, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin devlet dilidir." Bu idialar, kendi mahiyeti itibarı ile Ekim İhtilâli'nden önceki şovenist **Rus halkının ittifakı** teşkilatının ruhuna yakındır. Son zamanlarda "Pamyat" adı altında böyle bir grup baş kaldırmak için çabalamakta olduğunu hepimiz biliyoruz. Şunu da belirtmek gerekir ki, onlara sert cevabı veren *Komsomolskaya Pravda* gazetesi olmuştur.

Sürekli beynelmilelcilikten bahseden, mangalda kül bırakmayan S. Romanyuk bilmelidir ki, **Beynelmilel** kelimesi, milletler birliği demektir. Oysa o, bir dilin tebliğ ve tedrisinden bahsederken, beynelmilelciliğin esas şartını bozduğunu bilmiyor. Romanyuk şöyle yazıyor: "*Cumhuriyet beynelmilel terbiyenin durumu ile ilgili soruya cevap verirken, A. Tokombayev, son zamanlarda millî ayrıcalık ve umumi seçilme fikirleri harekete geçmeye başladığını belirtti.*"

Çok komik! Millî dilde eğitim veren mekteplerin ve anaokullarının açılmasını istemek, her halkın tabii hakkı ve talebi değil mi? Eğer bir halkın kendi ana dilinde eğitim görme ve okuma hakkı yoksa, o nasıl bir halktır? Peki, o zaman büyük **Ekim inkılabı** bu halka ne getirmiştir? Aytmatov da konuşma ve makalelerinde yalnız bunu talep etmedi mi?!

Millî mektep ve anaokulu talep etmek, acaba "millî ayrıcalık" ve "umumî seçilme" mi demektir? 30-35 yıllık yazarlık tecrübesi boyunca daima

beynelmilelciliği tebliğ eden, eserlerinin çoğunluğunu Rusça yazan bir yazarı, küçük bir makalesinden dolayı “millî mahdudiyet” ve “Milliyetçilikle” suçlamak, akılsızlık ve siyasî körlüktür. *Komsomolskaya Pravda* gazetesinin Kırgızistan muhabiri olan bu adam uzun yıllar Kırgızistan’da yaşamasına rağmen, Kırgızca’yı bilmiyor. Eminim ki, o kendisi Aytmatov’un Rusçayı bildiğinin onda biri kadar olsun, Kırgızca’yı bilmiyordur. Şimdi bakın, kim kime “millî mahdudiyet” damgasını vuruyor? Burada bir halk tabirini hatırlatmak istiyorum: “*Kör, köre kör demezse, bağı çatlar.*”

Ben, bir daha tekrar etmek istiyorum. Muhabirin Cengiz Aytmatov’dan örnek alıp gösterdiği bu sözler, kesinlikle doğrudur: “*Eğer Kırgızlar kendi dillerini bilmezlerse, söyleyin bakalım, Kırgızca’yı öğrenen Ruslar bu dilde kiminle konuşacak?*”

Sizce yalan mı söylüyor? Yalanın hakikat gibi gösterildiği **durgunluk devrinde** (Brejnev dönemi) bile yalan yazmayan, yalnız hakikati yazdığı için, sadece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nde değil, bütün dünyada tanınan, saygı duyulan ve sevilen C. Aytmatov, bugün ülkemizde demokrasinin kol-kanat açtığı bir devirde yalan mı konuşacak?

S. Romanyuk, ayrıca Kırgızca anaokulları olmazsa, Kırgız okullarının da az olacağını veya hiç olmayacağını unutup. Eğer Kırgız okulları olmazsa, öğrenciler de, Kırgızca’yı yaşatan aydınlar da, yazarlar da ve alimler de olmaz. O biliyor mu, “Manas”ın dili hâlâ nasıl yaşıyor?!. Böyle giderse yaşayacak mı? Aydını ana dilinde konuşamayan bir halkın, sadece dili değil, kendisi de ölüme mahkûmdur. Bu bilinen bir gerçektir.

Hakikati görebilen, ana diline karşı duyulan bigâneliği gözlemleyen büyük yazarın endişesine ve vatandaşlık hislerine itiraz eden muhabirin duygularını anlayan insan ister istemez dehşete kapılır.

A. Tokombayev’in Aytmatov’a saldırısı ise, şahsî düşmanlık ve şahsî intikam duygusundan başka bir şey değildir. Şahsî düşmanlık hissi yüzünden, kelime mücadelesi ve polemikte Aytmatov’u yenmek hatırına, mensup olduğu halkın en tabîi hakkına karşı çıkan Tokombayev’in **Vatanperverliği** düşündürücüdür. Şahsî menfaati için, halkının diline karşı çıkan bu adamın, başka halkın diline, tarihine ve kültürüne de saygı göstereceğine inanmak zordur.

Bizler, insanlara şahsî maksat hissi yüzünden **milliyetçi** damgası vurmanın acı sonuçlarını çok görmüştük. C. Aytmatov gibi Sovyet edebiyatının klâsiline bu damga işleyemez. Eğer Tokombayev ve Romanyuk bu damgayı vurmak istiyorlarsa, unutmamalılar ki, demokrasinin yaygın hâle getirdiği şimdiki **yeniden yapılanma (perestrojka) devrinde**, bu damga bir gün kendilerine vurulabilir.

Nihayet, düşündürücü olan şurasıdır ki, gazete, bahsettiğimiz yazıyı, okuyuculara “Biz Beynelmilelcileriz”(!) başlığı ile takdim ediyor.

*Gelin Açık Konuşak,
Dövlət Neşriyatı, Bakü 1988.*

ŞAHSÎ FİKİR İÇTİMÂÎ DUYGU

Şahsî fikir, şahsî maksada değil de umumî maksat ve menfaate hizmet eder ise halk fikrinin ifadesine dönüşür. Bunun için de biz, böyle bir şahsî fikri, aynı zamanda **ıçtımâî fikir** olarak da adlandırabiliriz. İçtımâî fikir ise kendiliğinden oluşmaz. Onu hayatın kendisi ve içtımâî şartlar doğurur. İçtımâî şartlardan doğan şahsî fikir ise, büyük arzudan, büyük talepten ve büyük ağrıdan çimleniyor. Şu atasözü bizim fikrimizi tam anlamıyla ifade ediyor: “*Yürek yanmazsa, gözden yaş çıkmaz.*” Cemiyette insanları rahatsız eden, derin derin düşündüren ve yürekleri sızlatan dertler olmazsa, fikirler de ortaya çıkamaz. Bu anlamda, şimdiki asıl maksat ve yapılacak iş, beyinlerde çimlenen, yüreklerde yangına ve ağzılarda söze dönüşen fikre kol kanat vermek, onu cemiyete iletmek olmalıdır. Bıraktığımız yanlışlıkları ve bu yanlışlıklardan doğan ağrıları yok etmek, atalarımızın kurduğu yeni cemiyeti daha da geliştirmek için kusurları kapatmak değil onları kökten halletmenin yolunu bulmak gerekir.

Bir ferdin tüm ilim sahalarının değerli uzmanı olabildiği, biyologlara, dilcilere, fizikçilere, şairlere, bestecilere ve ressamalara **yukarıdan** ders verdiği zamanlar hatırimızdadır.⁸⁸ Böyle bir durumda insan zekâsı körleşiyor. İnsanın kendi sözü ve kendi düşüncesi olmuyor. Her söylenene “Evet evet” diyor ve küçülüyor.

Aslında bir konu hakkında herkesin kendi fikri olabilir. Önemli olan, şahsî fikri **şahsîlikten**, içgüdü ve şahsî menfaat yükünden kurtarmak ve onu içtımâî menfaate yöneltmektir. İçtımâî menfaat, içtımâî duygunun ürünüdür.

⁸⁸ Sovyet döneminde ilçelere rehberlik eden parti sekreterleri, herkese ders verir ve böylece herkesten üstün olduklarını sergilerlerdi.

Daha açık bir ifadeyle, son zamanlarda insanlarda içtımâî duygu zayıflamış ve **ben, sizin** önüne geçmiştir. Bazen kusurları görmemezlikten geliyoruz. Gördüğümüzü ise görmek istemiyoruz. Bu kayıtsızlık ve soğukkanlılık bize yakışan özellikler değildir. Zamanında büyük mizah ustası şairimiz M. E. Sabir, “*Bizde bu soğukkanlıları neylerdin ilâhi?*” diyerek kayıtsızlığa karşı çıkmıştı. Peki şimdi?! Niçin şimdi soğukkanlılığa ve kayıtsızlığa karşı başımızı kaldıramıyoruz, isyan edemiyoruz?

Kuba ilçesinin Ermeki köyünde yaşayan İsayeva Sefure, 12 çocuk annesidir. Evi olmadığından ilçe milletvekili ressam M. Abdullayev’e müracaat etmiştir. Milletvekili tüm ilgili makamlara başvursa da, İsayeva’nın arzusunu yerine getirememiştir.

12 çocuk büyütüp terbiye eden annenin ricasına karşı ilgili makamların gösterdiği bu kayıtsızlığa ne ad verebiliriz?

Ormanlarımızın yok edilmesi ve zararlı böceklerle karşı başlatılan kimyevi mücadele sonucunda topraklarımız mahvoluyor. Biz sadece bugünü düşünüyor ve yarını unutuyoruz. Kimyevi mücadeleyi, biyolojik mücadele ile değiştirmenin zamanı gelmedi mi? İşte burada da her şeyi bir kişinin, makam ve yetki sahibinin şahsî fikri hallediyor. Maalesef umumî fikir ve umumi yararları göze almıyorlar.

Birkaç yıl önce Litvanya’da bulunmuştum. İki köy arasına yol yapmak maksadıyla kocaman bir ağacı kestirdiği için Çevre Koruma Cemiyeti, Belediye Başkanını mahkemeye vermişti. Acımasızca yok edilen, haritamızdan silinen Sultanbud ormanını hatırladım. Berde bölgesinin o zamanki parti sekreteri çalışma plânını (belirlenen miktarı) fazlasıyla doldurmak amacıyla Sultanbud ormanını kırdırarak yerine pamuk ektirmişti. Tabiata karşı yapılan bu düşmanlığa ve geleceğimize gösterdiğimiz bu kayıtsız uygulamaya kim cevap vermelidir diye düşündüm.

Köylerimizdeki ortaokul öğrencilerinin yılın 5-6 ayında pamuk ekimi ve toplama çalışmalarına götürülmesi, elimize ve kültürümüze yapılan düşmanlıktır. Bu konuda aydınlarımızın kayıtsızlığından dolayı bizi kimse affedemez.

Ders programını tam olarak takip edemeyen bu öğrenciler, programı tümüyle öğrenen Bakü öğrencileri ile aynı şartlar altında üniversite sınavlarına nasıl

girebilirler? Diğer taraftan üniversite sınavlarına giren hocalar, köy öğrencilerinin bu durumunu bildikleri hâlde, hangi hakla onlara program çerçevesinde sınav yapıyorlar?

Cumhuriyet Devlet Ödülü Kurumunun bir üyesi iken, bir halk kahramanı ile ilgili çevrilen bir filmin, yarışmaya sunulan diğer filmlerden daha üstün olduğunu söyleyerek ödülün bu filme verilmesini teklif etmiştim. Kendisinin oynadığı filme değil de, halk kahramanını konu alan bir filme ödül verileceğini duyan meşhur bir oyuncunun, söz konusu halk kahramanına hakaret ettiğinin şahidi oldum. Bir an şok geçirdim. Bu oyuncu şahsı menfaati için, halkın gurur duyduğu bir kahramanı nasıl da küçümseyebilir. Şimdi böyle bir oyuncunun sanatına nasıl inanılır? Şahsı menfaati için herkesi ayak altına alan, mensup olduğu halkın tarihine arka çeviren böyle soytarıları vatandaş adını vermek mümkün mü? En önemlisi ise şudur ki, böylelerinin şahsı fikri, kendisine hizmet ettiği için, o fikir kimseye gerekli değildir. Maalesef, şimdi bizde evini vatan, akrabalarını da millet sayanlar ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki ilk görevimiz, bu dar görüşlülüğe ve bu çirkin duyguya karşı mücadele olmalıdır. Bunun için biz, ilk önce vatandaşlık uğrunda mücadele etmeliyiz.

Kimdir vatandaş? Vatandaş dediğimiz, herkesi kendisine değil, kendisini herkese borçlu bilen, hakkından çok borcunu düşünen, vatan için kendini çıra gibi yakan ve 'ben'ini 'biz' içinde eritmeyi başaran insandır!

Bunun için ilkokullardan başlayarak eğitimin başlıca gayesini, bilgi ile beraber içtimalı duyguların öğretilmesine yöneltmeli, bilhassa hakikî vatandaş eğitmeliyiz.

Alimlerden biri çok güzel söylemiştir: “Öğrencinin beyni boş depo değil ki, oraya bilgi doldurulmaya çalışılsın. Öğretmenin görevi, öğrencinin kalbinde arzu ve ülkü meş’alesi yakmaktır.” Eğer öğretmen bu meş’aleyi yakabilirse, öğrenci kendisi, bu meş’alenin ışığı ile ilmin karanlık köşelerini aydınlatabilecektir.

Son zamanlar da ortaya çıkan ve okullarda teknik bilimlerin öğretimini genişletmek maksadıyla edebiyat derslerinin azaltılmasını talep edenlere karşı *Literaturnaya Gazeta*’da yayınlanan makaleleri alkışlıyorum. Yazarlar çok haklı olarak gösteriyorlar ki, teknik bilimlerin öğretimini genişletmek, edebiyat derslerinin azaltılması sayesinde olmamalıdır. Çünkü teknik bilimler öğrencilere

bilgi veriyorsa, edebiyat onları asıl insan ve vatandaş olmağa hazırlıyor. Okulların başlıca ve önemli görevi, bilgiyle beraber yukarıda söylediğimiz gibi, kalplerde meş’ale yakmak ve öğrencileri iyi birer vatandaş olarak yetiştirmektir. Hiçbir fen bilimi, insanı insan gibi yetiştirme ve kalplere ümit tohumu serpererek maneviyatı zenginleştirme kudretine sahip olamaz. Bunun için de biz, bilgidен önce, çocukların manevî dünyasının pırıl pırıl olmasını sağlamalıyız, onları neyin namına yaşayıp; neyin namına güzel uzman olması gerektiği hissini telkin etmeliyiz. Bu ise, edebiyatın görevidir. Bu görevi yerine getirmek için edebiyatın otoritesini artırmak yerine, bilakis onun saatlerini azaltmak yanlış olur.

Şahsî fikir, bağımsız düşünceden doğar. Bağımsız düşünebilme alışkanlığının da çocukluktan itibaren benimsenmesi ve öğretilmesi gerekiyor. Maalesef biz okullarda çocuklara bağımsız fikir yürütme alışkanlığı yerine, çoğu zaman papağanlık öğretiyoruz.

Kiyev Sinema Stüdyosunun çevirdiği “Ben ve Başkaları” isimli belgesel, bu bakımdan dikkat çekicidir. 6 yaşındaki 12 çocuk, büyük bir masanın etrafında oturuyor. Masanın üzerine biri beyaz, diğeri ise siyah iki piramit figür konulmuştur. Deneyi yapmakta olan kadın çocuklara şöyle diyor: ‘Çocuklar, şimdi buraya Petya isimli bir çocuk gelecek. Siz hepiniz piramitlerin ikisinin de siyah olduğunu söylemelisiniz. Haydi, şimdi söyleyin bakalım, piramitlerin her ikisi ne renktedir?’ Çocukların hepsi birden ‘İkisi de siyahtır.’ diye cevap veriyorlar. Petya içeri giriyor. Kadın çocuklara soruyor: ‘Piramitler ne renktedir?’ Herkes koro hâlinde bağırıyor: ‘Siyah.’ Soru: ‘İkisi de mi siyah?’ Cevap: ‘İkisi de.’ Kadın Petya’ya soruyor: ‘Piramitler hangi renktedir?’ Petya cevap veriyor: ‘Siyah.’ ‘İkisi de mi siyah?’ Cevap: ‘İkisi de,’ Kadın Petya’ya diyor: ‘Beyaz piramidi bana ver.’ Petya beyaz piramidi kadına veriyor. Kadın diyor: ‘Demin piramitlerin ikisinin de siyah olduğunu söylüyordun. Petya neden şimdi bana beyaz piramidi veriyorsun?’ Çocuk başını eğiyor ve ağlayarak şöyle cevap veriyor: “Ben bilmiyorum.”

Çocuğu ağlatan nedir? Yalanla gerçek arasındaki çelişki! “Ben bilmiyorum” cevabı ise, onun kafasını karıştıran durumun, yani yalanın yüzüne vurduğu tokattır. Çocuk büyüdükten sonra, bu tokat daha da büyüterek onun kendisi ile cemiyet arasında büyük bir uçurum oluşturabilir. Biz bundan korkmalıyız, daha ilkokuldan başlayarak çocuklara gerçekten çekinmemek ve gerçeği tokat gibi, yalanın

yüzüne vurmak eğitimi vermeliyiz. Yalnız gerçeği söyleyenler, şahsiyet derecesine yükseliyor ve yalnız böyleleri cemiyet için yararlı olabiliyor. Yalanı daha çocukluktan alışkanlık hâline getiren birinin, büyüyünce yüzüstü ve maneviyat bakımından boş bir mahluka dönüşmesi muhakkaktır.

Böylelerinden birisini *Olga Çaykovskaya* şöyle karakterize ediyor: “O, ‘anlamamazlıktan gelme ilminin uzmanı oldu. Bu nasıl bir ilimdir? Daha sonra bir bakanlık memuru bu ilmi açıkladı: ‘Bana anlamamak için maaş veriyorlar.’ Benim şaşırdığımı gören adam fikrini şöyle açıkladı: ‘Meselâ, benim yanıma bir müdür geliyor ve fabrikanın yeniden yapılması için bana şu kadar işçi, şu kadar malzeme ve şu kadar para gerektiğini söylüyor. Ben kendim mühendis olduğumdan onun haklı olduğunu çok iyi biliyorum. Fakat Bakanlığın memuru olduğum için, ben onu anlamamazlıktan geliyorum ve onun istediklerini yarıya indiriyorum.’”

Mühendis gibi anlamak, Bakanlığın memuru gibi anlamamak! Bir türlü düşünüp, başka türlü konuşmak hastalığı devam ettikçe biz, karşımıza koyduğumuz maksatlara nasıl ulaşabiliriz?

Gelin Açık Konuşak,
Bakû, 1988.

ANADİLİ

Bir Mektuba Cevap

Culfa ilçesinden bir mektup almıştım. Mektubu yazanın ismini buraya yazmak istemiyorum. Çünkü mektubuna vereceğim cevap biraz ağır olacak. Fakat onun ortaya attığı konu, bugün devletimiz için önemli olduğundan, açık mektupla cevap vermek istiyorum ki, konudan herkes haberdar olsun. İşte o adamın mektubunu aynen veriyorum:

“Bahtiyar Bey, selâm! Ben ve hanımım çocuk doktoruyuz. Bakû’de üniversitede okurken ve şimdi Culfa’da çalışırken veya başka bir yere giderken Rusçayı bilmediğimizden dolayı bazı zorluklar yaşadık. Bu yüzden de çocuklarımızı Rus okuluna verdik. İşte, **o zaman daha millî problemler yoktu**. Şimdi bir taraftan düşünüyoruz, Azerbaycan’a Rus dilini bilenler gereklidir; ‘yüksek makamlara mektup ve dilekçe yazarken veya mecliste milletvekili olarak konuşurken bu dil gereklidir. Diğer taraftan da, en yakın arkadaşlarımız çocuklarını Rus okullarından alıyorlar. Şahsen benim geleceğe dair bir inanış veya beklentim yoktur. Şimdi, dünya görmüş tecrübeli bir ihtiyar ve baş bilen biri olarak bu problemin hallinde, sizin vereceğiniz bilgi ve önerilere ihtiyacım vardır... Bir tek cümle ile çocukların okullarını değiştirip değiştirmem gerektiğini belirtiniz. Herhalde siz, geleceği bizden daha iyi görüyorsunuz.” Ben, okuyucunun, bu aydın arkadaşın mektubundaki koyu olarak yazılan cümleye dikkat etmesini istiyorum: “**O zaman daha millî problemler yoktu.**” Yani demek istiyor ki, çocuklarını okula verdiğimde Azerbaycan Türkçesi kıymetli değildi. Bu yüzden de onları Rus okuluna verdim! Biz de şöyle anlıyoruz: o zaman ana dili kıymetli olsaydı, bu arkadaş herhâlde çocuklarını Azeri okuluna verirdi!

Böyle bir tüccar psikolojisine helâl olsun! Adam nabza göre şerbet verme prensibini saklamıyor ve sözüne devam ediyor, “*Şahsen benim geleceğe dair bir inanış veya beklentim yoktur.*” Yani günümüzdeki ana dilinin kıymetli

olmasının geçiciliğini ve yarın tekrar bu dilin kıymetten düşebileceğini söylemek istiyor.

Görüyor musunuz, burada da yine kendi çıkarını düşünüyor. Buna rağmen, kendisini değil de beni, geleceği iyi gören bir adam gibi düşünerek yazıyor: “Herhâlde siz geleceği daha iyi görüyorsunuz.”

Benim bu arkadaşla verecek cevabım şöyledir: Yok canım, ben senin düşündüğün anlamda geleceği görenlerden değilim. Eğer böyle olsaydı, ben de senin gibi, çocuklarımı ve torunlarımı Bakû'deki Rusça eğitim veren okullara verirdim. Ben bunu yapmamışım. Ama sen bir şeyi unutuyorsun, ana dili milletin namusudur. Namus ise, elbise değildir ki, onu havaya ve mevsime göre değiştiresin. Halk arasında bir deyiş vardır: “*Namusu köpeğe atmışlar, köpek yememiş.*” Ama, ne yazık ki, yiyenler de vardır.

Hava ölçen cihaz gibi, havanın derecesini ölçmekte sen daha beceriklisin. Fakat ben bir şeye hayret ediyorum: “Sizde zamana göre iş yapma becerisi bu kadar güçlü olduğu hâlde, peki niçin acaba bu zamana kadar yüksek makamlara çıkmamışsınız da, sıradan bir doktor olarak kalmışsınız?”

Size, yine havaya göre iş yapmanızı teklif ediyorum. Çünkü kendiniz, geleceğe inancınızın olmadığını yazıyorsunuz. İtimadınız olmadığı için de, halkın namusu ve şerefi olan ana dilini, istediğiniz zaman istediğiniz dile değiştirebilirsiniz. Sizin gibiler bunun için dert çekmeyebilir.

Bana gelince, benim büyük Fuzûlîleri, Sabirleri ve Üzeyir Beyleri yetiştiren halkımın geleceğine de, onun diline ve kültürüne de itimadım çok büyüktür.

Kaldı ki, siz, en basit gerçeği bilmiyorsunuz: ana dili zamana göre seçilmemeli, ana dili olduğu için bütün dillerden ayrılmalı ve sevilmelidir. vatani da, güzel olduğu için sevmiyorlar. Yalnız Vatan olduğu için sevmiyorlar mı, ey vatanımın kör evladı?! Nihayet, sizden bir ricam vardır. Büyük Rus eğitimcisi Uşinski'nin “Rodnoe Slovo” (Bizim dilimize “ana dili” adıyla çevrilmiştir) makalesini dikkatle okuyun, ama dikkatle!

Şenbe Gecesine Giden Yol,
Devlet Basını, 1991.

ANA

“Cennet Anaların ayakları altındadır”

Hadis

Ana ve evlât! Onların karşılıklı muhabbeti, ananın evlâda ve evlâdın anaya borcu dünya edebiyatının, sanatının ve içtimâî fikrinin başlıca mevzularındandır. Ananın mukaddesliği, analık hissinin büyüklüğü hakkında o kadar çok yazılmış ki, doğrusu bu konuda yeni söz bulmak ve yeni söz söylemek çok zordur. Ananın çocuğu ile ilgili arzuları hiçbir ölçü tanımaz. Evlâdı altmış yaşında olsa bile, yine ana için yavrudur, çocuktur. Şöyle bir rivayet işittim: “*Meşhur bir şairin 60. doğum yıldönümü kutlanıyormuş. Tören gecesinde, o şairin 90 yaşındaki anası da bulunuyormuş. Ana rahatsız olmuşcasına tedirgin bakışlarla ikide bir sahnede oturan oğluna bakıyor ve sinirleniyormuş. Nihayet, ana ayağa kalkıp sahnedekilere müracaat eder:*

- *Şu kapıyı kapatın, çocuk üşütür.*”

Meğer ana, deminden beri açık kapının önünde oturan şair oğlunun üşüteceğinden korkuyormuş!

Ne kadar güzel, ne kadar tabii bir his... Evet, çocuğun yaşı kaç olursa olsun, çocuk kim olursa olsun, bunun ana için hiçbir önemi yoktur. O, ana için her zaman ve her yerde yavrudur, çocuktur.

Ananın yavrusu için duyduğu arzularına, kurduğu hayalleri ve dilediği dileklerine dair, halkımız nice mani ve benzetme türetmiştir:

Yavruma kurban inekler,
Yavrum ne vakit emekler?

Yahut,

Yavruma kurban kulunlar⁸⁹

Yavrum ne vakit dil anlar?!

Yavru emekler, yürümeye de başlar, konuşmayı da öğrenir; ancak ananın arzuları yine tükenmez. Ananın arzularından arzu doğar. Yavru okula gider, okul biter; liseye başlar, çalışır ve evlenir. Ana şimdi de yavrusu için başka arzular besler:

Arzudan arzu doğdu,

O bitince bu doğdu.

Ana bir vakt gördü ki,

Ömrü ahıra yetmiş.

Arzuların oduna⁹⁰

Öz ömrünü eritmiş.

Ana öz yavrusunun

Yolunda can çürüttü,

Yavru anaya çattı,⁹¹

Yavru anayı öttü⁹²

Ah! Yine de ananın

Arzuları bitmedi.

Bu arzular, arzular,

Ananı terk etmedi.

Düştü elden, ayaktan

Ana tamam gocaldı.

Dünyadan göçende de

Ananın yüreğinde

Yine bir arzu kaldı.

Ana gitti dünyadan

Yavrunun çiçeklenen

Ömrünün yaz çağında.

Ananın arzuları,

Şimdi de tekrar oldu.

Yavrusunu büyüten

Yavrunun dudağında.

Böylece hayat devam eder. Bugünün anası, dünün evlâdıdır. Eğer bana: “*Dünyada en güzel türkü hangisidir?*” diye sorsalar, ben tereddütsüz, “Ana ninnisi” derdim. Eğer bana: “*Dünyada en ilginç ve en güzel kitap hangisidir?*” diye sorsalar, Ben “Ananın anlattığı masallar.” derdim. Eğer bana: “*Dünyada en tehlikesiz ve en güzel sığınacak yer neresidir?*” diye sorsalar, ben “Ana kucağı.” derdim.

Biz, bütün bu güzel nimetleri çocukluktan itibaren duymaya başlamıştık ve onun lezzetini tatmıştık. Bana göre, bütün büyük şahsiyetleri şahsiyet yapan ve yücelten, büyüten, onları bilge derecesine yükselten de ananın türküsü, ananın sütü ve ananın anlattığı masallardır. Büyük İngiliz filozofu G. Bokl, çok güzel söylemiş: “*İlginçtir ki, büyük dahilerin ekseriyetinin güzel anaları olmuştur. Dahiler babalarından ziyade, annelerinden öğrenmiş ve ana terbiyesi ile yücelmişler.*”

Dünyanın en büyük tabiatbilimcileri, fizikçileri, kâinatın ve tabiatın sırlarla dolu olduğunu, bu açılmamış insan idrâkinin ilk sade çırpınışlarını, insanın sırlar dünyasına yürüyüşünü ilk önce annelerin anlattığı masallardan öğrenmemişler mi? Masallar hayallerle doludur. Her bir icat, ilk plânda hayale ve fantaziye borçludur. Tasavvur edin: Leonardo da Vinci başını annesinin dizi üstüne koyup, onun anlattığı masalları dinliyor. Ana uçan halıdan (Doğu’da) veya uçan attan (Batı’da) bahsediyor... Bu hayal, bu arzu çocuğun kalbine süzülüyor. Hayal üstüne hayal geliyor. Çocuk gülümsüyor... Şimdi o, işte o atın sırtında uçuyor... Çocuk büyür, hayal ve arzu ideale dönüşür ve nihayet, demir atın, uçağın ilk modeli ortaya konulur...

İnsan idrâkinin bugün gördüğümüz bütün başarıları, başlangıçta iptidai hâlinde annelerimizin anlattığı masallarda yaşar. Demek ki, beşeriyetin ortaya koyduğu bütün harikalar, kendi gücünü, mayasını, ilk sıçrayış noktasını ve dayanağını ana kucağından alır. Her şeyin evveli anadan başlar. Alfabedeki ilk harfin de “a” ile başlaması, tesadüf değildir. Biz de dilimizi “ana dili” olarak adlandırırız. Çünkü bize doğma dilimizi de ilk öğreten annelerimizdir.

⁸⁹ Kulun: Tay

⁹⁰ Od: Ateş

⁹¹ Çattı: Yetiştirdi

⁹² Öttü: Geçti

*Savadsızdır⁹³ benim anam
Ancak bana say⁹⁴ öğretmiş
Ay öğretmiş
Yıl öğretmiş
En vacibi⁹⁵ dil öğretmiş benim anam.
Ben bu dilde hissetmişim,
Hem sevinci, hem de gem.⁹⁶
Bu dil ile yaratmışım,
Her şiirimi, her nağmemi.*

*Yok, ben hiçim,
Ben yalanım,
Kitap kitap sözlerimin
Müellifi benim anam.*

Ayrıca analar, anlattıkları masallarda evlâtlarına şer kuvvetlere karşı, kâinatın ve tabiatın sırlarına karşı savaşta cesaret telkin ederler...

Türküleri ile insanın yaralarına merhem olan büyük besteciler operalarının, senfonilerinin ve güzel türkülerinin mayasını analarının ninnilerinden almamışlar mıdır? Shakespeare, Puşkin, Nizami gibi, şiir bahadurlarının ortaya koymuş olduğu kahramanlar analarının anlattığı masallardan gelmiyor mu?

Nihayet, büyük Rus şairi Nekrasov'un söylediği gibi: *"Biz kardeşlerimizi, hanımımızı ve babamızı severiz. Fakat dara düştüğümüzde, kötü günümüzde her zaman anamız aklımıza gelir."*

Ana kucağı! O, en mukaddes, en pak, en garazsız ve en tehlikesiz sıcak yuvadır. Orada insan dünyanın bütün dertlerinden ve belâlarından uzaktır. Biz bütün gücümüzü, kudretimizi ve ilhamımızı oradan alırız. Ana kucağı vatandır, doğma topraktır. Tesadüf değildir ki, bizim dilimizde "ana" kelimesi ile "vatan" kelimesinin eşanlamlı olması tesadüf değildir.

Bizim eski abidelerimizden olan *"Kitab-ı Dede Korkut"* ta ana, Tanrı'nın en yakınında anılır. Dede Korkut kahramanlarından Uruz, ana hakkını Tanrı hakkı kabul eder. Bizim masallarımızda anaya gerektiği gibi hizmet etmek, Kâbe'yi satın almakla eş tutulur.

*"Salur Kazan'ın evi talan edilir. Kazan, düşmanının çadırına gider.
Ona şöyle der:*

*Mere Şüklü Melik
Denliyi altun ban evlerimi getirib durursan,
Sana gölge olsun.
Ağır hazinem, bol akşam getirib durursan,
Sana harçlık olsun.
Kırk ince belli kızla Burla Hatun'u getirib
durursan,
Sana yesir olsun.
Kırk yiğitle oğlum Uruz'ü getirib durursan,
Kulun olsun.
Tovla-tovla şahbaz atlarım getirib durursan,
Sana minet olsun.
Gatar gatar develerimi getirib durursan,
Sana yüklet olsun.
Garıcık anamı getirib durursan, mere kafir,
Anamı vergil mana.
Savaşmadan, uruşmadan gayıdayım.*

Böylece Kazan Han, malından da, cariyelerinden de, eşinden de, oğlundan da anasını üstün tutar. Düşmandan yalnız yaşlı anasını ister. Burada Kazan Han'ın bu davranışı karşısında boyun eğmemek imkânsızdır. Hayır, Kazan Han'ın değil, aslında bu güzel abideyi ortaya koyan ince tabiatlı, büyük maneviyatlı ve büyük an'aneli bir milletin önünde boyun eğmek gerekir. Diyebiliriz ki, *Kitab-ı Dede Korkut*'taki soylamalar, ana ve analık hakkında derin ve manalı, müdrik ve azametli türkülerdir.

Evet, biz Türkler için ana bu kadar mukaddesdir. Dikkatle bakılırsa, demin örnek verdiğimiz soylamada da ana, vatan misali olarak ele alınır. Yazıklar olsun o insana ki, bu kudsiyeti, bu paklığı ve bu büyüklüğü görmez ve ona arkı çevirir.

⁹³ Savatsız: Okuma yazması olmayan

⁹⁴ "Mirza" Celil Memmedkuluzade (1866-1932), Azerbaycan nesir mizah türünün banisi.

⁹⁵ Büt: Put (Hayret ey büt! Suretin gördükte lal eyler meni)

⁹⁶ Tanınmış Azeri makam ifâcları.

Anasına, vatanına ve milletine arka çevirenlerin facialı akıbetini C. Memmedkuluzade *Ananın Kitabı*'nda çok güzel bir şekilde kaleme almıştır:

“Ananın üç evlâdı, her biri bir tarafta tahsil gördükten sonra, vatana döner. Onlar vatanlarını, ana dillerini sevmez ve vatana hor bakarlar. Ana, öz evlâtlarının dilini anlayamaz. Çünkü onlar yabancı dilde konuşurlar. Ana, yalnız kızı Gülbahar'ın dilini anlayabiliyor. Çünkü yalnız Gülbahar, ananın dilinde konuşur. Bu hâle dayanamayan sonbeşik¹⁰³ Gülbahar, kardeşlerinin yabancı ülkelerden getirdikleri kitapları yakar, yalnız bir kitabı, ananın kitabını korur. Bu evlâtların babaları o kitaba vasiyetini yazmıştır. Gülbahar o yazıyı okur: “Ben itikat ediyorum ki, benim de yavrularım dünyanın her tarafını gezip dolaşsalar bile, yine de sonunda anaları Zehra'nın çevresine toplanmalıdırlar; çünkü ay ve yıldız güneşin parçaları olduğu gibi, onlar da analarının ay ve yıldızlarıdır. Vay o kişinin hâline ki, tabiatın bu kanununu bozmak istesin...”

Mirza Celil'in bu sözü gençliğimiz için büyük bir örnek ve en mukaddes kitap olmalıdır. Ben bundan başka büyük söz tanımıyorum. Kendi milletine ve kendi vatanına sırtını dönen kimse insanlıktan nasibini almamıştır. Kendi anasına, anasının diline ve vatanına sırtını dönenin, başka bir anaya ve başka bir vatana oğulluk yapacağına inanmak çok zordur.

Türk Edebiyatı Dergisi
Sayı: 50, Aralık 1977.

ANA NİNNİSİ

Hepimiz ninnilerle büyümüş, ninnilerdeki istek ve hayallerle kol kanat açmışız. Bizim süslü beşiklerimizi ninniler sallamıştır. Analarımızın dilinden kopan yanık ninniler, elvan çiçekler gibi beşiğimize serpilmiştir:

*Laylay dedim yatasan
Kızıl güle batasan
Kızıl gülün içinde
Şirin yuhu tapasan*

Ne kadar güzel, ne kâdar şairane!

“Kızıl gül,” dediği zaman analarımız, ninnileri kastederdi. Her ninni aslında bir renkli çiçektir. Biz, bu renkli çiçeklerin içinde tatlı uykular bulmuş, huzurlu uyumuş ve büyümüşüz. Bu ninniler, herhangi bir şiir parçaları değil, ana vatanımızın bağrından kopan, dilimizin güzelliğinden ve inceliğinden türeyen **vatan sözleri**, **vatan arzularıdır**.

Bu sözlerin tatlılığı, kendimiz de tam anlamıyla hissetmeden, bizim varlığımıza, manevîyatımıza ışık gibi yudum yudum süzölmüştür. Bu tatlı, bu tanıdık sesler ve sözler zihnimize sihirli masallar gibi halkolunmuştur. Bizi güzel bir dünyaya çağırmış ve biz bu mucizeli türkü ile ete cana dolmuşuz. Her milletin dili, o halkın düşüncesinden, manevîyatından ve ruhundan doğar. Niçin biz suya **su**, toprağa **toprak** demişiz? Bu sözler başlangıçta nasıl ortaya çıkarılmış? **Su** veya **toprak** kelimelerinin hangi özelliğine göre böyle adlandırıldığını bize kim söyleyebilir?

Rengine, sesine, şekline göre mi? Bu kelimeler hem sesine, hem rengine, hem şekline, hem de manasına göre o dilde konuşan halkın ruh ve zevkinin ifadesidir. Küçükken biz daha manasını anlamadığımız bu kelimelerdeki milli ruhu ve sıcaklığı hisseder, o kelimelerdeki seslerin musikisi ile gıdalanırız. Sonraları da bu türkü, bu musiki, onlarda ifade olunan mana, bizi ince tellerle vatanımıza, onun tabiatına ve sakinlerine bağlar.

Ana beşik başında ninni söyler. Ninnideki doğma sözler, türkünün ahenginde daha da güzelleşir, henüz dünyayı anlamayan, dünyaya ne için, hangi maksatla geldiğini bilmeyen yavru, sözlerle ahengin birliğinden oluşan güzellik âlemine kanatlanır, uçar ve uykusunda gülümser. Bu pak, bu temiz tebessüm nedir? O, türkünün kudretinden doğan efsanevi güzellik dünyasını bilinç altında hisseder. Belki de rüya görür. Rüyasında masallar ve efsâneler dünyasına kanatlanır... Ana kalbinden süzülen doğma sözler ve doğma hayaller, yavruyu beşiğinde iken vatanla, onun havası, suyu ve ruhu ile tanıştırır.

Ninnilerdeki kudret ve güzellik budur! Kim diyebilir ki, savaşlarda büyük kahramanlıklar gösteren babalarımızın ve dedelerimizin fedakârlığında, azametinde, bir sözle, vatanperverliğinde bu doğma sözlerin tatlı ninnilerin rolü olmamıştır?

Babalarımız, yabancılara karşı savaşırken, düşmandan yalnız köylerimizi, şehirlerimizi, bir sözle, taşımızı toprağımızı mı koruyorlardı?

Hayır! Onlar, aynı zamanda mensup oldukları halkın manevîyatını, ruhunu, bu ruhun ifadesi olan masal ve destanlarımızı, mani ve ninnilerimizi koruyorlardı.

*Nergizin üzüm laylay
Yahana düzüm laylay
Sen böyü men kocalım
Toyunda süzüm laylay*

Yavru beşikte iken anasından yalnız süt emmez, sütle beraber bu ninnilerden süzülen ruhu ve manevî şerbeti de içer. Süt, çocuğu cismen büyütürse, ninniler ve türküler de onu ruhen büyütür. Bunun için de ninniler, yavrularımız için ana sütü kadar gereklidir.

Yine de halkın söylediği gibi, “*Nesil artırmak hayvan işi, asil artırmak insan işidir!*” Biz vatanımız için asil, yüce ruhlu ve manevîyatlı çocuklar büyütmeliyiz. Bu maksat için, ninnilerimizi, masallarımızı sevmeli ve çocuklarımıza da sevdirmeliyiz.

Bir aile tanıyorum. Ana ile baba, her ikisinde çalıştığından, üç yaşındaki yavrusuna bakıtmak için köyde yaşayan analarını yanlarına getirirler. Bir gün gelin, işten gelince görür ki, nine torununa masal anlatıyor. Nine, talihini arayan kahramanın tılsımlı bir kaleye nasıl çıktığını anlatıyor. Kahraman, kale kapısına ne kadar saldırsa da onu açamaz. Bu defa ağaçtaki bir kuş kakhahayla güler ve kahramana şöyle der: “*Sen o kapıyı el gücüyle açamazsın, çünkü o kapı sihirlidir. Bunun için, sen önce tılsımı bozma sırlarını öğrenmelisin. İçeri girdikten sonra, kalenin girişinde bir at göreceksin, bir de köpek. Atın önünde et, köpeğin önünde ot olacak. Sen eti köpeğin önüne, otu ise, atın önüne koymalısın, yani herkesin yemini kendisine vermeli, sonra üst katlara çıkmalısın.*”

Bu masalı duyan gelin, sinirlenir ve çocuğun terbiyesinin nineye bırakılamayacağını kocasına anlatır. Zira efendim, nine çocuğa hurafeli masallar söylemiş. Sihir ne demekmiş, tılsım da ne?

Böylece, nineyi yeniden köye gönderirler. Fakat, bu genç anne ve baba ne kadar büyük bir hata yaptıklarını bilmemektedirler. **Bilmiyorlar ki, ninenin anlattığı hayal dolu masallar, çocuk tahayyülünün gelişmesi için hava ve su kadar gereklidir. Dolayısıyla da ninniler!**

Ninnilere, çocukları uyutan türküler olarak bakılmamalıdır. Ninniler, çocuk dünyasının zenginleşmesinde, çocuk tahayyülünün genişlenmesinde çok büyük öneme sahiptir. Çünkü ninniler büyük arzu ve hayallerle doludur:

*Bürünüb dona bülbül
Köç eder sona bülbül
Balam dil açan günü
Mat kaldı ana bülbül*

Ananın aleminde, ana için sözleri kırık kırık söyleyen yavrunun konuşmasından tatlı bir türküler olabilir mi? Anaya, yavrusunun yarım yamalak

kekelediği kelimeler, bülbülü dahi susturacak kadar şirin ve tatlı gelir. Dünyada bülbül nağmesinden şirin nağme yoktur. Lâkin, o da çocuk konuşmasının önünde sönük kalır:

*Ohşasın dilim seni
Büyütsün elim seni
Meydanda at oynadan
Bir iğid bilim seni*

Bu ninnilerde, ana kalbinin büyük arzuları dil açıp konuşur. Ana, yavrusunu yiğit, kahraman görmek ister. Çocuk zaten büyüyecek. **Fakat hiçbir ana kendi evlâdını cemiyete ve millete faydasız bir insan olarak görmek istemez. Ana ister ki, evlâdı ile yalnız kendisi değil, el oba da öğünsün.** Bu büyük arzu ve hayallerle dolu ninnileri, beşikte iken yavrularımızın kulağına fısıldamalıyız.

*Türk Edebiyatı Dergisi,
Haziran 1973, Sayı: 18.*

VATAN ATEŞİNİN SICAKLIĞI

*Azerbaycan'ım!
Öz diyarım, baba ve dedelerimin, çocuklarımın ve gelecek torunlarımın
yurdu yuvası,
sıcak ocağım, tek dayanağım, anavatanım,
ilk sevgim, son muhabbetim,
toprağından var olduğum, toprağına karışacağım daimî meskenim,
kolum kanadım, ümit yerim, inanç yerim,
imanım, şöhetim, şanım, sevincim, övüncüm, gururum, azametim,
değerim,
kıymetim, ebediyyetim benim!*

Bu teşbihler içerisinde yalnız birini **değerim** kelimesini istediğim gibi inceleyebilirsem, Azerbaycan'ımın benim için ne ifade ettiğini okuyuculara ulaştırmış olurum. Aklıma büyük hikâye yazarı Andersen'in "Gümüş Para" hikâyesi geldi:

"Bir memleketin parası, birisinin cebinde yabancı bir ülkeye gelir. Para, bu ülkede elden ele geçer, sahte sayılır, harcanmaz ve yabancı ülkede kendi değerini kaybeder. Çekmecenin bir köşesine atılan para, bu ülkenin harcanan, kullanılan paralarına bakarak ah çeker. Para, kendi ülkesinde ona çok şeyler alınabileceği hâlde, niçin burada kendisini önemsemediklerini düşünür. Yabancı ülkede harcanmayan para, kederlenir ve dert çeker... Aynı para dolaşıp tekrar kendi ülkesine dönünce değerini bulur, eski haline döner ve kederi bırakır."

Demek ki, sadece paranın değil, her şeyin, aynı zamanda herkesin kendi değeri ve kendi kıymeti vardır. Eşyanın da, insanın da değeri onun gerekliliğinin ayarı ile ölçülür. **İnsan da, eşya da ne kadar gerekliyse, o kadar kıymetli ve değerlidir.**

Gerekliliği temin eden sebep, çevre ile birlikte şartlar ve durumdur. Ormanda balta ne kadar gerekliyse, evde onun bir o kadar önemi yoktur. Terzinin kullandığı metre, yazarın kalemi, demircinin çekici başkaları için aynı değerde değildir.

Demek, mutlak güzel ve mutlak değer yoktur. Mecnun için Leyla'dan, Ferhat için Şirin'den ve Romeo için Juliet'ten güzeli yoktu.

Lâkin, bir de mutlak güzel vardır.

Kaplumbağaya demişler: "Dünyanın en güzel hayvanını bul da getir." Gitmiş, **yavrusunu** getirmiş. Kaplumbağanın yavrusu onun için mutlak güzeldir. Peki, diğerleri için nasıl?

Bir şiir toplantısında, şairlerden birisi vatan hakkında şiir okudu. Bu şiirin dörtlükleri **güzel vatan** sözüyle bitiyordu. Nazım Hikmet, bu şiire çok kızdı ve şairi yanına çağırarak şöyle dedi: "*Canım, vatan kelimesini güzel kelimesiyle kullanmak boşunadır. Çünkü vatan deyince güzellik akla geliyor. Zaten herkesin vatani onun için mutlak güzeldir. Bu, pamuğa beyaz ve bala tatlı demeye benziyor.*"

Hakikaten de böyle değil midir? Vatan gerçekten güzel olduğu için, güzel değildir. **O, vatan olduğu için güzeldir. Anne de öyle.**

Dönelim Andersen'in hikâyesine. Yabancı ülkelerde bulunduğum zamanlar ister istemez bu hikâyeyi hatırlıyorum. Kendimi hikâyedeki sahte paranın durumunda hissediyordum. Bir keresinde Lizbon'da, büyük bir dükkânda gruptaki arkadaşlarımı kaybettim. Telaşlanarak sokağa fırladım. Soğuk ter bastı. Yanımdan geçen, sağa ve sola giden insanlara bakarak bu kocaman şehirde yalnız olduğumu büyük bir acıyla hissettim. İnsanlar, bana dikkat etmeden yanımdan geçiyor, bana gereksiz eşyaya bakar gibi bakıyorlardı. O zaman şehir sokaklarına atılmış sigara izmaritlerinden benim hiç bir farkım olmadığını düşündüm. Damgalı para gibi insanın da değeri, onun kendi vatanında geçerlidir. Altının avarı olduğu gibi, insanın da avarı onun akidesi, dünya görüşü ve düşüncesidir. Belki de bu ülkede benim gibi düşünenler, benim akideme ortak olanlar, en önemlisi de benim dilimde konuşanlar bulunur. Fakat sorun bununla bitmiyor. Vatan mefhumu, çok geniş bir mefhumdur. **Bizi vatanımıza bağlayan bağlar bir değil, on değil, binlercedir.**

Bu bağları teker teker saymak, onları sıralamak ve çözmek çok zordur. Halk diyor ki, **vatanın dumanı gurbetin ateşinden daha güzeldir. Çünkü gurbetin ocağı seni ısıtamaz.**

Peki, neden ısıtmazın? Ateş her yerde aynı ateş değil mi?

Ateş her yerde ateş, sıcaklığı da her yerde aynıdır. Ama yakılmış ateşin altındaki toprak, üzerindeki taşlar ve yanan çırpı seninki değil.

Burada okuyucu beni aşırıya kaçmakla suçlamasın. Çünkü ben kendi duygularımı yazıyorum. Ben böyle diyor, böyle anlıyorum. Ben böyle hissediyorum.

Bugün gibi hatırlıyorum. Dedem Şeki'den Bakû'ye, bize misafir gelmişti. Birkaç hafta kalmak niyetindeydi. İki gün sonra gitmek istediğini söyleyince şaşırıldık. Dedem şöyle dedi: "*Sizin çayınızdan ağzım hiç bir tat almıyor.*"

Annem elektrik semaverinde çay yaptı. Fakat dedem bu çayın da kömür semaverinin tadını vermediğini söyledi. Ben o zaman dedemin bu sözüne içimden gülmüş ve bunu geri dönmek için söylediği bir bahane olarak değerlendirmiştim. Şimdi ... Yalnız şimdi dedeme hak veriyor ve anlıyorum ki, elektrik semaverinin çayı hiçbir zaman kömür semaverin çayının yerini tutamaz. Kömür semaverinin çayı gerçekten de başka türlü oluyor...

- Nasıl?

İşte bunu söyleyemem. Bu tadın nasıl olduğunu tarif edemem. Bunu bilmek değil, duymak, hissetmek gerekir.

Şimdi, sayın okuyucu, söyler misiniz bana, gurbet ateşinin sıcaklığı ile vatan ateşinin sıcaklığını ben nasıl kıyaslayayım? Bu sıcaklığın üstünlüğünü güzelliğini nasıl anlatayım? Bunu da bilmek değil, duymak ve hissetmek gerekir. Duyguyu açmak ve çözmek ya da tam anlamıyla tarif etmek mümkün mü?

Vatan ateşinin sıcaklığı! Bizi ısıtan, sıcaklığı ruhumuza yayılan bu duygu nedir? **Niçin herkese kendi vatanının çalısı da azizdir, külü de? Devediken de azizdir, kendalaşı da? Kargası da azizdir, bülbülü de?..**

Belki de sayın okuyucu, benim vatanıma karşı duyduğum hissi fanatizm sayacak. Olsun, başka bir şey de söylemem, ama vatan sevgisinde birazcık fanatik olmak gerekir.

Vatan Ocağının İstisi,
Bakû, 1982.

KIZIM SANA DİYORUM, GELİNİM SEN ANLA

Türkiye’imizde yayınlanacak yeni kitabım için bir önsöz yazmayı Yayın Kurulu bana havale ederken ne yazacağım hakkında çok düşündüm. Kendim kendi şiirlerimle ilgili ne yazabilirdim?.. Çünkü önsöz, bir nevi yazarı takdim etmek, tanıtmak amacı taşır. Kuşkusuz, Türkiye’de ben ve benim edebî kişiliğim Azerbaycan’da tanındığı kadar tanınmıyor. Az sonra düşündüm ki, belki de bu daha iyi. Bırakın, Türkiye’deki okuyucular beni eserlerimden tanınsınlar.

Diğer taraftan benim şiir sanatı üzerine konuşmalarımın ve görüşlerimin Türk okuyucuları için ilginç olacağı düşüncesindeyim. Dünyanın en büyük filozofları, bilginleri ve şairleri şimdiye kadar “Şiir nedir?” sorusunu tam olarak cevaplandıramamıştır. Biri demiş: “*Şiir, kalbin en ince, en derin ve en zarif duygularının ifadesidir.*” Diğeri: “*Şiir, güzelliğin şarkısıdır.*” demiş. Başkası demiş: “*Şiir, insan azaplarının ve ızdıraplarının tecessümüdür.*” Bir başkası da şöyle demiş: “*Şiir, hayatın aynasıdır.*” vs... Necip Fazıl Kısakürek de: “*Allah’ı bulamazcasına aramak olan şiirin gayesi, ilk dayanak ve çıkış noktası olarak temelde dine muhtaçtır.*” demektedir.

Bu tespitlerin her biri, yazarın kendi yaklaşımı bakımından doğrudur. Ama bu tespitlerin hiçbirisi şiirin tam tanımını veremiyor. Bunun için ben de “Şiir nedir?” sorusunu kendi düşüncelerimden hareketle cevaplamak istiyorum: Benim için şiir, dertlerimin, istek ve arzularımın konuşan dilidir. Bizde bir mani vardır:

*Ben dertlere yol oldum
Yandım, dönüp kül oldum.
Dillendirdi dert beni
Okudum bülbül oldum.*

Evet, bülbülün şakımasının sebebi onun derdi olduğu gibi, şairi de konuşturup söyleten onun derdidir. Bu anlamda, elime kalem verip beni şair yapan, halkımın 180 yıl Rus sömürsünün yumruğu altında çektiği çileler, azap ve üzüntülerdir. İşte bu yüzden aynı yumruk ve baskı altında benim yazdığım şiirlere tek taraflı ve yüzeyden bakan okuyucu, mısralarımın kendisini değil de, onun arkasında saklanan manayı arayıp bulmalıdır. Yoksa şiirlerim Türk okuyucusu için tam anlamıyla açık olmaz. Bir zamanlar devrin gereğince ben, kapalı yazmak zorundaydım. Ama mahir Azerbaycan okuyucusu, kapalı mısralarımın üst kapağını aralayıp, onların arkasında saklanan asıl manayı ve amacı görebilmiş, kiraza bakarak içindeki çekirdeğinin farkına varmışlardır. Halkımın yaşadığı hüznü anlar, azaplı günler ve çektiği çileler, ona bir çekirdeği görme imkânı veriyordu. Özgür, bağımsız ve mutlu bir millet belki de benim kapalı adlandırdığım gayeleri ve matlubu tüm açıklığı ile anlayamazdı. Çünkü ben, bu zavallı halkın evladı olduğumdan, onun dertlerine yakınıyor, onun çilelerini yazıyor ve onun içinde bulunduğu zor durumu yansıtıyordum. Allah hiçbir milleti, başka bir milletin kölesi yapmasın.

19. yüzyılda yaşamış büyük yazarımız M. F. Ahundzade şöyle demiş: “*Eğer mevcut kuruluşu açık eleştiremiyorsan, zamanı ve mekânı değiştir, yürek sözlerini yaz, anlamasını bilen anlayacaktır.*”

Ben uzun yıllar büyük yazarımızın bu meşhur reçetesine dayanarak yazmış, totoliter rejime bu yolla kendi itirazlarımı bildirmiştim. Bu yöntemi destekleyen bir atasözü de vardır: “*Kızım sana diyorum, gelinim sen anla.*”

Sizlere sunduğum bu kitapta benim kalbimin derinliğinde gizlenen duygularımı, yani kirazın içindeki çekirdeği sayın Türkiye okuyucuları bulabilirlerse, o zaman ben, kendimi adım gibi bahtiyar kabul eder ve “Ne mutlu bana!” derim.

Sonbahar Düşünceleri (Şiirler)

Adlı Kitabına Önsöz

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ADAVATE HAKKIMIZ VAR MI?

Dünyayı az çok anladıktan sonra, komünist ideolojinin ve Sovyet toplumunun yalan ve saçma üzerinde karar kıldığıнын bilincinde olarak yazılarımda imkânım dahilinde bu kuruluşun çirkinliklerini ve rezaletlerini doğrudan yansıtmaya gayret ettim.

Daha 1959 yılında Fuzûlî'ye hasrettiğim "Şebi Hicran" manzum hikâyede şöyle diyordum:

*Servet gitse gam değil, servet gelir yine de,
Bu gamdır ki, bir halkın ruhuna, aşkına da
Kasdedeler ay aman.
Acıların, dertlerin hepisindende bu yaman!*

Evet, Sovyet İmparatorluğu bizim yalnız maddî servetlerimizi değil, millî ve manevî servetlerimizi de yağmalamış; dilimizi, ruhumuzu ve tarihimizi elimizden almıştır.

Ben, sanat hayatımda büyük düşünürümüz M. F. Ahundzade'nin Mirza Mülküm Han'a verdiği meşhur reçeteyi (Bugünün çirkinliklerini tarihe yahut başka ülkeye taşımakla bugünü açığa çıkarmak) kullanarak "Yollar-Oğullar", "Merziye", "Ağlar Güleyen", "Gülüstan", "Tezatlar" vs. poemlerimde ve "Neo", "Latin Dili", Haydparc", "Tan Yeri", "Şan-Yan Diyor" vs. şiirlerimde Sovyet İmparatorluğu'nun bir gün yıkılacağını ve bu imparatorluk dahilinde başımıza getirilen müsibetleri göstermeğe gayret ettim.

Son beş yılın olayları imparatorluğun esaret zincirlerinden kurtulacağımıza dair bizde tam bir inanç oluşturdu. Bu işte Azerbaycan Halk Cephesi'nin rolünü

belirtmemek tam anlamıyla insafsızlık olurdu. Halk Cephesi'nin muhalefette komünistlerle göğüs göğüseye çarpıştığı zamanlar ben, Sovyet İmparatorluğu yıkılınca her şey kendi kaidesini bulacak ve nihayet, insanlar serbest soluk alabilecek diye düşünüyordum. Ama benim düşündüğüm olmadı. Cepheleyer değışti, şimdi de başka güçlüklerle karşı karşıya geldik. Ben, Azerbaycan Halk Cephesi'nin yönetime gelmesi için hem kalemimle, hem de amelî faaliyetimle elimden geleni yaptım. Şimdi hem yönetimdekilerin hem de onlara karşı olanların çalışmalarını kenardan izliyor ve düştüğümüz böyle durumdan esef ediyorum.

Hiç beklemediğim bir durumdu bu benim için. Beklediğimiz günü, bağımsızlığımızı kazandık. Biz şimdi harp yapa yapa dünyada takdir olunacak bir Cumhuriyet kuruyoruz. Şimdi hepimiz, bağımsızlığımızı göz bebeğimiz gibi korumalı, ilk adımlarını atan bağımsız devletimizin gelişmesine yardım etmeli ve bu işte elimizden geleni esirgememeliyiz. İki yüz yıla yakın bir süredir hayır ve şerrimizi bize başkası öğretmiş, talihimizi başkası çözmüş ve bu haksızlığa tahammül etmeyen Ahundzadeler, Mirze Celiller, Sabirler ve Mehmet Hadiler, milletimizin imzasını hayattayken görmek istemişlerdir. Allah'a şükürler olsun ki, şimdi yüzden fazla devlet bizi tanımış, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olarak seçilen milletler arasında imzamız görülmeye başlamıştır. Peki, bunlar bir gerçekse, bu gerçekleri biz niçin görmüyor, niçin kendi kendimize kötülük ediyoruz? Bu günü, bağımsızlığımızı bize hediye etmediler. Biz bunları canımız ve kanımız pahasına kazandık. Kan ve can pahasına kazandığımız bu gün, şimdi niçin bu kadar ucuz görünüyor?

Bugün milletin isteğini ve geleceğini düşünen bir vatandaş olarak kendi düşüncelerimi söylemeyi kendime borç biliyorum: Bir vatandaşlık borcu!

Günümüzde partiler ve gazeteler, iktidarda bulunanlar ve bulunmayanlar birbirinin üstüne çirkef atıyor ve birbirini suçluyorlar. Yönetimden düşen dünkü iktidar sahipleri ise, bu durumdan zevk alarak: "Buyurun, bu da bir yönetim, şimdi neden birbirinizi kırıyorsunuz?" diyorlar.

Müthiş olanı da şu ki, bizim şimdiki durumumuzu gözetleyen Kremlin'deki dünkü celladımız da pusuya yatmış fırsat bekliyor. Bir zamanlar "Bakû'yü Beyrut'a, Azerbaycan'ı Lübnan'a çevireceğiz" diyen Ermeni de, bizim iç çarpışma ve çatışmalarımızdan zevk duyuyor ve bunu bizim zararımıza kullanmaya çaba gösteriyor.

Şimdi ben soruyorum: “Böyle bir durumda birbiriyle didişen taraflarımız bu karşı durmanın, bu çelişkinin bizi nereye götürebileceğini anlıyorlar mı acaba? Eğer biliyorlarsa, ya niçin düşmanı bilerek sevindirip onun değirmenine su dö-küyorlar?”

Halk Cephesi’nin hangi zor ve pürüzlü yollardan geçip geldiğini, hangi sal-dınlara uğradığını, nasıl dövülüp sövüldüğünü, kaç yaygaracı ve cahilin hakaretine uğradığını hatırlayalım ve bilelim ki, bugün kazandığımız bağımsızlığa bu kişilerin fedakârlığı sayesinde ulaştık. Kuşkusuz, Halk Cephesi’nin belli partilere ve kurumlara ayrıldığı, bunların arasında belli düzeyde fikir ayrılığı olduğu anlaşılıyor. Rekabet her zaman olmuştur ve olmalı da. Fakat rekabetin düşmanlığa dönüş-mesini anlamak mümkün değil.

Muhalefet, iktidarın aynasıdır. Bundan korkmamak gerek. Ama gördüğümüz gibi, şimdi iktidarın söylediğini muhalefet yutamıyor, muhalefetin söylediğini de iktidar. Ben şimdi savaş durumu almış her iki taraftan bu anlaşmazlığa son ver-mesini rica ediyorum. Ben, Sabir Rüstemhanlı’nın (13 Ağustos 1992, “Yeni Fikir”) bu konudaki fikirlerine katılmıyorum. Bizler uzun süredir savaşıyoruz. Siyasî partilerin, kurumların faaliyetlerini durdurmasının gerekliliğine inanıyorum.

Şimdi siyasî çekişmeler ve çatışmalar zamanı değildir. Şimdi hepimiz birleş-meli ve çekicimizi aynı kayaya vurmaliyiz.

Biz daha siyasî çekişmelerde pişmedik. Çeşitli siyasî partilerin savaş şart-larında hangi düzeyde rekabet yapabileceğini daha öğrenmedik. Kıbrıs konusu ortaya çıktığında Türkiye’de bulunan bütün partiler bir gün içerisinde birleşerek Kıbrıs sorununu çözmedi mi? Bu olay niçin bize ders olmuyor? Evet, dünya gör-götür dünyası! İşte burada bizden de bir örnek vermek istiyorum.

Azerbaycan Halk Demokrasi Partisinin liderlerinden R. Turabhanoğlu’nun kısa bir süre önce *Benlik* gazetesinde yayımlanan bir sohbetini okudum. Siyasî yönden son derece olgun olan bu kişi, kendi partisine rakip olan partilerin ve sosyal kurumların da üstün yönlerini geniş kalplilikle takdir ediyor: “*Bugün (1992’de Halk Cephesi İktidarda idi.) güç iktidarda bulunan çünkü Azerbaycan Halk Cephesi’nin başarılarını, üstün yönlerini, bilhassa İs-kender Hamidov’un faaliyetini görmemek manevî körlüktür.*” diyor.

Kendi siyasî rakipleri üzerine söylediği bu adaletli sözler, onun gerçekçiliğini ve vatandaşlığını, en önemlisi ise siyasî olgunluğunu gösteriyor.

Bugün birbirine diş bileyenlerin dün aynı cephede omuz omuza savaşan kişiler olması beni üzüyor. Hani dün bu adamlar, vatan ve millet namına kendi hayatlarıyla kumar oynamışlardı. Ya bugün iktidara geldikten sonra bunlara ne oldu da, birbirilerine düşman kesildiler? Vatanın ve milletin kaderinin Karabağ’da çözüldüğü bir zamanda hangi fikir ayrılığı söz konusu olabilir?

Dün bağımsızlığımız uğrunda yaptığımız mücadelede yumruk gibi birleşen bu kişilerin, vazife dağılımında ihtilafa düşmeleri halkın yumruğunu yere dayıyor, bu yolda canını veren askerlerimizin ruhuna acı veriyor.

Bu günlerde *Halk* gazetesi’nde yazar Geray Fezli’nin “Amalımız, Hayalimiz Karabağ” adlı makalesini okudum. Yazar, yürek acısıyla: “*Şimdi bütün ku-rumlar, partiler, çeşitli harekât ve teoriler yalnız cepheye, Karabağ’a hizmet etmelidir.*” diyor.

Bu çağrıyı biz, birbiriyle ihtilafta bulunan tüm gazetelerden okuyor, birbiriyle anlaşmayan, çelişkide olan partilerimizin nutuklarından dinliyoruz, okuyoruz. Ama ne yapabilirsin ki, bu yalnız kuru bir çağrı ve kuru söz olarak kalıyor.

Televizyondaki demeçlerde, gazetelerdeki makalelerde öyle müthiş yazılara rastlıyoruz ki, insanın içi ürperiyor. İktidara gelmek için toprağı vermek de ne demek? Ben buna bir türlü inanmıyorum. Dün kendi hayatlarını istiklâlimiz yolunda kurban vermeğe hazır bulunan kişiler, bugün nasıl oluyor da, vazife kürsüsüne ulaşmak için, vatan toprağını Ermeniyeye satıyor? Ben bundan daha fazla alçaklık ve namussuzluk olacağına inanmıyorum. Ama İ. Hamidov’un birkaç konuşmasından (*Halk gazetesi*, 18 Ağustos 1992) anlaşıldığı gibi, aramız-da “*para alıp bedelinde düşmana sır verenler*”de fazladır.

Ben bu yakınlarda birkaç bölgede bulundum ve oralarda pek garip olaylara rastladım.

Dün aynı amaçlar uğrunda savaşan Halk Cephesi’nin üyeleri, bugün vazife taksiminde birbirine düşman kesilmişler. Vazife taksiminde paysız kalmış çünkü Halk Cephesi’nin üyeleri, bugün vazife başında bulunan çünkü arkadaşlarına,

meslektaşlarına ve silah arkadaşlarına düşman kesiliyor. Acaba dün onları birleştiren amaçlar, idealler nereye kayboldu? Buradan şöyle bir sonuca ulaşıyoruz. Demek ki, onları dün de emel, ülkü, akide değil, yarından bekledikleri vazife ve görev birleştiriyormuş. Eğer amaçlarımız ve akidemiz bu kadar zayıfsa, vay bizim hâlimize!

Büyük Çin filozofu Konfüçyüs diyor ki: *"Eğer halk kendi devletine ve devletin yönetiminde bulunanlara inanırsa, her türlü azaba tahammül eder ve güçlükleri yenebilir."*

Devletimize başkanlık yapanlar, bugün halkın gözleri önünde birbiriyle kavgaya ediyorlarsa, halk her gün kurban vererek hem maddî, hem de manevî zorluklara tahammül edebilir mi? Bilemiyorum, şu insanlar hangi hakla halkın onlara beslediği inancı kırıyor? Niçin halka hayat mücadeleleriyle uğraşma ve iktidarda bulunanların derdini çekmeme imkânını sunmuyorlar? Sözlerimi bir şiirle bitirmek istiyorum:

*Ne çok imiş bu toprağa göz diken,
Baka baka gözüme mil çeken.
Düşmanımız dostumuzdan çok iken
Türkün Türkle adavete hakkı yok.*

*Sinesini yarmalıyız zulmetin
Bu amaca gittiğimiz yol çetin.
Hergün nice şehit veren milletin
Birbiriyle adavete hakkı yok.*

*Halk Gazetesi,
5 Eylül 1992*

VATAN HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Birkaç yıl önce Vlnüs'e gitmiştim. Şair dostum A. Vukontas, bana şehrin tarihî abidelerini, turistik yerlerini, eski kiliselerini ve müzelerini göstererek bunlar hakkında büyük gururla bilgiler veriyordu. O, Vlnüs'ün en basit sokaklarından, binalarından, hatta parklarındaki ağaç ve çiçeklerden öyle bahsediyordu ki, ben gördüklerimden çok, onun kendi vatanına düşkünlüğüne hayran kalmıştım. Bana gösterdiği binaların, kiliselerin, kalelerin, müzelerdeki eşyaların, parklardaki ağaç ve çiçeklerin benzerlerini başka şehirlerde ve ülkelerde de görmek mümkündür... Daha doğrusu, bunlar mucize değildir. Mucize olan, bunlar hakkında ağız dolusu bana malûmat veren Vukontas'ın kendisi idi. O, vatanının her taşını, her binasını, her sokağını kalbinin ateşi ile ısıtarak, onları bana mucize şeklinde ulaştırmak istiyordu. İstiyordu ki, ben de gördüklerime onun kadar hayran kalayım, onun gibi âşık olayım. Ben ise... hayalimde gördüklerimin benzerini kendi vatanımda arıyor, onun benzerini bulunca seviniyor, bulamayınca da kederleniyordum. Bu ne tabii bir histir. Benim kalbimde, Vlnüs'teki rehberlerimizin vatani ile kendi vatanım karşı karşıyaydı.

Niye böyle bir müze, yahut böyle bir park bizde olmasın?

Bu soruyu cevaplamadan önce, kendimize başka soru sormalıyız. Niye bizde Vukontas gibi vatan delileri azdır? Evet, adam akıllı deli. Genellikle, hakikî ve büyük sevgi deliliktir. Mecnun da, Romeo da, Verter de, Viotriçe de, Anna da ... Onlarca, yüzlerce sevenler, kendi sevgililerinin delisi değil miydi? Sevgi, fanatizm derecesine yükseltirsen delilik doğar. Demek, sevgi aşırı bir tutkudur. Leyla kusursuz ve kâmil güzel miydi? Asla! Fakat Mecnun fanatikçesine sevdiği için Leyla'da hiçbir kusur göremiyordu, göremezdi de. Eğer kusur varsa, onu Leyla'da değil, sevenin sevgisinde aramak gerekir.

Vatan sevgisine gelecek olursak, burada durum biraz farklıdır. Sevgiliyi sevmenin müddeti bir ömür kadardır. Yani burada sevginin süresi ömürle sınırlıdır. Vatan sevgisinin müddeti ise, ömrü aşıyor. Sevgiliyi kendimiz için seviyorsak, vatani halkımız için, bu halkın geleceği için, yüzünü bile göremeyeceğimiz torunlarımız ve onların çocukları için seviyoruz.

Böylece burada bu iki sevginin derecesini ölçtük... Ve gördük ki, vatan sevgisinin karşısında kadına olan sevgi, mazmunca küçük ve zayıftır. Kadına olan sevgimizde benlik vardır. Vatan sevgisinde ise, onun yerini büyüklük, genişlik ve içtimalık alır. Çok ilginçtir, sevdiğimiz kadını kendimizden başka gözümüzün nuru bile sevse, biz ona düşman kesiliriz. Şahsî düşmanımız da olsa, vatanımızı seveni biz de severiz...

Diğer taraftan, sevdiğimiz kadının kusurunu çoğu zaman göremiyoruz, onun yanlışını da süs biliyoruz. Ama vatanımızın ve halkımızın eksik yönlerini, kusurlarını görüyor ve bunları derhal ortadan kaldırmaya, vatanımızı istediğimiz seviyede görmeye çaba harcıyoruz.

Peki bu neden böyledir? Çünkü eğer sevgilinin kusuru varsa, onu görmek bana bağlıdır. Ben onu görebilirim de, görmeyebilirim de. Çünkü o, yalnızca bana aittir. Fakat vatanın güzelliği de, kusuru da bu vatanın evlâtlarının hepsine aittir. Vatan, herkesindir. Vatan, yalnızca benim evim değil, milyonların evidir. Vatanın kusuru da, güzelliği de bu milyonlara mahsustur. Bunun için de **vatanın menfaati karşısında onun evlâtlarının hepsi sorumludur. Vatan çeşitli fikirli ve akideli evlâtları birleştiren tek annedir.** Böylece, vatanın talihi yalnızca bana değil, onun vatandaşlarının hepsine bağlıdır. *“Orman çakalsız olmaz.”* demişler. Halkın liyakatlı evlâtları yanında, istemediğin kadar, bu vatana lââyık olmayan çakallar da vardır. Bu çakallar vatanın odunuyla ısınır, dumanından kaçır. Sabir’in dediği gibi, bu “canlı değirmenler” vatanın ekmeğini yer, suyunu içer, havasını yutar ve omzuna yük olur. Bunlar vatana hiçbir şey vermez, ama istediklerini alırlar. Evine bir saat su gelmezse, vatanına da söverler, halkına da... Böyle “canlı değirmenlerin” vatan sevgisi şahsî menfaatlerinden ileri gelir. Vazifesi, yalısı, beş odalı evi, evinde her türlü düzeni, rahatlığı ve lüksü varsa, vatan güzeldir. Yoksa... *“Böyle ülkede yaşamaktansa, ölmek daha iyidir.”* diyerek kendi kusurlarını da vatanına bağlayanlar vardır. Böylelerine sormak gerekir: *Sen bu vatandan bunları talep ediyorsun. Peki kendin bu vatana ne verdin? Sen ne yaptın? Hangi pınarın gözünü açtın, hangi ağacı diktin, hangi yetimin göz yaşını kuruttun?*

Vatanın nimetlerine ortak, derdine ve hastalığına ise yabancı olanlar hep: *“Bana ne!”* felsefesiyle yaşarlar, ama yeri gelince de vatanın, halkın adına ağız dolusu konuşur, kendisini halkına lââyık bir evlât sayarlar.

“En büyük sevgi vatan sevgisidir” dedik. Bu sebeple, insanlık tarihinde vatan delileri, millet mecnunları için şahsî istek vatan sevgisinden başlar. Onların şahsî isteği ve arzusu, milyonların istek ve arzusunda eriyip kaybolur. Ancak böyle olduğunda o, bir insan olarak kendisi vatanlaşarak vatan timsaline döner ve şahsiyet seviyesine yükselir.

*Bir büyük amaca vurulan zaman,
Kendini yeniden yaratır insan
O büyük amalin çağrış sesinde
Kaygılar erir, amaç doğrulur.
Kendini yaratma mertebesinde
İnsan kâmilleşir, şahsiyet olur.*

Babek ve Janna Dark gibi halkın içinden çıkan kahramanlar, vatan mecnunları, halkın düşünen beynine ve vuran koluna dönüşür. Bu dönüşmede insan, basitlikten sıyrılarak şahsiyet olur. İşte böyle şahsiyetler, tarihin lokomotifleridir. Tarihte şahsiyetin de kalıbını kırarak **şahsiyet kelimesini son haddine kadar büyüten yıldızlar da mevcuttur.**

Vatan, ana toprak! Ana ocak! Niye insan için bu kadar aziz oluyor? Dünyanın cennet gibi bir köşesinde bütün arzularını, isteklerini yerine getirirler bile, dünyanın bütün nimetlerini başından dökseler bile, yine de gözün vatani arayacak, kalbin vatan hasretiyle çarpacak, dudakların “Vatan... Vatan...” diyecek. Bunun sebebini bilmek için, ana toprağın bir parçası olan **insanı**, onun tabiatını araştırmalıyız. **Çünkü âşık olan insandır.**

Batı Almanya’nın Düsseldorf şehrinde yaşlı bir hemşerimle görüşmüştüm. Ramiz Guliyev’in Segâh plâğını ona hediye ettim. Benim odamda Segâh dinliyorduk. Bize yabancı olan bu soğuk duvarların arasında yükselen millî musiki, bizi ısıttıkça, her birimiz iç dünyamızın sayfalarını çeviriyor ve susuyorduk. Bir ara başımı kaldırıp gördüm ki, hemşerimin gözlerinden süzülen yaşlar yanaklarından aşağıya doğru akıyor. Onun gözlerinden akan normal yaş mıydı? Hayır. Bu sadece yaş değil, yıllarca kalbinin derinliklerinde düğümlemlenip kalmış

vatan hasreti idi... Hiç şüphem yoktur ki, eğer kimyagerler bu yaşla yavrusunu yitirmiş annenin göz yaşını tahlil etseler, her birinin ayrı kaynağı ve ayrı terkibi olduğunu kesinlikle anarlardı. Hasret yaşı başka, matem yaşı başka, sevinç yaşı ise bambaşkadır.

Başka bir halkın Segâh'tan daha hazin, Segâh'tan daha dokunaklı bir türküsü memleketlimi ağlatabilir miydi? Hayır! Bunun içindir ki, bin yıldan beri dedelerimizin ve babalarımızın ruhundan süzülüp gelen Segâh, memleketlimin millî duygularını canlandırdı. Çünkü Segâh'ta, onu yaratan halkın tarihi sesleniyor. O, Segâh'ı dinlediği 5-10 dakika içinde halkının bin yıldan beri geçip geldiği tarihi dinledi. Bu tarih, onun damarlarından akan kanda da yaşadığından, bu hayat yeni bir sese akord edilen saz telleri gibi, Segâh'ta kendi ahengini ve yerini buldu. Çünkü kalbinde atalarının ruhu baş kaldırırdı. Onu sızlatıp ağlatan Segâh'ta kökünü bulmuştu, Onu sızlatıp ağlatan aynı ahenk ve aynı ruh idi. Bu ruhtan yüz çevirenin daima gözyaşı akar durur. Çünkü bu ruha yüz çeviren, kendine yüz çevirmiş demektir. *"El içinde öl içinde."*, *"Gezmeye gurbet öлке, ölmeye vatan yahş."*, *"Yad ocağının alevinden vatan ocağının dumanı güzeldir."* Bu sözleri atalarımız, öylesine söylememiş, zamanında düşünerek, anlayarak söylemişlerdir.

Anlatılanlara göre, ömrünün büyük kısmını dış ülkelerde yaşamaya mecbur edilmiş, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önder Mehmet Emin Resulzade, son nefesinde: *"Azerbaycan, Azerbaycan..."* diye can vermiş.

Bir dergide Azerbaycan hakkında bir makaleye rastladım. Makale şu sözlerle başlıyordu: *"Azerbaycan petrolü ile ünlüdür."* Bu cümle beni sinirlendirdi. Eğer dünya, beni bir tek petrolümle tanıyorsa, demek ki tanımıyor. Bu şekilde tanınmak bana lâzım değil. Petrol, tabiatın bize verdiği bir nimettir, daha doğrusu, bu nimet bize tabiatın bahşışidir. Aldığı bahşişle övünen insan ise, dünyanın en kötü insanıdır.

Dünyada mevcut olan 12 iklimin, 9'unun bizim Cumhuriyette olması, petrolü, pamuğu, tahılı, çayı vs. gibi maddî nimetler, halkının zahîrî güzelliğidir, manevî güzelliği değildir. Aynı zamanda da bu maddî nimetler bizim Cumhuriyette olmayabilirdi. Peki, bunlar olmasa, bizim övünecek bir şeyimiz olmayacak mıydı?

Ayrıca halk tabiatın ona verdiği bahşişle değil, kendisinin yarattığı ve kazandığı şeylerle de övünebilir. Petrolle ve başka tabii zenginliklerle övünmek,

parası ve malı ile övünmeye benzer. Hakikî insan ise, malı ile değil, aklı, kemâli ve hassas yüreği ile, yani manevî zenginlikleriyle ile övünmeli...

Aslında övünmenin kendisi, insana yakışan bir sıfat değildir. Genellikle, övünmek nakıslık alâmetidir, dolayısıyla halkın gerçek serveti, onun maddî nimetleri değil, manevî dünyası; tarihi, ilmi, idrâki ve sanatıdır. Çok şükür ki, benim halkımın manevî serveti, onun maddî zenginliklerinden geri kalmamış.

Ben, ilk önce mensup olduğum halkın, kendi tarihi boyunca hiçbir halkı kendisine köle yapmamış ve hiçbir halkın üzerinde hakimiyet iddia etmemiş olmasıyla övünüyorum. Kısmetine şükretmiş ve başkasının topraklarına gözünün ucu ile dahi bakmamıştır. Belki de, bu huyuna karşılık olarak tabiat da onu kendi servetiyle ödüllendirmiştir.

Bir defasında bana sordular:

- Mutluluğu neyde görüyorsunuz?
- Gözü toklukta, dedim.

İnanmıyor musunuz?.. Nefsine yenik düşen, gözü tok insan onun için mutludur ki, derdi yoktur. Dert ise, genellikle, kıskançlığın meyvesidir. Kıskançlık, insanı içeriden kurt gibi yiyip bitirir, çürütür... Böylesinin gözü her zaman komşusunun bahçesinde olur ve o, mutlaka komşusunun bahçesine taş atmağa, ondan fazla bir parça koparmaya çalışır. Burada da, çit başlıyor. Çitin direği, onu dağıtarak komşusunun bahçesine geçmek isteyen komşunun başında kırılır... Bu tarih boyunca böyle olmuştur. Eğer böyle olmasaydı, biz bu zamana kadar topraklarımızı sahip olamazdık.

Gelin Açık Konuşak,

Devlet Neşriyatı, Bakû, 1988.

OLAĞANDA OLAĞANÜSTÜ

Şimdi edebiyatta, sanatta çağdaşıktan çok sık bahsediliyor. Aslında, yalnız şimdi değil, bütün devirlerde bu mesele edebî tenkidin dikkat merkezinde olmuştur. Bu konuyu düşününce aklıma daima klasikler gelir. Çünkü klasikler, çağdaş eser yazacağım problemini karşılarına amaç olarak koymadan yazmış ve onların eserleri hem kendi devirleri, hem de devrimiz için merak uyandıran ve taze eserler olmuştur. Onlar çağdaşlık üzerine düşünmeden hayatın kendisini edebiyata taşımışlardır. İskender, Fahreddin, Onegin gibi insanlar şimdi yoktur. Fakat biz onları çok iyi tanıyoruz; çünkü onlar, hâlâ yaşamakta olan insanlardır. Biz bazen yazmak yerine, yazmak hakkında düşünüyoruz. Edebiyatı mahveden daima, edebiyat üzerine ahkâm kesmek olmuştur.

Çağdaşıktan bahsedildiği yerlerde mutlaka şekil ve mazmun meseleleri ortaya çıkar. Burada çoğu, çağdaşlığı şekil yeniliğinde görür ve bu insanlara an'anevi şekilde yazmak, eskilik gibi gelir. Güya eski gelenekli şekil, kendisiyle beraber eski mazmunları getirir. Ben tamamiyle bu fikre karşıyım. Samed Vurgun eski bir şiir şekli olan koşmayla zamanımızın fikirlerini terennüm ederken gelenekli şekil ona engel olmamıştır.

Asıl yeniliği mazmunda aramak gerekir. Taşkent'te Afrika - Asya Yazarları Sempozyumu'nda çağdaş Türk şair ve yazarı Rıfat Ilgaz'la tanıştım. Kendisiyle şiir, sanat hakkında bir hayli sohbet ettik. Kendisi bütün eski şekilleri büsbütün inkâr ediyor, kendi âleminde yeni olarak adlandırdığı serbest vezinde şiirler yazıyor. Ben serbest vezne karşı değilim. Bütün vezin ve ölçülerde şiir yazmak mümkündür ve gereklidir. Şu şartla ki, şiir, şiir olsun. Fakat Rıfat'ın şiirlerinden hiçbir şey anlaşılmıyor. Sanki fikri kasden dolaştırıyor. Onun mantıksız, alâkasız satırları insanı dehşete düşürüyor. Birinci mısra da denizin çırpıntılı olmasından, ikincisinde usturanın zor bulunmasından, üçüncü mısra da kadın başlığının nakışlarından bahsediliyor. O, bu mantıksızlığı, bağlantının olmamasını, bu figürlerin

sembol olduğunu söyleyerek açıklar. Öncelikle fikrimizi halka ulaştırmak istiyorsak, bu sembollere hiçbir ihtiyaç yoktur. İkincisi, bu sembolleri şairin kendisinden başka kimse anlamaz. Eğer şiirden maksat milleti uyandırmak, onun açamadığı sır kapılarını aralamak ise, bu gibi dolaşık bulmacaları yazmak kime ve ne için gereklidir? Çocuğa bir düşünceyi anlatmak istiyorsak, onu karışık semboller ve benzetmelerle ifade etmenin ne anlamı vardır? Biz çocukla kendi dilinde, kendi düşünce tarzında konuşmayı becermeliyiz. Yalnız o zaman bizim sözümüzün faydası olabilir. Üçüncüsü, biz şekli neden yabancılardan almalıyız? Niye biz kendi bahçemizi başka çayların suyu ile sulayalım? Niye biz başkalarını taklit edelim? Ne hayatta, ne de sanatta taklit bir fayda getirmemiştir. Taklit insanı yalnız güç duruma düşürebilir. İnsan ne kadar becerikli taklitçi olsa da, yine bir yerde hataya yol verecektir.

Ben Rıfat Ilgaz'a, bizim kitaplarımızın 20.000-40.000 adet basıldığını ve derhal satıldığını söylediğim zaman bana şüpheli şüpheli baktı. Çünkü Türkiye'de şiir kitabı 400-500 adet basılır. Çünkü millet, allameci şairlerin itibara lâyık olmayan teşbih ve sembollerini anlamaz. Son zamanlarda Bakû flarmonisinin düzenlediği şiir geceleri herkesi sevindiriyor. Bu geceler için yüzlerce okuyucu bilet alır, şiir dinler. Bu, şiirimizin halk dilinde, halk idrakinde ifade edildiğinin delilidir.

Fikri kasden dolaştırmak, zorlaştırmak şiir değil, bulmacadır. Şiir ne kadar sade ve samimî olursa, o kadar güzeldir. Son birkaç yıldır umumiyetle sanat âleminde acayip yenilikçiler ortaya çıkmıştır. Genellikle her sahada yenilik güzel bir şeydir. Sanat, devamlı araştırma demektir. Fakat yeniliği yenilik hatırına yapmak yenilik değil, aksine bence köhneliktir. Her milletin edebiyat tarihinde, yeniliği moda diye uyduranlar çok olmuş, fakat tarih onları unutmamıştır.

Bu yenilikçilere "Millet seni anlamıyor, ne için ve kimin için yazıyorsun?" diye sorduğumuzda onlar derhal şu sıradan cevabı verirler: "Beni millet yüz yıl sonra anlayacak."

Bunlara büyük mizah şairimiz Sabir'in bir mısrası ile karşılık vermek istiyorum: 'Kimdir Arif?' diye sordum. dediler: 'Asra göre!' Evet, her şey asra göre! Eğer sen bu asrın, bugünün sorularına cevap veremeyip, şimdiden geleceğin sorularına cevap vermek istiyorsan, emin ol, seni bugün anlamadıkları gibi, yüz yıl sonra da anlamayacaklardır. Kendi devirlerinin derterini yazdıkları için klasikler bugün de bizimle çağdaştır. Bu, en tabii, en sade ve en büyük gerçektir!

Bizzat mazmundan doğan, zaruret gibi meydana çıkan yeniliği asıl yenilik sayıyorum.

İlim âleminde gerçekleştirilen keşifler, ilmi bazen altüst eder. Fakat uzun araştırmalardan sonra bulduğumuz şeylerin ne kadar tabii ve sade olduğunu görünce hayretler içinde kalırız. Bilim adamları çok uzaklara gider, uzun zahmet ve araştırmalardan sonra anlarlar ki, aradıkları çok yakında, hem de en tabii bir şey imiş. Onlar yalnız fevkalâdenin en tabii olduğunu keşfedebilirler. Sanat dünyasında da durum aşağı yukarı böyledir. Bir taş parçasında bütün dünyanın mahiyetini ve hikmetini görmek ve tasvir etmek mümkündür. Bilim adamlarımızdan biri uzun müddet kökle yaprağın ilişkisini araştırmış ve yaprakla kök arasında büyük ilişki olduğu neticesine varmıştır. Çok hoş, değil mi? Bu neticenin bedii ifadesini atalarımız bir tek cümle ile dile getirmişlerdir:

Ot kökü üste biter.

Burada ister istemez Çehov'un "Poprigunya" hikâyesi akla geliyor. Hikâyedeki kadın, zamanının seçkin kişileri ile oturup kalkmayı çok sever. Evinde bu seçkin kişilere sık sık ziyafetler verir. Kadının kocası ise bu adamlara hizmet eder. Yalnız kocası öldükten sonra kadın anlar ki, kendi kocası, hasretini çektiği seçkin kişilerin hepsinden daha seçkin, hepsinden daha büyük imiş. Kadın halbu ki bir çatı altında yaşadığı kocasını sıradan biri sanmış, onun büyüklüğünü görememiştir. Demek, biz bazen büyüklüğü uzaklarda arıyoruz. Bize öyle gelir ki, sanki büyüklük uzakta, güzellik meçhuldedir. Aslında aradığımız bütün büyüklük ve güzellikler içimizde, yanımızdadır. Bize bir tek şey gereklidir, tabiînin fevkalâdeliğini görmek. Samed Vurgun'un şiirine dikkat edelim:

*Yerlere bahıram, bağçaltı, bağlı,
Göylere bahıram, kapısı bağlı.
Kâinat ihtiyar sırlı, soraklı,
Sırrını vermeyir sırdaşa, dünya.*

Bu parça, şekilce sade, açık; mazmunca derin ve çok yönlüdür. İnsan hayret ediyor, bu kadar derin fikri, şair bu sadelik ve açıklıkla nasıl söyleyebilmiş? Derin fikri karışık söylemek kolaydır, derin fikri sade anlatmak ise zordur. Fakat asıl yol budur! Bence söylenmek istenen fikir, şairin kendisine bütün incelikleri ile aydınlanmadıkça şiirde karışıklık ortaya çıkar.

Halka inmek, halkı öğrenmek, halkı görmek, halkı tanımak! En büyük sanat malzemesi halkın hayatındadır. Bazen halkın anlayacağı dilde, halk ifade tarzında sade ve samimî bir şekilde yazılan eserlere primitif (ilkel) damgası vurulur. Çabuk anlaşılan, açık, ahenkli, samimî şiirler, çağdaş devrin taleplerine cevap vermiyor; bunlar **çoban bayatısı** (cinaslı mani, hoyrat)'dır, denir. Onun için ben işte bu çoban bayatılarında birkaç örnek vermek istiyorum. Sadece dört mısradan ibaret olan bayatılar en büyük, en derin felsefî eserlerdir. Bu eserler son derece yoğun ve lakonik(içiçe) olduğu kadar sade ve açıktır da.

*Ezizim derde merdim,
Düşmesin derde merdim.
Bana derman neylesin,
Tıfilken derd emerdim.*

*Ezizim su dayandı,
Sel geldi, su dayandı.
Özümlü suya attım,
Alıştı su da yandı.*

Her biri dört mısradan oluşan bu şiir parçalarında şekil mahdutluğu da vardır. Bu şekil mahdutluğuna rağmen, dört mısradaki halk ne kadar derin fikirler söylemiştir! Hem de ne kadar sade! Biz dili de, ifade tarzını da, şekli de, şekil ile mazmunun uyumunu da işte bu hazineden öğrenmeliyiz. Bu parçalar bize çok tabii görünür; çünkü sade söylenmiştir. Fakat bu tabiiilikte ne kadar fevkalâdelik vardır! Ben, şiirde bunun taraftarıyım. Kasden fikri dolaştırıp ifade tarzını karıştıranlar tabii söz söylüyor, fakat bu tabiiliği, okuyucuya fevkalâde imiş gibi aktarıyorlar. Sanatın yolu ise aksi olmalıdır, fevkalâdeyi tabii şekilde söylemelidir.

*Türk Edebiyatı Dergisi,
Sayı 46, Ağustos 1977.*

HAYRET EY BÜT!

Ömrümüz boyunca makamlara kulak verdik. Yanık sesler, şikayet dolu nağmeler bizi hep gözle görünmeyen sihirli dünyasına götürmüş, kalbimizi garip fikirlerin koynuna atmış ve bizi düşündürmüş, düşündürmüştür. Ömründe alnını kırıştırmayan, dünyaya niçin geldiğinin farkına varamayan, muhite midenin gözüyle bakan adamcağızlar bile bu sihirli seslerin dalgaları üzerinde yüzmek, düşünmek zorunda kalmıştır.

İşin garip tarafı şudur ki, aynı makam çeşitli vakitlerde bizim kulağımıza başka başka sözler, başka başka manalar fısıldar ve her defasında bizi değişik bir âleme götürür.

Makamla aynı olan Fuzûlî'nin şiiri de böyle... Fuzûlî'yi döne döne okuduk, onu döne döne araştırdık, başkalarının da onun hakkında yazdıklarını döne döne inceledik.

Fakat... Habil Kaman, Kadir Rüsfevov, Kamil Celilov eski makamda yeni renk, yeni özellikler görerek onu gördükleri şekilde bize ilettikleri gibi, her asrın Fuzûlî araştırmacısı da büyük dâhide yeni renkler ve yeni özellikler bulur, bu büyük ismi bize başka şekilde takdim eder.

Ben, Fuzûlî araştırmacısı değilim. Fuzûlî'yi tam manasıyla anlıyor iddiasında da değilim. Fakat vaktiyle Fuzûlî sanatından anladıklarımı hayatımın bu çağında başka türlü anlıyorum.

Şimdi yüreğimde kaynayan, yüreğimi ısıtan ve duygularıma canlılık veren yeni düşüncelerimi sayın okuyucularımın paylaşmak istiyorum.

1. Yer Oğlu Yer Şair!

Gerek Azerbaycan ve gerekse de Şark ve Garp araştırmacıları bazı hâllerde Fuzûlî aşkını platonik aşk, hayatla hiçbir ilgisi olmayan gayrıreel, efsânevi, hayalî, mistik aşk, olarak adlandırır ve bu aşkı tasavvuf aşkı ile ilişkilendirirler. Elbette, bu iddiayı ileri sürenlerin ellerinde belli esaslar vardır. Fakat bunu kayıtsız şartsız kabul etmek de, fikrimizce doğru değildir. Zira tasavvuf, Fuzûlî eserlerinin mahiyetinden değil, alâmetlerindendir.

Fikrimizce, Fuzûlî'nin şiirindeki tasavvuf, kendisinden önceki edebiyatın umumî ruhundan ve an'anesinden gelir. Fuzûlî, zamanının bütün ilimlerine sahip olan, kendisinden önceki edebiyat ve felsefeyi derinden bilen üstat bir şairdir. Kendisi, muhakkak Mevlana Celaleddin Rumi'yi, Şems Tebrizi'yi, Nesimi'yi Şeyh Şebustari'yi derinden bilirdi. Bu edebî tesir ve an'enenin eserlerinde etkisini göstermemesi mümkün değildi.

Bunun için de Fuzûlî'nin şiirindeki tasavvuf alâmetlerini ilk olarak edebî tesirin sonucu olarak değerlendirmek isteriz.

Fuzûlî'nin terennüm ettiği hislerin, fikirlerin bize gayrıreel, mistik görünmesi ve bazı araştırmacılar tarafından tasavvuf şiiri olarak anlaşılmasının bir sebebi de buradaki fikir ve duyguların mübalâğalı şekilde sunulması, şişirilmesi ve ulvileştirilmesidir. Fuzûlî'nin şiirindeki bu mübalâğa, bu yücelik ve büyüklük bize acayip ve hayat dışı görünür. Fakat unutmamak gerekir ki, Fuzûlî'nin kendisi büyüktür ve kendisi büyük olanın sözü de büyük olur. Fuzûlî'nin aşkı da, bu aşktan türeyen dert de, hasret de büyüktür, ulvîdir! Fuzûlî'nin dert istemesinin sebebi derdin onu kemâle erdirmesi, yüceltmesidir:

Ey Fuzûlî, kıl mazam terk-i tarîk-i 'aşk kim,

Bu fazilet dahil-i ehl-i kemâl eyler meni.

veya

Yâ Rab, belâ-yı aşk ile kıl aşına beni,

Bir dem bu belâ-yı 'aşkdan etme cûda beni.

Aşk belasından kurtulması için babası Mecnun'u Kâbe'ye götürür. Mecnun Kâbe taşına yüz sürüp bu beladan kurtulmak yerine, bu belaya daha çok müptela olmak istediğini bildirir:

Sal gönlüme derd-i 'aşkden gam,

Her lehze vü her zaman u her dem.

'Aşk içre müdâm şevkin artır,

Şevk ile hemîşe zevkim artır.

Her kanda ki, âlem içre gam var,

Kıl gönlümü ol game giriftar.

Endişe-yi aklden cûdâ kıl,

Aşk ile hemîşe aşına kıl,

Artık mene zevk-i şevk-i Leylî.

Bu hisler, bu arzular ve bu duygular ilk bakışta elbette bize anormal görünebilir. Fakat dikkatle bakacak olursak, burada Fuzûlî'nin terennüm ettiği aşkında kendisinin büyük olduğunu görürüz. Bu aşk, insanı fedakârlığa çağıran, onun iç dünyasını genişleten, manen yücelten ve kahramanlık derecesine yükselten bir aşktır. Fuzûlî niçin Mecnun tablosunu çizdi? Yani Fuzûlî Mecnun'un kendisi değil mi? Bu Mecnun, neyin Mecnun'udur? Neyin delisidir? Mecnun idrak Mecnun'udur, her şeyi derk etmek, her şeyin mahiyetine ve cevherine varmak ihtirasının ifadesidir.

Mecnun, cemiyetin belli kanun ve kaidelerine karşı idrakin isyanıdır. İnsan haddinden fazla sevdiğinden dolayı insanlardan kaçan, cemiyeti haddinden fazla severek onu daha güzel görmek istediğinden dolayı cemiyetten kaçan, güzelliği haddinden fazla sevdiğinden dolayı ulaşmaktan kaçan bu büyük insan, Fuzûlî'nin kendisi idi. Bir sözle Fuzûlî, yüce şahsiyete, idrake sahiptir; cemiyetin fevkine yükselmiş Mecnun rolünde kendisini, kendi manevîyatını bulmuştur. Mecnun'u Fuzûlî'ye sevdiren, ondaki büyüklük ve yükseklik idi. Aslında bilinen Arap efsânesinde biz bu büyüklüğün sadece küçük alâmetlerini görürüz. Onu bu yüksekliğe ulaştıran, vasatın üstüne çıkaran ve beşerî duyguların fevkine yücelten, Fuzûlî sanatının büyüklüğü ve Fuzûlî sözünün kudreti idi. Bunu biz, *Leyla ve Mecnun Destanı*'nin sonunda şairin Gerdun'la olan sohbetinde de görürüz. Şair Gerdun'a der ki: "*Leyla ve Mecnun'u dert içinde kavurup âlemde rûsva eden sensin, sen onları daim gam içinde kıldın.*" Şairin bu sözüne Gerdun şöyle cevap verir:

Mecnun dediğin vücud-ı kâmil

Her dânişe senden oldu kabil.

Divâne ona sen eyledin ad,

Senden ona yetti zûlm ü bidad.

*Leylî dediğin meh-i tamâmî
Men perdede sakladım girâmî,
Rüsva-yi halâyik eyledin sen
Min ta'neye lâyük eyledin sen.*

Bu, büyük bir şairin büyük bir itirafıdır. Böylece, Mecnun'daki idrak ve cünunluk, Leyla'daki vefa ve dayanış, bir sözle, onlara verilen karakter özellikleri, büyüklük ve ulvilik, Fuzûlî'nin şairlik tahayyülünün ürünüdür.

Mecnun, Fuzûlî'nin büyük dertlerinin, büyük fikirlerinin ifadesi için bir vasıta, bir elçi idi. Bu büyük vasıtacının, bu büyük elçinin diliyle konuşan Fuzûlî'nin getirdiği mukayeseler, benzetmeler ve edebî tasvir vasıtaları da büyük, ölçüsüz ve vasatın üstünde olmalı idi ve öyle de oldu. Demek, Fuzûlî'nin aşkı ile beraber, sanatı da büyüktür, fevkalâdedir.

Mecnun'un babası gecenin karanlığında oğlunu araya araya bir sahraya gelir. Sahrada uzaktan bir ışık görünür. Yaşlı baba ışığa doğru gider:

*Pervâne kimi üz urdu nâre
Çün yetdi ve eyledi nezâre.
Gördü ki, bu şûle bir nefesdir,
Ne şûle-yi çirm-i hâr u hesdir.
Mecnun'undur bu ah-i sergeş.*

Nefesin alışıp yanması, elbette reellik bakımından akla ters bir şey değildir. Fakat derdin büyüklüğü ve sonsuzluğu bakımından bu, bedîî gerçekliktir ve biz buna inanmak zorundayız. Mecnun'un babası:

*Vahşiler ile nedir bu birlik?
İnsan ile hoş değil mi dirlik?*

diyerek onu evine dönmeye, babasının malına ve mülküne sahip çıkmaya çağırdığı zaman Mecnun ona şöyle cevap verir:

*Sen deme ki, tut haber sözümden,
Kim, yok haberim benim özümden.
Men akle teveccüh eylerem çok,*

*Sevda yolumu tutar ki, yok yok,
Men kandan u terk-i eşk kandan?
Eşk-i ezeli çıkar mı candan?
... Ol zehm eseri göründü mende,
Biz bir ruhuz iki bedende.
Bizde ikilik nişânı yokdur,
Birbirinin özge cânı yokdur.*

Bu fikirler birçok araştırmacıya mübalağalı ve mistik görünse de bugünkü ilim ve idrak bakımından bunlar yalnız bedîî gerçek değil, aynı zamanda da ilmi gerçeklerdir.

Şimdi Psikotronika denilen bir ilim kurulmuştur. Farklı şehirlerde yaşayan ana ve evlât, yahut iki sevgili, sezgiyle biri diğerinin başına gelen musibetten haberdar, olur intultif (hissetme yoluyla) olarak musibeti hisseder. Böyle durumlara masallarda da rastlarız. Sevgilinin başından geçen olayı, rüyasında âşık hisseder. Yahut sevgililere rüyada aşk şerbeti içirilir, onlar da birbirini arar ve bulur. Vaktiyle biz bunları boş masal ve uydurma, efsâne sayardık. Fakat bunların uydurma ve efsâne değil, birer gerçek olduğunu bugünkü ilim ispat ediyor. Bu maniye dikkatle bakalım:

*Ezizim bahtı yarım,
Bahtımın tahtı yarım.
Yüzünde göz izi var,
Sana kim bakdı yarım?*

Yüzdeki göz izini âşığın görebilmesi bir efsâne midir? Asla! Bu, aşkın büyüklüğünün ifadesidir. Bu ârifliktir, bu, idrakin ve hissin zirvesidir. Evet, derin muhabbetle sevebilen âşık, sevgilinin kalbinden geçeni yüzünden okumayı becerir ve sevgilisinin yüzüne dokunan yabancı bakışların izini görebilir. Böyle olduğu hâlde Mecnun'un,

*Sanma ki, ol oldurur, menem men,
Bir can ile zindedir iki ten.
Hürrem oluram o olsa hürrem,
Gem yetse ona, mene yeter gem.*

sözleri bizi niçin hayrete düşürsün, biz neden bunu mistik olarak kaleme alalım? Şiirlerinde tarikata daha yakın olan Yunus Emre'yi Türk araştırmacısı Sabahaddin Eyüboğlu haklı olarak **yer şairi** sayar. Aslında Yunus Emre de kendisini yer şairi sayar:

*Ben ayrımı yerde gördüm
Ne işim var gökyüzünde?
Benim gözüüm yerde gerek,
Bana rahmet yerden yağar.*

Fuzûlî'de de mesele böyledir. Hatta bu büyük iki şairde birbiriyle sesleşen düşünce ve duygulara istediğimiz kadar rastlayabiliriz.

Hamid Araslı, Mirzaağa Kuluzade, M. Cafer, Ahmet Kabaklı, Ata Terzibaşı, Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu husustaki fikirlerine tamamen ortağız. Ahmet Kabaklı şunları yazıyor: "*Fuzûlî... kendini sırf tasavvufa vermiş, yaşayış, duygu ve düşüncesi ile bu felsefe içinde erimiş bir insan değildir. Onda tasavvuf, sadece iç yangını arttıkça koyulaşan ve derinleşen bir düşünce zevkidir. Nitekim Aşk anlayışı da büsbütün tasavvufa bağlanmaz.*"

Gölpınarlı şöyle yazıyor: "*Fuzûlî hiçbir tarikata salık değildir. Sufi, yahut mutasavvıf bir şair olması şöyle dursun, herhangi bir tarikata da intisap etmemiştir.*" (Fuzûlî Divanı, Önsöz, İstanbul 1961, sh. 35) Gölpınarlı yazısına şöyle devam ediyor: "*Biz şairi, muhitinden ve dünyadan ayrılmış mücerret bir buudda, gözlerini kapatmış, iç alemine dalmış ve iç âlemi de dış âleminden tamamen ayrı, düşüncelerine, sözlerine ancak kendini mihver edinmiş garip bir mahluk olarak tanımlıyoruz.*"

Âlimler tamamen haklılar. Bunun için de onun his ve heyecanları canlı ve hayatidir. Fakat Fuzûlî, o kadar büyük ve fevkalâdedir ki, biz onun Sultan tarafından verilen berata göre dokuz akça için devlet kapılarını çaldığına, selâm verip selâm alamamasına inanmıyoruz. Ancak bunun gerçek olduğunu da inkâr edemeyiz.

A. N. Tarlan "Leyla ve Mecnun"a yazdığı önsözde Fuzûlî'nin "Su" redifli meşhur kasidesinde kullanılan **su, kumru** ve **servi** mazmunlarında tasavvufî fikirler bulur ve şairi tarikatı terennüm eden şair olarak ifade eder.

Ata Terzibaşı ise, 1966 yılına ait, "Kardaşlık" dergisinin 9. sayısında yer alan "Fuzûlî'de Kapalı Anlamlar" adlı makalesinde haklı olarak **su, kumru** ve **servi** mazmunlarının ilişkisini halk arasında bilinen meşhur "Bibi Su" efsânesi ile izah eder. Bu, tamamen doğrudur. Biz, Fuzûlî'nin mazmunlarını tarikat terminolojisinde değil, halk edebiyatında, folklorda aramalıyız.

Fuzûlî'nin dilinde romantik teşbih ve mübalâğalarla zaman zaman gerçeğe yakın, hayattan doğan duygulara, tabîî ve insanî hislere, halk ifade tarzına, atasözlerine ve idiomatik ifadelerle de rastlarız: "Irak olsun yaman gözden", "Kul hatasız olmaz", "Kana kan", "Kız ya erde, ya gorda (mezarda)" vs. gibi.

Fuzûlî'nin şiiri bütün varlığı ile halk edebiyatına, halkın manevî duygularına bağlıdır. Bu şiirde istediğimiz kadar bayatların (mani ve hoyratlardan) etkisinde ifadeler, duygular ve hisler bulmak mümkündür.

Meselâ, Fuzûlî'nin;

*İlde bir kurban keseler halk-âlem eyd üçün,
Dembedem, saatbesaat men senin kurbanınam.*

beyti,

*Aziziyem günde sen,
Gölgede men, günde sen.
İlde kurban bir olar,
Canım aldın günde sen.*

manisi ile;

*N'oldu getirmedin ele sadpâre gönümü
Fehm eyledin mi el kese ol şişe pâresi?*

beyti,

*Gökyüzü damar damar,
Gökten yere nur damar,
Gönül ki, var şişedir,
Sen sındırsan, kim yamar?*

manisi ile;

*Çekme zahmet, çek elin tedbir-i derdimden tabîb,
Kim değil sen bildiğin, men çektiğim bimarlık.*

beyti,

*Bir od düşdü kelleme,
Özü yanar, yelleme.*

*Sinemde yar dağıdır,
Na'sı tabib elleme.*

manisi ile;

*Gelen nâveklerin bir bir yığb koymaz bulam zevkin
Meni hirman oduna yandıran süz-ı derûnumdur.*

beysi,

*Azizim okuyandı,
Sevgilim okuyandı.
Kirpiğinden ok atdı,
Sinemde oku yandı.*

manisi ile;

Göz gördü kâmetin dil-i cân oldu mâili

mısrası,

*Başımda külahım var,
Gönlümde bin ahım var.
Göz gördü, gönül sevdi,
Menim ne günahım var?*

manisi ile nasıl da sesleşir.

Şair ve araştırmacı Ayaz Vefalı "Fuzûlî ve Folklor" konulu tezinde bu meseleleri çok güzel incelemiştir.

Şair, seven yüreklerin reel ve hayatî yönlerini öyle tasvir eder ki, bu hâlleri yaşamayan, sevginin ıstırabını bir insan olarak tatmayan kişinin bunları duyup kaleme alması mümkün değildir.

*Ey Fuzûlî, yâr eğer cevri etse ondan incime,
Yâr cevri âşıka herdem muhabbet tazeler*

Yarin cevri ile muhabbetin tazelenmesi hâli ne kadar hayatî ve ne kadar tabiî tasvirdir.

*Kim Leylî'yi kalsa bir hitâbı,
Kays idi ona veren cevâbı.
...Leylî de okumak ıztırâbı,
Olsa, nih-ı Kays idi kitâbı.
Meşk etmeye Kays alsa bir hat,
Leylî kaşı idi ona serhat.*

Bunlar, aynı okulda okuyan iki gencin sevgi hâllerinin son derece reel, hayatî ve tabiî tasvirleridir. Okuldan ayrıldıktan sonra bir daha sevgilisini görmek için kitap bahanesi ile Mecnun'un Leylâlara gitmesi ne kadar tabiî ve ne kadar hayatîdir. Yahut, Leylî'nin annesinin kızına verdiği nasihat, yetişmiş kızı olan bütün annelerin yüreğinden haber verir:

*Ey şuh! Nedir bu güft u gûlar?
Kılmak sana ta'ne ayb-cûlar
Neyçin özüne ziyân edersin,
Yahşı adını yamân edersin?
Neyçin sana ta'n ede bed-gû,
Namusuna lâyük iş midir bu?
Nâzik beden ile berg-i gül sen,
Ammâ ne deyim ki, men, yünülse.
Lâle gibi sende lutf çokdur
Ammâ ne deyim, yüzün açıkdır
Temkini cünûna kılma tebdil,
Kızsin, ucuz olma, kadrini bil.*

Yahut Mecnun'un babasının, onu aşk yolundan uzaklaştırmak, evine geri getirmek için söylediği sözler, ele aldığı meseleler, evlâdının doğru yolda olmasını isteyen her bir babanın içinden gelen tabiî nidlardır:

*Dirlikde çü senden almadım kam,
Tüsenliğe düşdün, olmadın râm.
Budur kereminden iltimasım,
Kim tutasan öldüğümde yasım.
...Budur gazezim ki, dost u düşmen,
Görsün seni eyliyende şiven.
Bilkesliğim olmaya bana ar,
Malûm edeler ki, vârisim var.*

İbn-i Selam'ın evinde olduğu için Leylî, Mecnun için açıkça gözyaşı döküp feryat edemiyor. İbn-i Selam öldükten sonra koca ölümü, Leylî için ağlayıp feryat koparmaya bir bahane olur. Bu, Leylî'nin mevcut durumu için son derece uygun ve hayatî bir bahanedir. Bu konuyu Fuzûlî, en ince detaylarına kadar tasvir eder:

*Derler bu idi Arapda âdet
Kim, er eğer ölse, kalsa övret,
Bir il, iki il tutardı mâtem,
Feryad-ı figân edib demâdem.
Hoş geldi bu âdet ol nigâre,
Feryad-ı figâne buldu çâre.*

Böyle tabii ve hayatî örnek ve tasvirlerden istediğimiz kadar verebiliriz. Bütün bunlar, Fuzûlî'nin aşkının hayattan doğan tabii bir aşk oluşunu ispat eder.

2. Leylî ve Mecnun

Türk edebiyatında "Leylî ve Mecnun" efsânesi ilk defa Nizamî tarafından kaleme alınmıştır. Nizamî'den 400 yıl sonra aynı konuda destan yazmış olan Fuzûlî, Nizamî'nin söylediklerini tekrarlamamış, tamamen başka yoldan gitmiştir. Elbette, ben burada Nizamî'nin "Leylî ve Mecnun"unun Fuzûlî'nin "Leylî ve Mecnun"u ile farklı ve benzer yönlerini inceleme düşüncesinde değilim. Yalnız şunu belirtmek istiyorum ki, Nizamî'nin "Leylî ve Mecnun"unda nasihat, didaktik üstün gelirse, Fuzûlî bu Arap efsânesini daha fazla efsâneleştirmekle beraber, onu canlı hayattan da koparmamıştır. O kadar ki, bu destanda Arap mecnunundan ziyade kendi mecnununumuzu görüyoruz. Fuzûlî bilinen efsâneyi bir parça romantikleştirmekle beraber onu toprağa ve milletin hayatına bağlamıştır. Bu destan, bizim toprağımızdan tomurcuklanan kendi meyvemizdir. Burada biz dağlarımızın vakarını görür, çimenlerimizin kokusunu hisseder, rüzgârlarımızın sesini ve sularımızın şırıltısını işitiriz.

Daha inkılâptan önce bile okullarımızda "Leylî ve Mecnun" okutulmuş, öğrenciler bu çeşmeden su içmiştir. Fuzûlî'nin bir çok mısrasını halk atasözü gibi kullanır. Hatta halk, Fuzûlî'nin adına atasözü dahi söylemiştir:

*Fuzûlî derdi elinden dağa çıktı,
Dediler: Behtever yaylağa çıktı.*

Ben daima Fuzûlî'nin bu kadar sevilmesinin ve ezberlenmesinin sebebini açıklamak istemişimdir. Nihayet şunu unutmamak gerekir ki, şimdiki Azeri Türkçesi, Fuzûlî'nin o zamanki dilinden farklıdır. Fuzûlî'nin dilindeki Arapça ve Farsça unsurlar çağdaş Azeri Türkçesinde yoktur. Halk bu sözleri tam manasıyla

anlamamasına rağmen, bu şiire öylesine vurgundur ki!.. Acaba, bunun sırrı nereden kaynaklanmaktadır?

Bunun sırrı, halkın ayrı ayrı ifadeleri ve kelimeleri anlamasa bile, Fuzûlî'nin ruhunu, Fuzûlî'nin zevkini ve düşünce tarzını çok iyi anlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Fuzûlî'nin ruhu, onun düşünce tarzı halkın kendisindir. Çünkü Fuzûlî'nin şiiri kökleri ile bu topraktan yetişmiş, bu topraktan boy atmıştır. Demek Fuzûlî, herhangi bir tarikatın değil, halk ruhunun ifadecisidir...

"Leylî ve Mecnun" büyük şairin en olgun ve en kudretli eseridir ve aynı zamanda dünya edebiyatının şaheserlerindendir: bunu biz, bulunan bir şeye aşırı bağlılığımızdan değil, dünya edebiyatının şaheserleriyle mukayese ederek iddia ediyoruz.

"Leylî ve Mecnun"un büyüklüğünü biz nerede görüyoruz? Şiiriyetinde mi, yüksek bediiliğinde mi, beşeriliğinde mi, şahıs tasvirlerinin kâmilliğinde mi yoksa fikrin ve mazmunun derinliğinde mi?

Saydığımız bütün özellikler, bu büyük sanat eserinde vardır. Bu eserin her yönüyle ilgili olarak müstakil büyük kitaplar yazmak mümkündür. Biz burada bu destanın yalnız bir yönünden, tabloların tabiiliğinden ve bütünlüğünden, onların beşeriliğinden ve taşıdığı gayelerin büyüklüğünden bahsetmek istiyoruz.

Mecnun, cihanşümüllüğü, azameti ve sembolü itibarıyla dünya edebiyatının İliadaları, Şah Edibleri, Sührabları, Hamletleri, Romeoları, Faustları seviyesinde durabilecek devler devi bir tasvirdir. O, aşkın fedakâr kahramanı, hürriyet ve hümanizm düşüncesinin koruyucusudur. O, sıradan bir şahıs tasvirinden sembol derecesine yükselmiş bir fikirdir. O, baskıcı dünyanın başı üzerinde yükselen bir feryattır. İnsanlığın derdi ve faciasıdır.

Ya Leylî?

Leylî de Mecnun gibi sıradan bir şahıs tasvirinden çıkarak vefa ve sadakat sembolü olmaya kadar yükselmiş bir feryattır. Leylî zıt taraflarda duran, birbirine kılıç sallayan iki kutbun ikisine de sadıktır. O, Mecnun'u, Mecnun'un sevdiği kadar sever. Fakat o, her şeyden önce zamanının kızıdır. Leylî, anne ve babasının iradesine zıt düşen hiçbir iş yapamaz. Ona babasının emri ile İbn-i Selam'la evlenmeyi teklif ettikleri zaman susar, baba emrine boyun eğerek:

*Leyli bu söze kılarıdır ikrar,
Demezdi bir özge mihnetim var
Görmezdi onu özüne lâyık
Kim, ta'ne ede ona halâyık.
Kız her nice yâra olsa tâlib
Elbette, gerek hayâsı gâlib.*

Leyli Mecnun'u ne kadar sevsede kızlık haysiyetini, ismet ve hayasını unutmaz. O, baba ve annesinin halk içinde rezil olmasını istemez, babasına itaatten ayrılmaz ve kendi azapları pahasına onun rızası için İbn-i Selam'la evlenir. Leyli'nin evlendiğini duyan Mecnun dehşete düşer:

*Cürmümüz ne oldu ki, bizden eyledin bızarlık?
Biz gamın çekdik, sen etdin özgeye gamharlık.
Sizde âdet bu mudur, böyle olur mu yârlık?
Hamı ey zâlum, bizimle ahd ı peymân etdiğin?*

diye ona sitem eder. Buna karşılık Leyli,

*Men gevherem; özgeler hiridâr,
Mende değıl ihtiyar-ı bazâr.
Devrân ki, meni mezada saldı,
Bilmem kim idi satan, kim aldı...*

diyerek günahsız olduğunu tutarlı delillerle ispat eder. Böyle, Leyli sevgisinde ne kadar yüksekse, terbiyesinde ve ismetinde de o kadar tabii ve hoş tavrıdır. Leyli'nin kalbinde iki duygunun çarpışmasını görüyoruz. Hayâ ve sevgi! Zamanının ahlâk kuralları ve istek, arzu! Temizlik ve sevgi!

Aslında Leyli'nin ismeti ile sevgisi, ahlâkı ile isteği, temizliği ile muhabbeti birbiriyle çatışmıyor. Fakat zamana göre bu iki kutup bir arada olamazdı. İnsanı bakımdan ele aldığımızda, Leyli sevgisinde de haklıdır, ismetinde de. Onun için de biz kalbini iki duygunun savaş meydanına çevirmiş Leyli'nin hâline acıyor, onun faciasını şahsi derdimiz olarak görüyoruz. Bu, elbette yalnız Leyli'nin derdi değildir. Bu, asırlarca kuralcı, katı Şark kafasının, ana ve bacılarımızın, kız ve gelinlerimizin başına getirdiği büyük felâket idi. Bu noktada Leyli, feridilikten çıkıp umumîleşir.

Leyli, zamanının kanun ve kaidelerine, ahlâk kurallarına sırt çevirerek sevgilisine uyup gitseydi, bu bize inandırıcı gelmezdi. Sevgilisine sırt çevirip İbn-i Selam'ın koynuna girseydi, şahsiyet olarak küçülür ve gözümüzden düşerdi. Ateşle su arasında kalan Leyli, hiçbirine sırt çevirmediği için çekilmez acılara maruz kalır. Faciası da bu noktada başlar. O, ne babasına azap veriyor, ne de Mecnun'a. Azabı kendisi çekiyor ve bu sebepten bizim gözümüzde daha da yükseliyor; onun faciasını kendi faciamız gibi yaşıyoruz.

Peki, iki arzusun arasında biten İbn-i Selam hakkında neler söyleyebiliriz? Âdet üzere, sevgililer arasına giren üçüncü şahıs dünya edebiyatında menfi olarak verilmiştir. Romeo ve Juliet'in arasındaki Paris gibi.

Fakat Leyli ve Mecnun arasındaki İbn-i Selam'a menfi diyebilir miyiz?

Leyli bir perinin tılsımına düştüğünü, bu tılsımdan çıkmak için vakit istediğini söyleyince İbn-i Selam onu anlıyor. Onu zorla kendisine eş etmiyor. Bu şekilde Fuzûlî, İbn-i Selam karakterinde hayırsever, başkalarının derdini anlamayı beceren bir şahıs tasvir etmiştir. Bir şeye daha dikkat edelim: Fuzûlî bu büyük insanı "sadezemir" olarak adlandırıyor. Eserin bir tek yerinde bile olsun, Fuzûlî, İbn-i Selam hakkında onu kötü gösterecek bir söz söylemiyor. Kendisini hiçbir yerde Mecnun'la karşılaştırmıyor. İbn-i Selam, Leyli'yi anladığı gibi, Mecnun da İbn-i Selam'ı anlar. Zeyd, Mecnun'a İbn-i Selam'ın ölüm haberini getirince Mecnun:

*Ol dostum idi, değıldi düşmen,
Hem ol ona âşık idi hem men.*

diyerek onun ölümüne ağlar.

Rakibe dost demek nasıl olabilir? Mecnun'un Leyli'sini seven bir rakip ona nasıl dost olabilir?

Aynı gülü seven iki insan birbirine düşman olabilir mi? Bu zevk aynılığı bakımından Mecnun kendisini İbn-i Selam'da bulur. Zıt kutuplarda duran iki arzu, arzusun kendisinde birleşir. Bu büyüklük ve yükseklik, hayatilik bakımından bize garip görünebilir. Fakat gelin biz Leyli hedefini değıştirelim. Onun yerine vatani koyalım. O zaman nasıl olur?

Benim insanlara, çevremdekilere münasebet ölçüm, yani sevgi ve nefret ölçüm, vatanıdır. Sevdığım kadını bir başkası da severse ben ona düşman kesilirim. Fakat vatanımı benim kadar seven herhangi bir insanı ben de severim.

Niçin sevdiğimiz kadını seven rakibi kıskanır, ondan nefret ederiz de, vatanımızı seven adamı ise severiz? Onun için kadın sevgisi ferdidir, şahsıdır; bu sevgi yalnız kendimize mahsus olan şahsî hissimizdir ve bir yerde dar bir histir. İnsanın en yüksek, en mukaddes sevgisi ise vatana olan sevgisidir!

Belirli bir yaşa geldikten sonra her genç mutlaka bir kadını sever. Hatta birden fazla kadını sevenler de vardır. Fakat vatan birdir, bölünmez bir bütündür. İnsan için ikinci bir vatan olamaz. Vatan sevgisi her cahilin değildir. Bu sevgi, sevgiler sevgisidir, duygular duygusudur. Bu sevgi, isteklerin en yücesidir. Vatani yüksek derecede sevmeyi becerbilmek için çok derin, kâmil olmak ve sevginin zirvesine ulaşmak gerekir. Mecnun böyle sevmeyi becerdiği için ona göre vatan tek olduğu gibi, Leylî de tektir, yegânedir. Mecnun için ikinci Leylî olamaz. Vatani yüksek derecede sevmeyi becerenler için de ikinci bir vatan olmadığı gibi!

Romeo ve Julyet, Genç Werther'in İztırapları gibi dünya edebiyatının kıymetli aşk destanlarında aşk, ferdî sevginin medhiyesi ise, "Leylî ve Mecnun" daki aşk, genellikle sevginin kendisine medhiyedir!

Romeo, Julyet'in mezarı üstünde Paris'i öldürürse de, Mecnun rakibi İbn-i Selam'ın ölümüne gözyaşı döker. Bu suretle, "Leylî ve Mecnun"da merhamet, vicdan, insanlık, her türlü bencilliğin üstüne çıkar. Mecnun da, Leylî de, İbn-i Selam da facialarına şahsî facia olarak değil, beşerî facia, zamanın faciası olarak bakarlar.

Riyâzî kanuna göre, iki rakam birbirinin üstüne gelince çoğalır. Meselâ, birin üzerine bir gelince iki elde edilir. Halbuki iki dertli dertlerini paylaşınca yürek hafifler ve dert azalır. Demek, iki hemdert birlikte derdi artırmaz, aksine azaltır. (Böylece de Mecnun İbn-i Selam'ı, o da Leylîyi anlar, idrak eder. Mecnun, İbn-i Selam'ı düşman değil, dost bilir. Çünkü onlar hemderttir, hemfikirdir, hemzevktir. Bunun için de İbn-i Selam'ın ölüm haberi Mecnun'u sarsar.

Burada bir noktaya özellikle dikkat çekmek gerekir. Mecnun ve İbn-i Selam, her ikisi Leylî'yi sever, her ikisi de onun hasretini çeker. Fuzûlî, Mecnun'un bu hasretiyle ilgili ıztıraplarını gösterdiği hâlde, İbn-i Selam'ın ıztıraplarını göstermez.

Fakat onu Mecnun'dan ve Leylî'den daha erken öldürür. Bu ölüm ise, aşk yolunda çekilen ıztırapların sonucudur. Burada Mecnun, İbn-i Selam'ı "Kendi mertebesinde kâmil" olarak kabul eder. Biz eserde İbn-i Selam'ın Leylî yolunda çektiği ıztırapları görmesek de, onun vakitsiz ölümü, aşk yolunda çektiği azapların delilidir. Burada İbn-i Selam'a acımamız mümkün değildir. Burada şöyle bir soru ortaya çıkabilir: "Acaba Mecnun'un ıztırapları İbn-i Selam'ın ıztıraplarından daha mı azdı ki, bu derde, bu ıztırapa Mecnun dayandı da İbn-i Selam dayanmadı?"

Burada da büyük şairin belirtmek istediği önemli bir husus vardır. Mecnun dünyaya, dünyanın azaplarını çekmek için gelmiştir. Mecnun dünyaya geldiği anda ağlamaya başlamıştır:

*Ol gün ki bu hakidâne düşdü,
Hâlini bilib figâne düşdü.
Ahır günün evvel eyleyib yâd,
Akıtdı sirişk, kıldı feryâd.*

Dünya dertleriyle dolmak ve boşalmak Mecnun'un fitratındadır. Tabiat dert ve azapla beraber bu derdi, bu azabı çekmek için ona mukavemet vermiştir. Onun azabı ile mukavemeti dengededir. Ömrü boyunca dert çekmeyen, dünyanın nazı ve nimeti içinde büyüyen İbn-i Selam ise hayatın ilk darbesine dayanamazdı. Çünkü İbn-i Selam bu derdi çekmeye hazır değildi. O, Mecnun gibi derdin, azabın fevkine yükselmemişti. O, hayata arifane ve müdrikane bakışla değil, dünyevî bakışla bakan binlerce, milyonlarca insandan biri idi. Bunun için de İbn-i Selam, Mecnun gibi ıztırapları ile değil, yalnız ölümü ile varlığını ve sevgisini tasdik edebilirdi. Zulüm sıra işidir, ıztırap sıra işi. Bütün yaratılanlar ölür, fakat bütün yaratılanlar ıztırap çekmeye kadir değildir. Bunun için de İbn-i Selam dertten kurtulmak için ölümü, Mecnun ise ıztırapı seçmek durumundadır.

İbn-i Selam için ölüm, mecnunluktan (delilikten) bin defa iyidir. Arif ve kâmil insan için ise cünunluk, idrakin ve feyzin zirvesidir. Çünkü:

*Cünûn feyzile âzâd olmuşam keyd-i halâyikden,
Kemâl-i fazl terki, rütbe-i fazl ü kemâlimdir.*

Arif olan Mecnun, yalnız böyle düşünebilirdi.

Nevfel Leyli'yi Mecnun'a almak için Leyli'nin babası ile savaşıırken Mecnun, Nevfel'e değil, Leyli'nin babasının tarafına yardım eder. Bunu gören Nevfel, kızarak niçin böyle yaptığını sorunca Mecnun, "Ağyarım yar olub, yarım ağyar" diyerek zor bir işe düştüğünü anlatır. Bu ne demektir? Burada Mecnun, aşkın zirvesine yükselir. Bu fevkalâde bir aşktır. Bu suretle, fevkalâde sanatın ürünü olan Mecnun, her yerde, her işte, her münasebette bizim düşüncelerimizin çok üstünde durur ve bize sıra dışı görünür.

"Leyli ve Mecnun"da tasvir edilen şahısların hiçbiri menfi değildir. Burada kötü insan yoktur; Leyli de, Mecnun da, onların baba ve anneleri de İbn-i Selam da, Nevfel de. Burada hepsi kendi arzusunda ve talebinde haklıdır. Buna rağmen, bu eserde büyük bir facia dile getirilmiştir. Hepsı haklı iken bu faciyanın sebebi nedir?

Sebebi, Fuzûlî'nin kendi ifadesi ile söyleyecek olursak, "Güle har, la'le hare" denilen bir zamandır.

3. Aşk ve Güzellik

Hurufî tarikatına mensup olan Nesimi ile Fuzûlî'nin mukayesesinde, ilginç benzerliklerin yanında farklarla karşılaşırız. Yalnızca Fuzûlî değil; diyebiliriz ki, bütün divan edebiyatı şairleri, o cümleden Fuzûlî, insanı tabiat ve onun hadiseleri ile mukayesede kavrayıp yücelir. Klasiklerde ölçü birliği, etalon (ayar), ekvivalent (benzer) tabiat cismi ele alınır. Daha doğrusu, ölçen tabiat olur, ölçülen insan!

Nesimi'de ise ölçü birliği etalon, ekvivalent gibi tabiat cismi değil, yalnız onun yegâne parçası olan insan ele alınır, kalan ne varsa, insanla mukayesede reelleşir, anlaşılır.

Her iki filozof şair, Nesimi de, Fuzûlî de, üstünlüğü insana verir. Ama Nesimi'de insan öncelikle insan vasıtasıyla, Fuzûlî'de ise genellikle tabiat vasıtasıyla kavranır. Nesimi,

*Mende sığar iki cahân
Men bu cahâna sığmazam.*

diyerek cihanı küll hâlinde kavırıyorsa, Fuzûlî,
*Könlüm odu çıktı yana yana,
Ahengi şefegtek âsimâna.*

diyerek gönlünün odunu, tabiatı şafağın göklere yükselmesi hadisesinin derki vasıtasıyla anlıyor.

Burada yeri gelmişken Nesimi'nin "Mende sığar iki cahân" sözleriyle başlayan mısra hakkındaki düşüncelerimi ifade etmek istiyorum.

Bizce, bu mısradaki "iki" ifadesi yanlış okunmaktadır. Bu söz "iki" değil, "iken" şeklinde okunmalıdır. Böylece "Mende sığar iken cahân" olmalıdır.

Biz bunu hangi esaslara dayanarak söylüyoruz? Herşeyden önce, Nesimi'nin bütün olarak sanatı göstermektedir ki, o, ikinci dünyayı, yani ahireti kabul etmemiştir. Böyle olduğu hâlde büyük şair akidesine karşı çıkarak "Mende sığar iki cahân" diye ikinci cihanın varlığını tasdik eder mi? Diğer taraftan da eğer mısranın ilk parçası "Mende sığar iki cahân" şeklindeyse, ikinci parça "Men bu cahâna sığmazam" şeklinde değil, "Men hiç birine sığmazam" şeklinde olmalıydı. Halbuki şair, "Men bu cahâna sığmazam" diyerek yalnız bu cihana sığmadığından bahsetmektedir.

Düşüncemize göre, "iken" sözünün sonundaki "nun" (n) harfinin noktası eski varyantlarda düşmüş ve "nun" (n) harfi "i" olarak okunmuştur. Böylece, "iken" kelimesi "iki" kelimesine çevrilmiştir. Bu beyti:

*Mende sığar iken cahân
Men bu cahâna sığmazam.*

şeklinde okumak, düşüncemize göre daha doğrudur.

Nesimi'de çoğunlukla benzeyen tabiat, benzetilen insandır:

*Aşığın bağı, gülüstani, üzün gülzârıdır
Hangi gülzarın adı gülsüz gülüstani oldu gel?*

yahut:

*... her gül çiçek bir gözelden nişânedir,
çemendeki terâvetler senemlerden haber verir.*

Nesimi'ye göre, gülü, çiçeği, çölü, çimeniyle tabiat, içinden insan geçtiği için güzel ve taravetlidir. Ona göre, tabiat güzelliklerinin ölçüsü insandır. Bu yönüyle Fuzûlî Nesimi'ye yaklaşıyor.

Her iki dâhi, insanın yüceliğinin, ulviliğinin benzersiz hatipleri olarak hitap ediyorlar. Fakat bu hatiplikte onların arasındaki fark, usul ayrıılığıdır. Bu da tesadüfi değildir. Her iki şairin usulü, onların felsefî bakışının sonucudur. Eğer Fuzûlî'de insan güzellik ve ulvîlik timsali ise, Nesimi'de insan, bunlarla beraber, ayrıca fevkalâde kabiliyetlilik timsalidir. Nesimi'de insan hem de yaratandır, kadirdir:

*Men mülk i cahân, cahân menem, men
Men hakk mekân, mekân menem men
Men 'arş ile ferş ü kaf u nûnem
Men şerh u beyân, beyân menem men
...Men suret-i me'nide hakam, hak!
Men hakk-ı ayân, ayân menem, men!
...Men cümle cahân-ı kâinatam.
Men dehr-i zamân, zaman menem men!*

Bu noktada Nesimi'den ayrılan Fuzûlî, insan güzelliğini tabiat güzellikleri ile karşılaştırıp ona üstünlük vermekte Nesimi ile birleşir:

*Temâşâ-yı ruhun azmine çıkdı afitâb ammâ,
Gelirken sur'et ilen düştü yüz yerde, şitâbinden.*

Burada şair, insan güzelliğini, yukarıda belirttiğimiz gibi, tabiat hadisesi ile karşılaştırır. Demek, benzeyen insan, benzetilen güneştir.

Başka klasiklerden farklı olarak, Fuzûlî, sevgilisinin yüzünü vasıtasız olarak dosdoğru güneşe benzetmez; güneşin doğuş hâlini, onun hareketini güzelin güzelliği ile karşılaştırıp üstünlüğü de güneşe, insana verir.

Güneş, senin güzelliğini seyretmek için doğdu ama seni görür görmez, senin güzelliğine hayran kalıp hızını azalttı; kendi güzelliği ile senin güzelliğini karşılaştırıp senden daha güzel olmadığını anladı ve kendi acizliğinden utandı. Bundan sonra gelen beyitte aynı fikri daha da derinleştirir:

*Güneş mahcupdur, şerm-i ruhundan yandırıp çerhi,
Çıharmag ister onu şu'le-i âhım hicâbinden.*

Güneş nurunu senden alıp âlemi ıskılandırı ki, benim ahımın örtüsüne bürünmüş dünyayı zulmetten kurtarsın.

Daha sonra ise, şair utana utana, çekine çekine yükselen güneşi, güzellik kitabının yalnız bir sayfası şeklinde kabul ederek şöyle der:

*Güneş levhi değil, göyde, şua üstünde zerrin hat
Felek almış eline bir varak hüsnün kitâbindan*

Güzellik kitabı yüz sayfadan ibaretse, güneş o kitabın yalnız bir sayfasıdır. Böylece şair, insanı, onun güzelliğini tabiatın bir parçası olan güneşle karşı karşıya getirip insanı, onun manevî güzelliğini tabiatın güzelliğinden kat kat üstün tutuyor.

Fuzûlî, tabiat hadiselerini kendinde bulur. "Felekte berk-i ahımdan seraser yandı kövkebler" diye tabiatı kendine tâbi ettirir:

*Gün değil, her gün bir ay mehriyle göksün çak edip.
Taze taze dağlardır kim, kılır izhâr subh.*

yahut;

*Seher bülbüller efgâni değil bihûde gülşende,
Fuzûlî naleyî dilsûzine ahenk tutmuşlar*

Bütün kâinatı, onun devranını, gecesini, gündüzünü, kışını, baharını kendinde bulan bu büyük söz üstadının kendisi bir dünya, kendisi bir kâinattır.

Fuzûlî'nin sanatında insan güzelliği semaya kadar yükselir. Bu, öyle bir yüksekliktir ki, bu zirveden yere bakanın gözleri kararır, başı döner. Bu yükseklik Fuzûlî'nin duygularının, Fuzûlî'nin fikir ve arzularının, tek kelime ile idealinin yüksekliğidir:

*Gün ki, sâyen düşdüğü yerden kaçır, bir vechi var,
Gelse âli kadrılar, fakr ehli durmaktır edeb*

Burada ise, insan güzelliği karşısında güneş secde eder.

Güneşin, insanın gölgesinin düştüğü yerden çekip gitmesinin sebebi, kendisinin insan karşısında daha aşağı olduğunu düşünmesidir. Bu beyitteki "âli kadirler" ifadesine dikkat etmek gerekir. "Âli kadirler geldiğinde küçüklerin kalkıp oradan çekilmesi edepten sayılır." cümlesindeki "âli kadirler" ifadesi insanın zahiri güzelliğine değil, iç, manevî güzelliğine işaret eder. Demek, şair her insanı değil, manevîyatı zengin olan "âli kadir" insanları güneşten üstün tutar. Fakat

bunu, küçüklerin ayağa kalkıp oradan çekilmesi edepten sayıldığı gibi, güneş de "âli kadir" insanın yanında kendi küçüklüğünü hissedip, onun yanından çekilir şeklinde, bedîi ifadenin kudretiyle dile getirmiştir.

Fuzûlî'ye göre, dünya ne ise odur. Onu güzel yahut çirkin görmek, bizim münasebetlerimize bağlıdır. Burada Fuzûlî, yine de insanı dünyanın merkezine yerleştiriyor. Dış âlemin onun ilişkisine bağlı olduğunu düşünüyor:

*Servi âzâd kadınle bana yeksân görünür
Neye serkeşte olan baksa hürâmân görünür.*

Âlemi iyi ve güzel görmek isteyen ilk önce kendisi iyi ve güzel olmalıdır. Şairin kalbi güzel olduğundan o, herşeyi güzel görebilmiştir. Aynı gazelin ikinci beytine dikkat edersek:

*Can görünmez deseler tende, inanmam; nice kim,
Lütfen her neye baksam tenine, cân görünür*

Bedende can görünmez diyorlar. Ama ben buna inanmıyorum. Onun için lütuf gözüyle, idrak nazarı ile bakarsam senin bedeninde canı nasıl göremem. Demek, güzellik objektif değil, subjektiftir. Bakılanda değil, bakandır.

Böylece Fuzûlî, güzelliği mutlak olarak almıştır. Onun düşüncesine göre, genel olarak dünyadaki ve insandaki güzellikleri görebilmek için kalbimiz güzel olmalıdır. Dünyaya iyiliksever bakışla, lütuf bakışıyla bakmayı becermeliyiz.

Burada da estetik ilminin asıl problemi olan aşk ve güzellik meselesi ortaya çıkıyor. Güzellikle aşk arasındaki ilişki nedir? Fuzûlî'nin bu ilişkiye bakış açısı nasıldır?

*Hüsn olmasa, 'aşk zâhir olmaz
Aşk olmasa hüsn bahir olmaz
Hüsn olmasa, 'aşktan ne hâsil,
Ma'şûk eder ehl-i 'aşkı kâmil.
Olmasa ise 'aşk, hüsn olur hâr,
'Aşk iledir ehl-i hüsn bâzâr.
...Leyliden idi kemâl-i Mecnûn*

*Hüsn ile olurdu 'aşk-ı efzûn.
Mecnûn'dan idi cemâl-i Leylî
'Aşk idi eden cemâle meyli.*

Demek, Fuzûlî'ye göre aşk için güzellik, güzellik için ise aşk esastır. Güzellik ve onu değerlendirme kabiliyeti olan aşk, insanın kemâle ulaşması için esastır. Çünkü aşk olmazsa güzelliğin değeri bilinmez. Bu manada Mecnun'u kemâle ulaştıran Leylî ise, Leylî'nin güzelliğini değerlendirip kıymetlendiren de Mecnun'dur. Fuzûlî, güzelliğin büyüklüğünü aşkın büyüklüğü şartına bağlar. Başka bir gazelinde dediği gibi:

*Hüsnün oldukca füzûn 'aşk ehli artık zâr olur,
Hüsn ne miktar olursa aşk ol miktar olur.*

Bu matematiğe dayalı bir ölçüdür. Bu ölçüden çıkan sonuç şudur:

İnsan güzelliğin aşığdır, yalnız güzelliğe aşık olup çirkinlikten nefret eder. Aşk, güzellikten türediği gibi, güzellik de aşk ile değerlendirilebilir. İki unsur birbirini tamamlıyor. Buradan ikinci bir sonuç daha ortaya çıkıyor: Aşk, güzelliksiz mümkün olmadığı gibi, güzellik de aşksız güzellik değildir. Sarraf olmayınca altının gerçek değeri bilinmediği gibi, insan olmayınca da güzelliğin değeri bilinmez. Tabiat ne kadar güzel olursa olsun, eğer ondan zevk alan insan yok ise, bu güzellik cansız ve değersizdir. Demek, insan ve onun güzelliğinin farkında olma, onu değerlendirme kabiliyeti herşeyin merkezinde durur. Aynı fikri bir gazelinde şair daha da derinleştirir:

*Tamâşâyê cemâlından nazâr ehlini menetme,
Ne sîd ol hûb yüzden kim, ona kılmaz nazar âşık.*

Cemalinin güzelliğine bakanları, bu temâşadan mahrum etme; âşığın bakmadığı güzelliğin hiçbir şeye faydası yoktur. Yani görünmeyen güzellik, güzellik değildir.

Aşk ve güzellik! Güzellik ve aşk! Fuzûlî'nin sanatının mayası, cevheri budur. Fuzûlî'nin sanatı, aşk ile yoğrulmuş güzellikten doğmuştur. Onun dini aşk inancı güzelliktir.

“Cevherinden eylemek cismi cüda mümkün değil” diyen Fuzûlî, insanı onun idrak kabiliyeti, aşk kabiliyeti ile birlikte kabul eder.

Onların birini diğerinden ayrı düşünemez. Bu meseleleri biz, çağdaş genetik, psikoloji ve felsefe bakımından yeniden inceleyip öğrenmeliyiz. Fuzûlî Mecnun’un ağzından bu meseleyi şöyle izah ediyor:

*İslahıma eylemem teemmül
Kim gül diken olmaz, diken gül.
...Su sufliliğinden ayrılır mı?
Od yandırabilirmeyebilir mi?
... Şem'in ki, hayatı oldu âteş
Hâli onun âteş iledir hoş.
Oddan dileyen onun necâtın,
Fânî dilemiş ola hayâtın.*

Bütün bunlar genetik ilminin, cevher ilminin başlıca iddialarıdır. Suyun akabilme özelliğini, ateşin yakma kabiliyetini onların elinden almak, onları su ve ateş olmaktan mahrum etmek, yani yok etmekse; insanın da elinden güzelliği farketme ve ona tutulma kabiliyetini almak, insanı yok etmek demektir. Onun bu derdini tedavi etmek için tek ilaç, yine aynı derdin kendisi olabilir. Bu meseleyi gerçek anlamda da ele aldığımızda, tamamen doğru olduğunu görürüz. Çünkü tıpta, hastalığı ortaya çıkaran sebebi bilmeden tedavi etmek mümkün değildir.

*Ancak sebab-i karârım oldur
Ârâm-i dil-i fikârim oldur.
Onunla edin bu derde melhem...*

Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu derdin dermanı yine bu derdin kendisidir. Yani bu yolda kurban olmaktır. İnsan güzellik yolunda fedakâr olmayı, kendisini kurban vermeyi becermelidir. Fuzûlî, bu iddiası ile insanlara başkasının yolunda yanma dersini öğretir. Çünkü bu ders, insanı, insanlığın fevkine yükseltir.

Fuzûlî’nin büyüklüğü de, bize insanüstü görünen fedakârlığı da, ölçüye sığmayan insanseverliği de işte bundandır.

Bu bakımdan Fuzûlî, her zaman yeni, her zaman çağdaştır. Manevîyat büyüklüğü, başkasını düşünmek zorunluluğu, başkasının yolunda kurban olmaya

hazır bulunma duygusu, çağdaş insanın karşısında duran en büyük ve en mühim meselelerden biridir. Belki de birincisidir. “Biz muasır gençliğe Fuzûlî’nin hangi yönünü öğretilim?” diyen çağdaş Türk âlimine üç cevabımız şudur: “Biz Fuzûlî’nin yalnız bugün için değil, gelecek zamanlar için de farz olan, güzelliği kıymetlendirme ve onu koruma, güzel vatanımız ve güzel medeniyetimiz uğrunda mücadelecili olma bilincini gençlerimize verebilmiş isek, bu az şey midir?”

Böyle olduğu hâlde biz hangi hakla “Fuzûlî eskimiştir, onun fikirleri ölüdür” diyebiliriz? Hayır, o her zaman canlıdır. O, yalnız bugün için değil, yarın için, bin yıl sonrası için de canlıdır. O, bizim torunlarımızın ve onların çocuklarının da çağdaşıdır. Yeryüzünde ne kadar yücelme aşkı, hayal varsa, Fuzûlî de vardır. Yalnız alçaklık, rezalet, kabahat ve cehalet dünyasında Fuzûlî yoktur. Çünkü büyük Fuzûlî, cehaletin, kabahatin ve rezaletin zıt kutbunda durmuş, güzellik âleminin bülbülü olmuştur. Fuzûlî’nin ölümünden 300 yıl sonra, Fuzûlî’nin zıt kutbunda duran, maksatça onunla aynı, hedefçe ayrı olan büyük bir sanatkar dünyaya geldi... Bu büyük şair, eline kamçı alıp rezalet ve cehalet dünyasını yermeye başladı. Bu, heykeli halkımızın kalbinde yükselen mizah şairi Mirze Elekber Sabir idi.

Fuzûlî ve Sabir! Başka başka kutuplarda duran fakat aynı maksadı taşıyan iki azametli zirve!

Her ikisinin de ideali güzellik idi. Fakat Fuzûlî, güzelliğin kendisini terennüm etmekle, Sabir ise nadanlık ve cehaleti yermekle güzellik idealine kavuşmak istiyordu. Çünkü çirkinliği yermek, güzelliği övmek demektir!

Fuzûlî aşkını, Sabir nefretini yazmıştır. Aşkın zıttı nefret, nefretin zıttı ise aşk oduğu gibi, Sabir’in nefreti Fuzûlî’nin aşkı, Fuzûlî’nin aşkı da Sabir’in nefreti idi. Böylece, Sabir Fuzûlî’den ayrıldığı noktada aynı zamanda onunla birleşir. Zincirin orta halkaları değil, her zaman uç halkaları birleştiği gibi, tezatlar da birbirini inkâr etmiyor, tamamlıyor. Gece, gece ile değil, gündüzle; ölüm, ölümlle değil, hayatla bütünlük teşkil edip hayatı tamamlıyor. Kışı yermek, baharı övmek; geceyi yermek, gündüzü övmek demektir.

Bunun için de satirik Sabir, lirik Fuzûlî’dir. Bu iki büyük şahsiyet, vatanımızın bütünlüğüdür. Fuzûlî’ye Sabir’den, Sabir’e ise Fuzûlî’den yakını yoktur.

Sabir birçok mizahî mısrasını Fuzûlî'nin beyitleri esasında kurar, kalıpça onu taklit eder, mazmunca ayrı hedefi tuşlar. "Bakû Pehlivanlarına" adlı mizahi şiirinde şair, Fuzûlî'nin,

*Könlüm açılır zülfü perişânını görcek,
Nitkim tutulur gönce-yi hendânını görcek.*

beyitine benzeterek:

*Könlüm bulanır küçede cövlânını görcek,
Nitkim tutulur herze vü hedyânını görcek.
Düşdün lotuluk meşkine, İslâma uyuşma
Öldür nerede olsa Müslümânını görcek.*

mısralarını kaleme alır. Bir başka örnek. Fuzûlî'nin,

*Dil verme gem-i 'aşka ki, 'aşk âfet-i cândır,
'Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cahândır.*

matlalı gazeline nazire olarak Sabir,

*Tahsil-i ulûm etme ki, 'İlm âfet-i cândır,
Hem akla ziyândır.
'İlm âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cahândır.
Marûf-ı zamândır.*

demmiştir.

Burada Fuzûlî'nin lirizmi ile Sabir'in mizahî birleşir. Usuller başka başka olsa da arzu bir, maksat birdir. Fakat Sabir'in gülüşünden gözyaşı dökülür.

Edebî eserde gülüş, zirvelere çıkmak, cemiyete yüksekte bakmak demektir. Yüksekte bakan ise etrafı bütün genişliği ve ayrıntıları ile görebilir.

O görür ve güler. Bu gülüş, gazabın ve hırsın ulaştığı son noktadır. Bu noktadaki gülüş ise gülüş değil, ağlamadır.

16. yüzyılın Fuzûlîsi kendi çağının gözyaşları ile ağlıyor iken, 20. asrın Sabir'i de kendi çağının kahkahasıyla ağlıyordu.

Her ikisi de halk sanatına bağlıdır. Fuzûlî'nin gözyaşları ağıtlardan, manilerden; Sabir'in gülüşü ise Molla Nasreddin fıkralarından gelir. Sabir'in yazdığı derginin adı da "Molla Nasreddin" idi. Molla Nasreddin ise tarihte bizim gülen fikrimiz, ağlayan hâlimiz idi.

4. Fuzûlî'nin Azameti

Yeri gelmişken, Türkiye'de *Varlık* Dergisinde yayımlanan "Yel Kayadan Ne Aparır" adlı makalede ileri sürdüğüm fikirleri biraz incelemek istiyorum.

Uzun süre Doğu edebiyatına, Doğu sanatına Avrupalıların gözüyle bakıp kendi sanatımızı Batı düşünce tarzı ile incelemeye çalıştık. Bence artık buna son verme vakti çoktan gelmiştir.

Fuzûlî'nin aşkını platonik aşk olarak adlandıranlar da konuya bu açıdan yaklaşmış ve yanılmışlardır. Prof. Memmed Cafer Caferov, "Fuzûlî Düşünür" adlı makalesinde şöyle diyor: "Acaba Platon olmasaydı, kanatlı kanatsız ruhlar hakkında fikirlerini söylemeseydi, Doğu şiirinin ruhu, fikir yönü ne ile tayin olunacaktı? Umumiyetle şunu söylemek gerekir; çağdaş Doğu'nun büyük bir kısmında edebiyat ilmi öyle bir seviyeye gelmiştir ki, şimdi artık eski Batı müstesrikliği, klasik Doğu şiiri, Doğu'nun edebî dehası hakkında verdikleri eskimiş, çiğnenmiş formüllerden tamamen ve kat'iyen vazgeçmelidir." (Uşakgeçneş, 1959, say. 29-30)

Yazar tamamen haklı. Doğu edebiyatını ve sanatını Batı düşünce tarzı ile anlamaya çalışmak, incelemek yeter! Doğu medeniyetini Batı'nın arşını ile ölçsek, ya onu tamamen inkâr etmeli, ya da hayırsever münasebet olursa, onu iptidailik ve basitlik mühürü ile damgalamalıyız. Doğu medeniyetini Batı arşını ile ölçmek, Azeri Türkçesiyle yazılmış bir kitabı Fransız lügati ile anlamaya benzer. Yahut da mesafeyi uzunluk ölçüsü ile değil, ağırlık ölçüsü ile ölçmeye benzer. Halbuki her sistemin kendi dahilî dilini, mantığını bulup onu yalnız o dilde, o mantıkla izah etmek gerekir. Elbette, burada Batı düşünce tarzını ve ölçülerini inkâr etmek fikrinde değilim. Fakat her ikisini de kendi ölçüsüyle ölçmek taraftarıyım! Her ikisini de kendi ölçüsü ile ölçersek, onları doğru dürüst değerlendirmiş oluruz. Avrupa, Doğu'dan alıp götürdüğünü aynen bırakmıyor, onu değiştiriyor; kendi ruhuna, düşünce tarzına ve kendi maneviyatına uygun hâle getiriyor. Doğu ise, çoğu kez Avrupa'dan aldığıni değiştirmiyor, kendini ona uygun hâle getirmeye çalışıyor.

Hiçbir Doğu halkı Avrupa'nın edebiyat ve sanat başarılarını görmezlikten gelemmez. Fakat onları özleştirmeyi başarmak gerekir. Aksi takdirde o halk, Avrupa'dan aldığı tesir sonucunda kendini yitirir ve kendi varlığından vazgeçmek zorunda kalır.

Biz Beethoven'ı, Bach'ı, Çaykovski'yi, Schumann'ı, Wagner'i sevmeliyiz. Fakat onları taklit etmemeliyiz. Bizler kendi folklorumuzu, kendi senfonimizi yazar ve bu yolla da dünya sahnesine çıkarız. Makamların her birisi ayrı birer senfonik eser değil mi? Biz notaları Avrupa'dan aldık. Peki, udu, tarı, zurnayı dünya sahnesine çıkaramaz mıyız? Üzeyir Hacıbeyli "Köroğlu" operasında, senfoni orkestrasına **karazurna** ile **tarı** getirdi ve onu tüm dünyada seslendirdi.

Biz yalnız bu yoldan gitmeliyiz. Bu manada İsmet Zeki Eyüpoğlu'nun *Varlık Dergisi*'nde yayımlanan "Ölü Edebiyat" makalesine kesinlikle katılamıyorum.

"Şeb-i Hicran" manzumesinde Fuzûlî hakkında şöyle yazmıştım:

*Dayandı gözündü min kan, min kada'
Arzu deryasında bir yelken oldun.
Zaman başkasını yandıranda da
Aışan o oldu yanan sen oldun.
Ağladın, yayıldı sesin her yana,
Bülbül bahçelerde öttü dediler
Gelende Mehmed geldin cihana,
Gidende Fuzûlî gitti dediler.*

Evet, babası ona Muhammet adını vermişti. Fakat Dede Korkut an'anesine sadık kalarak o, kendi adını kendisi koydu. Kendisini Fuzûlî olarak adlandırdı. Muhammetler çoktur; fakat Fuzûlî'nin büyüklüğü hiçbir sınır tanımaz. Bu büyüklük ölçüsüzlüktür, sonsuzluktur. Çünkü Fuzûlî'nin manevîyatına yalnız bir millet, yalnız bir dünya değil, bütün kâinat sığmıştır. Fuzûlî'nin manevîyatı geceli gündüzlü bir dünya, aylı yıldızlı bir kâinat, kederli sevinçli bir âlemdir. Bu âleme başvurmak, bu dünyayı tanımak ve bu kâinatın sırlarına vâkıf olmak zordur, hatta imkânsızdır.

Ben her zaman onu tanımak için can attım. Fakat kendi acizliğimi hissedip hep bu fikrimden vazgeçtim. Ne yapabildim ki, bu deryanın bir tek damlasına battım ve yüzüp sahile çıkamadım. Daima meçhul, bilinmeyen şeyler insanda büyük merak doğurur. Belki bu meçhullüğün sonucudur ki, dünyanın en bilgin,

en akıllı, en arif insanları daima bu büyük sanatkarı öğrenmeye ve anlamaya can atmış, fakat onun sırlarına hiç kimse tam manasıyla vâkıf olamamıştır.

Bugün, ilmî gelişmelerin ulaştığı şu noktada, kâinat ve onun sırları insan karşısında bir mucize gibi durmuyor mu? Bugün insan Ay'a gidiyor. Ay'dan başka gezegenlere köprü kurmak istiyor. Neden? İşte, meçhuller ve bilinmeyenler daima insanların karşısında bir soru olarak durmuş, insan bilinmeyenleri aydınlığa çıkarmak yolunda yücelmiştir. İnsan ve kâinatın karşı karşıya durduğu gibi, bugün Fuzûlî'nin sanatı ve sanattaki merzesi de bizim karşımızda bir soru olarak duruyor. Biz bugün "Seyr eyle mekân-ı lâmekânı" diyen Fuzûlî'yi ilmin bugünkü seviyede yeniden öğrenmeye çalışıyoruz.

*Eyvân-ı sipirde seyyâre
Min min göz açıbdır intizâre*

diyen şair, bizi, gökte göz açıp yolumuzu hasretle bekleyen binlerce yıldızın keşfine çağırır:

*Bilmek gerek onu kim cevâhir
Ne genc-i nihândan oldu zâhir?
Ne dâiredir bu devr-i eflâk?
Ne zâbitedir bu merkez-i hâk?
Cisme arâz-i kim etdi kâim,
Nâre neden oldu nur lâzım?
Her hilkate gerçi bir sebep var
Aya sebebi kim etdi izhâr?
Ger kaf ile nun'dan oldu âlem
Aya neden oldu kaf u nun hem?
Bîhude değil bu karhane,
Bîfâide gerdiş-i zemâne.*

Büyük şairin 16. asırda yönelttiği bu sorular, 20. asırda henüz cevap bulamamış, tamamen aydınlatılamamıştır. Bütün kâinatı manevîyatından geçiren, onu kendisinde bulan maddî âlemin sorularına cevap arayan ve onu idrak etmek isteyen bir şairi anlamak, öğrenmek için biz yalnız edebiyatı değil, tabiat ilimlerini, felsefeyi, psikolojiyi, tıbbı, kısaca çağdaş ilimlerin vahdetini derinden bilmeli, ancak bundan sonra Fuzûlî'ye dönmeliyiz. Fuzûlî'nin sesi bütün zamanları aşarak;

bizi doğruluğa, dürüstlüğe, sadakate, adalete, büyüklüğe, ulviyete ve temizliğe çağırır. O, bizimle birlikte yaşıyor. Fuzûlî, sözlerinde yaşayan, duygularında feryat eden insanlar insanı, şairler şairi ve arifler arifidir.

Şairler var ki, biz onları beğeniriz. Şairler var ki, onlara tutulur, onları severiz. Şairler de vardır ki, biz onların karşısında donar, heykelleşir, ifadelerinin tılsımına kapılırız. Fuzûlî'nin söylediği gibi, "*Suret-i hâlim gören suret heyâl eyler meni.*"

Fuzûlî'nin şiirinin en güzel tahlili onun karşısındaki hayretimizdir. Hayret sükut etmektir, tılsıma düşmektir. Fuzûlî'nin sanatına, Fuzûlî'nin hatırasına en büyük hürmet, bizim hayretimiz ve bu hayretten doğan sükutumuzdur.

Türk Edebiyatı Dergisi,
Sayı: 39, 40, 41, 1977.

DEDE KORKUT'U OKURKEN

"Dede Korkut Kitabı'nı ömrüm boyunca tekrar tekrar okudum. Her defasında bu kitaptan önceleri görmediğim, duymadığım yeni manaların, yeni fikirlerin ve hislerin alevine büründüm. Bu kitabı, Oğuz atalarımızın hayat kitabı olarak mı, kahramanlık kitabı olarak mı, yoksa dünya görüşü kitabı olarak mı ifade edebiliriz? Bütün bunlardan önce, bizi hayranlığa sevkeden bu kitabın Azerbaycan'ın tabiatından, kuşlarının civıltısından, sularının şırıltısından, rüzgârlarının nağmesinden kopup gelen, ninni gibi şirin, tatlı tuzlu dilidir. Ulu ecdadımızın kopuzundan süzülen bu dil, nağme gibi şirin, gök gürültüsü gibi azametlidir...

Ben bu kitabın bazı önemli yönlerinden bahsetmek istiyorum.

Rus gezginlerinden biri daha inkılâptan önce şöyle yazmıştı: "*Azeriler, tabiatları itibariyle alıcınaptır, merttir, açıkaklıdır. Zihnî ve ahlâkî keyfiyetlere maliktirler.*"

Gerçekten de yiğit oğullar at sırtında doğmuş, at sırtında büyümüşler; at sırtında da iklimden iklime geç etmişlerdir.

"Dede Korkut" destanlarında Oğuz beylerinin manevî dünyasını, yiğitliğini, korkusuzluğunu, bunlarla beraber saflığını, acize el uzatmalarını, insaf ve vicdana dayanmalarını okudukça bu mertlik ve temizlik önünde secde etmemek mümkün değildir.

"Bamsı Beyrek" boyunda bir ülkeden başka bir ülkeye mal götüren bezirgânları Evnük Kalesi'nin adamları soyar. Bezirgânların büyüğü tutulur,

küçüğü soluğu Oğuz hududunda alır. Avdan sonra çimenlerin üzerinde dinlenen Pay Büre Bey'in oğlu bezirgânı dinler ve başındaki 40 yiğitle Evnük Kalesi'nin soyguncuları ile savaşmaya gider. Soygunculardan bezirgânların mallarını alıp geri getirir.

Bezirganlar bu iyiliğin karşılığını vermek için Pay Büre Bey'in oğluna geri getirilen mallardan istediğini almasını teklif ederler. Yiğit, tacir tüccar değildi ki kumaşa, altına, taş kaşa tamah salsın. Eroğlu er kendi yiğitliğine ve dede baba an'anesine uygun olarak atların içinde bir aygırı, bir altı kanatlı gürzü ve ak kirişli yayı seçer.

Bezirgânlar başlarını aşağı indirir. Bunu hisseden yiğit: "Çok mu istedim?" deyince bezirgânlar: "Hayır, ama bizim bir beyimizin oğlu vardır. Bu üç şeyi ona hediye götürüyorduk" derler.

Yiğit, "Beyinizin oğlu kimdir?" diye sorar.

Bezirgânlar, "Pay Büre'nin oğlu." derler. Ama onlar karşılarındakinin Pay Büre'nin oğlu olduğunu bilmiyorlardı.

Yiğit bu sözü duyunca atına kamçı vurup oradan uzaklaşır. Ertesi gün bezirganlar Pay Büre'nin huzuruna gelirler. Bey'in yanında oturan yiğidi tanıyıp durumu babasına anlatırlar. Baba sevinir ve tüccarlara sorar:

"Benim oğlumun yiğitliği kendisine ad koyacak kadar var mıdır?"

"Fazlasıyla var!" derler.

Pay Büre'nin kudretli Oğuz beylerini çağırır. Dedem Korkut gelir, oğlana ad koyar: "Ünümü anla Pay Büre'nin, Allah Teâlâ sana bir oğul vermiş, tutuversin... Karşı yatan kara dağlardan aşar olsa, Allah Teala senin oğluna aşıt versin. Kanlı kanlı sulardan geçer olsa geçit versin. Bunun adı Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun. Adını ben verdim, yaşını Allah versin."

Bamsı Beyrek bezirgânlardan dede babasının yiğitlik an'anesine uygun olarak armağan istediği gibi, Dedem Korkut da oğlana, yiğitliğine uygun ad verir: "Bamsı Beyrek."

Ulu ecdadımız Oğuzlar, doğan çocuğa derhal ad vermezlerdi. Onlar akidelerine göre, adı bağış almazlar, adı kazanırlar. Kendi marifeti ile ad

kazanamayan, ada lâyük değildir. Çünkü ad, marifetle doğrulanmalıdır.

Dede Korkut kitabı baştan başa hayata, ölüme, muhabbete, nefrete, iyiliğe, kötülüğe, dostluğa, düşmanlığa, cesarete, korkaklığa, ana yurda, ata ocağına, toprağa, tabiata, anaya ve evlâda felsefî bakış kitabıdır. Bir sözle bu kitap, eski Oğuzların manevî dünyasının aynasıdır.

Bu kitaba göre yalnız insanlara değil, insanlar arasındaki ilişkilere ve eşyalara verilen adlar da doğrulanmalıdır. Halk arasında dolaşan efsâneye göre, Dede Korkut dört adda hata yapmıştır:

Geline ayıran demedi, o Dede Korkut.

Ayrana doyuran demedi, o Dede Korkut.

İğneye diken demedi o, Dede Korkut.

Dikene söken demedi o, Dede Korkut.

Burada bir mühim meseleye dikkat etmeliyiz. Dede Korkut eşyalara sosyal hayattaki fonksiyonuna, insanlara ise ortaya koyduğu işlere göre ad verme prensibini gütmüştür.

Geline, baba ocağından koca ocağına geldiği için "gelin" adı verilmesine halk itiraz eder. Çünkü burada yalnız zahiri alâmet kastedilmiş, yaptıkları, konumu ise unutulmuştur. Burada geline, eşyaya verilen ad prensibi esasına göre ad verilmiştir. Gelinin yeni ocağa gelmesi onun bir günlük faaliyeti (yani göçmesi) ise asıl faaliyetinin anlamı, gelişle eski ocaktan yeni ocağın ayrılmasıdır. Bunun için de geline "gelin" değil, asıl faaliyetine uygun olarak "ayrılan", "ayıran" demek gerekirdi.

Sütün yağdan ayrılan kısmına ayran (ayrılan) denmesi onun görünen özelliğidir. Fonksiyonu ise insanı doyurmak özelliğidir. Bunun için de ona "ayran" değil, "doyuran" demek gerekirdi.

Batıcı özelliğine göre "iğ" (koku) sözünden hareket ederek iğneye "iğne" demek de onun şekli benzerliğidir. İğnenin başlıca özelliği dikmek olduğu için ona "iğne" değil, "diken" denmeliydi. Aynı zamanda dal üstünde dik durmak dikenin görünen özelliğidir, onun başlıca özelliği dikileni sökmek olduğundan, dikene "söken" demek gerekirdi.

Şimdi de insan adlarına bir göz atalım: Boğa ile doğuşup onu yenene boğa sözünden “Boğaç”, sınır bekçisine, vatanın sınırlarını gözlemek faaliyetine göre “beklemek” (gözlemek) sözünden hareketle “Bekil”, demir gibi sözünden hareketle “Demirgüç”, dözümlü (metin) sözünden hareketle “Dözen” vs.

Cemiyette içtimaî bakıştan doğan, insanlara yaptığı işe göre ad vermek prensibi, insanları birbirinden ayırma düşüncesinin bir sonucudur.

“*Kasıb (fakir) itinin adını gümüş koyar.*” atasözü ile milletimiz liyâkatsiz bir adama lâıyk olmadığı bir adın verilmesine karşı çıkmış, Korkut an’anesine sadık kalmak arzusunu dile getirmiştir.

Düşman Kazan Han’ın evini yağmalar, malını mülkünü, at sürülerini, cariyelerini alıp götürür. Bunu haber alan Han, düşmanın kapısına gelip ona der ki:

“Denliği altın ban evlerimi getirip durursan, sana kölge olsun. Ağır hezinem, bol ahşam getirip durursan, sene herçlik olsun. Gır igidle oğlum Uruz’u getirip durursan, gulun olsun. Tovla tovla şahbaz atlarımı getirip durursan, sene minet olsun. Garıcıg anamı getirip durursan, anamı vergil mana. Savaşmadan, vuruşmadan gayıdayım.”

Görüyoruz ki, Kazan Han evinden, hazinesinden, bol akçesinden, tavlâ tavlâ şahbaz atlarından, kısaca, bütün dünya nimetlerinden vazgeçer; yalnız annesinden vazgeçemez, düşmandan yalnız onu talep eder. Çünkü Oğuzlar için ana mukaddes, ananın hakkı da **Tanrı hakkı** olarak kabul edilirdi.

Destanda ağır yaralanmış kahramanın ilacı (Dirse Han Oğlu Boğaç’ın Boyu) saflık ve yücelik sembolü olan ana sütü ile zarifliğin sembolü olan dağ çiçekleridir.

Dede Korkut boylarında ozan (âşık) halkın başbileni, danışmanı ve aksakalıdır. Onlar yalnız halkın sevincine değil, derdine de ortaktır. “Dede” bizim dilimizde en değerli sözlerden biridir. Dede Korkut’tan sonra gelen bir çok muhterem âşık “Dede” mahlasını taşımıştır. Şimdi Göyçe çevresinde Âşık Alesker’e “Dede Alesker” de denir. Dede Kasım, Dede Kerem, Dede Emrah, Dede Şemşir adlarında da aynı özelliği görmek mümkündür.

Destanda olaylar Azerbaycan’da cereyan eder ve Oğuzların Gürcü, Ermeni ve Abhazlarla komşu olduğu anlaşılır. Olayların cereyan ettiği yerler Berde’nin, Gence’nin, Derbend’in, Elince Kalesi’nin ve Göyçe Gölü’nün çevresidir.

Destanların sanat değerini ve bunu yaratan milletin Azerbaycan’da çok eski devirlerde ortaya çıktığını, yaşadığını gösteren İngiliz filologu Geoffrey Lewis şunları yazıyor: “*İslâm tarihinden çok önce meydana getirilen bu destanlar, göçebe Oğuzların hayat tarzı ile İslâm medeniyetini birleştirir.*”

İngiliz âliminin belirttiği “İslâm tarihinden çok eski” ifadesi üzerinde düşünmek gerekir. Bu “çok” kelimesi milattan da önceye çıkmaz mı?

Dünya folklorunun incilerinden sayılan bu büyük eser yalnız kâmil ve büyük bir milletin tefekküründen, his ve duygularından süzölmüş olabilir. Manevî büyüklüğü ve saflığı anlatan bu eser, Oğuzların manevî dünyasının aynası, üstünde yaşadıkları toprak ise kendi kanları ile suladıkları aziz topraklarıdır.

Türk Edebiyatı Dergisi,
Kasım 1985.

BÜYÜK TÜRKÇÜ

Ben Alparslan Türkeş'in adını daha 1960'lı yıllarda duymuş, onun büyük ideali ve bu ideal uğrunda yürüttüğü şerefli mücadele ile yine o tarihlerde tanışmıştım. O yıllardan itibaren daima onun faaliyetini izliyorum, **Türkçülük**, **Ülkücülük** yolunda ne kadar çile ve işkence çektiğini öğreniyordum.

1977 yılında turist olarak Türkiye'ye gitmiştim. Alparslan Beyin daha o zamanlar, "Sovyet İmparatorluğu içinde olan esir Türklerin, Kremlin esaretinden er geç kurtulacağına şüphem yoktur." sözlerine ve onun bu yolda verdiği mücadeleye Türkiye içinde dahi alayla bakanlar vardı.

Ama zaman gösterdi ki, o, uzakgörüşlülüğü ile devrin önünde gidiyordu. Onun kendine ait, şahsî bir derdi yoktu. Kendini davasında öyle eritmişti ki, o, ömrü boyunca, bütün Türk halklarının çilesini yüreğinde yaşadı. Ben, birkaç defa onunla görüştüm, evinde misafir oldum; hangi büyük fikirler ve arzularla yaşadığına da bizzat şahit oldum. Bu büyük insanın, bu büyük Türkçü'nün vefatı, yalnız Türkiye'yi değil, bütün Türk Dünyası'nı sarstı. Bunun için de onun yası, büyük Türk Dünyası'nın yasıdır. Cesaretle diyebiliriz ki, altı Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, Türkeş Beyin şaheseridir. Geçen yılın Aralık ayında Ankara'da hastahane de yatarken, benim ziyaretime gelmişti. Bunun bizim son görüşmemiz olacağını nasıl bilebilirdim. Bugün ben, bir Türk olarak, bu büyük Türkoğlu Alparslan Türkeş Bey'in hatırası önünde saygı ile eğiliyor ve ona yüce Allah'tan rahmet diliyorum.

*Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı: 283,
Mayıs 1997.*

MANEVİYAT BAYRAĞI

Ben ömrüm boyunca yüceler yücesi, dahiler dahisi Fuzûlî'yi öğrenmeğe çalıştım, fakat beceriksizliğimi hissedip bu fikrimden vazgeçtim. Ben ne yapabiliyordum ki; bu sonsuz deryanın yalnız bir damlasında kayboluyordum. Her zaman meçhul ve gizli şeyler insan üzerinde büyük ilgi doğuruyor. Aslında insanoğlu bilinmeyenleri bilinir hâle getirme, saklı olanları aydınlığa çıkarma yolunda mücadele etmiş ve yücelmiştir.

Bugün insan ve kâinat karşı karşıya geldiği gibi, Fuzûlî şiirinin sırrı ve cezbediciliği de asırlar boyunca öğrenilmesine rağmen, karşımızda bir soru olarak duruyor. Biz "*Seyr eyle mekân-ı lâmekânı*" diyen Fuzûlî'yi, ilmin bugünkü seviyesinde yeniden öğrenmeye çalışmalıyız.

*Bilmek gerek onu kim, cevâhir
Ne genc-i nihândan oldu zâhir?
Ne dâiredir bu devr-i eflâk
Ne cazibedir bu merkez-i hâk?
Her hilkâta gerçi bir sebep var
Aya sebebi kim etti izhâr?*

Büyük şairin 16. yy'da ortaya koyduğu bu soruların cevabı 20. yy'da henüz tamamen algılanamamıştır. İnsanlığı Tanrı'ya, sevgiyi dine çeviren Fuzûlî'nin sesi bütün zamanları aşarak bizi gerçeğe, içten bağlılığa, adalete, büyüklüğe, ulvîyete ve yüceliğe davet ediyor. O, bizimle beraber yaşıyor.

Sözün asıl manasında Fuzûlî, sözlerinde nefes alan, fikirlerinde yaşayan, duygularında feryat eden insanlar insanı, şairler şairi, bilginler bilginidir.

Şairler vardır ki, biz onları beğeniyoruz, şairler vardır ki, biz onları seviyoruz, şairler de vardır ki, biz onların sanatı karşısında sessiz kalıyor, heykelleşiyor,

sözlerinin tılsımına kapılıyor. Fuzûlî'nin kendisinin söylediği gibi, "Suret-i hâlim gören suret hayâl eyler meni." Böylelikle, Fuzûlî'nin şiirine, Fuzûlî'nin hatırasına en büyük saygı bizim hayretimiz ve bu hayretten doğan sessizliğimizdir.

Fuzûlî'yi araştıranların her biri, onun büyüklüğünü bir yönünde görmüşler; ben ise onun büyüklüğünü ilk önce dilinin sihri ile dünyadaki bütün Türk halklarını birleştirmesinde, bir ışığın başına toplamasında görüyorum. Fuzûlî'nin Azeri Türklerinin şairi olduğunu kim iddia edebilir? Hayır! O, hem Azeri, hem Türkmen, hem Kerkük, hem Özbek ve hem de Türkiye Türklerinin dâhisidir. Kısacası, Fuzûlî Türk halklarının kökü, biz ise onun dallarıyız. Ben hatta 1958 senesinde yazdığım, "Şeb-i Hicran" şiirinde bu konuya da değinmişim.

*Arzusunu, aşkını bulamadı hayatta,
Hayata güldüğünden ağlattı akşam sabah
Fuzûlî'yi hayat da.
Burda büyük derdimiz yadıma düştü benim.
Henüz birlik görmemiş benim büyük vatanım.
Gasbçılar elinde didildi, parçalandı,
Ancak serveti değil, yüreği de talandı.
Servet gitse gam değil, servet gelir yine de
Bu gamdır ki, milletin kalbine, aşkına da,
Diline, ruhuna da gasdedeler, ay aman!
Acıların, dertlerin hepsinden de bu yaman!
Bak böyle bir zamanda
Güneş gibi parlayıp kalktı göğe Fuzûlî,
Yaydı şafaklarını her ülkeye Fuzûlî,
Yüreklere kıvrılıp yenilendi acılar
Herbiri bir diyarda kalan kardeş bacılar
Fuzûlî'nin şiiriyle tanıdı birbirini.
O, yetirdi kardeşe kardeşin ellerini
Gönüllere bir umut, neşe verdi Fuzûlî,
Parçalanmış Türklüğü birleştirdi Fuzûlî.*

Çünkü o, zekâsıyla öyle bir yüksekliğe ulaşmıştır ki, Türk topluluklarınca bu yükseklikten görülüyor ve kullandığı ortak dil ile onları birleştiriyor.

*Şeb-i hicran yanar canım, döker kan çeşm-i giryânım,
Uyadır halkı efkânım, kara bahtım uyanmaz mı?*

*Değildim ben sana mail, sen ettin aklımı zail,
Bana ta'n eyleyen gâfil, seni görgeç utanmaz mı?
Fuzûlî rind-i şeydâdır, hemîşe halka rüsvâdır,
Sorun kim, bu ne sevdadır, bu sevdadan usanmaz mı?*

Anne ninnisine benzeyen bu mısralardaki dilin sihri ile dünyanın bir ucunda yaşayan bir Türk, diğer bir ucunda yaşayan başka bir Türkle aynı köke dönüp birbirilerini buluyor. Budur Fuzûlî şiirinin tılsımı, büyüklüğü ve kudreti!.

Bugün bu salonda iki Türk devletinin başkanlarını Süleyman Demirel'i ve Haydar Aliyev'i yan yana oturtan da Fuzûlî'nin sanatının kudreti, Fuzûlî'nin şiirinin dilidir.

Bugün dünyada var olan 6 Türk devletinin her birinin kendi devlet bayrağı vardır. Bizi birbirimizden ayıran sadece o bayraklardır. Fakat Fuzûlî öyle bir bayraktır ki, biz o bayrağın gölgesinde birbirimizden ayrılmıyor, aksine birleşiyoruz. Binaenaleyh, Fuzûlî bizim manevîyat bayrağımızdır. Son zamanlarda Türk devletleri birbiri ile dostluk ve kardeşlik anlaşmaları yapıyorlar. Bunlar hepimizi sevindiriyor. Fakat Fuzûlî'nin olduğu yerde bize hiçbir dostluk ve kardeşlik anlaşması gerekmiyor. Ben arzu ediyorum ki, Türk devletlerinin temsilcileri biraraya geldiklerinde bayrakların yerine masaya Fuzûlî'nin küçük heykelini koysunlar. Çünkü bayraklar ayırır, Fuzûlî birleştirir:

*Gölgende yaşadık şair, beş yüz yıl,
Yenilmez hiçbir zaman sanat bayrağın,
Milyon yıl geçse de sararan değil,
Senin söz gülşenin, senin söz bağın.*

*Ömrünü ahlakla vermedin bada.
Arzu deryasında bir yelken oldun
Zaman başkasını yandıranda da
Odlanan o oldu, yanan sen oldun.*

*Ağladın, yayıldı sesin her yana,
Bülbül bahçelerde öttü" dediler
Gelende Muhammed geldin cihana,
Gidende Fuzûlî gitti dediler*

İSTİKLÂL NAĞMEKÂRI

Türkiye Cumhuriyeti'nin "İstiklâl Marşı"nın şairi, büyük Türkçü, büyük vatanperver, büyük insan Mehmet Âkif, benim en çok sevdiğim üstat şairlerden biridir. Onun büyüklüğü, her şeyden önce fikir ve düşüncesinin, inanç ve şahsiyetinin büyüklüğünden ileri gelir. Ben onun hayat hikâyesini dikkatle okumuş ve her defasında da bu büyük insanın eğilmezliğine, akide ve fiiliyatına, kısacası, şahsiyetindeki bütünlüğe ve tamlığa hayret etmişimdir. Elbette fikir ve düşüncesi, fiiliyatı ve şahsiyeti büyük olmayan sanatkarın, sanatındaki büyüklüğe inanmak zordur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı devletleri, onların arasında da İngiltere ve Yunanistan fırsattan istifade ederek, Türkiye topraklarının büyük bir kısmını işgal ettiler. Memleketin bu ağır günlerinde Mustafa Kemal Paşa tarih sahnesine çıktı ve dışarıdaki düşmanlarla ölüm kalım savaşı başladı. O dönemde, orduda sıradan bir zabıt rütbesinde olan Mustafa Kemal, yalnız orduyu değil, bütün milleti ayağa kaldırdı. Onun askerlere söylediği **"Ya öleceksin, ya da gazi olacaksın."** şiarı dillere destan olmuştur. Bu ölüm kalım savaşına Çanakkale'de Türk ordusunun zaferi ile son verildi. Fakat bu çarpışmada Türk milleti 232 bin şehit verdi.

Bu zafer, yalnız Türkiye Türklerinin değil, bütün dünya Türklerinin gururuna ve sevincine sebep oldu. Bu galibiyet, birkaç Batı memleketi tarafından toprakları işgal edilmiş Türk milletine istiklâl getirdi. Büyük vatanperver Mehmet Âkif, bu büyük galibiyete bigâne kalabilir miydi?! Büyük Türk evlâdı Mehmet Âkif 1921'de milletinin "İstiklâl Marşı"nı yazdı. Aynı yılın Mart ayının on ikisinde marş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, o zaman Maarif Vekili olan Hamdullah Subhi Bey

tarafından okunur ve Meclisçe kabul edilir. Şiir okunurken bütün milletvekilleri ayağa kalkıp, büyük bir vecd ve heyecan içinde "İstiklâl Marşı"nı dinlediler.

Mehmet Âkif, bu şiirden kendisine verilecek olan telif hakkından imtina etti. "Safahat" kitabına bu şiiri koymadı. Bunun sebebini M. Âkif'e sorduklarında ise: **"Artık bu şiir benim değil, milletindir."** cevabını vermişti. Örnek gösterdiğimiz bu olay tek başına bile onun şahsiyetindeki büyüklüğün en güzel ifadesi değil midir?! Mehmet Âkif ölüm döşegindeyken, yakın dostları onu görmeye gelmiş. Bu görüşmede dostlarından biri ona sormuş:

"- Üstat, bu marştan daha kuvvetli ikinci bir İstiklâl Marşı yazabilir misiniz?"

Hasta şair derhal yatağından kalkıp demiş:

- Allah bir daha bu millete İstiklâl Marşı yazdırmasın! Amin!"

Ben, pek çok halkın millî marşını okudum. Bütün varlığımla diyebilirim ki, dünya halklarının millî marşları içerisinde Mehmet Âkif'in kaleme aldığı "İstiklâl Marşı"nın bir benzeri daha yoktur. Bu eser, dünya şiir sanatındaki vatanperverlik duygularının en güzel ifadesidir. Bu küçük şiir parçasında hedefe ulaşmayan boş bir mısraya rastlamak mümkün değildir. Bu şiir, bir milletin istiklâl uğruna verdiği mücadele ateşin sözlerle mısralara nakşedilişidir. "Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl" mısraının mana kapısını aralayabilmek için büyük yol geçmiş, asırları aşmış olmak ve Türk milletinin hem maddî, hem de manevî tarihini iyi anlamak gerekir.

Bu mısraın manasını açmak için, derinden derine düşünür ve büyük şaire hak veririz. Gerçekten de istiklâl, tarih boyu Hakkâ secde kılan **Türk milleti**'nin tabîi hakkıdır. Çünkü o, hiçbir zaman başkasının hakkını çiğnememiş, hiçbir milletin karşısında eğilmemiş ve öz hakkı uğrunda daima savaşmıştır.

Birkaç Batı devletinin, Türkiye'yi bir devlet olarak haritadan silmek istediği zaman Mehmet Âkif, Batı'yı **Sinesi iman dolu** milleti ile mukayese ederek diyor:

*"Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var"*

Burada şair, istilâcı Batı'nın çağdaş silahlarına karşı **Türk milleti**'nin akide ve iman dolu göğsünü koyar ve demek ister ki, senin ne kadar dehşetli silahların olsa bile, büyük imanın olmadığına göre, benim karşımda mağlûbsun! Çünkü benim **iman dolu sinem**, senin karşına çektiğim en itibarlı serhaddimdir.

*"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım
Yırtarım dağları enginlere sığmam, taşarım."*

Yeryüzünde ne kadar **Türk** varsa, bu şiirde yaşayacak ve bu şiir, milletin kulaklarına onun yiğitliğini, korkusuzluğunu, iradesini, ahlâkını, dünya görüşünü fısıldayacak. Çünkü bu şiir millete kimliğini, millî varlığını, üstünde yaşadığı toprakların ona hangi kanlar pahasına malolduğunu hatırlatır:

*"Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı
Düşün altında binlerce kefensiz yatanı."*

Bu iki mısra, kendini Türk adlandıran herkes için hayat gayesi olmalıdır. Toprak altında **binlerce kefensiz yatan** şehit, onların Allah huzurundaki yeri ve vatan karşısındaki hizmeti Âkif'in "Çanakkale Şehitlerine" adlı başka bir şiirinde daha keskin ve daha bedîî bir tarzda kaleme alınmıştır. O, bu şiirinde, gökten Türk tarihinde büyük iz bırakmış ecdatları indirir ve onları şehidin alnından öptür.

*"Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın"*

diye şehit na'sının tarihten de büyük olduğunu ve onun tarihe sığmadığını ne kadar güzel ifade etmiş. "Şehidi nereye gömebiliriz?" sorusuna cevabı ise şöyledir:

*"Ey şehid oğlu, şehid, isteme benden makber
Sana aguşunu açmış duruyor peygamber."*

Böylelikle şair, şehide yalnız dinimizin, imanımızın elçisi peygamberin kucağını lâayk görüyor.

Buna sadece şiir diyemeyiz. Buna vatan, millet uğruna her türlü fedakârlığa hazır olan, hayatın manasını vatana ve millete hizmette gören bir büyük insanın kalbindeki duyguların taşan seli diyebiliriz.

Ben, büyük şair, büyük vatandaş ve vatanperver Mehmet Âkif'i bu türlü tanımış, bu türlü sevmiş ve şiirlerini her okuyuşumda onun hatırası önünde başımı eğmişimdir.

Zaman Gazetesi
30 Aralık, 1997

İMAN ŞAİRİ

Yahya Kemal'in annesi, son derecede imanlı bir kadın olduğundan, evlâdına küçük yaşından itibaren iman terbiyesi vermiştir. Şairin kendisi ise, bu hususta şöyle diyor:

"Benim hem dinî, hem millî terbiyem üzerinde daha şiddetle çalışan annemdir. Annem dini bütün bir Müslümandı. Muhammediyye okur, bana Kur'an'ı öğretirdi."

Sonraki zamanlarda Paris'te okurken, Fransız inkılâpçılarından etkilenen Yahya Kemal'de dine karşı bir şüphe uyanır. Bu kuşku ve tereddüt, birkaç yıl devam eder ve ona azap vermeye başlar. İçinde iki duygu, iki fikir karşı karşıya gelir; bir tarafta ceddinden gelen hafiza, diğer tarafta ise, sonradan edindiği yabancı fikirler...

Vatanına döndükten sonra, dışarıdan gelen yabancı düşünceye atalardan gelen hafiza üstünlük sağlar ve şair imanını tazeler. Aslında bu dönüş, kolay da olmamıştır.

Bu, yaratılıştan ve derin düşünceden gelen tabii ve bilinçli olarak kendini derketme süreci idi. O, uzun yıllar milletin geçip geldiği kahramanlık tarihini öğrenir ve düşüncelerini muhakeme terazisinden geçirir. Bu milleti millet yapan, kudretli devletler kurmağa sevk eden, Batı'nın Haçlı savaşlarının önünü kesmeyi başarmasını sağlayan, nihayet Büyük Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra da Çanakkale'de nice Batı devletinin saldırısından zaferle çıkan hangi kuvvettir? Türk askeri, hangi iç kuvvetinin sayesinde "Ya şehit, ya gazi!" diye ölümün üzerine gidiyor göz kırpmadan şehit düşüyor ve ölümüyle millete zafer kazandırıyor?!

Bu fikirler silsilesinde o, millete zafer kazandırmak uğruna, hayatını hiç sayarak şehit düşen askerin imanı karşısında saygıyla ve hayranlıkla başını eğerek ve Yavuzların, Kanunîlerin, Fatihlerin büyük devletleri, bu iman sayesinde kurduklarına inanır. İşte bu sorular silsilesinin düğümlerinin birer birer çözülmesiyle onun şüpheleri de aydınlığa kavuşur. Şairin kendisi, bu konuda şöyle yazıyor :

"Çeşitli hayat hadisesi zaman zaman benim imanımı sarsmıştır. Beni imansızlıktan kurtaran ve öz tanrısına bağlayan yine Türk milleti olmuştur. Çünkü bu kadar büyük bir milletin inandığı Allah'a ve dinine inanmamak imansızlık olur."

Bu sözler, imana bilinçli olarak dönen büyük bir insanın samimî itirafıdır. Çünkü o, bütün varlığı ile inandı ki, bir milletin taptığı, uğrunda gaza bayrağı taşıdığı ve milyonlarca şehit verdiği bu imandır. Bu iman, ülkeler feth etmiş, bize vatan kazandırmış ve bu vatani cihana sığmayan abideleri ile süsletmiştir. Öyleyse zaferlere imza atan ve muhteşem abideleri ortaya koyan imana inanmamak, milyonlarca şehidin ruhunu rencide etmek ve kendimizi küçük görmek demektir.

Bu noktada okuyucu bana şöyle sorabilir :

"İslâmiyet'ten önce de büyük imparatorluklar kurmuş olan Göktürkler ve ondan öncekiler hangi kuvvet sayesinde dünyanın en kudretli devletlerini kurabilmişlerdir?" Ben de bu soruyu şöyle cevaplamak istiyorum:

"Yine toprağa, vatana ve millete olan iman kudreti sayesinde... Göktürkler zamanında, Rum misyonerlerinin, 'Hristiyanlığı kabul edin' teklifini Göktürklerin reddetmesinin sebebi: Hristiyanlıktaki üç İlâh anlayışıydı. Çünkü Göktürklerin mukaddes kitabı olmasa da, onlar tek İlâhlılığı kabul ediyor ve Göktenrı'ya inanıyorlardı. Göktürklerde bu tek İlâhlılığın yanı sıra ahlâk, namus, nizam ve intizam gibi değerlerin törelerdeki ehemmiyeti ve vatan duygusunun kutsallığı gibi kavramlar İslâmiyet ile bağdaşıyordu. Bunun için de Türkler, Miladî 9. asırda tereddütsüz İslâmiyet'i kabul ettiler. Demek ki, Türk milleti hiçbir zaman dinsiz ve imansız olmamıştır."

Yahya Kemal, vatanına döndükten sonra, büyük sultanların ruhu ile yoğrulmuş Topkapı Sarayı'nı büyük bir gururla gezerken kulağına Kur'an sesi gelir. Bu sesin nereden geldiğini yanındakine sorar. Ona, bu sesin Hırka-i Saadet dairesinden geldiğini söylerler ve anlatırlar: Yavuz Sultan Selim, halifeliğinin

alâmeti olan Hırka-i Şerifi, Sancak-ı Şerifi ve başka kıymetli eşyaları Mısır'dan getirmiş, sarayın yüksek bir mevkisine yerleştirmiş ve burada gece gündüz Kur'an okunmasını emretmiş. Bu işe 40 hafız tayin olunmuş. O günden, bu güne kadar bu dairede 40 hafız sırayla durmadan Kur'an okuyor.

400 yıl boyunca sarayda süren çekişmelerin, ülkenin yaşadığı savaşların, isyanların ve saldırıların hiçbiri, bu zamana kadar Kur'an sesini susturamamış ve Anadolu'yu bize vatan yapmışsa, O ezeli ve ebedidir. Yahya Kemal, Türk sultanlarının kudretini, yenilmezliğini ve Türk milletinin büyüklüğünü bu imanda gördüğü için, Mehmetçiğe müracaatla, *"Alınır kale mi göğsündeki kat kat iman?"* der.

Bu mısra, büyük Âkif'in "Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var." mısraına nasıl da uygundur! İman şairleri, bu imanda kucaklaşıyor ve aynı imanı paylaştıkları için bütünleşiyorlar.

Yahya Kemal, milleti derketme basamaklarından geçerek imanını bulmuştur. Daha çocukluktan itibaren, onun kalbinde derin izler bırakan Kur'an sesleri, Türklükle Müslümanlığın birleşmesinden doğarak, düşünce ve iman seviyesine yükselmiştir.

Yahya Kemal Türklüğü Müslümanlıktan, Müslümanlığı Türklükten ayırmıyor; onları bir bütün olarak ele alıyor ve tam bir millet gibi yetişmemizin asıl sebebini dinimizde görek şunları yazıyor:

"Bugünkü Türk ataları, havası ve toprağı Müslümanlık kokusu ile dolu semtlerde doğmuşlar. Doğarken kulaklarına ezan okunmuş. Evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler görmüşler. Mübarek günlerin akşamlarında, bir minderin köşesinde okunan Kur'an'ın sesini duymuşlar. Bayram namazlarına babalarının yanında gitmişler. Camiler içinde şafak sökerken tekbirleri dinlemiş, dinin bu merhalelerinden geçerek Türk olmuşlardır."

"Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiiri, taşlardan örülmüş cami'ye sözlerden örülmüş muhteşem bir abidedir:

*"Büyük Allah'ı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı tekbir okuyor tek bir ses."*

Camide Allah'a dua eden binlerce ses birleşip bir sese dönüşürken şair, *"Ulu mabedde karıştım vatanın birliğine"* diyerek vahdeti, bu birliği alkışlıyor. Bu mısralarla o, yalnız camide değil, tüm Türk dünyasında aynı dile, aynı dine sahip olan ve aynı duâyı zikreden Türklüğün birliğini diliyor: **Tekbir okuyor tek bir ses.** Bunu o, açık söylemiyor. Ama mısranın fikir yükü, o kadar ateşli ve ağırdır ki, bunu okuyan herbir imanlı ve namuslu vatan evladı, mısradaki ateşi ayıklayıp içinden bu közü çıkarabilir.

Onun şiirlerinde ses, sözlerin örgüsü, kural ve ahenk müziğe dönüşüyor. İşte budur, büyük şairin sıradan bir hayat olayını, sanatın eşsiz dili ile evrenselleştirme ustalığı!

Yahya Kemal'in, ahengi yaratma noktasında, musiki kulağının çok güçlü olduğunu görürüz. Bunu, biz onun şiirlerinde ve kelimelerin dizilişindeki ahenkte de görüyoruz.

Ana dilinin âşığı olan şair, İstanbul şivesini daha çok sevmiş:

*"Emlâki olmayan kişiden bahtiyardır
Mey nuş edip de kendine hiç malik olmayan"*

Şair, aynı kökten olan "emlâk" ve "mâlik" kelimelerindeki ses ahenginden hareketle bu beyitte Fuzûlîce bir tezat sanatı yapmıştır.

Yahya Kemal, dili yontup, söz mermerinden heykeller yapan bir sanatçıya benziyor. Çünkü onun kaleminden çıkan kelime, sözlük manasından çıkarak mecazlaşıyor.

Ben, Yahya Kemal'i bir de şu yüzden seviyorum ki, o, **"Türkçe ağzımda anne sütüdür"** sözüne sanat hayatında sadık kalmış ve dilimizin bütün imkânlarını kullanarak, onu zirvelere taşımıştır.

Zaman,
5 Aralık 1997

İKİ ZİRVE KARŞISINDA DÜŞÜNCELER

*Biz dünyadan gider olduk.
Kalanlara selam olsun.*

Yunus EMRE

Bu, kendi **ben**'inden yükselen, kendisini gelecek nesillerin varlığında bulan, kendisine değil, bütün beşeriyete güvenen büyük bir insanın, hem de marifetin sözüdür. Bütün beşeriyet böyle düşünseydi, yaşamak ne kadar güzel ve ne kadar kolay olurdu.

Kendi **ben**'inden arınmak ve kendisini başkasında bulmak ne büyük saadettir! Kendi asrında, dönüp, gelecek asırlara selâm veren Yunus Emre'nin cismen kaç yıl yaşadığını bilmiyoruz. Ama bana onun yaşını sorsalar derim ki, yaşı, kendi asrı ile asrımız arasındadır.

Yunus, 700 yıl yaşamıştır. 700 yıl yaşayan insanın bundan sonra da beşeriyetin ömrü kadar yaşamak hakkı vardır. Çünkü o, yalnız kendisinin, kendi halkının dertlerini değil, beşeriyetin, bütün insanlığın derdini çekti. **Bu yüzden de, yeryüzünde hayırhahlık, insanlık, hakikat ve marifet, güzellik ve neciplik varolduğu müddetçe, Yunus Emre de vardır. İnsanı yücelten bu güzel insanî keyfiyetleri anlayıp değerlendirmek var olduğu sürece, Yunus da var.**

Yunus Emre... Yunus...

Hayatı sevdi, fakat ölümden de korkmadı. Çünkü ölümden hayatın ölümsüzlüğünü buldu, hayatın yenileşmesini gördü. Çünkü hakikati ve marifeti dinler dini, şeriât ve tarikatı ise yalnız o ulu dine giden yol bildi.

*Şeriat, tarikat yoldur varana
Hakikat, marifet ondan içeri.*

Budur, büyük Türk ozanı, dedeler dedesi, müdrikler müdriki, ak saçlı Yunus Emre'nin felsefesi, hayatının gayesi.

Hakikati ve marifeti hayatın gayesi seçen bu dede şair "*Bir ben vardır bende benden içeri*" dediği zaman neyi kasdeder? **Ben**inden içeride olan o **ben** ne imiş acaba?

Hakikat ve marifet!

Hakikati ve marifeti, onu ihata eden etraf-ı muhitte, yani cemiyette bulmayanlar, her zaman kendi içlerine kapanmış, aradığını gönül dünyasında, hayal âleminde aramağa başlamışlardır.

Kendilerini muhite, cemiyete uygunlaştırmayı başaramayan, aslında istemeyen fikir adamları, kendi içinde yarattığı hayalî hakikat dünyası ile teskin olurlardı. İç dünyası ile dış dünyası, dildeki yalanla yürekteki hakikatin ebedî savaşında insan özünü ararken; bu zaman "*Nice olur azmi sefer?*"... "*Korku kıyamettedir, ya ben niçin kızarım?*"... "*Ademin toprağını dört ferişte götürdü, suyunu neden kattı?*"... gibi sualler karşısında durmak zorunda kalır.

Kendini arama yolunda insanın karşılaşacağı suâllerin cevaplarını, daha doğrusu cevabını Yunus "*Cümle Vücutda Bulduk*" şiirinde şöyle verir:

*Yedi yer, yedi göğü, dağları, denizleri,
Uçmağ ile tamuyu cümle vücutda bulduk*

...
*Tevrât ile İncil'i, Furkan ile Zebûr'u,
Bunlardaki beyanı Cümle vücutda bulduk.*

Demek büyük şair, cennet ve cehennemi ve dört mukaddes din kitabının manasını kendisinde bulur, insanı bunların hepsinin fevkinde görür. Bu manadan ve bu hikmetten habersiz olanlar hayat kavgasında kendi **ben**'lerini öne çıkarır, başkasını düşünmez, daha çoğuna sahip olmak için can atar. Fakat nerede olursa olsun kalbinin derinliğinde bir ses ona haksız olduğunu söyler. İşte bu ses, Yunus dili ile diyecek olursak **ben**'den içerideki **ben**'in sesi, yani **hakikat ve marifetin sesidir**.

Yunus daima görünen **ben**'inin dili ile değil, göze görünmeyen, iç **ben**'inin, yani hakikat ve marifetin dili ile konuşup, bizi de kendisi gibi düşünmeye, kendisi gibi hikmet dili ile konuşmaya çağırmıştır. O sebeple onu tanımlarken **hakikat ve marifet nağmekârı** dersek, onun büyük şahsiyetler içerisindeki yerini tayin etmiş oluruz.

Hakikat arayışlarından yorulmayan bu büyük şair, gerçeği idrak etmek için alışıp yanmak marifetini ileri sürer, bu yoldaki azapları, ızdırapları saadet sayar:

*Aşk oduna var mı avez?
Ona yanan yandım demez*

"Yandım" diye feryat etmediği için ulu şair: "*Cahil meni görebilmez.*" der. Çünkü cahil yalnız gözle görünenleri görebilir. İçten yananları ve bu yangını saadet bilip, feryat koparmayanları, elbette cahil göremez. Çünkü onun gözleri alelâde gözlerdir. **Alelâde gözle içi, manevî dünyayı görmek mümkün değildir.** Bunun için akıl, idrak gözü, basiret gözü gerekir. Âşıkın iç yangını, yalnız aşığın kendisi gibi yananlar, dışı değil, içi görmesini başaranlar görebilir. Şair: "*Gözsüz meni kim görer?*" dediği zaman, içi görmesini başaran basiret gözünü, akıl ve idrak gözünü kaseder.

Dışarıdan görünmeyen gönül yangını, öyle mukaddes, öyle ulu bir yangındır ki, gözle görünen güneş bile ona pervanelik eder:

*O meclis ki bizde vardır orda ciğer kebab olur
O, şem'a ki bizde yanar ay u güneş pervanesi.*

Şairin, hakikat aşkına yanan yüreklerin yangınına hangi mertebeye çıkardığına bir bakın?! Böylelikle büyük duygularla, büyük fikirlerle yaşayan büyük şair, kendisinden sonraki nesilleri anlamağa ve anladığının oduna yanmağa çağırır.

*
* *

Yunus Emre'den 700 yıl sonra, Türk milletinin bağrından Âşık Veysel nalesi fişkırdı. XX. yüzyılda Âşık Veysel dili ile Yunus Emre konuşmağa başladı. Bu, yeni dünyanın yeni Yunus'u idi:

*Dalgın dalgın seyr eyledim dünyayı
Boyalar ne, çiçekler ne, koku ne?
Hûşdan başdan oldum mana arayıp
Görünen ne, gösteren ne, görgü ne?*

Her çiçekte, her boyada, her seste, her nefeste, her duyulanda, her duyuranda, her yolda, her yorumda, her söyleyende ve her söyletende mana arayan ve bütün bu düşüncelerinde yaratılanın ve Yaradan'ın, evvelin ve sonun sırrını izleyen bu halk şairi, ulu selefi Yunus Emre tefekkürü ile konuşmuyor mu?! Bütün bunlar Yunus'ta gördüğümüz hakikat arayışı değil miydi?!

Sanki Âşık Veysel'in çocukluk yaşlarında gözlerini yitirmesi de, kendi üstadının hakikî öğrencisi olmakta ona yardım etmişti. Yunus: "*Gözsüz meni kim görer?*", "*Cahil meni göre bilmez*" derken ona akıl, marifet ve mana gözü ile bakmayı tavsiye ediyordu. Gözlerini yitiren Âşık Veysel, talihin ona verdiği bu cezanın karşılığını, dünyaya alelâde gözle değil, mana ve hikmet gözü ile bakmakta buldu. Yunus: "*Dünyaya hikmet gözü ile bak!*" demişti. Cismanî gözden mahrum olan, Veysel onsuz da dünyaya manevî gözle, hikmet gözü ile bakmağa mecbur idi. Baktı ve gördü... Veysel'in arayış yolundaki:

*Şekilsiz gölgesiz canlar, nefesler
Duyulan ne, duyuran ne, duygu ne?
Gelen ne, giden ne, yol ne, yorgu ne?*

sorularına Yunus gibi, büyük şairlerin çoğu da cevap bulamamıştı. Veysel de bulamadı. Ama bu cevapsızlığın kendisi, başka bir cevap idi... Onun için de Veysel: "*Hakikata giden iz belli değil*", "*Öz sabrım la teskin ettim özümü*" diye cevabı, idrak edilemezlikte bulur.

*Bitmedi dünyanın kuru davası
Çekil Veysel, bir küşe-yi Vahdete!*

"Küşe-yi Vahdet" ise, koca Şark'ın Celâlettin Rumi, Yunus Emre, Nesimi, Şems Tebrizi gibi birçok mütefekkirinin sığınak yeri idi. Onlar dünyaya vahdet gözü ile bakar, bu felsefi mektepte kendilerini teskin ederlerdi.

*Könlüme delisen demişem başdan
Üşümez borandan, ıslanmaz yaşdan*

*Boğulmaz denizden, yanmaz ateşden
Ateşi hem közü özünden olar.*

Boranda üşümeyen, suda ıslanmayan, ateşte yanmayan bu deli gönül, hakikat yolunun yolcusu olduğundan, ateşi ve közü de kendindendir. Çünkü gönül, bilmecelerle dolu dünyaya kendi içinden bakar. Çünkü asıl kavga, muhtelifiyol ve tarikatlarla dolu olan dünyada değil, dünyaya mana gözü ile bakan âşığın kendi içindedir. Çünkü âşığın **ben**'inden içeriye başka bir **ben** daha vardır.

İççe duran bu **ben**'ler birbirini tasdik değil, inkâr eder. Bu **ben**'ler, yüz yüze durup birbirine diş gıcırdatır. Bu **ben**'lerin birbirinin inkârında, insan duygularının tamlığını ve tabiatın vahdetini görürüz.

*Derdsiz âşık diyar diyar dolanmaz
Başının govgası özünden olar.*

Bütün bu ince noktalarda Veysel, Yunus'la nasıl da birleşiyor!

Türk halk şiirinin bu iki kocaman dağı, başka başka asırlardan bize seslenseler de, fikren ne kadar yakındırlar. Bu yüzden de Yunus zirvesinden Veysel, Veysel zirvesinden Yunus görünür.

Bütün bunlarla beraber Veysel, herhâlde kendi çağının evlâdı idi. Umumi noktada Yunus'la benzerlik gösterse de, birçok noktada dünyaya kendi gözü ile bakar, zamanı ile uyum sağlar. Bu bakımdan Veysel'in şiirinde hayatın nefesi daha boldur. Büyük üstadı gibi umumi insanlığı, asaleti bütün milletlere yayar, insanlık adına konuşur:

*İnsanlıktan uzak görünen işler
Bütün milletlere dert olup gider*

Âşık Veysel, dünyadaki haksızlıklardan ve kötülüklerden uzaklaşmanın yegâne çaresini toprağa bağlanmakta ve insanı yücelten çalışmaya sarılmakta görür. Âşığa göre toprak, bütün dertlerin dermanıdır. Çünkü toprak cömerttir. "Bir tohum verersen, o sana bir bostan verir." Demek ki insan için "topraktan sadık dost yoktur."

*Karnın yardım kazmaynan, belinen
Yüzün yırttım turnakiylen, elinen
Yine Beni karşıladı gül ilen
Benim sadık yârim kara topraktır.*

Bütün bu "Kötülüklerin" mukabilinde, toprak, daima iyilik eder, insanı giydirir, yedirir, içirir, yüceltir.

Böylelikle, reel manada ele alınan toprak, iyilik kudreti ile ilahileştirilir; toprakla çalışmanın birliğinden insan saadeti yaratılmış olur. Onun için de toprak, onun kadir kıymetini bilen insanın sadık dostudur. Onun içindir ki, yeryüzünde başına bin bir türlü belâ gelen insan, yalnız toprağın koynunda dinlenebilir. Bu noktada da Veysel, büyük üstadının sesine ses verir.

Türk halk şiirinin bu iki ulu dağının bağrından akan çeşmelerin billûr suyunun birer damlası olan Kurbanî, Ali ve Alesker gibi yüce dağlar yetiştiren sanatsever, kadirbilir Azerbaycanlılara sunmağı kendimize borç bildik.

*Veten Ocağının İstisi
Bakû, 1982.*

NİYAZI

Maestro Niyazi, 1960 yılından önce Filârmoni Orkestrası'na müdür olarak atanmıştı. O, bu görevi kabul ettikten sonra flarmoniye yenilikler getirme arayışına girdi.

Müzisyenler, besteciler, şairler ve yazarlarla görüş alışverişinde bulunarak yeni tezler ileri sürdü. O günlerde Maestro, beni telefonla arayıp yanına çağırırdı. Kendisiyle makamında görüştüm. Yeni görevinden dolayı onu kutlayıp başarılar diledim. Maestro Niyazi: *"Tek elden ses çıkmaz, başarı için elele vermeliyiz."* dedi.

Doğrusu, şaşırmıştım. Filârmoniye benim ne gibi yardımım dokunabilir? Hayretimi yüzümden okuyan Maestro:

- Filârmonide şiir geceleri düzenlemek istiyorum. Siz ne dersiniz? dedi.

Hemen cevap veremedim. Çünkü müzisyen ve dansçılar için açılmış bir kurumda şiir okumayı aklım almıyordu. Halkımızın şiir âşığı olduğunu, şiir günlerinde bizi saatlerce dinlediğini biliyordum. Ama bu "ama"yı açıklığa kavuşturmak istedim.

- Bilet satacak mısınız? diye sordum.

- Evet, bilet satacağım.

- Doğrusu halkın şiir dinlemek için bilet alacağına pek inanmıyorum.

- Ama ben inanıyorum. Şiir de bir çeşit musiki değil midir?

Sanatına ve şahsiyetine büyük saygı duyduğum, düşüncelerine inandığım bu sanatkârın sözlerine daha fazla itiraz edemedim.

O, biraz ileri giderek:

- Önce senden başlamak istiyorum, dedi.

Beni soğuk ter bastı, kekeleyerek:

- Beni sonraya bıraksanız, dedim.

- Yok öyle şey, git hazırlan. dedi.

Bu teklifi kabul etmek istemesem de, birşey söyleyemedim, ezile büzüle odadan çıktım. Birkaç gün sonra afişler asıldı. Belirlenen günler yaklaştıkça korkum artıyor, heyecanlanıyordum. Aslında en çok Maestro'nun benim sanatıma olan güveninden korkuyordum. İşte o gün geldi... Filârmoninin kapısında yüzlerce kişinin bilet aradığını görünce, kendime geldim. Beni odasında karşılayan Niyazi gülerek:

- Şimdi inandın mı? İki gündür odada oturamıyorum. Telefon açıp bilet istiyorlar. Demek ki teşebbüsümüz tuttu. Bu işi devam ettirmemiz gerekir, dedi.

Şiir gecesi başladı. Prof. Ekrem Cafer edebî kişiliğim hakkında kısaca konuşup sözü bana verdi. Şiir okurken benim gözlerim balkondan bana bakan ve alkışlarla ferahladığı açıkça yüzünden okunan Niyazi'de idi.

Geceden sonra Maestro birkaç şair dostumla beraber beni evlerine davet etti. Niyazi çocuklar gibi seviniyor, şiirler hakkında fikirlerini söylüyordu.

Bütün bunlardan sonra arkadaş olduk. Ayda en az iki kere ya bizde, ya onlarda, ya da ortak arkadaşımız Prof. N. Rızaoğlu'nun evinde görüşüyor, sanat ve edebiyat hakkında fikir alışverişinde bulunuyorduk. Toplantıların odak noktası her zaman Niyazi idi. Ama o konuşmaktan çok dinlemeyi severdi. Bizi dikkatle dinler, kendisini son derece sade gösterir, üstünlüğünü ve büyüklüğünü hissettirmemeye çalışırdı.

Niyazi'nin Üzeyir Bey hakkındaki düşünceleri hâlâ aklımdadır. O, Üzeyir Beyin büyüklüğünü, Azerbaycan profesyonel musikisinin esaslarını belirlemesinde ve bunların nasıl uygulamaya konulacağını bilmesinde görüyordu. Gaye bu "nasıl"ın araştırılması idi. O her zaman: *"Bunu bilmek için Üzeyir Beyin Azerbaycan Musikisinin Esasları kitabını incelemek ve bu konuda iyice düşünmek gerekir. Bu kitap yalnız bestekârların değil, bütün sanat ve edebiyat adamlarının başvuru kitabı olmalıdır. Çünkü bu kitapta sadece sanatın yolları ve kaideleri değil, görev ve amaçları da açıklığa kavuşturulmaktadır. Üzeyir Bey, sanatın büyüklüğünü halk hayatını*

etkileme derecesinde görürdü. O sanatı halktan, halkın fikir ve duygularından ayrı düşünemiyordu. Bunun en güzel örneği ise, onun eserleridir. Üzeyir Bey bütün varlığı ile kendi milletinin sanatçısı, hem de bütün insanlığın sevgilisidir.” diyordu.

Niyazi'nin, Üzeyir Bey hakkında söylediklerini, o zaman aynen günlüğüme geçirmiştim. Şimdi sayfaları karıştırırken, Üzeyir Beyin görüşlerinin tanınmış Bulgar yazarı Stanislav Sivriyev'in görüşleri ile aynı olduğunu görüyorum. Bu sebeple onun görüşünü de buraya aktarmayı gerekli görüyorum:

“Dünya, kendi toprağının kokusunu, kendi halkının ruhunu yansıtmayan yazarlara karşı kayıtsızdır. Gogol ve Dostoyevski'ye Rus yazarı dememek mümkün değildir. Exupery iliğine kadar Fransız'dır; Botev ve Zahari Jozef, Macar'dır. Bu özellik büyük sanatçılara aittir. Bunların dışında kalanlar, tüm yönleriyle kozmopolit, bileytaşı ile şekillendirilmiş ve ne kendi halkına, ne de dünyaya maledilmişlerdir.”

Tepeden turnağa kadar kendi halkının oğlu olan Üzeyir Bey, bu yönüyle aynı zamanda insanlığa da aittir. Niyazi de, Üzeyir Bey'e bu yönünden dolayı değer verirdi.

Ben “Muğam” poeması (manzumesi) üzerinde çalışırken birçok musiki ustalarına ve dolayısıyla da Niyazi'ye başvurdum. O, düşüncelerini açıklamak için saatlerce Üzeyir Beyin fikirlerinden örnekler veriyor ve bana muğamların özelliklerini ve Doğu'ya has bir musiki tarzı olduğunu anlatmaya çalışıyordu.

“Niyazi, halk müziğinin meselelerini bilirdi.” demek yeterli değildir. Halk müziği onun kalbinde çarpar, nabzında atardı. O, halk müziği ile yaşar, onunla beraber soluk alırdı. Ben, onun genç bestecilere verdiği öğütlerde defalarca bu konuya değindiğini gördüm.

Garip insandı bizim Niyazi... Onun ilgi alanı çok genişti. Edebiyata ve şiire eşdeğerde sevgi besliyor ve bu konuda duyulmamış fikirler ileri sürüyordu. Sporun, atıcılıktan yüzmeye, akrobasiye eskime kadar bütün çeşitlerini biliyor ve uluslararası sporcuların hayatı ile ilgileniyordu.

Niyazi, hem ana dilini, hem de Rus dilini çok iyi biliyordu. O, her zaman halk dilinden uzak sahte kitap dilinin aleyhinde idi. Bir keresinde yeni şarkıların

görüşülmesi için, birkaç şairi ve besteciye *Komünist* gazetesinin bürosuna çağırılmışlardı. Görüşme başlamadan önce, Niyazi gazetelerin dilinden şikayet edip birkaç örnek verdi. Gazetelerdeki bozuk, çarpık ve anlaşılmaz güç ifadelerin tercümeden gelen, dilimizin kurallarına zıt olan deyimler olduğunu ispatladı. “Böyle sahte deyimlerden kaçınmak ve halkın konuşma dilini korumak gerekir.” dedi.

Niyazi'nin konuşma sanatı, üslûbu ve telâffuzu, onu dinleyenleri hayran bırakırdı. Onun akıcı, yumuşak ve düzgün bir konuşma tekniği vardı. Sözlere, deyimleri zevkle seçer, sade konuşmaya ve cümlelere yabancı deyimleri katmamaya çalışırdı. Onun nutkunda güzel bir ahenk ve sır dolu bir melodi vardı. Niyazi, dünyada baş gösteren irili ufaklı bütün siyasî olayları bir diplomat gibi yorumlardı.

İyi hatırlıyorum. Türkiye'ye yaptığı yolculuktan yeni dönmüştü. Evinde görüştük. Türkiye'nin o zamanki siyasî durumunu öyle güzel tahlil etti ki, ben onun siyasî görüşüne, dünya olaylarını değerlendirme kabiliyetine hayran kaldım ve onun için, yukarıda belirttiğim “diplomat” sıfatını uygun gördüm. Niyazi kaşlarını çatıp: “Bizim hepimize dünya işlerinden doğru sonuçlar çıkartan, olayları doğru değerlendiren siyasî kültür de gereklidir. Siyasî kültürü olmayan, bu konuda yetişmeyen bir millet, ne kendisini anlar ne de yarımlara iyi bakabilir. Bence vatandaşlık görevi, siyasî kültürden başlar.” dedi.

O, bir sosyoloji uzmanı gibi Cumhuriyette cereyan eden olaylara kayıtsız kalmaz, ya resmî, ya da gayriresmî olarak derhal tepkisini gösterirdi.

Niyazi karmaşık bir yapıya sahipti... Sevincinde kederi, kederinde sevinci, öfkesinde sakinliği, sakinliğinde öfkesi yaşardı. Onu iyi tanımak, içindeki büyük fırtınaları bilmek çok zordu. Bunun için birçok insana anlaşılmaz ve tuhaf görünürdü. Aslında büyük yetenekler böyle olmuyor mu? Onun dilini, yüreğinden geçenleri hayat arkadaşı Hacer Hanım kadar bilen yoktu. Hacer Hanım, hayat arkadaşlığından çok, bir anne gibi onun nazını çekiyor ve her türlü özeni gösteriyordu. Biz her zaman bu büyük yeteneği koruduğu için Hacer Hanıma minnettarız.

Niyazi'nin en büyük hizmetlerinden biri de senfonik müziği icra etmesi idi. O, sohbetlerinde senfonik müziğin, geniş halk kitlesi tarafından gerektiği kadar anlaşılamamasının eksikliğini duyduğunu ifade ederdi. İsteği, bu anlaşılmazlığı

ortadan kaldırmaktı. Bunun için de şefi olduğu orkestrayla sık sık turnelere çıkar, Azerbaycan bestecilerinin senfonilerini, dolayısıyla senfonik şarkıları ve Bach, Beethoven, Çaykovski, Mozart gibi dahilerin eserlerini uzmanlara açıklattırır, sonra da bu eserleri çaldırır.

Ben onu, senfonik orkestranın şefliğini yaparken Şeki'de, Ağdam'da, Suşa'da izledim, seyirci ile nasıl ruh bütünlüğü kurabildiğinin şahidi oldum. Diğer hizmetlerinin yanında, bu özelliğinin de, onun sanat biyografisinde özellikle yer alması gerektiğine inanıyorum.

Her şeye ilgi duyan, çok yönlü hizmetlerde bulunan Niyazi, sahnede ise yalnız ve yalnız şef idi. Senfonik müziğin inceliklerinden anlamayan, fakat Niyazi'nin şefliğini seyretmek için konserlere gelen insanlar tanıyorum. Maestro'nun parmaklarının titreyişi, yüzündeki çizgiler, gözlerindeki ateş herkesi büyüler ve musikinin harikulâde dünyasına götürürdü.

"Köroğlu Üvertürü"... Niyazi, bu muhteşem eseri, marş düzeyine çıkarmıştır. Kim "Köroğlu Üvertürü'nü Niyazi'nin icrasında dinlememişse, eserin bütün inceliklerini yaşamamış, kavrayamamıştır. Üvertürü derinden anlamak, oradaki çılgin duyguları, sesler arasındaki sesleri dinleyiciye aktarmak için yalnız Niyazi yüreği, Niyazi çubuğu gerekir. Niyazi'nin yüreğinden geçmeyen üvertür, benim için tamam değildir. Büyük Üzeyir Bey "Köroğlu"yu Niyazi'nin çubuğu için yaratmıştır. Ben bu eseri defalarca dinledim. Yine her gün, her saat dinlemeye hazırım. "Köroğlu Üvertürü'nün sedaları altında büyük bir halkı, en büyük idealler uğrunda mücadeleye çağırmak mümkündür. Radyodan bu eseri dinlerken, kırlangıç kanatlı, kara elbiseli görünen Niyazi'nin musikinin tesiriyle damar damar olmuş yüzü, titreyen parmakları gözlerimin önüne gelir.

Son olarak şunu söyleyebilirim: Azerbaycan'ı Üzeyir Beysiz, Üzeyir Beyi de Azerbaycan'sız düşünmek mümkün olmadığı gibi, Köroğlu'yu Niyazi'siz, Niyazi'yi de Köroğlu'suz tasavvur etmek mümkün değildir.

Böyle bir insan, böyle bir sanatkârdı bizim azizimiz, Maestro Niyazi.

Türk Dünyası Dergisi,
Sayı: 2, Cilt: 1, Mart 1993.

EĞİTİM Mİ, ERİTİM Mİ?

Fikirdaşım, meslektaşım, kardeşim Namık Kemal Bey!

Türk Olmak kitabınızı büyük hevesle, taktir ederek okudum. Okudum demek hata olur, su gibi içtim. Bu kitabınız, benim Azerbaycan'da yaptığım 50 yıllık mücadelenin aynısıdır. Fikirlerimizin, kaygı ve dertlerimizin ne kadar yakın olduğuna hayret ettiğimi söylemeliyim.

Ben sizi uzun bir zamandan beri tanıyor ve sizinle aynı dertlerle yaşadığımı biliyordum. Hayret etmemin sebebini ise sizin kitabınızın 69. sayfasında ismimi vermeden "Azerbaycanlı değerli bir şair bana şöyle demişti: "Bize Ruslar baskı yaptı, dilimize Rusça kelimeler doldurdular, dilimizi unutturup Rusçayı ön plâna çıkarmaya çalıştılar. Peki, size kim baskı yaptı? Biz sizi örnek almak istiyoruz. Siz neden kendinizi örnek almıyorsunuz? Dilimizin bayrağını yükseklere kaldırmak sizin göreviniz değil midir?" diyerek benden bahsetmeniz oluşturuyor.

Evet, dostum. Birkaç yıl önce ben size bu soruyu sormuştum. Biz, iki yüz yıl Rusya'nın baskısı altında yaşadık. Bunun için ana dilimiz de, kendimiz gibi baskı altında kaldı. Bu yıllar içinde biz, ana dilimizin tabii hakkını korumaya çalıştık. Ben tâ 1954 yılında yazdığım "Ana Dili" adlı şiirimde şöyle demişim:

*Ey kendi öz dilinde konuşmayı ar bilen
Akidesiz yabazlar .
Ruhunuzu okşamaz koşmalar, telli sazlar,
Bunlar ver benim olsun.
Ancak vatan ekmeği sizlere ganim olsun.*

Elbette, o zamanlar bu şiir üst makamların hoşuna gitmedi ve bu şiir yüzünden başıma çok belâlar geldi. Ben başıma gelen bu belâları, tabii bir hadise kabul ediyordum. Çünkü ben Rus'un kölesi idim. Ama Allah'a bin kere şükürler olsun

ki, Anadolu Türkleri, tarihin hiçbir döneminde hiçbir halkın kölesi olmamıştır. Eğer bu bir gerçekse, peki neden büyük imparatorluklar kurmuş Anadolu Türkleri, bugün kendi millî varlıklarına düşman kesilmiş; bülbül nağmesine benzeyen Türk dilinin bekâretini bozuyor, ona baskı yapıyor? Türkçeyle klâsik eserler ortaya koyan Nesimi, Nevâî, Yunus, Fuzûlî, Mahdumkulu, Sabir ve M. Âkiflere bu dil uydu da, şimdi bize uymuyor mu? Niçin kendi kendimize kelimeler uyduruyoruz? Kim bize bu hakkı vermiş? Dilin sahibi, bireyler değil, millettir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri kurulduktan sonra, bir taraftan yavaş yavaş ortak dile gitmeyi düşünüyoruz, diğer taraftan ise siz, Türkiye Türkleri, hepimiz için ortak olan pek çok kelimeyi dilimizden kovuyor, uyduruk sözler üretiyor, aramızda uçurum yapıyorsunuz. Bunu nasıl anlayalım? İşte benim hayretimın sebebi budur. Sizin yazdığınız gibi ben de Ankara'nın, İstanbul'un sokaklarından geçtiğim zaman, bu şehirlerin Londra mı, New York mu, yoksa İstanbul mu olduğunu anlayamıyorum. Reklâmlar, dükkânların ve bazı idarelerin adları, hatta uçakların üzerinde "Türk Hava Yolları" yerine "Turkish Airlines" yazılıyor. Türk Hava Yolları'nın dergisinin adı ise *Skylifetur*. İşte ben buna hayret ediyorum.

Bundan başka bir de Türkiye'deki eğitimin İngilizleşmesi beni üzüyor. Sizin isnat ettiğiniz büyük bilgin Oktay Sinanoğlu'nun Türkiye'de İngilizce eğitime karşı yazdığı birkaç makaleyi okutmuştum. 1996 yılının Aralık ayında, Türkiye'de tedavi gördüğüm zaman *Aydınlık* gazetesinin 8 Aralık 1996 sayısında Oktay Sinanoğlu'nun "Bir Ülkeyi Köle Yapmak İstiyorsanız, Eğitimini Yabancılaştırın" makalesini ve bu yıl *Türk Edebiyatı Dergisi*'nin 293. sayısında "Eğitim mi, Eritim mi?" başlıklı makalelerini okuyunca bu büyük şahsiyetin kalben bana ve benim fikirlerime ne kadar yakın olduğuna hayret ettim.

Oktay Sinanoğlu, yabancı dilde eğitimin Türk milleti için ne kadar büyük bir facia olduğunu farketmiş ve gerekli yerlere uyarı mesajı göndermişti.

Siz kitabınızda, Türk olmanın ne büyük şeref olduğunu, şiir kadar duygu ve heyecan dolu cümlelerinizle çok güzel açıklıyorsunuz: "*Türk demek, Hunlar, Göktürkler, Sakalar, Avarlar, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar, Timurlular, Babürlüler demektir. Nihayet, Türkiye Cumhuriyeti demektir. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan Cumhuriyeti demektir.*"

'Türk' demek binlerce yıldan beri dalgalanan bayrak demektir. 'Türk' demek, tarih boyunca başı dik olmak demektir. 'Türk' demek, on milyon kilometrekare toprağa yayılmış rengârenk dil demektir.

'...Türk' demek, insanlığın bilim ve edebiyat tarihine Kutadgu Bilig'i, Divan-ı Lûgât'it Türk'ü, Divan-ı Hikmet'i, İbni Sina'yı, Farâbi'yi, Birûni'yi, El Harezmi'yi, Uluğ Bey'i, Ali Kuşçu'yu... Oktay Sinanoğlu'nu, Cengiz Aytmatov'u, Cengiz Dağcı'yı hediye etmiş bir büyük dünya demektir.'

Nihayet, şu sonuca varıyorsunuz: "*Bizi Türk yarattığı için Allah'a şükürler olsun... Ne mutlu Türk'üm diyene.*"

Bütün bunları bize hatırlatmakla, büyük şahsiyetlerimizi bize tanıtmakla siz, ikinci Göktürk saltanatının kurucusu büyük atamız Bilge Kağan'ın söylediği meşhur sözleriyle bizi kendimiz hakkında düşünmeye çağırıyorsunuz. Daha bundan 1400 yıl önce Bilge Kağan şöyle demişti: "*Ey Türk beyleri, milleti işitin. Yukarıda mavi gök çokmedikçe, aşağıda kara toprak yarılmadıkça senin elini, senin töreni kim bozabilir? Ey Türk milleti, silkin ve kendine dön. Sen kendine dönmünce büyük oluyorsun.*"

Demek, kendinden kaçmak, kendini beğenmek, başkasını büyük, kendini küçük görmek belâsı daha o zaman da varmış! Demek, Mete, Bumin, Bilge, İstemi, İltiş Çağanlar, büyük Osmanlı imparatorları ve yukarıda adlarını saydığımız bilim adamlarımız olmasaydı, biz tarihin dönemeçlerinde çoktan kaybolup gitmiştik.

Bununla beraber, çok eskilerden bizim damarlarımızdan akıp, bugüne kadar devam eden kendine, kendi millî varlığına yabancılık, kendini küçük, başkasını büyük görmek belâsı da ne demektir? Niçin biz bu hastalığa tutulduk? Büyük bilginlerimiz, psikologlarımız, tarihçilerimiz, filologlarımız, filozoflarımız bu belânın sebeplerini ve köklerini araştırmalı, buna karşı savaş ilân etmeli, içimizde yaşayan kendine, kendi millî varlığına yabancılaşmak hastalığından bizi kurtarmalıdır.

Elbette, ne siz, ne Oktay Sinanoğlu, ne de ben yabancı dillerin öğrenilmesine karşı değiliz. Ama yabancı diller, yalnız ve yalnız ana dilinin aracılığıyla öğretilmelidir.

Benim bu yazıyı kaleme almaktaki maksadım, yüreğinizin kanı ile yazdığınız, *Türk Olmak* kitabınızı tahlil etmek veya onu eleştirmek değildir. Çünkü bu kitap, benim kalbimin yankısı, aynen benim düşüncelerimdir. Benim bu yazıdan maksadım, sizinle el ele verip müptelâ olduğumuz bu belâlardan kurtulmanın yollarını, diğer bir deyişle, derdin ilâcını aramaktır.

Ben anlıyamıyorum, nasıl olur da, ömrünün uzun yıllarını vatanından uzak, Amerika'da yaşayan Sinanoğlu düştüğümüz bu belâyı görebiliyor, ona çare arıyor da, Türkiye'de, Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde bu belânın içinde yaşayanların büyük bölümü ise, bu konuda hiç düşünmüyor bile...

Sizin yazdığınız Yalçın Pekşenler bizde de vardır. Fakat bunlar bizim tabii muhitte yetişen Pekşenlerdir.

Sovyetler Birliği sömürüsü döneminde, Azerbaycan ve Rus baskısında olan diğer Türk Cumhuriyetlerinde devlet işleri, yazışmalar, toplantılar yalnız Rusça yapıldığından, Rusçayı iyi bilmeyenler yüksek makamlara ulaşamıyor, onlara iş verilmiyordu. Bunun için de ebeveynler evlâtlarını ana dilde eğitim yapan okullara değil de, Rus okullarına veriyorlardı. Sonuçta bu cumhuriyetlerde ana dilde eğitim yapan okulların sayısı her yıl biraz daha azalıyordu. Rus okullarında eğitim gören çocuklar ise, Rus tarihini ve edebiyatını, Rus gelenek ve göreneklerini, yani Rus maneviyatını biliyor, o okullardan tam bir Rus olup çıkıyor, kendini, kendi tarihini ve edebiyatını, maneviyatını bilmediği için, kendi milletine düşman kesiliyor, kendini küçük, Rus'u ise büyük görüyordu.

Bu yakınlarda Rusça eğitim görmüş Rus kafalılar Bakû'de "*Monitor*" adlı Rusça dergi yayımlamaya başladılar ve bu dergide bizim, millet değil, kabile olduğumuzu yazdılar. Bildiğiniz gibi, biz bağımsızlık uğruna mücadele verdiğimiz zaman, Ermeniler, Ermenistan'da yaşayan Azeri Türklerini kovunca, biz de Azerbaycan'da yaşayan yarım milyon Ermeni'yi Azerbaycan'dan çıkardık. Bunu gören Rusların bir kısmı da, Bakû'den yavaş yavaş gitmeye başladı. Gidenlerin yerine Karabağ'dan ve Ermenistan'dan kovulan Azeri Türkleri Bakû'ye yerleşti.

Yukarıda bahs ettiğim "*Monitor*" dergisinin etrafındaki aynı Rus kafalı gençler, Rus ve Ermenilerin Bakû'den gitmelerine üzüldü, bunu bizim için felâket sayıyorlar. Onların akidesine göre zamanında Bakû'de yaşayan Rus ve Ermeniler bizi medenileştirmiş, ama Karabağ ve Ermenistan köylerinden Bakû'ye taşınan

Azeri Türkleri, şimdi bizi geriye götürüyor, başkalarından kazandığımız kültürümüzü bozuyorlarmış.

En korkuncu da şudur ki, onların fikrinde biz, hiçbir zaman Türk olmamışız. Ermeni çevresinde yaşayan Azerileri, Ermeniler, "Türk" adlandırmış, bunun için de onlar kendilerini Türk saymış ve Bakû'ye taşındıktan sonra da, onlar bize, yerli Azerilere Türk olduğumuzu söylemişler. Yalnız bundan sonra **biz, Azeriler** de kendimizi Türk adlandırmaya başlamışız. Cahilliğin derecesini görüyor musunuz? Aslında ben onları kınamıyorum. Çünkü onlar ana dilde eğitim yapan okullarda tahsil görseydiler, bizim klâsiklerimizi: Fuzûlî'yi, Nesimi'yi, M. F. Ahundzade'yi, Celil Memmedkuluzade'yi ve Sabir'i okusaydılar, bu dahilerin hep Türk olduklarını yazıp Türk oldukları ile övündüklerini bilirlerdi. Bunun gibi Rus köleliğinde olduklarından, Rusça eğitim gören Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Tatar gençleri de Türk olduklarına tam manasıyla inanmıyorlar ve bizim felâketimiz de buradan başlıyor.

Moskova, Ruslaştırma tohumunu öyle serpmiş ki, aynı Rus kafalılar bugün bizim istiklâlimize karşı çıkıyor, gözünü Moskova'ya çevirip, yeniden onlarla birleşmemiz için çalışıyorlar.

Bunları anlıyorum. Defalarca size ve diğer Türkiyeli kardeşlerimize söylediğim gibi, bizim felâketimizin sebepleri açıktır. Peki size, tarih boyunca hiç köle olmamış (Allah hiçbir zaman göstermesin!) Türkiye Türklerine ne oldu da, kendi kökünüzden, milli varlığınızdaki ayrı düştünüz? Siz bunun için hiçbir şekilde bahane gösteremezsiniz. Çünkü suç kendinizdedir. Bunu siz de itiraf ediyorsunuz: "*Kültürü ile barışık olmayan bir toplumuz. Hâlâ kendi kendimiz ile savaşmayı bir türlü bitiremedik.*"

Şimdi siz, bugün yabancı eğitimin, bir milleti nasıl rezil ettiğini bizim şahsımızda görüp, bizden ders almalı, yabancı eğitime karşı mücadele etmelisiniz. Burada büyük Atatürk'ün meşhur sözünü hatırlatmak yerinde olur: "*Millî benliğini bulamayan milletler, başka milletlere yem olurlar.*"

Kitabınızda siz haklı olarak "*çağdaş değişimi uygulamanın kurumsal yolunu, mümkün olduğunca kendi geçmişine yönelmede*" görüyorsunuz. Çünkü ilerlemek için, geriye bakmak gerekir. Çok doğru olarak gösteriyorsunuz ki: "*Japonlar, kendi millî kültürlerine dayalı olarak kalkındılar ve millî kültürlerini, kalkınmalarının güç kaynağı olarak değerlendirdiler.*"

Evet, Japonlar, bilgisayarı hazır olarak Batı devletlerinden almadılar, kendileri kendi bilgisayarlarını yaptılar. Japonların otomobillerine dikkatle bakarsanız, insan gözlerine benzeyen önde yanan farlarından dış görünüşüne kadar otomobilin kendilerine benzediğini görürsünüz.

Benim bugünkü Türkiye'den istediğim şu:

Türkiye kendine benzer kendi bilgisayarlarını, kendi otomobilini, kendi füzesini yapsın. Batı'nın tekniğini olduğu gibi almasın. Bu, büyük bir milleti taklitçiliğe götürür.

Tekrar eğitimin yabancılaştırılmasına dönelim. Sizin şu görüşünüze de bütün kalbimle katılıyorum:

"Bilim ve teknik yöntemleri evrenseldir... Türkiye'nin de kendi bilim ve tekniğini geliştirmesi, kendi amaç ve gayelerinden sapmaması gerekmektedir. Eğitimi başka dille yaptıran, gençlerinin düşünme kabiliyetlerini her gün bu şekilde kirlüten, her gün onlara sömürge evlâdı ruhu, acenta kafalılık ve aşağılık duygusu aşılayan bir ülke bunu yapamaz. Gereken yabancı diller, her yerde olduğu gibi ayrıca öğrenilebilir. Ama kendi dilini kaldırıp atmak, gafletlerin en büyüğüdür."

Benim eserlerimi Rusçaya çeviren Moskovalı şair Rimma Kazakova bir gün bana, "Siz ana dili konusunda niye bu kadar çok yazıyorsunuz?" diye sordu. Ben, ona ana dilimizin eriyip yok olma tehlikesi karşısında olduğunu söylediğim zaman o beni anladı ve bu belânın sebebinin yabancı dildeki eğitim olduğunu belirtti ve geçen asırda bu belâyı bizim aydınlarımız da tutulmuş, L. Tolstoy ve K. D. Uşinski gibi yazarlarımız ve bilginlerimiz bu akına karşı çıkmışlar diye ilâve etti. Ertesi gün o, bana ünlü Rus eğitimcisi Uşinski'nin *Ana Dili* adlı kitabını getirdi. Ben bütün gece o kitabı okuyup, bir milletin varlığı için, ana dilinin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu bir daha anladım. Sizin gibi batılılaşma siyasetine uyan Rus aydınlarının, Rusya'da Fransız ve Alman mektepleri açıp evlâtlarını yabancı okullara vermeyi kendilerine şeref saydıklarını bir kere daha gördüm. O zaman bu meselenin millet için tehlike olduğunu bilen büyük eğitimci Uşinski yazıyor: *"Ana dilinde bütün millet, onun varlığı, manevî dünyası zuhur ediyor. Vatanın seması, iklimi, havası, çölleri, dağ ve bozkırları, orman ve çayları, fırtına ve kasırgaları, halk ruhunun*

yaratıcılık kudreti ile ana dilinde fikirlere, şekillere ve seslere dönüşüyor. Halkın elinden her şeyini alsanız o, onların hepsini geri getirebilir. Fakat onun elinden ana dilini alırsanız, hiçbir zaman onu bir daha oluşturmaz. Halk, kendine yeni bir vatan da yapabilir. Ama ana dili yoksa, millet de yoktur; vatan da..."

Bundan sonra bilgin, yabancı mekteplerde eğitim gören çocukları "manevî özürlü" olarak adlandırır ve böylelerinin vatan ve millet için gerçek evlât olamayacağını, halkı anlamayacağını, dille beraber eğitim gördüğü Fransız veya İngiliz karakterinin özelliklerini yansıtacağını belirtiyor. Sonra da bu manevî özürlülerin herhangi bir idarede çalıştıkları zaman *"Yüzlerine ne kadar vatanperverlik maskesi taksalar bile yine de vatansız, zavallı bir adam olarak kalacaklarını"* ilâve ediyor.

Bu, bir millet için felaket değil mi? Bunun büyük bir felaket olduğunu bilen Ermenistan parlamentosu, 1996 yılında Ermeni çocuklarının Rus okullarında eğitim görmesini yasakladı.

Sizin kitabınızdan da bu konuyla ilgili Fransa parlamentosunun "Fransız dilinin kullanımına ilişkin 4 Ağustos 1994 tarihli bir yasa" kabul ettiğini öğrendim. Ben, böyle bir yasayı bütün Türk Cumhuriyetlerinden, aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan parlâmentolarından da bekliyorum.

Benim çok sevdiğim rahmetli Prof.Dr.Faruk Kadri Timurtaş'ın da bu konudaki fikirleri benimkiyle aynıdır: *"Dil meselesi, bir millî müdafaa meselesidir. Dilimizi korumak, vatani korumakla birdir. Çünkü dil de vatan kadar, tarih kadar azizdir. Dil de bayrak gibi, aile gibi mukaddesattandır. Belki hepsinin ifadesi, aksi onda olduğu için hepsinden öndedir. Dil olmayınca, millet olmaz, milliyet olmaz. Millî kültürün baş unsuru dildir."*

Aziz kardeşim Namık Kemal Bey, sizin kitabınızı okuyup bitirdikten sonra, kitabınızın son sayfasına şu sözleri yazdım: *"Türk olarak doğmak kolay. Ama bizim zamanımızda, gerçek anlamda bir Türk olmak, atalarımızın şerefli adlarına layık yaşamak çok zor!"*

Sözümün sonunda yüzümü büyük Türkiye'ye çevirerek diyorum:

Ey, şanlı tarihe sahip olan büyük Türkiye! Unutma ki, biz seni kendimiz için örnek biliyoruz. Bunun için de sınır sınıra yaşadığı büyük Türk Dünyası'nı perişan etmeye, sana dikilen gözleri kapatmaya, sana beslenen ümitleri yok etmeye senin hakkın yok. Ortak atamız Bilge Kağan'ın sözlerini kulaklarına küpe yap: "Ey Türk, silkin ve kendine dön!"

1 Nisan 1998

TÜRKİSTAN KİTABI HAKKINDA

Yavuz Bülent Bâkiler'i 1963 yılında yayınlanan *Yalnızlık* adlı kitabı ile tanımış ve ondan sonra, onun eserlerini takip etmeye başlamıştım. *Yalnızlık*'ta okuduğum "Unuttuğumuz İnsanlar" şiiri, benim kalbimden haber verdi; arzusun sesi, sedası oldu.

*Ben çilesi çekilmemiş bir Türkmen
Ben her sabah, ciğerine kurşun yiyen bir yetim.
Çaresizlikler içinde sizi düşünüyorum
Ey esir insanlar diyarında benim esir milletim!
Ve ey Kafkas Dağları ardında
Bayraksız memleketim!*

Ben o zaman Türkiye'den gelen bu doğma, iddialı sese güvendim ve bildim ki, beni düşünenler, benim derdimi bilenler ve bu derde çare arayanlar vardır. Bununla beraber, şu gerçeği de biliyordum ki, o zamanlar Türkiye'de, esir Türklerin büyük derdini düşünenler, bu derdi kendi derdi gibi yaşayanlar parmakla gösterilir ve onlar **ırkçı, Turancı** diye damgalanır, zindanlara düşürülürdü. Böyle bir zamanda "*Ey Kafkas Dağları ardında bayraksız memleketim!*" diye haykırmak büyük cesaret istiyordu. İşte bu cesareti Yavuz Bülent gösterdi ve millî gayretten doğan bu cesaret, gittikçe onun yazarlığının başlıca motifi hâline geldi.

Yavuz Bülent'in kalemi, Türkiye sınırları dahilinde değil, haricinde de gezmeğe başladı. O, "Kerkük Ağdı" adlı şiirinde Kerkük Türklerinin, *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı kitabında Yugoslavya Türkleri'nin, "Azerbaycan Yüreğimde Bir Şahdamardır" şiirinde Azerbaycan Türkleri'nin, *Türkistan Türkistan* kitabında ise, Özbek Türkleri'nin başına getirilen musibetleri yürek acısı ve gözyaşları ile dile getirmiştir. Ben, *Türkistan Türkistan* adlı kitabı birkaç defa

okumuş, her defasında da yazarın, bütün dünya Türkleri için atan büyük Türk kalbinin karşısında hürmetle eğilmişimdir. Bu kitap, ezilen, millî varlığı tahkir olunan Özbek halkının esaretine karşı, yazarın isyanıdır.

Yavuz Bülent'in eserlerini okudukça düşünüyorum: Ondaki bu acıma nereden kaynaklanmaktadır? Bence bu, onun kendi millî varlığına, millî köküne, soyuna, tarihine, diline ve dinine sıkı sıkıya bağlı oluşundan ileri geliyor. Kalemine derin hürmet beslediğim şair İlhan Geçer, Yavuz Bülent hakkında şöyle der: "...Onun mısraları, buram buram Anadolu kokuyor!" Evet, şiirlerinden Anadolu toprağının ıtırı gelen yazarın eserleri, Anadolu'nun değil, dünyadaki bütün Türk topraklarının derdini dile getirmektedir. Çünkü nerede Türk varsa, orası Yavuz Bülent için vatanıdır ve bu vatanın derdi, onun kendi derdidir. Böylelikle, Yavuz Bülent, bütün eserlerinde millî varlığa bağlılık meselesini ön plâna çıkarıyor. Türk halkını, özellikle Türk aydınlarını soya, köke bağlı olmaya çağırıyor.

İşte bunun için de hakkında konuşmak istediğim *Türkistan Türkistan* adlı kitabında da bu mesele, bütün ciddiyetiyle ortaya konuluyor.

Özbekistan'ın köy ve şehirlerini gören Yavuz Bülent, karşılaştığı insanların suratında, davranışında, kullandıkları ayrı ayrı kelimelerin vurgusunda, ahenginde, atasözlerinde, âdet ve an'anelerinde, yedikleri yemeklerde, köylerin adlarında, evlerin mimarisinde, her yerde, her yerde Anadolu'yu nasıl bulmasın? Çünkü bu milletin kökü bir, ruhu bir, manevî dünyası birdir. Bunun için de Yavuz Bülent şöyle diyor: "...Dilimizi, tarihimizi, edebiyatımızı, güzel sanatlarımızı, âdet ve an'anelerimizi incelerken, Türkiye dışında kalan soydaşlarımızı bir kenara itemeyiz. Eski Türk yurtlarını görmemezlikten gelemeyiz. Türkiye dışında yaşayan soydaşlarımızın kültür zenginliklerinden haberdar olmak, onlarla kültür köprüleri kurmak, bize daima yeni ufuklar açacak, güç kazandıracaktır."

Yavuz Bülent, bu sözleri 1980 yılında söylemiş. O zaman ileriye görmüş. Şimdi ise, Allah'a şükürler olsun ki, bu köprüler kuruluyor. İleriye görmek ise, sanatın ve sanatkâr duygusunun mucizesidir.

Kitabın en güzel özelliklerinden biri de yazarın, emperyalizmin pençesindeki ülkelerden biri olan Özbekistan'da, propaganda maksadıyla yarattığı süslerle aldanmıyor olmasıdır. Bu görünen süslerin arkasındaki çirkinliklerin farkına varıyor ve bunların mahiyetini çok güzel bir şekilde ortaya koyuyor.

Genellikle, Rus-Sovyet propagandası çok güçlüdür. Ruslar, yabancı seyyahların gözlerine kül üfürerek onları aldatmak için her yola baş vururlar. Yavuz Bülent'in katıldığı festivalde de Ruslar, çeşitli milletlerden olan seyyahların gözlerine kül üfürmeye çalışmışlar. Bütün bu oyunların bir tiyatro olduğunu anlayan Yavuz Bülent şöyle diyor: "...Bütün bunlardan öğrendiğim için kalabalığa ibretle bakıyordum. Ruslar, gerçekten akıllı adamlar. İnsan psikolojisini çok iyi biliyorlar!"

Timurlenk'in torunlarının bu hâle düşmesi, gerçekten insana üzüntü veriyor.

"Türkistan Türkistan" baştan sona kadar, açık gözlü yazarın, milleti için yanan büyük bir vatandaşın canlı gözlemleridir.

Bu kitabı, yalnız Türkiye Türkleri değil, bütün dünya Türkleri okumalı, komünizm denilen bir kâbusun türettiği vahşetlerden ibret almalıdır.

"Önsöz" *Türkistan Türkistan*,
Bakü, 1992.

SANAT HALK İÇİN Mİ,
YOKSA SANAT İÇİN Mİ?
(Ali Fuat Azgur'un Şiir Kitabı Üzerine)

Türkiye'nin edebiyat dünyasında sıklıkla duyduğum ve son zamanlarda Azerbaycan edebiyatına intikal etmiş "sanat, sanat için" prensibi veya cereyanı beni çok rahatsız ediyor. Sovyet döneminde, edebiyat ve sanat, Sovyet Birliği'nin propagandasına feda edildiğinden, bu maksadı yerine getirmek için "sanat halk için" pankartından en güzel şekilde istifade ediliyordu. Aslına bakarsan bu edebiyat, bu sanat, halka değil, sosyalizme hizmet ederdi. O zaman yazılan eserlerin ömrü ise, Sovyetlerin çöküşü ile sona erdi. Bununla birlikte Sovyet devrinde yaşayan yazarların az bir kısmı, sözün doğrusu "sanat halk için" prensibine uyararak, yazmayı başardılar. Bu yazarlar muhtelif edebî usûllerden ve sembollerden faydalanarak, esir edilmiş Azerbaycan Türklerinin dertlerini aksettirir ve Sovyet imparatorluğunun çirkinliklerini gözler önüne serdi.

İşte bu yazarlar, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" atasözü ile memleketin dertlerini yabancı ülkelere taşırlar ve kendi sözlerini, düşüncelerini böylelikle dile getirmiş olurlar. Ben 1981 yılında yazıp arşivimde gizlediğim bir şiirimde şöyle söylemiştim.

*İçimi göstermedim cahil tutan güzgülüye
Üzde gülüp yürekte müşkülüme ağladım.
Milletimin derdini ünvanlayıp özgeye
Başkasının yasında öz ölümüne ağladım.*

Milletin derdinden, başına getirilen müsibetlerden bahseden eserler ise şüphesiz "sanat halk içindir" prensibine hizmet ediyor. Buna göre de ben bir yazar olarak edebiyatta ve sanatta, "Sanat, sanat içindir" prensibini kabul etmiyor ve "Halka, vatana hizmet etmeyen sanat, kime ve niçin lâzım olsun?" diye düşünüyorum. Baba yurdum olarak kabul ettiğim Türkiye'mde de maalesef son

zamanlarda hiçbir maksadı ve hiçbir gayesi olmayan bilmece edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu tür şiirleri anlamak ise mümkün değildir.

Geçen yıl Ankara'da tedavi olduğum sıralarda, şair Ali Fuat Azgur'un "Aruzun Meltemi İle" adlı şiir kitabı elime geçti. Okudum, çok beğendim. Kitap baştan başa çok açık aruz vezniyle ve şirin, güzel Türkçemizle yazılmıştı.

Ben, çağdaş Türk şairlerinin hece ve aruz vezninden kaçınmalarını da anlayamıyorum. Biz bir şeyi anlamak zorundayız; büyük şairlerimizin kullandıkları aruz, artık Türk aruzudur. Türk boyası ile boyanmış aruzdur. Büyük Mehmet Âkif'in, Yahya Kemâl'in yahut büyük Azeri şairi Sabir'in kullandıkları aruz, bizim millî ruhumuz ve millî boyamızla boyanmış hâlis Türk aruzudur. Aynı şekilde şimdi şiirlerinden bahsetmek istediğim Ali Fuat Azgur'un kullandığı vezin, bizim özbeöz aruzumuzdur. Bu vezin, Fars ve Arap aruzundan farklıdır.

Türk dilinde sesli harflerin çokluğu aruz veznine hususî bir güzellik katar. Bu güzelliği ve sesler arasındaki iç ahengi Yahya Kemâl'in eserlerinde daha açık bir şekilde görebiliriz. Aruzun şiire musiki ahengi getirdiğini bildiğimiz, iç ölçülerdeki dalgalarıyla suların yükselip alçalmasından aldığımız hazı ve bütün bunların şiirin mazmununa nasıl tesir ettiğini gördüğümüz, büyük üstadlar tarafından cilâlanıp Türkleştiğini de hissettiğimiz hâlde, bu güzel vezinden niçin vazgeçelim? Ama şiir mazmundan başka bir de musikidir, ahenktir. Şimdi biz, şiirden bu musikiyi, bu ahengi niçin çıkaralım? İlmimizi ve tekniğimizi Batılılaştırmayı anlıyoruz. Fakat, şiirin Batılılaşmasını anlamak mümkün değil. Gerçekte bizim şiirimiz Batının şiirinden üstündür. Bırakın, şiir yazmanın usulünü Batı bizden öğrensin.

En çağdaş fikir ve duyguları, ana veznimiz olan, çoktan Türkleşmiş heceyle ve bizimle özdeşleşmiş olan aruz vezniyle söylemek mümkün değil mi? Kardeşim! Bizim karşımızda değerli vatan şairi Mehmet Âkif'in "İstiklâl Marşı" ve "Çanakkale Şehitlerine" gibi kalbin derinliklerine kadar işleyen, dünyanın şaheşerlerinden sayılan güzel örnekler var. Vatanperverlik konusunda yazılmış bu şiirlerin dünya edebiyatında eşi ve benzeri yoktur.

Ali Fuat Azgur'un şiirlerinden ben Y. Kemâl'in kokusunu aldım. Bazı Türk araştırmacıları Yahya Kemâl'den "sanat, sanat içindir" prensibiyle yazan "dekadan şair" diye söz ediyorlar. Ben bütün şair hissiyatımla diyebilirim ki, Süleymaniye Camii'ne bakıp "Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum" ve aynı camide namaz kılan Mehmetçiğe bakıp;

*Gönlüm, dilim, kanım ve mizacımla sizdenim
Dünya ve ahirette vatandaşlarım benim*

diyen ve ana dilini, “Ağzımda anamın sütü” şeklinde ifade eden şair “sanat, sanat içindir” değil, “sanat,halk içindir” prensibini rehber edinen bir halk ozanıdır. Ali Fuat Azgur, şairin maksat ve vazifesini şöyle anlatır:

*Yok bizde yalan, öyle hayal mahsulü bir söz,
Mısralarımız mutlaka bir hatıra gizler.
Kalbimde diyorsam bir alev var ya da bir köz,
Bir gerçeği anlatmada dosdoğru bu sözler.*

Doğrudur, tamamiyle doğrudur! Buna kalben katılıyorum. Şair yalan söylemez. O, yalnız ve yalnız bir gerçeği anlatmak için kelimelerden istifade eder. Şair şöyle devam eder:

*Şair dediğin dert ile dost, mihnete eştir?
Gâh buzağ, gâh volkana benzer bir aştır.
Gün ortası her gün aranan aynı güneştir,
Hasret yaşarız, yâr ile olsak bile bizler.*

20 Ocak 1990’da Rus ordusu Azerbaycan Türklerini kırıp-geçirdiğinde Ali Fuat Ankara’dan itiraz sesini yükseltti. O, “Azerbaycan’ın İşgali Üzerine” adlı şiirinde volkan püskürmesine benzer şiiriyle haykırdı:

*Gamlanma, Azerbaycan’a çökmüşse bir âfet,
Hiç yanma bugün yurdunu sarmışsa cinâyet.
Bir şanlı zafer müjdesi saklar bu felâket,
Er geç boğacak zalimi dökdürdüğü kanlar*

Ve bununla birlikte 1956 yılında Rus ordusu Macaristan ve 1968 yılında Çekoslovakya’yı yeniden işgal ederken şair, Ankara’dan gür sesini tekrar yükseltti:

*Bir ülkeye haydutça girersin, ama bil ki,
Bir tek kişinin kalbine asla giremezsin.
Mahkûm da edersin bir ara fertleri belki,
Bir milleti lâkin ebedi sindiremezsin.*

Çünkü şair, Hakk’ın ve hakikatin zaferine bütün varlığı ile inanıyor; o ve onun gibi şairler, bu inançla kaleme sarılıyor. Bence şairi şair yapan da, onu hak uğrunda, adalet uğrunda yazmağa teşvik eden de, Allah’a olan inancıdır. Bu tür şiirler halka, onun talihine olan inancın örnekleridir. Fakat modernizmin adı altında gizlenen menfaatçiler ve yenilikçiler “sanat, sanat içindir” prensibi adı altında edebiyatı ve sanatı halktan ayırmak,yeni nesli eski nesilden koparmak amacındalar. Bu ise yalnız edebiyat ve sanat için değil, millet için ve milletin tarihî varlığı için çok tehlikelidir.

*Hürriyet ölür, sinede bayrak yaşamazsa
Toplum çözülür, ülkede ahlâk yaşamazsa,
Ancak yine her kıymetin üstündeki Hakk’tır,
Devlet çöker eskâr da eğer Hakk yaşamazsa.*

Ben bu rubaiyi yazan şairin ellerinden öperim. Ben sinesinde devletin bayrağını dalgalandırmayan; milletin asırlardan beri süregelen ahlâkını, âdetini, gelenek ve göreneklerini korumayan; fikrinde, her kıymetin üstünde olan Hakkı, adaleti yaşatmayan kişinin, vatan evlâdı olduğuna inanmadığım gibi bu hislerden mahrum olan şairin şairliğine de inanmıyorum.

İşte bunun için kitabını büyük muhabbetle okuduğum Ali Fuat Azgur’un şiirleri beni duygulandırdı ve heyecanlandırdı. Bu şiir kitabı karşısında, içimde memnuniyetimi dile getirme hissi uyandı ve buna karşılık bu yazımı yazdım.

Bu şiirleri gayesine, bediliğine, aydınlığına ve zamanla uyumuna göre “zamanımızın Türkleri” olarak adlandırıyorum.

*Türk Edebiyatı Dergisi,
Sayı: 287, Eylül 1997.*

DEĞERLİ BİR KİTAP

Kafkas Üniversitesi Rektörü, saygıdeğer dostum İbrahim Canan'ın Tuğra Neşriyat tarafından basılan *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* adlı kitabını büyük ilgi ve memnuniyetle okudum. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, biz Azerbaycan Türkleri çeşitli sebepler yüzünden 70 yıl İslâm dininden, onun kaidelerinden, sünnetten habersiz kalmış ve bundan dolayı da Müslüman ahlâkını ve terbiyesini çocuklarımıza gerektiği kadar aşılayamamıştık. Bu yüzden Canan'ın ismini kaydettiğim kitabı bizim için daha da fazla bir kıymet ifade etmektedir.

Kitapta dikkatimi çeken birkaç hususu belirtmek istiyorum:

1. Ben bu kitaptan, Peygamberimizin, eğitim ve öğretim konusunda insanlara kazandırmaya çalıştığı çok önemli bazı meseleleri öğrendim: Yeni neslin terbiyesine, daha çocuk dünyaya gelmeden önce başlanmalıdır.

2. Terbiye, insanın yalnız çocukluk dönemi için değil, hayatının bütün dönemleri için önemlidir. Burada Peygamberimizin meşhur "*İlim Çin'de de olsa onun arkasından gidiniz.*" hadisini hatırlamamak mümkün değil.

3. Çocuğa verilen terbiye, onun sosyal çevresiyle bağlantılı olmalıdır.

Kitaptan, terbiyenin medeniyete bağlı olduğu neticesi çıkarılabilir. Bir milletin medeniyet seviyesi ne kadar yüksekse, çocuklara verilen terbiye de o kadar yüksek olur.

Yazar, kitapta insan ömrünün önemli dönemlerini anlattıktan sonra, terbiye için en önemli olan dönemin **bulûğ çağına** kadarki dönem olduğu üzerinde durur. Bu dönemde çocuğu terbiye etmenin zorluklarını inceler. Burada İslâm terbiyesindeki önemli bir nokta da şudur: Sünnete göre, eğitimin önemli bölümü

18 yaşına kadar tamamlanmalıdır. Çünkü 18 yaşına gelmiş birisi artık çocuk değildir. Fakat, Batı anlayışına göre bu dönem 22 yaşına kadar devam eder.

Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi eğitimin esasıdır. Namaz, oruç ve hac da öğretilmesi önde gelen şartlardır. Hazreti Peygamber'in en çok önem verdiği konu, çocukların toplumdaki diğer insanlarla ilişkileridir. Büyüklere saygı göstermek çocuğun sosyalleşmesine yardımcı olan unsurlardandır.

Yazar, İslâm terbiyesinde, zorla terbiye etmenin aksine ebeveynlerin çocuklarla olan ilişkilerinde esas prensip olarak anlaşıma, samimiyet ve merhametin yer aldığını delillerle ispat ediyor.

Çocuklara karşı şefkatli olmak, onların yanlış hareketlerini yüzlerine vurmamak, kötü söz söylememek gereklidir.

Beden terbiyesi ve çocuk oyunlarının önemi meselesine de kitapta yer almıştır. Sünnete göre, oyunun sadece vakit geçirme vasıtası olmadığı, hayatı ve çevreyi anlama ve öğrenme vasıtası olduğu da kitapta belirtilmiştir.

Kitabın en değerli bölümlerinden biri de cinsel terbiyenin anlatıldığı bölümdür. Kız ve erkek çocukların terbiyesindeki benzerlikler ve ayrılıklar üzerinde durulduktan sonra, cinsî gücün insan üzerindeki hakimiyeti itiraf edilir ve bu mesele ahlâk bakımından irdelenir.

Kitapta kadın ve erkeğin eşitliği tutarlı delillerle ispat edilir. Kız çocuklarının okutulmaması fikrini tenkit eden yazar, bunun sünnete uygun olmadığını ifade eder. Bu ve buna benzer hurafelerin perdesini kaldıran yazar, İslâm dinini bize olduğu gibi gösterir.

İbrahim Canan'ın kitabını okuyan herkes, dinimizin ilmî esaslara dayandığını, cehalet ve hurafelerle ilgisinin olmadığını, ahlâka, temizliğe, yüceliğe dayandığını görür.

Kitabın diline gelince, bu dil uydurmadan, sahtekârlıktan, sun'ilikten uzak bülbul şakımasına benzeyen asıl ve güzel Türkçedir. Ben Azeri Türküyüm fakat, Türkiye Türkçesi ile yazılmış bu kitapta benim anlayamadığım bir sözle karşılaşmadım.

40-50 yıl önce Türkiye Türkçesi ile Azeri Türkçesi arasında mühim bir fark yoktu. Fakat, Türk Dil Kurumu'nun 20-30 yıllık faaliyetinden sonra dillerimiz arasında büyük bir uçurum ortaya çıktı. Bundan 80-90 yıl önce Kırım Türkü İsmail Gasprıralı'nın *Tercüman Gazetesi*'ni ve Azerbaycan'da Celil Memmedkuluzade'nin neşrettiği *Molla Nasreddin Dergisi*'ni bütün Türk dünyası okur ve anlardı. Ama şimdi biz, birbirimizi zor anlıyoruz.

Büyük Türk şairi Yunus Emre'nin dilini çağdaş Azerbaycan Türkü, Türkiye Türkünden daha iyi anlıyor. Bu gösteriyor ki Türkiye Türkçesi köklerinden çok fazla ayrılmıştır. Bugün ortak bir Türk diline geçmek, birbirimizi daha kolay anlamak istiyorsak, gelin aynı lehçede karar kılalım ve atalarımızın diline dönelim.

Bu güzel ve gerekli kitabı yazan kan, can ve din kardeşim İbrahim Beye teşekkürlerimi bildiririm.

01.09.1996

TÜRK ve TÜRK LÜK

Sayın Ömer Hacı Bozkurt Beyefendinin yazdığı ve Türk Standartları Enstitüsü Başkanı Mehmet Yılmaz Arıyörük Beyin girişimi ve yardımı ile yayımlanan "*Türk ve Türklük*" adlı kitabı büyük bir memnuniyetle okudum.

Şanlı tarihe, derin kültüre ve necip an'anelere sahip olan Türk milletinin geçmişine ve bugününe dair mevzuları ele almış olan bu güzel eserin konularının bir kısmını başka kaynaklardan vaktiyle okumuş olsam da, bu kitapta daha önce bilmediğim ve işitmediğim mühim bilgilerle karşılaştım.

Genellikle, hem kendi kaynaklarımızda, hem de diğer Doğu ve Batı kaynaklarında Türklükle ilgili mevcut yazıların bir kitapta toplanması, Türk milletine çok büyük bir hizmettir. Bu kitabın birçok Avrupa diline ve Rusça'ya tercüme edilerek dünyaya yayılmasını çok isterim. Türk tarih ve kültüründen habersiz bazı Batı ve Sloven (Rus) halkları Türk milletini yalnız işgalci olarak biliyorlar. Onlar Türklerin tabiatındaki büyüklük, hayırseverlik ve asillik gibi sıfatları ya bilmiyor, ya da komşularımızın çirkin propagandasına uyarak bilmek istemiyorlar.

Çin kaynakları, atalarımız olan eski Göktürkleri yalnız talan ve akıncılıkla, bazı Batı kaynakları Osmanlı İmparatorluğu'nu işgalcilikle, Rus ve Ermeni kaynakları ise XIX-XX. asır Türklerini soykırımla suçlar; ama bu milletin **akıncılığının işgalciliğinin ve soykırımının** sebep ve mahiyeti üzerinde durmadan geçerler. Ortaya koymuş olduğu büyük kültür, yasa, töre, ahlâk, devletçilik ve kanun yapma konusunda konuşmayı gerekli bile görmezler.

Göktürklerin akıncılığı konusunda enine boyuna konuşanlar, Göktürk yasa ve töresindeki ahlâki prensiplerden, ana ve kadına olan büyük saygıdan niçin söz etmiyorlar?

Niçin Göktürk yasalarına göre evli kadınla ilişkiye giren bir erkeğin derhal ölümüne mahkum edildiğini söylemiyorlar? Bu ahlâk temizliği hangi halkın töresinde mevcuttur?

Büyük Türk şairi Nihal Atsız ne güzel söylemiş:

“Dilek yolunda ölmek Türklere olmaz tasa, Türke boyun eğdirir yalnız töreyle, yasa.”

Bugün her bir Türk, büyük İngiliz şairi Lord Bayron’un, *“Türkler yalancı olmadıkları gibi ikiyüzlü de değildir. Savaşta şerefle ölmeyi şerefsiz yaşamaya tercih ederler.”*, Fransız yazarı Piyer Loti’nin *“Türk asillerin asilidir.”*, Alman tarihçisi Hammer’in *“Tarih Türklerden çok şey öğrendi.”* sözlerini ezbere bilmeli ve bu sözlerin ışığında kendini tanıyıp kendine saygı göstermelidir. Çünkü kendi kendine saygı göstermeyene başkaları da saygı göstermez.

Bu kitap, Türk varlığının büyüklüğünü, Türk milletinin asilliğini, Türk töresini, ahlâkını, nihayet Türk milletinin kudretini aksettiren güzel bir aynadır. Ben isterdim ki, bu kitap kendini Türk olarak adlandıran herkesin evinde başucu kitabı olsun, Türk kızları evlendiklerinde bu kitap onlara çeyiz olarak verilsin, gelinlerimiz çocuklarını bu kitapla eğitsinler.

1996

İMTİHAN

Aydınlık Gazetesi’nin 6 Ağustos 1993 tarihli sayısında büyük edebiyatçı Ömer Faik Nemanzade’nin “İmtihan” adlı makalesini okuyup makalenin tarihine baktım; 1915 yılı! Gözlerime inanamadım. Bu makale sanki bugün yazılmış; bugünkü dertlerimizden, çaresizliğimizden ve acizliğimizden bahsediyor. Birinci Dünya Savaşı’nın milletlerin zaman karşısında imtihanı olduğunu söyleyen yazar, bu savaşın hangi milletlerin neye muktedir olduğunu gösterdiğini yazıyor ve daha geçen yüzyıldan beri kendilerini millet olarak idrak eden ve millî şuura sahip olan Ermeni ve Gürcü toplumlarını bizimle kıyaslayarak zayıf yönlerimizden yürek acısıyla bahsediyor. *“Peki, biz neye muktediriz?”* sorusunu yazar şöyle cevaphyor: *“Bu imtihan cihanın hayat-ı millîye mücadelesine asla hazır olmadığımızı, bu gidişle yutulacağımızı gösterdi... Gösterdi ki, milletimizin Türklük kanı bozulmuş, Müslümanlık ruhu ve imanı sönüp bitmiştir... Gösterdi ki, bizde cür’et, teşebbüs, sebat, merdanelik ve birlik hissi mahvolup gitmiştir.”*

İnanılması güç belki, ama bu sözler 1993 yılında değil, 1915 yılında kaleme alınmış. Demek, daha asrın başlarında biz bu durumdaymışız. Peki, biz bu uzun zaman içinde bir karış da olsa ilerleyemedik mi? Tarihin bize verdiği ibret derslerinden hiçbir şey öğrenemedik mi? Somut olarak ifade edersek, 1918 yılında Ermenilerin bizim başımıza getirdiği musibetlerden bir şeyler öğrenip bu süre içinde niçin kendimize bir gün bile ağlamamışız? Nihayet, Ermenilerin bizim başımıza getirdiği musibetler hakkında büyük yazarlarımız, ediplerimiz vaktiyle çok şeyler yazmışlar. Peki, bu yazılar niçin bizim belleğimizde kalmadı? Eğer bu ediplerin ve yazarların yazdıkları da bugün hafızamızdan silinmişse, demek biz tam anlamıyla mankurtuz.

Evet, ne kadar acı olsa da kabul etmeliyiz ki, biz Ömer Faik’in bu yazıyı yazdığı günden beri geçen 78 yıl boyunca yerimizde saydığımızdan “hayat-ı millîye

mücadelesi”ne ve bizi imtihan eden bugünkü savaşa da hazır değiliz. Yani 78 yıl önce Ömer Faik’in yazdığı gibi, “...milletimizin Türklük kanı bozulmuş, Müslümanlık ruhu ve imanı sönüp bitmiş, cesaret, teşebbüs, sebat, mertlik ve kardeşlik duygusu ölüp gitmiştir.”

Eğer böyle olmasaydı, hiç olmazsa bugün Ermeniler gibi kanımıza susamış, hilekâr dış düşmanlarla karşı karşıya kaldığımız bir zamanda birleşir, birbirimizle mücadele etmezdik.

Milletimizi **özürlü** olarak adlandıran yazar, hastalığımızın sebebini de göstermeyi unutmamıştır. Yazar, bu konuda şunları söylüyor: “Yalnız resmî okulların özge terbiye ve hissiyatın büyüttüğü millet ziyalıları bize hak ile ziya veremeyecektir (Sadece resmî okulların yabancı terbiye ve duygularla büyüttüğü aydınlar bize hak ve aydınlık veremeyecektir.).” Sonra sözüne devam ederek bizi milletin “kendi mektebi”, “kendi terbiyesi” ve “kendi ruhu” uğrunda savaşa çağırıyor.

“Yabancı terbiyesi”, “kendi terbiyesi”; “özge mektebi”, “kendi mektebi” demekle Ömer Faik neye işaret etmek ediyor? Ana dilinde eğitim görmeyen, yabancı dille konuşan, yabancı okullarda eğitim gören aydının kendi milletine ve kendi vatanına hizmet etmeyeceği apaçık ortadadır. Benim, ömrüm boyunca bu gerçeği dile getirdiğim ve bu konuyu tebliğ eden “Yollar-Oğullar”, “Ağlar-Güleyen” manzumelerim ve “Ana Dili”, “Oğluma”, “Anamın Kitabı”, “Latin Dili” vs. şiirlerim için çeşitli cezalara maruz kaldığım herkesçe bilindir. Ben bu konuyu ele aldığım makalelerimde, kendimi savunmak için, her zaman büyük Rus eğitimcisi Uşinski’den yararlandım. Bilindiği gibi, geçen asrın ortalarından itibaren Rusya’da üst tabakadan insanlar çocuklarını ya Alman, ya da Fransız okullarında okutur, ana dilini “mujiik (köylü) dili” sayardı. Buna razı olmayan Uşinski, “Ana Dili” adlı makalesinde şöyle yazıyor: “*Almanya’dan veya Fransa’dan getirilen dadıların terbiyesi ile yabancı dille konuşan, yabancı dillerde eğitim gören Rus çocuklarının Rusya’ya hizmet edeceklerine inanmıyorum.*”

Bu sözler Ömer Faik’in söyledikleriyle nasıl da örtüşüyor!

Rusça *Ogonyok Dergisi*’nin 1981 yılında çıkan ikinci sayısında Fransa’da yaşayan Cinciyan soyadlı bir Ermeninin Ermenistan’a gösterdiği hizmetlerden

bahsedilir. Bu Ermeni, ömrü boyunca Ermeni saydığı Ayvazovski’nin eserlerini toplamış ve onları Erivan resim galerisine hediye etmiştir.

Aynı makaleye göre, Paris’te yaşayan Ermeniler, çocuklarını orada açtıkları Ermeni okullarında okutmakta, yeni yetişen neslin kendi kökü üstünde büyümesini ve millî kimliğini idrak etmesini istemektedir.

O zaman bu yazıyı okuduğumda günlüğüme şu sözleri yazmıştım: “Paradoksa bakın! Ermeni Paris’te çocuğunu Ermeni okulunda, Azeri ise Bakû’de evlâdını Rus okulunda okutuyor”. Paris’te yaşayıp Ermeni okulunda okuyan çocuğun büyüdükten sonra Erivan’a, Bakû’de yaşayıp Rus mektebinde okuyan çocuğun ise büyüyünce Rusya’ya kölelik yapacağı muhakkaktır. Ermeni ile aramızdaki fark işte budur! Bunun için de biz, onlarla aynı tartıya çıkmayız. Daha küçükken evlâtlarına millî şuur aşılayan, ona dostunu ve düşmanını tanıtan bu millet her şeye muktedir olabilir. Ben, birçok Azeri ailesinde çocukların ana dilini bilmediğini onlara söyleyince bana gülüyorlar. Onlar, millî varlığını idrak etmeyen, kendi dilinden, kendi ruhundan ve kendi tarihinden habersiz olan bu çocukların vatanlarının kıymetini bilemeyeceğini, aksine, bu vatana, bu millete, onun tarihine, diline ve maneviyatına yukarıdan bakacaklarını bilemez.

Maalesef, bu büyük gerçeği anlayamayanlar, anlayanlardan çoktur. Bununla beraber, bu konuyu zamanında benimle tartışan, benim dile getirdiğim gerçeği anlamak istemeyenlerin birçoğu, dilimiz devlet dili ilân edildikten sonra torunlarını Rus okullarından alıp Azeri okullarına verdiler. Onların benim dile getirdiğim gerçeği nihayet kavradıklarından ve artık millî şuura kavuştuklarından dolayı böyle davrandıklarını sanmayın. Hayır efendim! Onlar artık yukarılarda devlet işlerinin Azerice yapıldığını gördüklerinden, torunlarını gelecekte yüksek makamlara yerleştirebilmek için böyle yapmayı uygun gördüler. Allah korusun, eğer gelecekte Azeri Türkçesinin değil, kâfiristan dilinin devlet dili olma ihtimalini duysalar, bu şerefsizler torunlarını daha şimdiden o dilde okutmaya çalışırlar. Bu ise bizim millî şuurumuzun henüz yeterli olmadığının en açık delilidir.

İnsanın vatanperver olarak yetişmesinde ana dilinin önemine ikinci derecede bir şey gibi bakmak doğru değildir. Ana dili vatandır, millettir; onun ruhu ve psikolojisidir. Bu ruhla, bu psikoloji ile donatılmayan insanın vatanperverliğine inanmak zordur.

Yabancı okullarda evlâtlarımıza yabancı ruhun ve yabancı psikolojinin aşılması bizim millî varlığımızı elimizden aldı, bizi manen fakirleştirdi. 170 senelik Rus ve Sovyet baskısı devrinde, millî okullarda da çocuklarımıza “Sovyetler Birliği Tarihi” adı altında Rusya tarihini, öğretirlerken beynelmilelcilik sloganı altında ise Ruslaştırma siyasetini yürüttüler. Böylece de, Ömer Faik’in belirttiği gibi, milletimizin Türklük kanını bozdular, Müslümanlık ruhunu ve imanını öldürdüler.

Bir milletin evlâtları şahsî çıkar için düşmanla uzlaşmaya girip kendi milletinin toprağını satarsa, kariyer merdiveninde bir basamak yukarı çıkmak için vatan evlâdının mahvolmasına sebep olursa, vatan topraklarının elden gittiği bir zamanda ülkenin Savunma Bakanı halkın Savunma Fonuna verdiği paraları kendi üzerine geçirirse, makam için ülkeyi içeriden parçalamaya çalışırsa, vallahi onun söylediği gibi, kanımız bozulmuş, kendimiz de imansızlaşmışız demektir.

Mutalibov’u tahttan indirmek için Laçın’ı, Hocalı’yı; Y. Memmedov’u yıkmak için Suşâ’yı; Elçibey’i yıkmak için Kelbecer’i, Ağdere’yi; şimdi de Aliyev’in itibarını zayıflatmak için Ağdam’ı düşmana teslim edenlerden hangi millî kanı, hangi imanı bekleyeceğiz?

Böylece, asrın başlarında, büyük yazarlarımızın milletimizde gördüğü hastalık, asrın sonunda da devam etmektedir.

Bununla beraber Ömer Faik, geleceğe büyük bir ümitle bakar ve yine nesilleri geleceğe hazırlamak yollarından bahseder. O zamanki felaketleri, geleceğimiz için kurban vermeğe hazır olduğunu bildirir: *“Eğer bugünkü noksanlarımızı, imtihan ile değersizliğimizi idrak edip geleceğimize hazırlanabilirsek, çektiğimiz felaketler, hakaretler milletin istikbâline kurban olsun.”*

Bugün, üzüntüyle ifade ediyorum ki, milletin o zamanlarda çektiği sıkıntılar ve acılar onun “istikbâl” dediği bugüne hiçbir şey vermedi.

Bu büyük insanın, “istikbâl” sözünü yazarken eğer, 1993 yılında da aynı faciaların, aynı hakaretlerin tekrar edeceğini ve onun milletin 1915 yılında yazdıklarından hiçbir şey öğrenmeyeceğini bilseydi, herhâlde yüreği çatlardı. Peki, bugünün kalem sahipleri olan bizler, bütün bu tarihi bile bile ve milletimizin bugünkü facialarını kendi gözlerimizle göre göre bunlara nasıl dayanır, nasıl yaşayabiliriz?

Ellerimi göğse açarak diyorum ki: İlâhi, bizden vazgeçtik! Bari gelecek nesil bizim bıraktığımız noksanları tekrarlamasın. Büyük yazarlarımızın söylediklerinden, tarihî derslerden ibret alsın!

Sözlerimin sonunda orta ve yüksek dereceli eğitim kurumları için müfredat programı hazırlayanlardan rica ediyorum. Ders kitaplarında Ömer Faik Nemanzade gibi vatandaş ediplerin halka ibret dersi veren bu türden makalelerine yer versinler. Onların yürek yangınına genç nesle ulaştırınsınlar. Belki bu yazıların yardımı ile yeni nesil daha doğru olan şeyleri yapar, baba ve dedelerinin noksanlarını tekrarlamaz.

Azerbaycan Gazetesi,
1 Eylül 1993.

B.11786

ATATÜRK YÜKSEK KURUMU

**ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BİR ÜNİVERSİTEDİR**